Матеріалы по яфетическому языкознанію. II.

Н. Марръ.

ГРАММАТИКА

ЧАНСКАГО (ЛАЗСКАГО) ЯЗЫКА

СЪ ХРЕСТОМАТІЕЮ И СЛОВАРЕМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. Остр., 9 лин., № 12.
1910.

Р
2 Г
1 С Г

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Октябрь 1910 года.
Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ*.

ВОСТОЧНОГО ОТДѢЛЕНІЯ
АКАДЕМІИ.
2080
26

Содержаніе.

стр.

Содержаніе I
Списокъ таблицъ VIII
Предисловіе. О ҫанскомъ языкѣ IX
Литература предмета XXIV
I. Цитуемые источники, устные и письменные XXVII
II. Сомнительныя слова и формы, приводимыя въ трудѣ г. Аҫаряна XXIX
Грамматика ҫанскаго языка . . . . . 1—80

Письмо и чтеніе.

§ 1. Ҫанскій языкъ; о гласныхъ и согласныхъ въ немъ 1

О звуковыхъ законахъ.

§ 2. Мѣсто ҫанскаго среди другихъ языковъ и его фонетика 4

Удареніе.

§ 3. Мѣсто ударенія и связанныя съ удареніемъ явленія, особенно усѣченіе собственныхъ именъ 4

Семасіологія звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Двоякая знаменательность звуковъ 6
a) Трехсогласіе корней 7
b) Морфологическая огласовка 7

О родѣ

§ 5. Пережитки окончанія женскаго рода 8
§ 6. Пріемы для обозначенія лицъ женскаго пола 8

Склоненіе именъ.

§ 7. Семь падежей, два числа 9
§ 8. Три основныхъ падежа 9
§ 9. О звательномъ падежѣ 9
§ 10. Именительный падежъ 9
§ 11. Объ окончаніи именительнаго падежа при согласныхъ и гласныхъ основахъ 10

стр.

§ 12. Сращаемость окончанія именительнаго падежа съ основою и перемѣщеніе согласнаго элемента падежныхъ окончаній на послѣднее мѣсто 10
§ 13. Всегдашнее наличіе гласнаго характера именительнаго въ косвенныхъ падежахъ 10
§ 14. Родительный падежъ. Окончаніе полное и усѣченное. Обезформленный Род. падежъ 11
§ 15. Направительный падежъ, онъ же Дат. на ⵉⵙ и ⵉⵛ, resp. ⵛ 11
§ 16. Четыре падежныхъ новообразованія: дательный мѣстоименный, отложительный, творительный и дательный ⴽⴰⵔⵜⵙⴽⵉⵢ. Обезформленный Дат. падежъ 11
§ 17. Послѣложные падежи: отложительный съ послѣлогомъ и сопутственный 12
§ 18. Показатель множественности 13
§ 19. Падежныя окончанія во мн. числѣ 14
§ 20 Возстановленіе первоначальнаго вида основъ во мн. числѣ нѣкоторыхъ словъ 14
§ 21. Три падежа основного склоненія: Им., Род. и Дат. 14
§ 22. Основы—гласныя и согласныя; склоняемыя темы—всѣ гласныя . 15
§ 23. Склоненіе исключительно гласное 15
§ 24. Распознаваніе гласныхъ и согласныхъ основъ по анализу . . . 15
§ 25. Пять видовъ гласнаго склоненія: e-склоненіе, i-склоненіе, a-склоненіе, o-склоненіе, u-склоненіе 15

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. О склоненіи прилагательныхъ 17
§ 27. Условія склоняемости прилагательныхъ 17
§ 28. Условія несклоняемости прилагательныхъ 17

Степени сравненія.

§ 29. Случай самостоятельнаго образованія сравнительной степени . . 17
§ 30. Синтаксическое или описательное выраженіе степеней сравненія. 17

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Префиксы отрицанія 19
§ 32. Префиксъ отрицанія ⵓ, resp. ⵓⵖ 19
§ 33. Префиксъ отрицанія ⵔⵓⵛ 19

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя 19
§ 35. Порядковыя числительныя: a) префиксальныя, b) суффиксальныя. 21
§ 36. Порядковыя числительныя при помощи мѣстоименія ⵉⵏⵉⵛ, resp. ⵉⵏⵉ 23

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя 24
§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы 24

стр.
§ 39. Корень (ə)и основа (ə-ə) личнаго мѣстоименія 3-го лица 25
§ 40. Составъ указательныхъ мѣстоименій 25
§ 41. Три основы указательныхъ мѣстоименій: a) простыя указательныя мѣстоименія, b) сложныя указательныя мѣстоименія . . . 25
§ 42. Притяжательныя мѣстоименія 27
§ 43. Способъ для выраженія возвратнаго мѣстоименія 27
§ 44. Взаимныя мѣстоименія 28
§ 45. Вопросительныя мѣстоименія 28
§ 46. Относительныя мѣстоименія 28
§ 47. О склоненіи мѣстоименій 28
§ 48. Особенности и непослѣдовательности склоненія мѣстоименій въ образованіи падежей и мн. числа 33
§ 49. Условія склоняемости притяжательныхъ мѣстоименій 35

Послѣлоги и предлоги.

§ 50. Предлоги въ глаголахъ, послѣлоги въ именахъ 36

Послѣлоги.

§ 51. Самостоятельные послѣлоги 36

Предлоги.

§ 52. Мѣсто предлоговъ въ глаголахъ 37
§ 53. Предлоги a) простые, b) сложные 37
§ 54. Предложныя нарѣчія 37
§ 55. Взаимное мѣстоименіе въ качествѣ предлога 38

Нарѣчія.

§ 56. Нарѣчія, служащія и послѣлогами 38

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Фонетическія явленія при стеченіи гласныхъ префиксовъ въ глагольныхъ формахъ съ гласными исходами предлоговъ: a) ɔ и b) ə . 39
§ 58. Замѣщеніе предложнаго нарѣчія ə-ə звукомъ ɛ въ 1-мъ и во 2-мъ лицахъ обоихъ чиселъ 39
§ 59. Перерожденіе ɔ въ ə въ предлогѣ ɛɔ 39
§ 60. Утвердительная частица ə-ɔ, resp. ə-ə въ роли предлога для усиленія временъ 40

Спряженіе.

§ 61. Характеристика ɛанскаго спряженія 40
§ 62. Глагольныя и именныя основы въ спряженіи 40
§ 63. Твердая, плавная или слабая основа 40
§ 64. О различныхъ видахъ слабыхъ коренныхъ 40
§ 65. Коренные глаголы со слабымъ ɣ, resp. ə, двухсогласные и односогласные 41
§ 66. Внѣшнее совпаденіе спряженія слабыхъ коренныхъ глаголовъ со спряженіемъ отыменныхъ глаголовъ 41

стр.

§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ и спряженіе съ помощью наращаемаго вспомогательнаго глагола 42
§ 68. Наращаемые вспомогательные глаголы. a) ѣ/з *дѣлать*, b) *ѣ существовать* и c) ѣ *существовать* 42
§ 69. Формы отъ ѣ/з 43
§ 70. Формы a) отъ *ѣ* и b) отъ ѣ 43
§ 71. Субъективный и объективный строй спряженія 44

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя.

§ 72. Абсолютныя и относительныя формы спряженій субъективнаго строя. Спряженіе абсолютныхъ формъ 44
§ 73. Субъективныя мѣстоименія 1-го и 3-го лицъ, префиксы и суффиксы, и ихъ особенности 44

Дѣйствительный залогъ.

§ 74. Полное развитіе дѣйствительнаго залога 45

Породы и времена.

§ 75. Четыре породы 45
§ 76. Характеры породъ 45
§ 77. Двѣ группы основныхъ временъ, каждая изъ главнаго (настоящаго или аориста) и производныхъ 46
§ 78. О третьей группѣ временъ 46
§ 79 Источникъ дѣленія основныхъ временъ на двѣ группы 46

Спряженіе и классы.

§ 80 Одно спряженіе: характеръ 47
§ 81. Два основныхъ класса: a-классъ и u-классъ 47
§ 82 Побочные классы: a) безъ гласнаго характера, b) съ характеромъ ◌, c) съ характеромъ ◌̯, d) съ характеромъ ◌̆ 47
§ 83. Способъ образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъективнаго строя 48

Главныя времена.

§ 84. Спряженіе главныхъ временъ, настоящаго и аориста, по всѣмъ классамъ и породамъ, кромѣ IV-й, дѣйствительнаго залога . 49

Производныя времена.

§ 85. Образованіе прошедшаго несовершеннаго, производнаго отъ настоящаго времени, и спряженіе его по тѣмъ же классамъ и породамъ 50
§ 86. Гласный характеръ (ѕ) сослагательнаго и его спряженіе . . 51
§ 87. Производство прошедшаго сослагательнаго, будущаго по двумъ нарѣчіямъ, будущаго параллельнаго и условнаго 51

Повелительное наклоненіе.

§ 88. Формы для повелительнаго наклоненія, положительнаго и отрицательнаго 54

стр.

§ 89 Отрицательныя формы съ ვარ, resp. ვა или ვარრთ, resp. ვთო, равно ვთოდ 55

Страдательный залогъ.

§ 90. Двѣ породы: I-я и II-я. Образованія по III-й породѣ съ характеромъ ღ 57
§ 91. Образованіе главныхъ временъ: настоящаго и аориста . . . 57
§ 92. Одно спряженіе и два класса: е-классъ (ებ) и и-классъ (უბ) . . . 57
§ 93. Способъ спряженія. Настоящее время 57
§ 94. Прошедшее несовершенное 58
§ 95. Спряженіе временъ второй группы по дѣйствительному залогу . 59
§ 96. Объ особенностяхъ въ образованіи временъ страдательнаго залога 59

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Отличіе относительныхъ формъ 59
§ 98. Спряженіе IV-й породы всегда съ относительными формами . . 59

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99 Способъ образованія формъ объективнаго строя. Три спряженія. Различныя формальныя или семасіологическія особенности . . . 60

Описательное спряженіе.

§ 100. Спряженіе дѣйствительнаго залога съ помощью ჰქონ *имѣю* и страдательнаго съ помощью ვარ *я есмь* 61
§ 101. Сочетаніе именъ съ глаголами ანგარიშუ *дѣлать*, ჰგზავნუ *давать*, ოდოდუ *дѣлать* и т. п. 61
§ 102. Образованіе отыменныхъ глаголовъ отъ любого существительнаго или прилагательнаго 61

Отглагольныя имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Различные виды отглагольныхъ именъ 62
§ 104. Причастіе дѣйствительнаго залога — 3-е лицо настоящаго; причастіе страдательнаго на ულ 62
§ 105. Герундивная форма на ელ 63

Сводные корни.

§ 106. Перечень сводныхъ корней, восполняющихъ другъ друга въ спряженіи 63
§ 107. ქმ || ქუნ > ქონ *дѣлать* 63
§ 108. ჭვ > ჭ *дѣлать* 64
§ 109. ა *существовать* 67
§ 110. ლ *ходить*, ვსვლ *ходить* и ხო, resp. ხტ *ходить* 67

Союзы.

§ 111. ელ, ოთ, ნა 71

СТР.

Словообразованіе.

§ 112. Способы образованія словъ 71
§ 113. Основныя формы словъ или зиждительныя основы, образуемыя внутреннею огласовкою 71
§ 114. Слова съ удвоеніемъ всего корня или перваго коренного . . 71
§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ 72
§ 116. Наиболѣе распространенные суффиксы, коренные и заимствованные изъ турецкаго 72
§ 117. Падежныя окончанія въ качествѣ суффиксовъ 74
§ 118. Глагольныя формы, служащія существительными и прилагательными 74
§ 119. Наиболѣе характерные префиксы 74
§ 120. Сложныя слова 76

Синтаксическія особенности.

§ 121. Фонетическія и синтаксическія явленія въ связи съ сочетаніемъ словъ въ предложеніи 76
§ 122. Аномаліи въ употребленіи падежей 77
§ 123. Частица ⁹ для усиленія мысли 78
§ 124. Числительныя не управляютъ падежомъ 79
§ 125. Отрицаніе ⴖⴁⴍ съ сослагательнымъ наклоненіемъ 79
§ 126. Самостоятельные обороты: a) съ причастіемъ, b) съ падежными временами 79
§ 127. Род. падежъ отъ аориста 3-го лица 80
§ 128. Гласное ⁹, какъ наростъ 80

Хрестоматія ⁹анскаго языка . . . . . 81—123

A. ЗАПАДНОЕ НАРѢЧІЕ.

I. Аⁱтинскій говоръ.

ⴁⴁⴑⴁⴍⴓ *Бесѣды.*

1. ⴑⴀⴒⴓⴁⴍ-ⴗⴁⴑⴁ Съ учителемъ 81
2. ⴗⴁⴘⴘⴍⴁⴍ-ⴗⴁⴑⴁ Съ лодочникомъ 83
3. ⴖⴑⴍⴁⴍⴁⴍⴓⴁ О лошади 84
4. ⴗⴓⴓⴗ Въ ресторанѣ 85
5. ⴗⴁⴍⴁⴍⴒⴓⴗⴓⴍⴁⴍⴓⴁ О сапожникѣ 85
6. ⴓⴁⴑⴍⴁⴍⴁⴍⴓⴁ О пароходѣ 85
7. ⴁⴍⴒⴓⴓⴍⴁⴍⴓⴁ Объ уплатѣ долга 86
8. ⴁⴍⴁⴍⴁⴘⴁⴍⴓⴁ О перепелахъ 86
9. ⴓⴓⴍⴓⴁ ⴑⴁ ⴑⴁⴁⴍⴁⴍⴓⴁ ⴗⴁⴘⴘⴍⴁⴍⴑⴓⴓ Извозъ на лодкѣ орѣха и рыбы 87
10 ⴁⴁⴍⴓⴁ ⴓⴓⴓⴑⴁⴁⴍⴓⴁ Другія занятія 87
11. ⴑⴁⴁⴒⴁⴓⴓⴍ-ⴗⴁⴑⴁ Съ охотникомъ:
a) ⴑⴘⴒⴓⴓⴍⴁⴍⴘⴁ Съ ястребомъ 89
b) ⴑⴁⴁⴍⴁⴍⴓⴁ О рыбѣ 89
12. ⴁⴁⴗⴓⴓⴒⴓⴍⴁⴍ-ⴗⴁⴑⴁ ⴁⴗⴓⴓⴒⴓⴍⴓ Рыбакъ съ рыбакомъ 90
13 ⴓⴓⴒⴓⴑⴓⴍⴁⴍⴓⴁ О праздникѣ «литрои» 92
14. ⴓⴁⴍⴁ ⴓⴓ ⴓⴁⴑⴓⴓⴒⴓⴍⴓⴁ О дождѣ и кукурузѣ. 92

стр.

15. ულუ О путешествіи:
a) ბარსყლიშ на Пархалъ 93
b) ათინუ ხალუშ изъ Аѳины въ Хопэ 93
16. ქითაბიშენი О книгѣ 94
17. ბერეული-ყალა Съ дѣтьми (a, b, c) 96
18. ლაზეფშ ხუალეფი Лазскіе вопросы 97
19. ბაშკეფი ახპარუშ Изъ чужихъ разговоровъ (a, b, c) 99

კვათერეფი Отрывки.

20. ჩეგზი-ბეჯში ჩიქირეფი Мысли Февзи-бея (a — f) 99
21. თურქია Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей 100
22. თურქია Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей 100
23. ლაზური მესალეფი Чанскія пословицы (a—e). Сообщилъ Февзи-бей . . 100

II. Вицскій говоръ.

Бесѣда.

1. ახინჯეფუ Изъ разговора 101

Стихи.

2. უნაზე კაჩი Глупецъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 101
3. უუნტურა Ӏ унтура. Сообщилъ Фахри-эфенди 101
4. ახირუ Пѣсня. Сообщилъ Шевки 101
5. ჭარწყა Рыба «ӄонӄо». Сочинилъ Шевки 102
6. ინი Холодъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
7. ხარ ოღლი Сар-оғлы. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
8. ბლეთი Вицэ. Бесѣда между двумя группами вицевъ, нагорныхъ и нижнихъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
9. ოუტიენში ხენი Первая ночь. Сообщилъ Месхудъ Ӈеӈлеван-оғлы. Сочиненіе его отца 102
10. ჯარუშტაშ Когда пишешь. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
11 ხელილი Хелилъ. Бесѣда между дѣвушкою и парнемъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 103
12. ბონჯუნი და შუტუ Бонджуна и Шуту Бесѣда между подругою и Бонджуною. Сообщилъ Фахри-эфенди 103
13. ობაგარუ Плачъ. Сообщилъ Юсуф-эфенди 103
14. ხრ ბაზარ ჯაბუ ანქაბაზ Сочиненіе архавской женщины. Сообщилъ Шевки. 103
15. ბუტაუჯი. ბაზარ ოქუ Пчела. Сочиненіе дѣвушки. Сообщилъ Шевки . . 103
16. ქუ-ჟაღმაში Въ бѣлой рубашкѣ. Сообщилъ Юсуфъ 104
17. ჟუქუა ბაზა Красавица. Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы 104
18. ჯა ციდი О, міръ! Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы 105
19. ბაზაში დუხანი Поэма о женщинѣ. Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы . . . 105
20. თურქია Стихотвореніе 108
21. თურქია მარრიშ Ода Марру. Сочиненіе Решид-Ӏилма Ӈеӈлеван-оғлы . . 108
22. ლაზისტანში დუხანი Поэма о Лазистанѣ. Сочиненіе Решид-Ӏилма Ӈеӈлеван-оғлы 109

ათინური ხირაფ Аѳинскія пѣсни.

(По записи Ачаряна съ исправленіями).

23. ქალე ბაზი, ჸიშ ძე? Чья ты, дѣвушка? 112
24. ელა, ქამახაი Ну, поди сюда! 113

стр.
25. ოდა ან ბიზა ქაჯს Въ комнатѣ сидитъ дѣвушка 113
26. ჳმელი ქოქოჯაჲ Пѣтухъ запѣлъ 114

В. ВОСТОЧНОЕ НАРѢЧІЕ.

I. Хопскій говоръ.

Стихи.

1. ნანა Колыбельная пѣсня 115
2. ჳმელი Пѣтухъ 115

II. На такъ называемомъ «батумскомъ» говорѣ.

(По записи Ачаряна съ исправленіями).

Беспда.

1 О чанскомъ языкѣ 116
2. Объ отвѣтѣ на вопросъ 116
3. О здоровьѣ 117
4. О письмѣ 117
5. О часѣ 118
6. О времени 118
7. О настроеніи 119
8. Объ имени 119
9. Характеристика лицъ 119
10. О пути куда-либо или откуда 119
11. О дѣлахъ 120
12. О домѣ 120
13. О секретѣ 120
14. О долгѣ 121
15. О погодѣ 121
16. Объ ѣдѣ 122
17. О фруктахъ 122
18. О ресторанѣ 122
19. О снѣ 123
20 О потѣ 123
21. О пути 123

Чанско-русскій словарь . . . . . 125—240

Таблицы.

Въ Предисловіи:

I. Генеалогическая таблица чанскихъ нарѣчій и говоровъ XIX
II. Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ XXIII

Въ Грамматикѣ:

I. Чанскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военнаго письма . 2—3
II. Примѣры склоненія 16
III. Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ 29
IV. Склоненіе личнаго мѣстоименія 3-го лица и указательныхъ мѣстоименій . . . . . 30—31
V. Склоненіе вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій . . . 32

ПРЕДИСЛОВІЕ.

О ч̌анскомъ языкѣ.

Разработка теоріи о родствѣ грузинскаго, собственно карт̌скаго языка, съ семитическими выдвинула на очередь вопросъ объ изученіи живыхъ говоровъ. Нельзя ограничиваться одними письменными источниками, памятниками литературнаго языка, хотя бы и съ древнѣйшихъ поръ. Живые грузинскіе говоры сохраняютъ часто болѣе архаичныя явленія, чѣмъ языкъ древнѣйшихъ памятниковъ грузинской письменности. Подробное изученіе этихъ говоровъ еще впереди, но посильное ознакомленіе съ ихъ реаліями выяснило нынѣ же невозможность довольствоваться діалектическими матеріалами одного грузинскаго.

Сугубый интересъ представляютъ родственные съ грузинскимъ языки, составляющіе съ нимъ одну яфетическую вѣтвь, ту яфетическую, которая и находится въ генетическомъ родствѣ съ другою вѣтвью, семитическою. Сугубый интересъ родственныхъ яфетическихъ языковъ состоитъ въ томъ, что они при сличеніи съ одной стороны съ грузинскимъ, а съ другой — съ семитическими даютъ возможность двойной провѣрки нашихъ фонетическихъ законовъ. Въ этихъ цѣляхъ мною направлены были разысканія въ сторону мингрельскаго и ч̌анскаго (лазскаго), которые до побывки въ Лазистанѣ мнѣ казались двумя нарѣчіями одного языка [1]).

Лингвистическій интересъ къ мингрело-ч̌анской группѣ языковъ или, какъ по недостаточной выясненности называлъ я тогда, иверскому языку усиливался у меня отъ того, что въ яфетическомъ составѣ обоихъ языковъ Арменіи, и h̆айскаго и армянскаго, я сталъ замѣчать элементы ближайшаго сродства именно съ мингрельскимъ и ч̌ан-

1) О равенствѣ терминовъ „ч̌анъ“ и „лазъ“ и исконности перваго см. Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и аланокъ св. Григоріемъ* (Арабская версія) въ Зап. Вост. Отд Имп Русск. Археол. Общ., т. XVI (1905), стр. 155—166, и *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ* (Впечатлѣнія и наблюденія) въ Изв. Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 548, 607. Тамъ же въ связи съ этимъ устанавливается неизбѣжность и закономѣрность термина „тубал-кайнскій“, ц с., стр. 548.

скимъ [1]). Ḥайскій языкъ, называвшійся всѣми нами до сихъ поръ армянскимъ, какъ и менѣе впрочемъ обслѣдованный дѣйствительный армянскій, лишь по глубокому недоразумѣнію признается учеными не нашей школы чистымъ индоевропейскимъ; арменисты старой школы не усваиваютъ фактическаго сродства Ḥайскаго съ грузинскимъ, такъ какъ не имѣютъ представленія объ исторической грамматикѣ грузинскаго языка, не имѣютъ представленія о сравнительной грамматикѣ яфетическихъ языковъ, въ частности о фонетикѣ ихъ, между тѣмъ выступили новые факты, которые неожиданно для насъ вскрываютъ дальнѣйшую картину сложности самого яфетическаго ядра Ḥайскаго языка, внушаютъ мысль о томъ, что въ Ḥайскомъ языкѣ помимо арійскаго отложились нѣсколько яфетическихъ языковъ; въ связи съ этимъ въ Ḥайскомъ языкѣ не только обозначились органическіе яфетидизмы, но получилась возможность ихъ ближе характеризовать, подойти къ вопросу объ установленіи ихъ болѣе тѣснаго родства съ тѣмъ или другимъ опредѣленнымъ яфетическимъ языкомъ. Отъ этого, естественно, чувствовалась лишь сильнѣе потребность въ мингрельскихъ и ҫанскихъ матеріалахъ.

---

1) Приходится повторить, что нѣкогда «простонародный», и нынѣ живой, армянскій, легшій въ основу ново-армянскаго литературнаго языка, есть особый языкъ, отличный отъ другого «армянскаго» языка, княжескаго, живого языка древнихъ армянскихъ феодаловъ, легшаго въ основу литературнаго языка древней Арменіи. Армяне до сихъ поръ этотъ княжескій языкъ называютъ „письменнымъ“ (grabar), а такъ какъ древне-армянская письменность была исключительно духовной, то, въ противоположность такъ называемому „письменному“, собственно княжескому языку простонародный языкъ у армянъ принято называть „свѣтскимъ“ (ašḫarḥabar). Однако въ лингвистической терминологіи устарѣлыя названія (grabar *письменный*, ašḫarḥabar *свѣтскій*) не могутъ быть долѣе удержаны; ихъ породила судьба письменности въ древней Арменіи, не зависѣвшая отъ качества того или иного языка, а нынѣ, послѣ постигшихъ армянскую литературу превратностей, названія тѣ не имѣютъ оправданія и съ точки зрѣнія сравнительной характеристики живой рѣчи и литературной. Не пріемлемы и болѣе реальные термины „княжескій“ и „простонародный“: они характеризуютъ не языки, а соціальныя отношенія различныхъ классовъ Арменіи, говорившихъ на интересующихъ насъ двухъ языкахъ, притомъ въ извѣстный періодъ, и можно подумать, что рѣчь идетъ лишь о двухъ стиляхъ, высокомъ и низкомъ, одного и того же языка. Потому въ лингвистической терминологіи остается использовать два существующія названія, одно—мѣстное національное, „Ḥайскій языкъ“ (հայերէն), унаслѣдованное отъ княжескаго слоя населенія Арменіи и нынѣшними ея сынами, другое — общеизвѣстное, „армянскій языкъ“, и примѣнять первое для обозначенія такъ называемаго древне-«армянскаго», который въ извѣстный періодъ былъ княжескимъ и потомъ письменнымъ, другое — для обозначенія такъ называемаго «ново»-армянскаго, который существовалъ и въ древности, тогда былъ простонароднымъ и съ извѣстной поры сталъ свѣтскимъ, вообще единственнымъ живымъ языкомъ. Кстати, древніе армяне сами „простонародный“ языкъ называли армянскимъ (ƒamkakan, см. Н. Марръ въ рецензіи на „Государственный строй древней Грузіи и древней Арменіи I“ И. А. Джавахова, Ж. М. Н. Пр., 1908, стр. 213).

То немногое, что было въ нашемъ распоряженіи, вызывало на преимущественныя разысканія въ Лазистанѣ прежде всего потому, что собранные чанскіе матеріалы были не только незначительны, но, что особенно безпокоило, завѣдомо ненадежны[1]). Чанскій манилъ еще тѣмъ апріорнымъ соображеніемъ, что въ немъ чище должны были сохраниться своеобразныя явленія, чѣмъ въ мингрельскомъ: мингрельскій сильнѣе подвергся грузинскому вліянію; здѣсь сказались непосредственное сосѣдство грузинъ и долгое ихъ политическое господство.

Лично меня манило къ чанскому еще то, что изъ яфетическихъ языковъ въ немъ я находилъ и продолжаю находить больше всего точекъ соприкосновенія съ языкомъ такъ называемыхъ сузскихъ надписей, между прочимъ въ суффиксѣ мн. числа — ре (> чан. ფე ჟე). Въ немъ же намѣчались грамматическія явленія, дающія опору для методологически-научнаго, а не гадательнаго лингвистическаго анализа до сихъ поръ неопознаннаго языка клинообразныхъ надписей Арменіи.

Были и другіе культурно-историческіе вопросы, возбуждавшіе интересъ къ лазамъ. О нихъ рѣчь въ цитованныхъ уже путевыхъ замѣткахъ: „Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ“. Тамъ же данъ перечень селъ Турецкаго Лазистана, говорящихъ по-чански[2]). Тамъ же названы пункты, городки и села, гдѣ я бывалъ и изучалъ языкъ, поименованы мои учителя и вообще лазы, принимавшіе ближайшее участіе въ моихъ занятіяхъ ихъ родною рѣчью[3]).

Въ настоящій моментъ на западѣ крайній пунктъ распространенія чанской рѣчи Кемеръ. Лазы, говорящіе по-лазски или, что тоже, по-чански, занимаютъ прибрежную полосу отъ Кемера, на западѣ, до Сарпа, на востокѣ. Сарпъ находится уже въ Россіи, въ трехъ часахъ ѣзды отъ Чороха на западъ (по воздушной линіи $16^1/_3$ версты отъ Батумскаго маяка). На указанной узкой полосѣ размѣщается чанскій языкъ съ двумя діалектами и рядомъ говоровъ и подговоровъ.

---

1) Въ 1904-мъ году во время путешествія по Шавшетіи я убѣдился фактически, что трудомъ г. Аджарянца, точнѣе Ачаряна (см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные*), посвященнымъ лазскому, надо пользоваться съ крайнею осторожностью и въ фактической части (Н. Марръ, *Дневникъ поѣздки въ Шавшетію и Кларджетію*, стр. 30, прилож. къ *Житію Григорія Хандзтійскаго*).

2) ц. с., стр. 615. У г. Ачаряна въ словарь внесены нѣсколько географическихъ названій Лазистана вообще, но опредѣленія ихъ даны чрезчуръ общія или несовсѣмъ точныя, именно: „ჩქალაწა“, „ჯქუმუშ“, „გჳმეჳ“, „ჳეშჳლა“, „ხაშჳლა“, „ხაშეკა“,—„названія лазскихъ селъ“, „ჳჳუჳჳხაწა“, „ჯქოტაწა“—„города лазовъ-христіанъ“, „ჯაშეკა“ (Ач.: Yamura), „ოფ“, „ჩაჩქნა“, — „города лазовъ-магометанъ“.

3) см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные.*

Однако, языкъ или нарѣчіе — ч̑анская рѣчь? Приходится признать, что языкъ.

Взглядъ на ч̑анскій, какъ на дѣтище мингрельскаго, или, наоборотъ, какъ на родителя мингрельскаго, совершенно ненаучный[1]). Сами лазы свою родную рѣчь считаютъ испорченнымъ мингрельскимъ языкомъ и себя производятъ отъ мингрельцевъ, но это ни на чемъ не основано, или основано на такихъ же соображеніяхъ, ничего общаго съ лингвистикою не имѣющихъ, въ силу какихъ мингрельскій нѣкогда, да и тогда не въ кругѣ спеціалистовъ-лингвистовъ, признавался испорченнымъ грузинскимъ.

Болѣе того: приходится отказаться и отъ прежней мысли разсматривать ч̑анскую и мингрельскую рѣчь какъ два нарѣчія одного языка, иверскаго. Въ лингвистическомъ отношеніи самъ терминъ „иверскій“ — видовой: онъ эквивалентъ лишь мингрельскаго, какъ „ч̑анскій“—эквивалентъ того, что теперь принято называть лазскимъ.

Спора нѣтъ, что ч̑анскій и мингрельскій не только родственны другъ съ другомъ, но и чрезвычайно близки: они стоятъ ближе другъ къ другу, чѣмъ къ грузинскому. Эта сравнительная близость мингрельскаго къ ч̑анскому выступала бы еще болѣе ярко, если бы каждый изъ нихъ не былъ дифференцированъ подъ особымъ сосѣдскимъ вліяніемъ.

Какъ въ мингрельскомъ сказывается сильное грузинское вліяніе, такъ въ ч̑анскомъ велико вліяніе турецкаго. Порою кажется, что турецкій на ч̑анскій языкъ повліялъ значительно сильнѣе, чѣмъ грузинскій на мингрельскій. Правда, на ч̑анскій языкъ вліяніе турецкаго, какъ неродственнаго, сказывается почти исключительно въ словарѣ; но нѣтъ лаза, не говорящаго по-турецки; почти каждый лазъ лучше говоритъ по-турецки, чѣмъ на родномъ ч̑анскомъ языкѣ.

Естественно, я не могъ наблюсти наиболѣе чистую рѣчь. Лучше всего знаютъ ч̑анскій языкъ женщины, притомъ не городскія, къ коимъ относятъ себя и жительницы такихъ мѣстечекъ, какъ Ат̑ина, Хопэ и т. п., а сельскія. Женщины же соблюдаютъ строже древніе обычаи. Въ общемъ сельская рѣчь чище городской. Впрочемъ булепецъ Али-реизъ основательно утверждалъ, что Баш-к̑ой, крайнее на верху Ат̑инскаго ущелья лазское селеніе, такъ же не можетъ похвастаться чистотою ч̑анской рѣчи, какъ и городокъ Ат̑ина. Въ селахъ по Ат̑инскому ущелью болѣе или менѣе одинаково имѣютъ пристрастіе

1) У Erckert'a въ *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes* лазскій названъ прямо таки „діалектомъ мингрельскаго главнаго діалекта“: „lazischer Dialect des mingrelischen Hauptdialectes“!

къ турецкимъ словамъ и оборотамъ. Лучшая ч̑анская рѣчь, по его мнѣнію, въ семи, восьми часахъ пути отъ моря по ущелью Фортуны. Здѣсь въ селахъ говорятъ чисто, безъ такой, какъ въ Ат̑инскомъ ущельѣ, примѣси турецкихъ словъ.

Однако, безъ помощи турецкихъ словъ въ данный моментъ и нельзя вести бесѣду съ лазомъ изъ Турціи на родномъ его языкѣ. Говоря точнѣе, нѣтъ лаза, говорящаго вообще на лазскомъ или ч̑анскомъ языкѣ. Современный лазъ способенъ говорить лишь на какомъ-либо ч̑анскомъ говорѣ, въ лучшемъ случаѣ нарѣчіи, но никогда на ч̑анскомъ языкѣ, такъ какъ при отсутствіи ч̑анской литературы, при отсутствіи общей родной культурной или политической жизни нѣтъ и языка обще-ч̑анскаго. Когда я старался, пользуясь средствами различныхъ ч̑анскихъ нарѣчій и говоровъ, вести бесѣду на чистомъ ч̑анскомъ языкѣ, безъ примѣси турецкихъ заимствованій, меня не понимали.

Касательно заимствованій изъ турецкаго одно замѣчаніе: они въ громадномъ большинствѣ самимъ турецкимъ восприняты изъ персидскаго или арабскаго, отчасти греческаго. Съ другой стороны, не всегда общія ч̑анскому и турецкому слова представляютъ заимствованія изъ турецкаго въ ч̑анскій. Но этотъ чреватый послѣдствіями вопросъ находится въ дѣвственномъ состояніи. И это вполнѣ естественно, разъ, при продолжающемся господствѣ навыковъ схоластической филологіи, лоскутокъ пергамента или папируса съ нѣсколькими нечитаемыми по дефектности строками мертваго текста вызываетъ болѣе общепризнанный интересъ среди ученыхъ, чѣмъ богатѣйшая живая старина — пережитки народностей древнѣйшаго культурнаго міра съ ихъ неисчерпаемымъ разнообразіемъ живыхъ лингвистическихъ матеріаловъ.

Кромѣ турецкаго, на ч̑анскій изъ неродственныхъ языковъ вліялъ греческій. Греческихъ словъ и теперь довольно много, ихъ было въ ч̑анской рѣчи, надо думать, еще больше, но они вытѣснены въ качествѣ ч̑анскихъ турецкими.

Я все не теряю надежды, что яфетическіе языки рано или поздно сдѣлаются предметомъ научнаго интереса вообще филологовъ. Спеціалисты тогда обратятъ вниманіе на ч̑анскій языкъ по вопросу о греческихъ въ немъ заимствованіяхъ [1]). Весьма вѣроятно, греческихъ

1) Пока остается поражаться и тому, что до сихъ поръ вопросъ о несомнѣнныхъ тѣсныхъ узахъ, связывавшихъ древнюю Россію съ Кавказомъ, не привлекаетъ ни одного серьознаго изслѣдователя русскаго языка. Казалось бы, стоило труда найти опроверженіе или подтвержденіе этого факта въ заимствованіяхъ русскаго изъ яфетическихъ языковъ. Ч̑анскіе матеріалы часто и особенно рѣзко наталкивали насъ на этотъ вопросъ. Дѣло, конечно, не въ единич-

заимствованій окажется нѣсколько болѣе, чѣмъ мнѣ удалось отождествить въ *Словарѣ*: Мимоходомъ лишь замѣчу нѣсколько особенностей ханской передачи греческихъ звуковъ: γ передается ханскимъ ⴺ ğ, υ—ⴻ u, resp. ⴰ i[1]), ξ—ⴱⴻ sk, resp. ⴱ s[2]), φ—ⴹ f[а не ph = φ], ψ—ⴷⴱ ms или ⴱ s. Имена существительныя или прилагательныя на ος появляются съ окончаніемъ ⴰⴱ on, какъ напр. ⴻⴻⴳⴷⴰⴱⴰ ǯermon-i *кисель* (букв. *горячій*, ср. въ *Словарѣ* ⴳⴻⴳⴱ[3]). Любопытно, что слово это встрѣчается и въ сочиненіи католикоса Арсенія *О (церковномъ) раздѣленіи Арменіи и Грузіи* въ значеніи „теплоты" св. Причастія[3]).

Вліяніе ҳайскаго языка незначительное и болѣе позднее, быть можетъ, черезъ армянскую рѣчь хемшиновъ. Особенно сильно могло бы сказаться такое поздне-армянское вліяніе на а̄тинскомъ говорѣ: по А̄тинскому ущелью и происходитъ постоянное движеніе дѣятельныхъ хемшиновъ для общенія съ внѣшнимъ міромъ черезъ море.

Однако, не всякое сходство между ҳайскимъ и ханскимъ слѣдуетъ учитывать въ качествѣ армянскаго вліянія. Бываютъ случаи обратнаго явленія, т. е. вліянія ханскаго на ҳайскій языкъ, какъ было показано мною примѣрно на словѣ ⴵⴰⴰⴵ ṭanṭ *муха*[4]). Кромѣ того, надо помнить, что ҳайскій языкъ, какъ и армянскій, въ извѣстной мѣрѣ генетически родственнъ съ ханскимъ: онъ самъ доброю своею частью—яфетическій языкъ. Болѣе того: до-арійскіе языки Арменіи, отложившіеся въ ҳайскомъ и армянскомъ, какъ будто ближе стояли къ сванскому и даже мингрельскому и ханскому, чѣмъ къ грузинскому, хотя бы въ нѣкоторыхъ существенныхъ явленіяхъ.

Такимъ образомъ, если учесть позднѣйшія вліянія на ханскій языкъ армянскаго, греческаго и особенно турецкаго, сходство ханскаго съ мингрельскимъ будетъ еще болѣе значительно, они окажутся еще въ болѣе тѣсной близости, и тѣмъ не менѣе ханскій и мингрельскій не два нарѣчія одного языка, а два языка.

ныхъ созвучныхъ словахъ, быть можетъ, и случайно совпавшихъ, въ родѣ напримѣръ ⴵⴰⴱⴻ jvabu *лягушка, жаба*, въ которомъ Rosen (ц. с., стр. 29), приведя неизвѣстную мнѣ форму ⴵⴰⴱⴻ ǰabu, склоненъ былъ признать „славянское" заимствованіе!

1) Появленіе ⴰ i въ восточномъ нарѣчіи въ такихъ случаяхъ объясняется тѣмъ, что этому нарѣчію вообще свойствененъ перебой u въ i.

2) Исчезновеніе ⴳ k находится въ связи съ судьбою яфетическаго ⴳ k на ханской діалектической почвѣ.

3) Θ. Жорданія, ⴵⴰⴰⴱⴰⴳⴰⴰⴰ ⴷⴰ ⴱⴵⴰ, Тифлисъ 1893, стр. 328,18: «ⴵⴰⴱⴰ ⴳⴳⴰⴰⴰ ⴻⴳⴳⴱⴰⴷⴰⴰ ⴵⴰⴳⴳⴱⴰⴳⴰⴰ ⴷⴰ ⴰⴱⴳⴵ ⴵⴱⴳⴵ ⴻⴳⴰⴰⴰⴰⴰⴰ ⴵⴰⴰⴰ».

4) *Къ вопросу о ближайшемъ сродствѣ армянскаго* [слѣдовало бы *ҳайскаго*] *языка съ иверскимъ* [слѣдовало бы: *съ тубал-кайнскими языками*], Зап. Вост. Отд. Имп. Русск. Археол. Общ., т. XIX, стр. 071=отд. отт., стр. 3.

Къ учету подлежитъ не только дифференціація, исторически возникшая подъ вліяніемъ чуждыхъ языковъ, но также исторически развивавшееся сближеніе или взаимное уподобленіе мингрельскаго и ч̑анскаго языковъ, тысячелѣтіями жившихъ въ непосредственномъ сосѣдствѣ. Сравнительно недавнее явленіе—нынѣшнее состояніе, когда Мингрелію отъ Лазистана отдѣляетъ полоса съ грузино-христіанскимъ и грузино-мусульманскимъ населеніемъ, — т. е. полоса съ гурійцами, кобулетцами, аджарцами, шавшето-имерхевцами и тао-кларджетцами, изъ коихъ мусульманская часть въ значительной степени отуречена и въ языковомъ отношеніи. Грузинское же вліяніе связано съ иммиграціею грузинъ, точнѣе — к̑артовъ, начало которой положено лишь въ концѣ VIII-го вѣка по Р. Хр. Но и по образованіи грузинскаго средостѣнія тѣсное общеніе ч̑ановъ съ мингрельцами не прекращалось: оно поддерживалось объединявшимъ ихъ моремъ, на берегахъ коего живутъ какъ мингрельцы, такъ лазы или ч̑аны. Взаимное вліяніе мингрельскаго и ч̑анскаго усиливалось еще отъ того, что мингрельцы съ лазами часто образовывали одно политическое цѣлое: то мингрельцы господствовали, и подъ ихъ властью объединялись съ мингрельцами лазы, Мингреліею тогда называлась страна отъ сѣвернаго предѣла настоящей Мингреліи до Трапезунда, то гегемонія находилась въ рукахъ лазовъ, и страною лазовъ или Лазикою, т. е. Лазистаномъ считалась таже страна отъ западныхъ предѣловъ настоящей Лазики до Абхазіи. И эта географическая номенклатура, отражавшая мѣстныя политическо-племенныя отношенія, усваивалась языкомъ такого государства, какъ византійское, въ сферу вліянія, порою даже въ составъ, котораго входили названныя страны цѣликомъ или частично.

Наконецъ, сближеніе ч̑анскаго или лазскаго съ мингрельскимъ вызывалось общимъ грузинскимъ вліяніемъ: грузинская рѣчь оказала вліяніе не только на мингрельскій, но и на ч̑анскій языкъ. Въ обоихъ языкахъ одинаково усвоены даже чисто-грузинскія или к̑артскія грамматическія явленія, такъ напр. дательный к̑артскій на ს (§ 16, d). Точно также замѣчается грузинское вліяніе и въ лексикѣ ч̑анскаго языка. Конечно, несравненно больше грузинскихъ заимствованныхъ словъ въ восточномъ или горловомъ нарѣчіи ч̑анскаго языка и еще больше въ окраинныхъ говорахъ этого нарѣчія, расположенныхъ на рубежѣ по линіи соприкосновенія съ грузинскою рѣчью, но нѣкоторыми грузинскими словами или формами вытѣснены ч̑анскіе эквиваленты на всемъ протяженіи ч̑анской рѣчи,

напр. карт̌ская (грузинская) форма ცა ca *небо* вытѣснила одинаково и въ Мингреліи, и въ Лазистанѣ мѣстный или родной тубал-кайнскій обликъ того же слова, именно ბა ça, сохранившійся однако какъ переживаніе въ названіи *четверга:* ბა-ბა ça-ça или ბა-შა ça-ša, буквально *день неба*[1]).

Если учтемъ такимъ образомъ и эти наносныя общія черты, придающія чанскому языку еще больше сходства съ мингрельскимъ, передъ нами предстанутъ два давно индивидуализованныхъ языка, хотя и весьма близко стоящихъ другъ къ другу, но все же самостоятельныхъ.

Что, однако, даетъ право чанской рѣчи считаться самостоятельнымъ языкомъ?

Чанскій языкъ отличаетъ отъ мингрельскаго главнымъ образомъ глаголъ: въ немъ — образованіе будущаго, совершенно неизвѣстное мингрельскому (§ 87, b, A, 1); въ немъ особое образованіе аориста, именно исключительно на ო i (§§ 80, 84), и въ чанскомъ такимъ образомъ одно спряженіе; въ немъ настоящее образуется лишь съ двумя гласными характерами ს a и უ u (> ო i), и въ чанскомъ спряженіи слѣдовательно лишь два класса (§ 81); въ немъ „масдар“ное образованіе отглагольныхъ именъ (§ 103), такъ — отъ корня წერ ṭr *писать* при мингрельскомъ неопредѣленномъ წარწუს ṭarwa чанскій „масдар“ — ონტარუ onṭaru. Сейчасъ нѣтъ надобности останавливаться на иныхъ различіяхъ — въ мѣстоименіяхъ, особенно указательныхъ, въ существительныхъ и прилагательныхъ.

Самостоятельность же чанскому языку придаетъ то, что у него свои нарѣчія и говоры, при всемъ разнообразіи объединяемые единствомъ или общностью лингвистическихъ нормъ.

Нарѣчія самого чанскаго языка иногда настолько разнятся другъ отъ друга, что сами лазы, говорящіе на двухъ различныхъ нарѣчіяхъ одного родного чанскаго, не понимаютъ другъ друга.

Два нарѣчія чанскаго языка географически расположены одно на востокѣ отъ Сарпа до границы Хопской казы съ Вицкою, другое — на западѣ отъ упомянутой границы до посёлка Кемеръ на западѣ отъ Атины.

Въ районѣ восточнаго нарѣчія теперь лишь одинъ городокъ: Хопэ. Изслѣдователи говорятъ еще о батумской лазской, resp. чан-

1) О самостоятельномъ появленіи ბა ça діалектически см. *Словарь*.

ской рѣчи. Это такое же недоразумѣніе, какъ если бы въ настоящее время признали ризскую ч̌анскую рѣчь. Какъ въ Ризэ, такъ и въ Батумѣ лазы или ч̌аны живутъ, но это пришлые изъ различныхъ частей Лазистана жители, въ Батумѣ — преимущественно изъ Хопэ и вообще района восточнаго нарѣчія, и говоръ большинства ихъ хопскій или одного изъ пунктовъ съ восточнымъ нарѣчіемъ.

Особый говоръ восточнаго нарѣчія существуетъ у чхальцевъ. Чхала (Нчхала-су пятиверстной карты)—лѣвый притокъ Чороха въ русскомъ отрѣзкѣ современнаго Лазистана, на три, четыре версты ниже р. Мургула, также лѣваго притока Чороха [1]). Чхальцы сейчасъ имѣются и въ Турецкомъ Лазистанѣ въ числѣ ста домовъ: они, переселившись въ Турцію, обосновались за хемшинскими селами [2]).

Въ районѣ западнаго нарѣчія три городка, наибольшій—А̌тина, резиденція каймакама, главы А̌тинской казы, затѣмъ Вицэ и Архава или, какъ называютъ сами лазы по-ч̌ански, Арк̌аб-и.

Западное, сравнительно широко раскинувшееся, нарѣчіе распадается на два говора, географически опредѣляемые терминами а̌тинскій (А) или западный и вицэ-архавскій (V) или вицскій, онъ же восточный.

А̌тинскій или западный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ вдоль ущелій рѣкъ А̌тины и Фортуны съ перечисленными нами въ другомъ мѣстѣ лазскими селами и поселками [3]), причемъ къ нимъ примыкаютъ съ востока Арташенъ, а съ запада всѣ селенія до Кемера, включая и его.

А̌тинскій или западный говоръ крупныхъ дѣленій не имѣетъ, но онъ распадается на подговоры, пріурочиваемые къ отдѣльнымъ селамъ. Такъ существуетъ булепскій подговоръ (b) въ селеніи Буленѣ на рѣчкѣ того же имени, на востокѣ отъ р. А̌тины.

Вицскій говоръ или восточный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ по ущельямъ рѣкъ Вицэ, Абу-ц̌кари, Сумлы и Архавы съ перечисленными уже, насколько я могъ освѣдомиться, лазскими селами и поселками [4]).

Вицэ-архавскій говоръ, онъ же восточный говоръ западнаго на-

---

1) Болѣе точными свѣдѣніями про чхальскихъ ч̌ановъ я обязанъ І. А. Кипшидзе, только что совершившему по нашему порученію лингвистическую экскурсію въ Русскій Лазистанъ.

2) Послѣднее свѣдѣніе я сообщаю со словъ Али-эфенди.

3) *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*, стр. 608—612.

4) ц. с., стр. 613—614.

рѣчія, распадается прежде всего на два крупныя подраздѣленія: 1) вицскій подговоръ и 2) архавскій подговоръ.

Отъ подробной діалектической карты чанскаго языка мы, конечно, стоимъ еще далеко, но всеже намѣчаются уже сейчасъ предѣлы географическаго распространенія двухъ нарѣчій и говоровъ, отчасти также подговоровъ западнаго нарѣчія.

На таблицѣ I (стр. XIX) дана генеалогія чанскихъ нарѣчій, говоровъ и подговоровъ въ томъ видѣ, какъ она представляется теперь, послѣ нашей поѣздки въ Турецкій Лазистанъ. Географическое распредѣленіе соотвѣтствуетъ въ точности діалектическому дѣленію чанскаго языка на нарѣчія, говоры и подговоры по чисто лингвистическимъ признакамъ.

Основное различіе восточнаго и западнаго нарѣчій состоитъ въ томъ, что, во-первыхъ, восточное нарѣчіе сохранило горловой яфетическій звукъ ჯ k или въ непочатой сохранности или въ степени отупѣнія—ჳ k, лишивъ ḳ, тубал-кайнскій эквивалентъ карт̆скаго k, аспираціи ჴ c, а западное — нѣтъ: оно, наоборотъ, лишило ḳ твердаго элемента, сохранивъ его аспирацію ჴ c, которая затѣмъ исчезла послѣ согласныхъ или исчезаетъ вездѣ, можно сказать, на нашихъ глазахъ, напр. на восточномъ нарѣчіи ჯაბს kopa *пашня*, на западномъ ჴაბს copa, resp. აბს opa, на вост. нарѣчіи მწკო m-tko *лавровишня*, на западномъ — წუ (A), на вост. нарѣчіи მსწკუნეს matkun-en *у меня болитъ*, на западномъ—მსწუნეს (A); во-вторыхъ, будущее въ восточномъ нарѣчіи образуется съ помощью глагола მინაბ minon *я хочу*, напр. ბჭარამინაბ bṭaraminon *я напишу*, а въ западномъ—съ помощью суффикса რე re, напр. ბჭარარე bṭarare *я напишу*.

Различіе восточнаго (или вицэ-архавскаго) и западнаго (или ат̆инскаго) говоровъ западнаго нарѣчія въ томъ же фонетически кардинальномъ вопросѣ сводится къ тому, что въ восточномъ говорѣ, такъ въ Вицэ, долго сохранялся спирантъ ჴ c, нынѣ вымирающій, въ непочатомъ видѣ, въ западномъ говорѣ — его замѣнялъ ჲ y, также вымирающій, напр. вост. მიჯაბუნ *у меня есть* въ Вицэ—მიᲩაბუნ miᲩon-un, въ западномъ говорѣ—მიჲაბუნ miyonun, вост. ჯაბს—въ Вицэ ჴაბს, въ западномъ говорѣ—აბს opa (< *ჲაბს *yopa).

Надо, конечно, учесть перекрещиваніе діалектическихъ явленій, прежде всего взаимное вліяніе смежныхъ говоровъ, такъ напр. восточное вліяніе изъ Хопэ доходитъ не только до Архавы, но и до Вицэ, гдѣ теперь почти господствуетъ ჳ k вм. ჯ k, resp. ḳ. Весьма возможно,

I. Генеалогическая таблица чанскихъ нарѣчій и говоровъ.

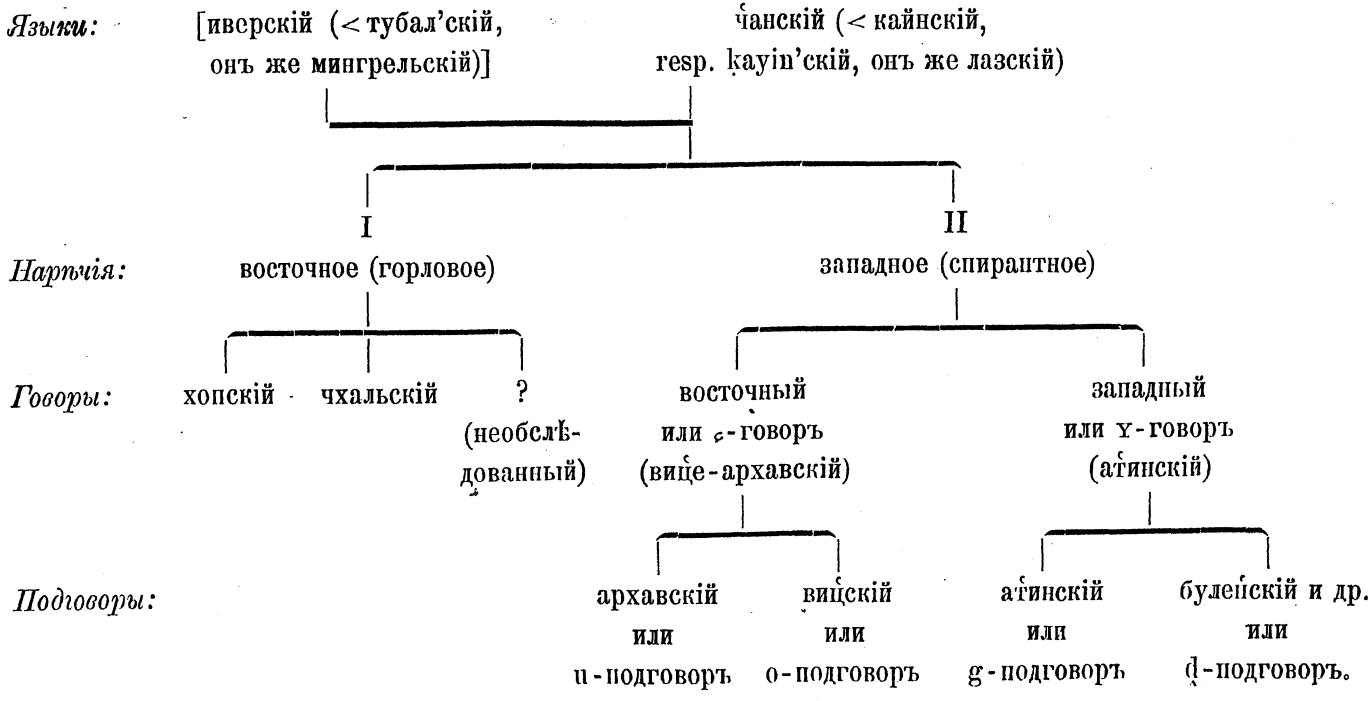

что въ самомъ восточномъ нарѣчіи ჳ k вм. ḳ держится подъ вліяніемъ карт҃скаго, а также мингрельскаго, и въ такомъ случаѣ иногда этимъ ჳ k вытѣсненъ мѣстный k (< k), успѣвшій однако перекочевать въ Вид҃э, гдѣ онъ сохранился, напр. сейчасъ ტყუბი tkub-i *близнецы* звучитъ въ восточномъ нарѣчіи, ტჳუბი tḳub-i—въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія и ტუბი tub-i—въ западномъ говорѣ западнаго нарѣчія. Конечно, имѣются и другія фонетическія особенности у нарѣчій и говоровъ, такъ—въ отношеніи гласныхъ восточное нарѣчіе характеризуется перебоемъ ჳ u, resp. ო o, въ ი i, напр. ნუსხა nusa *новобрачная* въ восточномъ нарѣчіи ნიხა nisa, а въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія вмѣсто ჳ u появляется ო o, напр. მტკორი m-tk-or-i *дикій* вм. მტკური m-tk-ur-i, resp. მტური m-t-ur-i.

Западный и восточный говоры западнаго нарѣчія другъ отъ друга отличаются прежде всего тѣмъ, что мѣстоименный префиксъ 1-го л. въ одномъ говорѣ, именно вид҃э-архавскомъ звучитъ и передъ гласнымъ ბ b, а въ другомъ говорѣ, ат҃инскомъ, — ვ v, напр. *я есмь* на западномъ говорѣ ვორე v-ore, а на восточномъ — ბორე b-ore.

Въ подговорахъ ат҃инскаго говора, напр. въ булеѝскомъ, наблюдаемъ такія фонетическія измѣненія, какъ перебой ჳ k, собств. ḳ въ ჯ ṭ, ღ g [< g̣] — въ ჯ ḍ или ქ q [< ღ q̣] — въ Რ ẓ и т. п.

Еще болѣе рѣзкія діалектическія различія замѣчаются нерѣдко въ лексикѣ, напр. *стулъ* на восточномъ нарѣчіи — ორონი ɜron-i, на западномъ въ восточномъ говорѣ — ორძუ ordu (архавскій подговоръ), resp. ორძო ordo (вид҃скій подговоръ), въ западномъ говорѣ — ჴულო kul-i; *говорю* на восточномъ нарѣчіи — ვიღარღალაყ viğarğalaq̇, а на западномъ нарѣчіи въ восточномъ говорѣ по архавскому подговору — ბიპარამიდამ bipaṛamiḍam, по вид҃скому подговору — ბისინაფამ bisinaq̇am, въ западномъ же говорѣ — ვიხარაგ viq̇araɣ.

Сообразно со сказаннымъ вмѣсто географической терминологіи по странамъ свѣта или по названіямъ мѣстъ въ діалектологическую номенклатуру ч҃анскаго языка можно бы ввести чисто лингвистическіе термины, такъ—ч҃анскій языкъ раздѣляется на два нарѣчія, горловое и спирантное; изъ нихъ спирантное нарѣчіе подраздѣляется на два говора—говоръ-ჶ (ɣ) и говоръ-Y (ა); въ свою очередь говоръ-ჶ подраздѣляется на подговоръ-и и подговоръ-о, а говоръ-Y — на несмягченный подговоръ съ g и смягченный подговоръ съ ḍ и т. п.

Болѣе близкое знакомство съ ч҃анскимъ намъ даетъ возможность яснѣе представить внутреннія соотношенія между яфетическими языками. Прежде представлялось такъ, что яфетическая вѣтвь раздѣ-

ляется прямо на языки грузинскій, сванскій, иверскій (съ лазскимъ и мингрельскимъ нарѣчіями), языки до-арійской Арменіи и т. п. И тогда было видно, что отношенія между родственными языками грузинскимъ, сванскимъ и мингрельскимъ довольно дальнія и во всякомъ случаѣ неодинаковыя.

Теперь для насъ стало ясно, что, сопоставляя грузинскій, сванскій и иверскій, мы сравнивали другъ съ другомъ не просто языки, а группы языковъ или представителей различныхъ группъ. Яфетическую вѣтвь языковъ надо дѣлить не прямо на языки, а на группы, и лишь представителя той или иной группы и усматривать въ томъ или иномъ наличномъ языкѣ. Сейчасъ фактически установлено, что мингрельскій и ч̌анскій, два самостоятельныхъ языка, настолько близки другъ съ другомъ, что составляютъ особую тубал-кайнскую группу. Въ грузинскомъ языкѣ, въ которомъ, какъ извѣстно, слились два языка, карт̌скій и месхскій, столь же близко родственные другъ съ другомъ, имѣемъ представителя кашд-мосохской группы. Въ сванскомъ языкѣ наличіе двухъ довольно характерныхъ нарѣчій, *княжескаго* и *свободнаго*, также способно поддержать насъ въ мысли, что и здѣсь имѣемъ дѣло съ группою языковъ уже на пути слiянія, но вопросъ о сванской группѣ осложняется тѣмъ, что нынѣшнее географическое положеніе сванъ отнюдь не можетъ считаться исконнымъ. Въ географической номенклатурѣ на рубежѣ съ Арменіею, именно въ области, называвшейся у армянъ Гугарами, вскрываются лингвистическія явленія, находящія свое объясненіе въ сванскомъ языкѣ. Прежде всего это — суффиксъ мн. числа ⴑⴓ ar, наличный между прочимъ въ названіи той же области Gugar-q[1]). Въ яфетической вѣтви ни одна другая группа не сохранила этого показателя мн. числа: его имѣемъ еще въ армянскомъ, въ которомъ особенно рѣзко бросаются въ глаза яфетическія переживанія, изъ армянскаго же онъ еще въ древности успѣлъ проникнуть въ hайскій, и когда болѣе основательно будутъ изучены сванскій, hайскій и армянскій языки въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ, то, быть можетъ, сванскій языкъ придется соединить въ одну группу

1) q (ⴒ, ⴔ) въ hайскомъ языкѣ есть показатель множественности; онъ — также яфетическаго происхожденія. Слѣдовательно, въ терминѣ Gug-ar-q имѣемъ случай наслоенія двухъ окончаній множественнаго числа, причемъ первое, сросшееся съ основою, принято за часть самого корня (ср. Н. Марръ, *Грам древне-арм. языка*, § 109, 8). Въ яфетическихъ языкахъ, такъ напр. въ качествѣ переживанія въ грузинскомъ, существуетъ и ⴖⴑ en, какъ показатель множественности, и его находимъ въ греческой формѣ Γωγ-αρ-ην-ή, представляющей также случай наслоенія двухъ окончаній мн. числа. Къ наслоенію двухъ окончаній мн. числа параллели имѣются и въ ч̌анскомъ языкѣ (*Грам.*, § 48, е, 2, 3).

съ однимъ изъ языковъ до-арійской Арменіи, именно, съ до-арійскимъ армянскимъ.

На таблицѣ II (стр. XXIII) показана генеалогія яфетическихъ языковъ, какъ она представляется намъ теперь, послѣ посильнаго обслѣдованія чанскаго языка.

Само собою разумѣется, что мы здѣсь даемъ лишь общіе выводы, что же касается подробностей, основанныхъ на собранномъ и предлагаемомъ въ настоящей работѣ матеріалѣ, онѣ сохраняются для труда, посвященнаго спеціально сравнительному изученію яфетическихъ языковъ. Мы, естественно, хотѣли бы тѣмъ временемъ лично или черезъ другихъ пополнить и исправить собранныя данныя, особенно — преумножить чанскіе тексты [1]).

Въ *Хрестоматіи* у меня приведены сочиненія лучшаго современнаго чанскаго поэта — Решид-Ḥилма Пеḥлеван-оглы, но я не имѣлъ случая видѣть „странствующихъ пѣвцовъ Лазистана и Понтійскихъ горъ", по словамъ К. Коха „въ самомъ дѣлѣ имѣющихъ нѣкоторое сходство съ средневѣковыми трубадурами" [2]).

Наши чанскія разысканія на мѣстѣ были кратковременны и неизбѣжно поверхностны. Ихъ достаточно развѣ для того, чтобы подготовить почву для серьознаго исчерпывающаго изслѣдованія въ будущемъ. Такъ смотрю я и на издаваемую здѣсь *Грамматику чанскаго языка съ хрестоматіею и словаремъ*. Но въ итогѣ и сейчасъ наличное изученіе чанскаго языка плодотворно настолько, чтобы съ чувствомъ убѣжденія высказать слѣдующее руководящее положеніе: если ученіе о родствѣ яфетической вѣтви языковъ съ семитическою и его широкія обобщенія и способны были лишь вызвать реальный, осмысленный интересъ къ такимъ частностямъ, какъ грузинскіе и сродные діалекты, выработать въ насъ чуткость для систематическаго воспріятія жизненно-разнообразныхъ фонетическо-морфологическихъ фактовъ въ ихъ закономѣрныхъ соотношеніяхъ, то съ другой стороны, только съ преумноженіемъ надежныхъ матеріаловъ по живымъ говорамъ, въ томъ числѣ и чанскимъ, и углубленнымъ ихъ изученіемъ можетъ получить должную разработку и окончательное, безспорное утвержденіе сама общая наша лингвистическая теорія.

---

1) Результаты лѣтней поѣздки І. А. Кипшидзе, именно лингвистическія наблюденія по чхальскому говору и запись нѣсколькихъ текстовъ появятся въ настоящей серіи

2) *Reise von Redut-Kaleh nach Trebisond* въ «Die Kaukasischen Länder und Armenien», Leipzig 1855, стр. 103.

II. Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ.

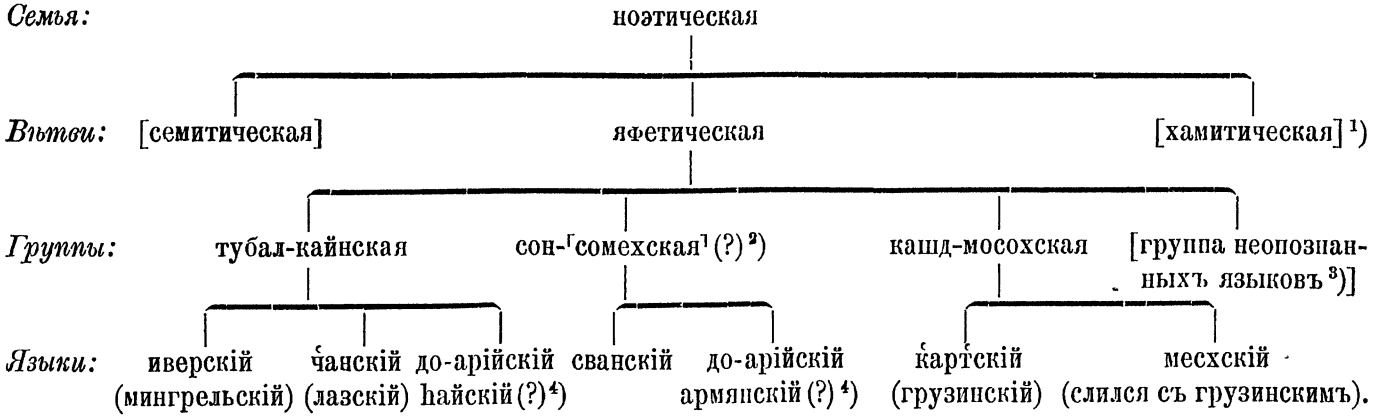

Примѣчаніе 1. Судя по тому, что пока выяснено по вопросу объ отношеніи хамитическихъ языковъ къ семитическимъ, яфетическая вѣтвь стоитъ ближе къ семитической, чѣмъ хамитическая. Потому позволилъ я себѣ перемѣнить въ настоящей таблицѣ традиціонный порядокъ въ перечнѣ трехъ братьевъ: Сима, Хама и Яфета, resp. Іафета.

Примѣчаніе 2. Вопросъ ставлю лишь въ отношеніи того, правда-ли дошедшій до насъ сонскій, resp. сванскій языкъ, составлялъ одну группу съ сомехскимъ, успѣвшимъ исчезнуть въ составѣ к̔артскаго, а также армянскаго. Такъ-то сванскій — безспорно яфетическій языкъ, а также, по всей видимости, яфетическимъ былъ — сомехскій.

Примѣчаніе 3. Подразумѣваются языки, внѣ предѣловъ древней Грузіи и древней до-арійской Арменіи, относительно которыхъ пока имѣется лишь болѣе или менѣе основательная презумпція въ пользу родства ихъ съ яфетическими, какъ-то сузскій въ клинообразныхъ письменахъ и др.

Примѣчаніе 4. Подъ вопросомъ находится сейчасъ не родство языковъ до-арійской Арменіи съ яфетическими, а точное ихъ мѣсто въ кругу языковъ яфетической вѣтви, ближайшее родство до-арійскаго hайскаго и до-арійскаго армянскаго языковъ съ той или иной ея группой.

Литература предмета.

Два слова о предшественникахъ по собиранію ч̌анскихъ матеріаловъ [1]). Перечень ихъ дается ниже — въ спискѣ I: *Цитуемые источники, устные и письменные.* Изъ нихъ наибольшаго довѣрія заслуживаетъ Georg Rosen. Столь же заслуженной въ обратномъ смыслѣ можно признать интересующую насъ здѣсь часть труда Erckert'a: что̀ ни слово, то или сомнѣніе, или недоразумѣніе [2]). Работа Peacock'a слишкомъ незначительна, чтобы сказать что либо. Одно его преимущество: онъ былъ въ Лазистанѣ, слышалъ настоящихъ лазовъ [3]). О Клапротѣ упомяну лишь потому, что онъ первый обратилъ вниманіе на нашъ языкъ (см. въ спискѣ I подъ K и Tr).

Трудъ г. Ач̌аряна основанъ на матеріалахъ предшественниковъ, частью на собственномъ его собраніи. На компилятивной части сказались всѣ достоинства и недостатки предшественниковъ; на обѣихъ частяхъ, и оригинальной, и заимствованной отразилось самымъ плачевнымъ образомъ то, что г. Ач̌арянъ не различаетъ реально основныхъ звуковъ яфетическихъ языковъ. Это было извѣстно мнѣ и раньше [4]). Но то, что выяснилось по ознакомленіи на мѣстѣ съ подлинными звуками, превзошло всѣ наши догадки о дефектахъ фонетической передачи

---

1) По чисто теоретической разработкѣ не можетъ быть забыта работа А. А. Цагарели — *Сравнительный обзоръ морфологіи иберійской группы кавказскихъ языковъ*, СПб. 1872, но ей, не нашедшей въ свое время живого отклика въ ученой средѣ, сейчасъ мѣсто въ исторіи вопроса

2) Между прочимъ у Erckert'a цѣлый рядъ грузинскихъ словъ, выдаваемыхъ за лазскія (ч̌анскія), какъ напр „saymendo“ [діалектическая — особенно въ устахъ мингрельцевъ — форма изъ saymedo] *надежный*, „sando“ *заслуживающій довѣрія* (у Er. 457 оба съ значеніемъ „истинный“), šamodgoma *осень*, „šamphuri“ [во всякомъ случаѣ „šamphuri“, въ нашей транскрипціи „šamp̌ur-i“] *вертелъ* (Ач̌ар. вслѣдъ за Er. спѣшитъ отождествить его съ „арм. šamphur“· оно имѣется и въ грузинскомъ, и слово одного происхожденія съ арб. seffūd: سفّود *вертелъ*), „šiši“ *страхъ*. Совсѣмъ сомнительное слово — „šiši“ *страусъ*

3) Въ Архавѣ я видѣлъ лаза, принимавшаго участіе въ занятіяхъ Peacock'a: по его словамъ, онъ тамъ пробылъ три дня.

4) см. выше, стр. XI, прим. 1.

г. Ачаряна[1]). Къ этимъ недочетамъ присоединились недоразумѣнія, возникшія отъ незнанія основныхъ явленій яфетической грамматики, хотя бы по грузинскому языку. Достаточно указать, что „kčiš“ [ჯ̌ოშ kṭiš] г. Ачарянъ приводитъ въ качествѣ глагольной основы со значеніемъ *достигать*, тогда какъ звукъ ჯ k, замѣститель ღ g по уподобленію съ глухимъ შ ṭ, есть объективный мѣстоименный префиксъ 2-го лица, которому нѣтъ мѣста въ отвлеченной основѣ „čiš“, т. е. შოშ ṭiš, а аор. „mekčiši“ (მეჯ̌შოდი mekṭiši) значитъ не „я достигъ, настигъ“, а „я тебя, resp. васъ настигъ“. Въ отдѣльныхъ случаяхъ отъ такихъ курьезовъ не бываетъ свободенъ и Rosen, напр. у него приводится слово, повторенное безъ поправки и у г. Ачаряна,—„soǰanan сапожникъ“, но такого слова не существуетъ, приведенный же комплексъ фонемъ есть, быть можетъ, искаженіе фразы სო შუთ so ṭuman *„гдѣ шьютъ?“* [2]). Не могу не отмѣтить одного крупнаго недоразумѣнія, общаго всѣмъ моимъ предшественникамъ, занимавшимся грамматикою чанскаго языка: будущее время они называютъ настоящимъ. Дѣйствительно, разъ булепецъ Али-реизъ въ качествѣ настоящаго привелъ форму сослаг. + ოშ, т. е. наше будущее время; когда же я его спросилъ, а какъ онъ приведетъ будущее время турецкаго языка, онъ отвѣтилъ, что интересующая меня лазская (чанская) форма соотвѣтствуетъ и настоящему, и будущему въ турецкомъ; однако, когда я произвелъ отъ примѣрнаго глагола настоящее по-чански, онъ перевелъ его на турецкій настоящимъ же, и послѣ того самъ безъ всякаго напоминанія настоящее переводилъ настоящимъ, а сослаг. + ოჯ— будущимъ. И вообще ни изъ летучихъ бесѣдъ, ни изъ записанныхъ текстовъ я не могъ извлечь какихъ-либо данныхъ, чтобы сомнѣваться въ принятомъ опредѣленіи указанной формы. Все это однако въ свое время не помѣшало работѣ г. Ачаряна и его предшественниковъ сослужить мнѣ хорошую службу[3]): какъ никакъ,

1) Между прочимъ у г. Ачаряна цѣлый рядъ словъ съ ღ g вм. ჯ k, такъ «gai», «gayde», «ged—gederi», «gibri» и т. п.; я ихъ не слышалъ, но эту подробность все же отмѣчаю, допуская пока, что она можетъ оправдаться матеріалами изъ какого либо, неизвѣстнаго мнѣ, говора восточнаго нарѣчія.

2) Въ курдскомъ имѣется слово „سوجی sōǰi“ со значеніемъ *сапожникъ*, проявляющее нѣкоторое созвучіе съ предполагаемымъ чан. „soǰanan“, но и оно не помогаетъ въ истолкованіи формы „soǰanan“.

3) Совершенно въ сторонѣ отъ науки стоятъ различныя псевдо-лингвистическія упражненія на тему о чанскомъ языкѣ вродѣ 42—46 страницъ статьи М. Г. Джанашвили: „Историко-археологическій очеркъ Гуріи, Чорохскаго бассейна и Чанети (Лазистана)“. (*Батумъ и его окрестности.* Къ 25-лѣтію присоединенія гор. Батума къ Россійской Имперіи. Изданіе Батумскаго Городского Общественнаго Управленія, Батумъ 1906).

на основаніи ихъ еще до поѣздки я выработалъ общую схему грамматики чанскаго языка и благодаря имъ пріѣхалъ въ Лазистанъ съ нѣкоторой подготовкой. Спеціально, сводный трудъ г. Ачаряна, особенно его словарь служилъ мнѣ готовымъ опроснымъ листомъ по лексикографіи, который, понятно, исправлялся и пополнялся на основаніи непосредственныхъ наблюденій. Неудостовѣренные и непровѣренные матеріалы изъ указанныхъ источниковъ мы приводимъ въ *Словарѣ* лишь тогда, когда за нихъ стоитъ какое либо теоретическое соображеніе, но въ такихъ случаяхъ они всегда представлены въ ковычкахъ. Цѣлый рядъ словъ или ихъ формъ за крайнею ихъ сомнительностью мы исключили, но на всякій случай даемъ ихъ списокъ подъ цифрою II.

Тексты г. Ачаряна (ц. с., стр. 439—446=отд. отт., 101—108) намъ не удалось провѣрить полностью, но мы всеже внесли ихъ, какъ матеріалъ для будущихъ опросовъ, въ нашу *Хрестоматію*, понятно съ устраненіемъ наиболѣе грубыхъ, при томъ явныхъ, ошибокъ и неточностей.

Цитуемые источники, устные и письменные.

А = а̀тинскій говоръ съ его подговорами.

Али-реизъ = булеѝнецъ, одинъ изъ моихъ источниковъ по а̀тинскому говору, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Али-эфенди = Хаджи-Карал-о̀глы Али-эфенди, хопецъ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 567.

Аслан-бей = членъ бегскаго дома въ Вицэ̀, см. *Изъ поѣздки*. стр. 560.

At = а̀тино-вицэ̀-архавское или западное нарѣчіе въ матеріалахъ изъ труда г. А̀чаряна или его источниковъ, особенно Rosen'a.

А̀чар. (А̀чарянъ) = M. H. Adjarian, *Étude sur la langue laze* (Extrait des Mémoires de la Société de linguistique de Paris, 1899, t. X, стр. 145 — 160, 228 — 240, 364—40⁰/₁, 405—446, 447—448=отд. отт., стр. 1—108, 109—110).

b = булеѝскій подговоръ западнаго (а̀тинскаго) говора западнаго нарѣчія.

Bt или «Bt» = въ цитатахъ изъ труда г. А̀чаряна есть обозначеніе Батума, но такъ какъ теперь коренныхъ лазовъ въ Батумѣ уже нѣтъ, то подъ этою ссылкою приходится подразумѣвать различные говоры преимущественно восточнаго нарѣчія.

V = восточный (вицэ̀-архавскій) говоръ западнаго нарѣчія; иногда V имѣетъ значеніе лишь спеціально вицскаго говора, но въ такихъ случаяхъ указывается эквивалентъ по архавскому (рх) подговору или отсутствіе въ немъ приводимой съ V формы (— рх).

Er. = Erckert, *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes*, Wien 1895. I Th., стр. 1—204. II Th., стр. 347—353.

Изъ поѣздки = Н. Марръ, *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*. (Впечатлѣнія и наблюденія), Извѣстія Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 547 — 570 и 607—632.

К = сел. К̀емеръ въ цитатахъ изъ труда г. А̀чаряна, восходящихъ черезъ Rosen'a или непосредственно къ книгѣ Клапрота, *Asia polyglotta*, Paris 1823, стр. 122—124.

К̀емалъ = К̀емалъ Балта-задэ Ибраим-эфенди, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.

К̀язим-бей = племянникъ Аслан-бея, изъ Вицэ̀, см. *Изъ поѣздки*, стр. 561.

ОТ = Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ грузин-*

скаго языка съ предварительнымъ сообщеніемъ о родствѣ грузинскаго языка съ семитическими, С.-Пб. 1908.

Peacock = *Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages*. Compiled on the spot by Mr. Peacock, Vice-Consul of Batúm, Trans-Caucasia, South Russia, at the request of, and communicated by, Dr. R. N. Cust, Hon. Sec. R. A. S., with a Note въ The Journal of the Royal Asiatic Society, XIX (1887), стр. 145—156.

R = Georg Rosen, *Über die Sprache der Lazen* (Philologische und historische Abhandlungen der Koniglichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1843, Berlin 1845), стр. 1 — 38.

рх = архавскій подговоръ восточнаго (вицэ-архавскаго) говора западнаго (атино-вицэ-архавскаго) нарѣчія, см. V.

Серветъ = 10-ти-лѣтній мальчикъ изъ села Ламбо въ Атинскомъ ущельѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 556—557.

Tr = мнимо-трапезундскій діалектъ по Клапроту. Еще G. Rosen замѣтилъ (ц. с., стр. 1, прим. 1), что „von einem besondern Trebisonischen Dialecte des Lazischen kann nicht die Rede sein“: какъ въ Батумѣ, такъ и Трапезундѣ лазы теперь лишь пришлые.

Фахри-эфенди = Фахри Мамудъ-яичи (<язичи)-оглы или Мамутіа-оглы, одинъ изъ моихъ учителей по вицскому говору, талантливый отъ природы преподаватель, волею судебъ содержатель кофейни въ Вицэ.

Февзи-бей = Тилатур-задэ Февзи-эфенди, главный мой учитель чанскаго языка въ Атинѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 551, 554 — 555.

Шевки = Шевки, онъ же Козьма Кади-оглы, *Изъ поѣздки*, стр. 542.

Шевки Дж. = Шевки Джарах-оглы, *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Шукри = Шукри-эфенди Балта-задэ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 560.

Хаки Іемурал-оглы = самъ вицецъ. Въ числѣ его сообщеній въ Вицэ—Поэма о женщинѣ, сочиненіе архавянки, почему въ поэмѣ кое-какія архавскія выраженія.

Эристовъ, *Сл.* = кн. Раф. Дав. Эристовъ, *Краткій грузино-русско-латинскій словарь*, изъ трехъ естественныхъ царствъ природы, Тифлисъ 1884.

Юсуфъ = Юсуфъ изъ Вицэ, не назвавшій своей фамиліи.

Юсуфъ-эфенди = Курдзали Юсуфъ-эфенди, архавецъ.

II.

Сомнительныя слова и формы, приводимыя въ трудѣ г. Аҫаряна[1]):

„ban“ вм. ბან «по R».
„buri Bt seul de lui même»[2]).
„bca“ см. მყა.
„borǰa“ по R см. თორჩა.
„borxa“ по Er. » თორჩა.
„bskibu“ по R » მსქიბუ.
„bskua“ по R » თსქუა.
„bšora“ по R » მყორა.
„butxa“ » ბუტკა.
„buzi“ по R » ბუძი.
„ca“ » ცა.
„cakali“ » წკარი.
„Ceha названіе лазской деревни“.
„cekeni“ см. ცხენი.
„ckneni“ » ცხენი.
„cobul Bt прыгать, скакать, аор. icobuli, icobulaminon“.
„coxule Bt“ см. წახლე.
„cuga“ см. ზულა.
„cxon“ » წკუნ.
„čami Bt еще“.
„čarxu Bt проколоть, сунуть“.
„čekomi“ по Er. см. ჩხარძი.
„čie“ » თუცხალ.
„čoxre“ » წარხლე.
„čp“ » ჩჯ.
„čpid Bt душить, аор. doučpidi, б. vučpedaminon“.
„čuve Tr“ см. ჯუმი.
„dze Tr“ см. ხჩე.
get: „taroni gagettasunon“, развѣ „ტარანი გაგეთასუნან“.
„gap Bt метать молніи, otro otro или kapineri kapineri gapanu непрерывно свѣтитъ молнія“, см. ვახ.
„gonci At шумъ, крикъ, суматоха“.
„gunčxa“ см. თუნჩხა.
„ganǰ Bt усиливать, возбуждать, оживлять“.
„ġosmeti Bt хрящъ“.
„ivora тѣнь“, хотя и по R, но его не знаютъ ни въ A, ни въ V, ни въ px.
„ǰantx Bt лизать“.
„ǰara“ см. მყორა.
„ǰeġu [g'eghu] dick“ по R.
„ǰibbeti Bt страшный, ужасный“ см. კაკაძი.
„ǰumendc“ см. შუმენა.
„ǰummuš“ см. შუმი.
„ǰun“ см. ჯე.
„ka“ по Er. см. ცა.
„kanapura Bt сорока“.

---

1) Нѣкоторыя формы восходятъ ихъ Клапроту, напр cakali, čuve, kiše и др.
2) Изъ примѣровъ видно, что г. Аҫарянъ не разобрался въ формѣ съ грузинскимъ суффиксомъ -ებული, такъ въ A შქუნებული (груз. ჩგნებული), ოქუნებული (груз. ოქვნებული, древне-груз. ოქუნებული) и т. п.

„kiše x“ см. ხჳ.
„mša“ см. მყ.
„okonva битва, сраженіе“ по R.
„par Bt разсѣивать, аор. doúpari, б. uparaminon“.
„porča“ см. ფორხ.
„porxa“ » ფორხ.
„rokseyd Bt смущаться, затрудняться“.
„sabatandi среда“ по R.
„sguáli At прекрасный“.
„sisila“ по R см. წიწილ.
„sipri“ по R см. წიფრი.
„sotkorč“—„sotkorčnu“ по Er. питать.
„sxeni“ по R см. ცხენი.
„sxeni kučxa“ по R см. ცხენი-ბუხ.
„šaveri At грязный“.
„tca Tr.“ см. მყ.
„tcana Tr.“ см. წნ.
„zaa Tr.“ см. ც.
„ža“ [1]) по Er. см. ც.
„žana At“ см. წნ.
„žari B“ см. ჴრიმ.
„xap Bt запрягать, [III-я пор.] аор. voxapini я запрегъ, б. voxapinaminon“.
„xvil: axvilu почитать“ по Er.

---

1) Впрочемъ этой разновидности съ „ź“ не слѣдовало бы отмѣчать, когда есть форма съ „c“ (см. выше): очень часто этими двумя начертаніями у Ачар. передается одинъ и тотъ же звукъ წ t.

Грамматика ч̑анскаго языка.

Письмо и чтеніе.

§ 1. Ч̑анскій языкъ, называемый и лазскимъ, не сохранился въ какихъ-либо памятникахъ письменности: возможно однако, что лазы имѣли грамоту въ древности. Въ настоящее время у лазовъ нѣтъ родной письменности. Для выраженія наличныхъ въ этомъ языкѣ звуковъ въ совершенствѣ подходитъ алфавитъ родственнаго языка—грузинскаго (табл. I).

a) Сравнительно съ грузинскими звуками въ ч̑анскомъ замѣчается осложненіе гласныхъ; простые гласные передаются начертаніями основныхъ яфетическихъ звуковъ (ⴑ, ⴉ ‖ ⴈ, ⴘ ‖ ⴉ), а сложные, состоящіе изъ тѣхъ же гласныхъ въ сочетаніи со слабымъ согласнымъ ⴀ й,—описательно: ⴀⴑ русск. я, ⴀⴉ йе, ⴀⴘ йо, ⴀⴉ русск. ю, или съ помощью надписного знака ″ и ^ : ⴘ″ нѣм. ö. Въ ч̑анскомъ существуетъ и слабый согласный ჳ или ⴒ, араб. ع. Самостоятельно онъ сохранился въ рѣдкихъ случаяхъ—діалектически, и тогда изображаемъ его древне-грузинской буквой ჳ, обыкновенно же онъ сочетается съ гласнымъ, и тогда его передаемъ черезъ ⴉ съ надписнымъ знакомъ ^ (ⴒ) по примѣру грузинскихъ рукописей съ XVIII-го вѣка, напр. ⴒⴑ, ⴒⴉ.

Начертаніемъ ⴉ мы вынуждены пользоваться временно. Было бы достаточно во всѣхъ случаяхъ писать ჳ, но я опасался, что послѣднюю букву будутъ также неправильно произносить, какъ произносятъ ее грузиновѣды, не прошедшіе нашей школы. Съ этимъ колебаніемъ перекрещивается еще то, что слабый ჳ=ⴒ въ самомъ ч̑анскомъ вымираетъ: діалектически, да и вообще его вытѣснилъ и сейчасъ легко вытѣсняетъ твердый согласный ع.

b) Изъ согласныхъ ч̑анскій имѣетъ подобно мингрельскому въ качествѣ излишка элифъ—ⴀ, ослабленіе твердаго согласнаго ⴄ (древне-араб. ع), но въ ч̑анскомъ онъ представленъ весьма слабо — лишь діалектически (говоръ V).

Таблица I.

Чанскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военнаго письма.

	Названія	Начертанія: Круглое (печатное).	Начертанія: Скорописное.	Произношеніе[1].	Аналитическая транскрипція.	Турецкія соотвѣтствія.
1.	ანი	ა	ა, ი	а	a	ـَ (مثلا بَشقَه)
2.	ბანი	ბ	ბ	б	b	ب
3.	განი	გ	გ	г	g	گ (عجمی)
4.	დონი	დ	დ	д	d	د
5.	ენი	ე	ე	э	e	ـِ (مثلا اَفَندی)
6.	ვინი	ვ	ვ	в	v	و (فرسی)
7.	ზენი	ზ	ზ	з	z(ـز)	ز
8.	თანი	თ	თ	-[-t̂]	ṯ	ت
9.	ინი	ი	ი	и	i	ـِ (مثلا مِلّت)
10.	კანი	კ	კ	к	k(<ḳ)	ق (عربی)
11.	ლასი	ლ	ლ	л	l	ل
12.	მანი	მ	მ	м	m	م
13.	ნარი	ნ	ნ	н	n	ن
14.	ონი	ო	ო	й	y	ی
15.	პონი	პ	პ	о	o	او (مثلا اوغلان)
16.	ჟარი	ჟ	ჟ	п	p	پ (اسکی فرسی)
17.	ჟანი	ჟ	ჟ	ж	j(ـژ)	ژ
18.	რაე	რ	რ	р	r	ر

1) Разъ въ русскомъ алфавитѣ нѣтъ точной передачи, ввожу условную транскрипцію, но въ прямыхъ скобкахъ.

Начертанія.

	Названія.	Круглое (печатное)	Скорописное.	Произношеніе.	Аналитическая транскрипція.	Турецкія соотвѣтствія.
19.	სანი	ს		с	s(÷)	س
20.	ტარი	ტ		т	t	ط
21.	ჳი	ჳ=ŵ		-[v]	w	و (عربی)
22.	უნი	უ		у	u	او (مثلا اوفاق)
23.	ფარი	ფ		-[п̑]	p̣	ب
24.	ქანი	ქ		-[к̑]	q	ك
25.	ღანი	ღ		-[г̑]	g	غ (عربی)
26.	ყარი	ყ		-[к̑]	k	ع (عربی)
27.	შინი	შ		ш	ш(÷)	ش
28.	ჩინი	ჩ		ч	ẹ	ج
29.	ცანი	ც		ц	ȥ	تْسْ=تْ
30.	ძილი	ძ		-[ʒ=дз]	ď	ذ
31.	წილი	წ		-[ц̑]	ṫ	ظ (عربی)=طْسْ
32.	ჭარი	ჭ		-[ч̣]	ṭ	طْشْ
33.	ხანი	ხ		х	q̇	ح
34.	ჯანი	ჯ		-[ц=дж]	ḍ	ج
35.	ჰაი	ჰ		-[h]	h(÷)	ح
36.	ფხი	ფ		ф	f	ف
37.	ჟღოფი	ჱ		-[']	ɛ(÷)	أ

Условныя начертанія для осложненныхъ гласныхъ:

a)	—	ჲ″		—(ő)	ő
b)	—	ჳ″		—(ű)	ű.

О звуковыхъ законахъ.

§ 2. Чанскій принадлежитъ къ яфетической вѣтви ноэтической семьи языковъ. Соотвѣтственно въ немъ наблюдается дѣленіе согласныхъ на твердые, постоянные, и слабые, бѣглые или легко исчезающіе: слабыми являются щелинные звуки въ парныхъ антиподныхъ рядахъ сибилянтовъ и спирантовъ (ⴑ‖ⴝ, ⴖ‖ⴗ, ⴟ‖ⴔ, ⴡ‖ⴢ), плавные (ⴓ, ⴍ, ⴑ), а также сродные съ ними (ⴣ, ⴔ). Звуки или фонемы чанскаго языка нормируются законами яфетической системы: чанскому свойственны закономѣрные звуковые ея переходы, какъ то — чередованіе, движеніе, паденіе и подъемъ, отупѣніе (диссибиляція и дезаспирація) и обостреніе (ассибиляція и аспирація), удвоеніе, resp. раздвоеніе, наращеніе и усѣченіе и т. п. Относящіеся сюда факты исторической и діалектической фонетики чанскаго языка будутъ использованы въ сравнительной грамматикѣ языковъ яфетической вѣтви. Неудобно выдѣлять здѣсь и нужныя въ настоящей *Грамматикѣ* звуковыя явленія, какъ, напр., перебой ⴡ, resp. ⴰ въ ⴰ, исчезновеніе ⴣ (ⴲ), resp. ⴳ передъ ⴰ, нарастаніе ⴱ на согласныхъ послѣ гласныхъ, появленіе гласнораздѣловъ — слабыхъ согласныхъ ⴢ и ⴣ, перваго между ⴡ и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ, второго между ⴰ и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ: достаточно того, что о нихъ упоминается при объясненіи морфологическихъ явленій, въ которыя они привходятъ.

Удареніе.

§ 3. Удареніе въ чанскомъ ставится обыкновенно на второмъ слогѣ съ конца: ⴱⴡ́ⴓⴓ, ⴂⴰ́ⴰⴰ, ⴂⴰ́ⴱⴰ, ⴵⴝ́ⴳⴰ, ⴣⴡ́ⴳⴵ, ⴱⴔⴓ́ⴵⴵ, ⴂⴵⴓⴵ́ⴝ, ⴂⴰ́ⴝⴰ, ⴝⴵⴓ́ⴓⴰ, ⴝⴡⴓ́ⴵⴰ, ⴣⴡⴳⴵ́ⴵⴵ.

Отступленіе отъ этой нормы наблюдается въ слѣдующихъ случаяхъ:

а) сложные глаголы ударе́ніе ставятъ на огласовку предлога, которая часто бываетъ не во второмъ, а третьемъ съ конца слогѣ, и тогда ударе́ніе переносится на этотъ третій съ конца

слогъ: ბჳ́რი *я писалъ*, დ-ბჳ́რი *я написалъ*, დ-ნჳ́რი *пиши*, resp. *напиши*, დ-ნჳ́რუ *онъ написалъ*.

Въ связи съ этимъ

1) отрицательная частица მ-, воспринимаясь проклитически, какъ приставка слѣдующей за нею глагольной формы, переноситъ на себя удареніе и тогда, когда она въ третьемъ съ конца слогѣ: მ-́ ნჳ́რუმ AV *не пиши*, V: მ-́დ მუდით *не приходите*, მ-́დ ძებუთ *не ищите*, მ-́ტ კრუთ *не привязывайте*;

2) въ а̀тинскомъ говорѣ междометіе ჲ *о!* удареніе перетягиваетъ на себя, причемъ отъ словъ обращенія, именъ людей или ихъ прозвищъ, сохраняется лишь первый слогъ:

ჲ́	ბა!	вм.	ჲ́	ბაბა! *о, отецъ!*
ჲ́	ნა!	„	ჲ́	ნანა! *о, мама!* [1])
ჲ́	მუ!	„	ჲ́	მუსტაფა! *о, Мустафа!*
ჲ́	მე!	„	ჲ́	მეჰმედ! *о, Мемедъ!*
ჲ́	რე!	„	ჲ́	რეშით! *о, Решидъ!*
ჲ́	ხა!	„	ჲ́	ხადიჯე! *о, Хадиджа* [2])*!*
ჲ́	ვაჳ!	„	ჲ́	ვაჳლუმ! *о, любовь* (букв. *роза*) *моя!*

Въ такихъ случаяхъ въ нѣкоторыхъ селахъ А̀тинскаго ущелья вм. междометія ჲ́ появляется ჳ́ჲ́ или ჰჲ́:

ჳ́ჲ́	ბა!	или	ჰჲ́ ბა!
ჳ́ჲ́	ნა!	„	нѣтъ
ჳ́ჲ́	მუ!	„	ჰჲ́ მუ!

Отъ ბიჳი имѣемъ ჲ́ ბჳი при ჰჲ́ ბიჳი.

b) Заимствованныя изъ турецкаго слова въ ч̀анскомъ получаютъ именное окончаніе ი, и послѣдній слогъ, ударный въ турецкомъ, становится предпослѣднимъ, ударнымъ въ ч̀анскомъ:

بالق = ბაღუჲ — ч̀ан. ბაღუღი *рыба*,

باردان = ბარდაჲ — ч̀ан. ბარდაღი *кувшинъ*.

---

1) Нѣтъ „ნ ნუ“ вм. ჲ ნუნა *о, невѣста*, но въ этомъ значеніи есть ჲ ჲი отъ т. გელინ (كلين) *невѣста*.

2) Женское имя.

Если турецкое слово оканчивается гласнымъ, и гласный исходъ сохраняется въ ч̑анскомъ, то удареніе можетъ стоять и на послѣднемъ слогѣ: ⴰⵎⵉⵣ—ⴰⵎⵣ, но и это объясняется, пожалуй, тѣмъ, что въ ч̑анскомъ послѣ гласнаго безударный гласный звукъ отпалъ, и ⴰⵎⵣ восходитъ къ ⴰⵎⵣⵓ.

с) Въ а̑тинскомъ говорѣ на различныя мѣста постановки ударенія обратилъ особое мое вниманіе Февзи-бей, но слѣдующія правила въ его изложеніи не всегда находили подтвержденіе при моей провѣркѣ:

«1) различаются по ударенію тождественныя формы отрицательная и 3-ье лицо ед. ч. аор. съ родительнымъ отношеніемъ, именно первая ставитъ удареніе на послѣднемъ слогѣ, напр. ⵊⴱⵙⵓ *не написанный*, но ⵊⴱⵙⵓ *онъ ему написалъ;*

«2) точно также различаются по ударенію тождественныя формы отглагольнаго имени III-й породы и 3-го лица ед. ч. аориста, первая съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ».

Семасіологія звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Звуки ч̑анскаго языка, какъ каждаго яфетическаго, обладаютъ двоякою семасіологіею: со всѣми ими одинаково связана, въ представленіи говорящихъ, знаменательность, но однимъ звукамъ, именно согласнымъ потенціально присущи значенія предметныхъ или отвлеченныхъ понятій безъ отношенія къ окружающему міру или способность выражать идеи внѣ пространства, не ограниченныя ни временемъ, ни мѣстомъ; другимъ звукамъ, именно гласнымъ, потенціально присуще значеніе пространственности, ограничивающее данную безпредѣльную идею въ отношеніи мѣста или времени, или одновременно и того и другого. Конкретно ни звуки-идееносители, ни звуки-предѣлоносители не имѣютъ отдѣльнаго, самостоятельнаго существованія; если, при стеченіи извѣстныхъ фонетическихъ условій, звуки-идееносители даже отсутствуютъ физически, т. е. на слухъ, и налицо для физіологическаго воспріятія

остаются одни звуки-предѣлоносители, психологически все таки налицо идея, умѣщаемая въ пространствѣ звуками-предѣлоносителями: она подразумѣвается. Отвлеченно можно сказать: согласные, твердые и слабые, въ томъ числѣ и такъ называемые полугласные, какъ звуки-идееносители, служатъ корнями, а гласные, звуки-предѣлоносители,—образовательными элементами.

a) Каждый корень, въ отвлеченіи,—трехсогласный[1]), за исключеніемъ удвоенныхъ корней, кои закономѣрно состоятъ изъ двухъ согласныхъ звуковъ. Отступленіе отъ нормы въ сторону меньшаго или бо̀льшаго числа согласныхъ въ корнѣ зависитъ отъ исчезновенія слабыхъ звуковъ или, наоборотъ, усиленія путемъ удвоенія, resp. раздвоенія согласныхъ или нарастанія на нихъ носового ƃ, resp. ∂.

b) Морфологія основана на огласовкѣ, на снабженіи коренныхъ согласныхъ гласнымъ или гласными внутри и снаружи. Существа не касается, что наличное состояніе ѵанскаго сохранило тѣ или другія формы, образованныя внутренней огласовкой, въ окаменѣломъ видѣ. Въ морфологіи согласные также играютъ роль, входя въ составъ префиксовъ и суффиксовъ[2]), но, во-первыхъ, и здѣсь согласные—самостоятельные идееносители, наличные или бывшіе, а служебную роль они играютъ въ состояніи сращенія; во-вторыхъ, эти служебные согласные морфологически категоризуются въ зависимости отъ ихъ огласовки, напр. служебный согласный звукъ ∂ съ гласнымъ о (∂о) служитъ суффиксомъ родительнаго падежа, а съ гласнымъ ь (∂ь)—суффик-

1) Приходится отказаться не только отъ термина „трехбуквенный", совершенно устарѣвшаго, но и отъ болѣе реальнаго—„трехзвучный", чтобы не вводить путаницы въ совершенно ясное дѣло.

2) Служебными согласными являются въ составѣ и префиксовъ и суффиксовъ — губные $\frac{\partial, \lambda, \ni}{\delta}$, гортанные ʒ, ȝ, зубной ʂ, плавные ʃ, ƃ, въ составѣ только префиксовъ—ɣβ], только суффиксовъ—∂, ȣ, ь. Префиксовый β, нынѣ исчезнувшій, есть точный перебой сибилянта ∋, изъ остающихся двухъ излишковъ въ суффиксахъ ȣ—тубал-кайнская замѣна плавнаго ʃ. Префиксомъ появляется ь, но это — ь при стеченіи съ глухимъ согласнымъ. Есть еще въ префиксахъ служебный согласный ʔ (<ь) и въ суффиксахъ—ь, но они оба представляютъ заимствованіе ѵартскаго ь (§ 119,c).

сомъ дательнаго, resp. направительнаго падежа; служебный согласный звукъ ⴋ, въ значеніи мѣстоименнаго префикса 1-го лица, безъ огласовки выражаетъ всяческое отношеніе, въ томъ числѣ логическій прямой объектъ, съ гласнымъ ⴀ (ⴋⴀ) — спеціально отношеніе какъ къ родительному падежу, съ гласнымъ ⴑ (ⴋⴑ) или ⴒ (ⴋⴒ)—отношеніе какъ къ дательному падежу.

Съ морфологическою огласовкою перекрещивается въ чанскомъ діалектическая перегласовка, которая подлежитъ особому учету, какъ напр. перебой ⴓ, resp. ⴒ въ ⴀ и т. п.

Для нагляднаго представленія корня въ той или иной формѣ берется условный трехсогласный корень ktl и снабжается требуемою яфетическою огласовкою: ktal, ktel, ktul, ktil, kotol, kutul, kitil и т. п.

О родѣ.

§ 5. Подобно прочимъ яфетическимъ языкамъ чанскій языкъ сохранилъ различные виды окончанія грамматическаго женскаго рода, нѣкогда въ немъ существовавшаго. Въ чанскомъ имѣемъ какъ полные виды ⴑⴓⴀ, тубал-кайн. ⴒⴓⴀ > ⴓⴓⴀ, или ⴑⴒⴀ, тубал-кайн. ⴒⴒⴀ > ⴓⴒⴀ и т. п.[1]), такъ усѣченные — ⴑ, тубал-кайн. ⴒ > ⴓ. Эти пережитки грамматическаго женскаго рода въ чанскомъ нынѣ обрѣтаются въ качествѣ безразличныхъ, ничего не обозначающихъ суффиксовъ, какъ напр. ⴁⴓⴒⴂ-ⴓⴓⴀ *колѣно*, ⴑⴑⴂ-ⴓⴓⴀ *самка, курица*, ⴑⴑⴃ-ⴓⴓⴀ *самецъ, пѣтухъ*, ⴒⴑ-ⴓⴒⴀ *дѣвушка*, ⴁⴒⴂ-ⴑ *спать*, ⴂⴀⴑ-ⴑ *земля*, ⴒⴒⴃ-ⴑ *волосъ*, ⴒⴓⴒ-ⴑ *мѣсяцъ*, ⴁⴒⴑ-ⴒ *дѣвушка*, ⴂⴒⴑ-ⴒ *сокъ незрѣлаго винограда*, ⴂⴒⴑ-ⴒ *имя* и т. п.

§ 6. Въ настоящемъ видѣ чанскій не различаетъ уже грамматическаго рода.

Для обозначенія женскаго пола животныхъ названію ихъ предпосылаютъ ⴑⴓⴑ *самка*, напр. ⴑⴑⴂⴀ *собака, песъ*—ⴑⴓⴑ ⴑⴑⴂⴀ *психа* или *псица*, ⴃⴑⴀⴓⴓⴒⴀ *олень* — ⴑⴓⴑ ⴃⴑⴀⴓⴓⴒⴀ *самка оленя*[2]).

Вм. ⴑⴓⴑ въ томъ же значеніи употребляютъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, такъ V, ⴑⴑⴁⴂⴓⴓⴂⴀ *самка*[3]).

---

1) см. Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ древне-грузинскаго языка*, С.-Пб. 1908, стр. 8, прим. 1.

2) Февзи-бей слышалъ ⴑⴓⴑ только примѣнительно къ собакѣ: ⴑⴓⴑ ⴑⴑⴂⴀ.

3) По Февзи-бею ⴑⴑⴁⴂⴓⴓⴂ-, а не ⴑⴑⴁⴂⴓⴓⴂ-, — тур. слово, да оно и не употребительно въ чанскомъ. Мальчикъ Кемалъ утверждалъ, что ⴑⴑⴁⴂⴓⴓⴂ [безъ ·] су-

Склоненіе именъ.

§ 7. Въ склоненіи чанскаго языка семь падежей и два числа, единственное и множественное.

§ 8. Изъ семи падежей три основныхъ: именительный, родительный и дополнительный, въ чанскомъ направительный=дательный.

Гласные характеры основныхъ органическихъ падежей[1]):

Им.	ე‖ი [изъ ო‖უ]	e‖i [изъ o‖u]
Род.	ე‖ი	e‖i
Дат.=Направ.	ო < ა	o < a

§ 9. Въ перечень падежей не принятъ звательный, представляющій лишь основу или сращенную, или чистую, т. е. безъ именного исхода ე, resp. ი, и даже сокращенную въ зависимости отъ перемѣщенія ударенія на восклицательную частицу или междометіе. Все дѣло при образованіи этого падежа въ этомъ восклицаніи (§ 3,a,2).

§ 10. Именительный падежъ.

a) Карт̔ское окончаніе Им. падежа ი наиболѣе распространено теперь въ чанскомъ языкѣ, напр. კაბ-ი *человѣкъ*, ჯი-ი *шея*, მთური A или თვირი V *снѣгъ*, ხიბი *сѣдой*: მთური ქვე ო A или თვირი ხვე რენ *снѣгъ—бѣлъ*, თვირი დაბულთიბი *я сдѣлалъ снѣжный мячъ*, *игралъ въ снѣжки*.

b) Рядомъ съ ი, представляющимъ перебой первоначальнаго უ, въ Им. падежѣ чанскій языкъ обнаруживаетъ и ე, перебой первоначальнаго ო. Судя по Им. падежу мн. числа (§ 18), гдѣ оно возстанавливается вм. ი (ე-ფე вм. ი-ფე), это ე и представляетъ спеціальное чанское, я бы сказалъ—тубал-кайнское окончаніе

ществуетъ въ чанскомъ, и говорятъ ჯანგული კაიფი *психа*, но въ примѣрѣ этомъ и второе слово—турецкое (كوك). Ачарянъ, ჯანგული производящій также изъ турецкаго «kanǰek» [kanǰak], приводитъ примѣры: «ჯანგული ჯილა. *львица*», «ჯანგული ცხე. *кобыла*». По Ачаряну ჯანგული, какъ и კაცი. *самецъ*, примѣняется и къ неодушевленнымъ предметамъ, напр. «კაცი ჯილა *clef mâle*», «ჯანგული ჯილა *clef femelle*». Ничего подобнаго мнѣ не довелось слышать, а касательно კაცი опрошенные мною лазы отвѣчали полнымъ незнаніемъ. Изъ грузинскаго мнѣ извѣстна лишь фамилія კაცი-ძე, которая напрашивается для сопоставленія съ этимъ словомъ.

1) см. *OT*, табл. V.

Им. падежа: ბეჩ-ე *мальчикъ*, ნოთ-ე *лучина*, ვიწ-ე Виц-э, названіе мѣстечка въ Лазистанѣ.

Въ V наблюлъ я ონუჩე самостоятельно, но въ связи съ послѣдующимъ словомъ ი вм. ე: ონუჩი ჩქიმი *моя дѣвушка*.

c) Въ нѣкоторыхъ рѣдкихъ случаяхъ чанскій, повидимому, сохранилъ первоначальное окончаніе Им. падежа, напр. წულუ *маленькій*.

Примѣчаніе. Не всякое конечное უ однако можно принять за первоначальное окончаніе Им. падежа. Иногда въ концѣ чанскаго имени оказывается უ внутренней огласовки за отпаденіемъ того или иного согласнаго, напр. ნუნუ А *подбородокъ* (ср. груз. ნიკაპი), მსქაბუ *мельница* (ср. груз. წი-სქვი-ლი), ბაღუ амбаръ для орѣха (ср. груз. ბედ-ღი, а также ბედა).

§ 11. Окончаніе Им. падежа ე, resp. ი подобно грузинскому чанскій языкъ сохраняетъ лишь при основахъ съ согласнымъ исходомъ (§ 22,a,b); при основахъ же съ гласнымъ исходомъ оно отпадаетъ безслѣдно, напр. თმას *волосъ*, ქუტს *земля*, ნანს *мать*, ოჯრა *восемь*.

Нѣкоторыя слова, особенно числительныя окончаніе ი теряютъ и при согласномъ исходѣ основы, напр. ხუთ *пять*.

§ 12. Окончаніе Им. падежа ე или ი [равно უ § 10,c], когда оно сохраняется, въ чанскомъ языкѣ, сращаясь съ согласною основою, удерживается и въ Дат. падежѣ, а также въ Род. Сращаемость окончанія Им. падежа съ согласными основами — одна изъ основныхъ особенностей склоненія языковъ тубал-кайнской группы въ отличіе отъ картской. Съ нею находится въ свою очередь въ связи то обстоятельство, что падежныя окончанія съ согласнымъ первоначально въ исходѣ (Род.-*ოშ, Направ. =Дат. -*ოშ и т. п.) въ тубал-кайнскихъ языкахъ, встрѣчаясь постоянно съ гласнымъ исходомъ, подверглись перемѣщенію: въ Род.—ში, въ Направ. =Дат.—შა, напр. не только ნახს *базаръ*, *рынокъ*, Род. ნახს-ში, Направ. = Дат. ნახს-შა, но и ამუთ-ი *тутъ*, Род. ამუთი-ში, Направ. = Дат. ამუთი-შა.

§ 13. Даже тѣ слова съ согласнымъ исходомъ, которыя опускаютъ въ Им. падежѣ характеръ ი, проявляютъ его въ со-

стояніи сращенія въ другихъ падежахъ, напр. ჴუჴუფ *хохолъ* (у пѣтуха, не *гребешокъ*), Род. ჴუჴუფ + ი-ში, Дат. ჴუჴუფ + ი-შჳ.

§ 14. Родительный падежъ.

a) Полное окончаніе Род. падежа ში, напр. კაც-ში *человѣка*, ხღი-ში თაშჳ A *волоса шеи*, ცხური-ში მჳ V *молоко овцы*, ბერე-ში კითი *палецъ мальчика*, ჯოლორი-ში ჴუცუ *нога собаки*.

b) Усѣченное окончаніе Род. падежа представляетъ одинъ согласный элементъ, напр. ხღი-შ თაშჳ V *волоса шеи*, მუხლი-შ (ყოლიშ по Ач.) ჯჳ V *тутовое дерево*, ზუღა-შ ჱიჯი *берегъ моря*.

Усѣченное окончаніе Род. обычно въ архавскомъ подговорѣ.

c) Какъ и въ грузинскомъ, согласный элементъ Род. падежа можетъ отпасть, и тогда въ ч̣анскомъ слово получаетъ видъ обезформленнаго Род. падежа съ сращеннымъ ი или при гласныхъ основахъ и безъ этого ი, напр. ხღი-თაშჳ *волоса шеи*, ჴუცუ-კითი *палецъ ноги*, ზუღა-ჱიჯი *морской берегъ*[1]). Такая форма наблюдается лишь въ сочетаніи съ другимъ словомъ, особенно въ сложныхъ словахъ, но не самостоятельно.

§ 15. Направительный падежъ.

a) Въ Направительномъ падежѣ сохранился чистый Дат. на შჳ, напр. ოხორი-შჳ ჴულუშ A *я иду домой*, ცრუი-შჳ იდჳგინოხი? или ნოღა-შჳ იდრეი? A *пойдешь ли на базаръ?*

b) Полнаго Дат. съ тубал-кайнскою перегласовкою ხ въ ო, т. е. შო, въ ч̣анскомъ не имѣется, но безъ согласнаго элемента этотъ тубал-кайнскій характеръ Дат. падежа служитъ для образованія нарѣчій, напр. დიდ-ო *очень, весьма* отъ დიდ-ი *большой, великій*.

§ 16. Число падежей три, помимо послѣложныхъ, возростаетъ до семи въ зависимости отъ того, что въ ч̣анскомъ —

a) какъ въ грузинскомъ, имѣется мѣстоименный, именно Дат. мѣстоименный падежъ, образуемый по формѣ, отличной отъ гру-

---

1) Въ согласныхъ основахъ, сохраняющихъ по правилу характеръ ი, resp. ე, служащій и характеромъ Род. падежа, этотъ гласный могъ приниматься за таковой, какъ пережитокъ первоначальной формы Род. падежа *-ან, resp *-ენ, напр. ხღ-ი-ᵑგუ, ჴუცუ-ᵑგუ.

зинскаго Дат. мѣстоименнаго (ⴗⴑⴆ), именно съ помощью ⴊ, напр. ⴉⴛⴓⴐ-ⴊ *человѣкъ*, ⴁⴁⴗ-ⴊ *отецъ*, ⴚⴑⴄⴛⴓⴐ-ⴊ *Богъ*, ⴉⴛⴄⴛⴓⴛⴚⴐ-ⴊ *Богъ*: ⴉⴛⴓⴐⴊ ⴚⴊⴍ *человѣкъ сказалъ*, ⴁⴁⴗⴊ ⴓⴐⴉⴐⴍ *отецъ разсердился на меня*.

b) Род. падежъ съ тубал-кайнскою огласовкою ⴍⴊ(‖ⴓⴐ) использованъ въ качествѣ особаго отложительнаго падежа, напр. ⴉⴛⴓⴐ-ⴍⴊ *отъ человѣка*, ⴁⴄⴑⴊ-ⴍⴊ *отъ мальчика*, ⴊⴗ-ⴍⴊ *съ дерева*: ⴊⴗⴍⴊ ⴍⴊⴊⴓⴐⴊⴛⴐ A *я собралъ съ дерева*, ⴊⴗⴍⴊ ⴍⴊⴁⴚⴐⴊⴛⴐ V id[1]).

Это же окончаніе ⴍⴊ выдѣлившагося отложительнаго падежа получаетъ иногда наростъ ⴁ.

c) Подобно грузинскому Твор. ⴐⴓ, получившемуся дифференціаціею согласнаго изъ род. ⴐⴑ. тупымъ подъемомъ согласнаго ⴓ въ ⴓ родительный падежъ ⴍⴊ дифференцированъ въ ⴓⴊ и использованъ въ качествѣ Твор. падежа, напр. ⴁⴐⴆⴗ-ⴓⴊ *палкою*, ⴑⴄⴚⴍ-ⴛⴐ-ⴓⴊ *грушею*, ⴓⴑⴄⴚⴍⴛⴐ-ⴓⴊ A id., ⴑⴄⴚⴉⴐ-ⴓⴊ *лошадью, верхомъ*.

d) Цѣликомъ заимствованъ изъ грузинскаго Дат. ქართ̇ულ̇ის на ⴑ безъ измѣненія, напр. ⴉⴛⴓⴐ-ⴑ *человѣку*, ⴚⴍⴍⴗⴐ-ⴑ *коровѣ*, ⴁⴄⴑⴊ-ⴑ *мальчику*: ⴁⴄⴑⴊⴑ ქⴛⴍⴁⴄⴁⴓⴐ *я далъ мальчику*[2]).

Судя по синтаксису (§ 123, a), обезформленнымъ является и Дат., причемъ теряется согласный элементъ ქართ̇. ⴑ или, быть можетъ, тубᵏ-кайн. ⴔ.

Заимствованъ, повидимому, изъ грузинскаго и Направ. падежъ на ⴐ (вм. ⴚ), напр. ⴍⴊ-ⴐ? *зачѣмъ?* ⴛⴑⴔⴑⴛⴑⴚⴍⴊ-ⴐ *для бесѣды*, но примѣненіе этого падежа по сдѣланнымъ пока наблюденіямъ настолько рѣдко, что мы не рѣшились включить его въ таблицы.

§ 17. Послѣложные падежи.

a) Къ послѣложнымъ долженъ быть отнесенъ отложительный, когда въ томъ или иномъ говорѣ онъ получаетъ наростъ ⴁ (§ 16,b), остатокъ, по всей видимости, послѣлога ⴁⴐ.

Въ Атйнскомъ говорѣ Род. съ послѣлогомъ ⴁⴐ выражаетъ Дат. пользы [или причины], напр. ⴁⴄ‍ⴑⴍⴊ-ⴁⴐ *для мальчика* [resp. *изъ-за мальчика*].

---

1) Peacock суффиксъ ⴓⴊ указываетъ между прочимъ въ Род. падежѣ.

2) По Erckert'у заимствованнымъ оказывается въ ⴛанскомъ изъ грузинскаго и Род. усѣченный на -ⴑ (<ⴑⴐ), напр. „ⴊⴗⴍⴐ-ⴑ ⴚⴑ *[сестра брата!]*“, „ⴁⴁⴑ-ⴑ ⴑⴄⴚⴑ. *лошадь отца*“, а Твор звучитъ совершенно по-грузински: „ⴑⴄⴚ-ⴐⴐ“, но все это—или изъ рѣчи огрузинившихся лазовъ, или одно недоразумѣніе.

b) Изъ послѣложныхъ въ таблицу склоненія вносятъ напрасно еще сопутственный падежъ съ послѣлогомъ ⴊⴝⴝ *съ*. Сопутственный падежъ представляетъ сочетаніе послѣлога ⴊⴝⴝ съ Род. усѣченнымъ или обезформленнымъ, напр. ⴁⴔⴓ-ⴋ ⴊⴝⴝ А или ⴁⴔⴓ-ⴊⴝⴝ *съ мальчикомъ*, ⴕⴕⴗ-ⴋ ⴊⴝⴝ А или ⴕⴕⴗ-ⴊⴝⴝ *съ коровою*.

§ 18. Им. падежъ мн. числа въ ч̣анскомъ языкѣ оканчивается на ⴊⴕⴕ [1]). Показатель множественности — ⴕⴕ, а внутреннее ⴊ есть вращенный ч̣анскій, resp. тубал-кайнскій гласный характеръ Им. падежа (ⴊ-ⴕⴕ).

Къ склоняемой темѣ присоединяется показатель множественности ⴕⴕ, при чемъ согласныя основы съ вращеннымъ окончаніемъ Им. падежа въ ед. ч. ⴀ во мн. числѣ вытѣсняютъ его тубал-кайнскимъ гласнымъ характеромъ того же падежа ⴊ, напр.

ед. ч.	мн. ч.
ⴊⴚⴁ-ⴀ *человѣкъ*	ⴊⴚⴁ + ⴊ-ⴕⴕ
ⴕⴕⴗ-ⴀ *корова*	ⴕⴕⴗ + ⴊ-ⴕⴕ
ⴁⴔⴓ-ⴊ *мальчикъ*	ⴁⴔⴓ + ⴊ-ⴕⴕ
ⴍⴚⴀ-ⴊ *мужчина*	ⴍⴚⴀ + ⴊ-ⴕⴕ
ⴁⴚⴆⴚ *дѣвушка*	ⴁⴚⴆⴚ-ⴕⴕ
ⴕⴑⴘⴁⴆⴓ х *мельница*	ⴕⴑⴘⴁⴆⴓ-ⴕⴕ
ⴑⴑⴑ *мать*	ⴑⴑⴑ-ⴕⴕ
ⴕⴚⴔⴑⴑ *рубашка*	ⴕⴚⴔⴑⴑ-ⴕⴕ.

Это объясненіе неизбѣжно напрашивается въ связи съ тѣмъ общимъ языкамъ тубал-кайнской группы явленіемъ, что гласные и согласные элементы падежныхъ окончаній подверглись перемѣщенію (§ 12), преобразившись изъ *ⴀⴓ въ ⴓⴀ, изъ *ⴊⴓ въ ⴓⴊ, изъ *ⴑⴓ въ ⴓⴑ, изъ *ⴚⴓ въ ⴓⴚ, изъ *ⴊⴕ (карт. ⴀⴕ) въ ⴕⴊ, и весьма вѣроятно, что показатель мн. числа ⴊⴕ, допустивъ то же перемѣщеніе, преобразился въ ⴕⴊ [2]).

---

1) Другой показатель множественности — ⴑ въ ч̣анскомъ языкѣ сохранился лишь въ качествѣ переживанія въ формѣ то ⴊⴑ (§ 35,b,1), то ⴑⴀ (§§ 41,a,1,2; 46; 48,e) или просто ⴑ (§ 48,e,1).

2) Февзи-бей, анализируя мн. ч. ч̣амскаго склоненія на ⴊⴕⴕ, показателемъ множественности также считаетъ ⴕⴊ, а ⴊ передъ ⴕⴕ относитъ къ склоняемой темѣ.

§ 19. Падежныя окончанія во мн. числѣ тѣ же, что въ единственномъ, но исходное ე окончанія мн. числа ფე, гласный характеръ показателя множественности, остается и въ прочихъ падежахъ, напр.

Им.	ფუჯ + ე-ფე	Твор.	ფუჯ + ე-ფე-ო̃ე
Мѣстоим.	ფუჯ + ე-ფე-ქ̇	Напр.	ფუჯ + ე-ფე-შ̃ა
Род.	ფუჯ + ე-ფე-შ̃ი	Дат. ḳარ̇.	ფუჯ + ე-ფე-ს̃.
Отлож.	ფუჯ + ე-ფე-შ̃ე		

Естественно, тема множ. числа, какъ гласная основа-е, не принимаетъ окончанія Им. падежа ე или ი на общемъ основаніи (§ 11).

§ 20. Усѣченный плавный исходъ ლ основъ при образованіи мн. числа возстанавливается (ср. § 116, a, f), напр.

ед. ч.	мн. ч.
დს (вм. *დსლ-ი) *сестра*	დსლ + ე-ფე
ნუსს (вм. *ნუსსლ-ი) *новобрачная*	ნუსსლ + ე-ფე рх
ოხორჯს (вм. *ოხორჯსლ-ი) *женщина*	ოხორჯსლ + ე-ფე
ოხორძს или ხორძს (вм. *ოხორძსლ-ი)	ხორძსლ + ე-ფე рѣже ოხორძსლ + ე-ფე
სუ̂ს (вм. *სუ̂სლი) А *мѣсто*	სუ̂სლ + ე-ფე
ქრს (вм. *ქრსლი) *рогъ*	ქრსლ + ე-ფე V
ქუ̂ს (вм. *ქუ̂სლ-ი) *камень*	ქუ̂სლ + ე-ფე
ლუ̂ს (вм. *ლუ̂სლი) *щека*	ლუ̂სლ + ე-ფე V
ყს (вм. *ყსლ-ი) *вѣтвь*	ყლ + ე-ფე
ჯს (вм. *ჯსლი) *дерево*	ჯსლ + ე-ფე
ჯუმს (вм. *ჯუმსლი) *братъ*	ჯუმსლ + ე-ფე [1]).

§ 21. Такимъ образомъ основное склоненіе чанскаго языка сводится къ тремъ падежамъ какъ въ ед., такъ во мн. числѣ.

Им.	ე‖ი	e‖i	[изъ о‖и]
Род.	შ̃ე‖შ̃ი	ше‖ші	[» еш‖іш]
Дат.	[შ̃ა‖]შ̃ს	[шо‖]ша	[» ош‖аш].

1) Лишь по незнакомству съ исторіею яфетическихъ языковъ изслѣдователи склонны были видѣть въ такихъ случаяхъ особую форму самого мн. числа.

По заимствованіи карт̀скаго Дат. падежа родной Дат. въ чанскомъ (ⴋს), какъ и въ мингрельскомъ (ⴋს, ⴋი), использованъ въ значеніи Направительнаго.

§ 22. Основы въ чанскомъ языкѣ гласныя и согласныя въ зависимости отъ звука въ ихъ исходѣ.

a) Исходы гласныхъ осповъ ს и ი представляютъ обыкновенно пережитокъ характера женскаго окончанія по отпаденіи согласнаго элемента ქ, ნ и т. п. (§ 5).

b) Какъ ს и ი, такъ ო и ჲ часто оказываются въ исходѣ какъ бы гласныхъ осповъ за отпаденіемъ коренныхъ согласныхъ звуковъ, напр. ⴉⴋს *камень* изъ *ⴉⴋსქ (см. § 20).

c) Что касается согласныхъ основъ, въ чанскомъ языкѣ онѣ не сохранились въ чистомъ видѣ, перейдя въ склоненіи въ гласныя темы (§ 23).

§ 23. Такъ какъ окончаніе Им. падежа ჲ или ო, а также пережиточное ი или უ, систематически вросли въ основы склоняемыхъ словъ и переходятъ во всѣ падежи, то въ чанскомъ языкѣ нѣтъ согласнаго склоненія. По гласному склоненію измѣняются и гласныя и согласныя по происхожденію основы, послѣднія, обратившись въ гласныя темы благодаря врастанію того или иного гласнаго характера Им. падежа (ჲ‖ო или ი‖უ).

§ 24. Такимъ образомъ гласные въ исходѣ чанскихъ основъ—различнаго происхожденія, и только анализъ каждаго отдѣльнаго случая устанавливаетъ, основной ли данный исходный гласный или сращенный. Одинъ и тотъ же гласный, напр. ო и ჲ, а особенно უ и ი, можетъ быть и основнымъ и сращеннымъ, смотря по слову.

§ 25. Склоненіе въ чанскомъ по существу одно, но въ зависимости отъ темъ получается пять видовъ, смотря по гласному исходу ихъ, вращенному или основному: ჲ, ო, ს, ი и უ (см. табл. II).

Наглядную особенность впрочемъ представляетъ видъ склоненія темъ-і: вм. ო онѣ во мн. числѣ проявляютъ ჲ. Объясненіе этого явленія уже дано (§ 18).

Таблица II.

Примѣры склоненія.

	e-склоненіе.		i-склоненіе.	a-склоненіе.	o-склоненіе.	u-склоненіе.
	согласныя основы:			гласныя основы:		
	ბერ- *мальчикъ,*	ფურ- *корова*	ფურ- *корова*	თმა *волосъ.*	ბიჭი *дѣвушка*	წისქვილუ *мельница*
Единственное число.						
Им.	ბერ-ე		ფურ-ი	თმა	ბიჭი	წისქვილუ
Мѣстоим.	ბერ + ე-ქ		ფურ + ი-ქ	თმა-ქ	ბიჭი-ქ	წისქვილუ-ქ
Род.	ბერ + ე-ძი, -ჲ		ფურ + ი-ძი, -ჲ	თმა-ძი, -ჲ	ბიჭი-ძი, -ჲ	წისქვილუ-ძი, -ჲ
Отл.	ბერ + ე-შე		ფურ + ი-შე	თმა-შე	ბიჭი-შე	წისქვილუ-შე
Твор.	ბერ + ე-თე		ფურ + ი-თე	თმა-თე	ბიჭი-თე	წისქვილუ-თე
Направ.	ბერ + ე-ზე		ფურ + ი-ზე	თმა-ზე	ბიჭი-ზე	წისქვილუ-ზე
Дат.карт.	ბერ + ე-ს		ფურ + ი-ს	თმა-ს	ბიჭი-ს	წისქვილუ-ს
Множественное число.						
Им.	ბერ + ე-ფე	ფურ + ე-ფე	нѣтъ (см. с-склоненіе)	თმა-ფე	ბიჭი-ფე	წისქვილუ-ფე
Мѣстоим.	ბერ + ე-ფე-ქ	ფურ + ე-ფე-ქ		თმა-ფე-ქ	ბიჭი-ფე-ქ	წისქვილუ-ფე-ქ
Род.	ბერ + ე-ფე-ძი, -ფე-ჲ	ფურ + ე-ფე-ძი, -ფე-ჲ		თმა-ფე-ძი, -ფე-ჲ	ბიჭი-ფე-ძი, -ფე-ჲ	წისქვილუ-ფე-ძი, -ფე-ჲ
Отл.	ბერ + ე-ფე-შე	ფურ + ე-ფე-შე		თმა-ფე-შე	ბიჭი-ფე-შე	წისქვილუ-ფე-შე
Твор.	ბერ + ე-ფე-თე	ფურ + ე-ფე-თე		თმა-ფე-თე	ბიჭი-ფე-თე	წისქვილუ-ფე-თე
Направ.	ბერ + ე-ფე-ზე	ფურ + ე-ფე-ზე		თმა-ფე-ზე	ბიჭი-ფე-ზე	წისქვილუ-ფე-ზე
Дат.карт.	ბერ + ე-ფე-ს	ფურ + ე-ფე-ს		თმა-ფე-ს	ბიჭი-ფე-ს	წისქვილუ-ფე-ს

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. Прилагательныя, когда они склоняются, слѣдуютъ склоненію существительныхъ.

§ 27. Склоняются прилагательныя тогда, когда они являются самостоятельно—на правахъ именъ существительныхъ: წულუფეთ *малышами,* დიდიშენ x *отъ старшаго,* მორდენიშე A, წულუშენ (წულუშე A) ებჭოფი დო დიდის (მორდენის A) ქოშებჰი x,A *я взялъ у маленькаго и далъ большому.*

§ 28. Въ качествѣ опредѣлительныхъ словъ прилагательныя всегда предшествуютъ существительному. Предшествуя опредѣляемому слову, прилагательныя, сколько бы ихъ ни было, составляютъ съ нимъ одно, какъ бы сложное, цѣлое: склоняется стоящее въ исходѣ слово, прилагательныя же, много ли ихъ или всего одно, какъ предшествующія, не измѣняются ни по падежамъ, ни по числамъ: დიდი или მორდენი ოხოში *большой домъ,* დიდი или მორდენი ოხორეფე *большіе дома,* წულუ ბენეშენ (ბენეშე A,x) *отъ маленькаго сына,* წულუ ბოზო *маленькая дѣвочка,* წულუ ბოზოფეთ *маленькими дѣвочками.*

Степени сравненія.

§ 29. Только одно слово უჯგიში *лучшій* (ირის უჯგინ *лучшій изъ всѣхъ*) представляетъ случай самостоятельнаго образованія степени сравненія съ префиксомъ უ- и съ суффиксомъ -ში, показателемъ родительнаго падежа, но и эта форма, произведенная отъ мингр. ჯგირი *хорошій,* запмствована цѣликомъ изъ мингрельскаго хопскимъ говоромъ, и лишь подъ вліяніемъ послѣдняго встрѣчается въ архавскомъ и рѣдко вицскомъ говорахъ.

§ 30. У всѣхъ остальныхъ прилагательныхъ степени сравненія выражаются синтаксически или описательно.

a) Сравнительная степень выражается постановкою предмета, съ которымъ сравниваютъ, въ Отл. падежѣ: ჴვმ ჴვმუშუ მორდერ ონ А *этотъ — больше, чѣмъ этотъ*, ვდვ ვდვშენ დიდი რენ х, ჴვმ ბოზო დვ-შქიმიშე მსქუს ონ А *эта дѣвушка—красивѣе моей сестры*. При этомъ передъ прилагательнымъ для усиленія можно еще ставить нарѣчія, коренныя ოშუს А или დიდო *очень, весьма, значительно* и заимствованныя изъ турецкаго დვჴვ, დვს или დვ *еще*: ჴვმ ჴვმუშუ ოშუს მორდერ ონ А *этотъ—значительно больше, чѣмъ этотъ*, ვდვ ვდვშენ დიდო დიდი რენ х, ვდვ გულნი დვ-ბქიმიშენ დვჴვს სქუს რენ х *эта дѣвушка еще болѣе красива, чѣмъ моя сестра*.

b) Превосходная степень выражается по образцу сравнительной съ тѣмъ лишь отличіемъ, что превосходство берется всегда сравнительно со всѣми, по-чански — თელი или მთელი, каковое слово и ставится въ Отлож. падежѣ — თელიშენ или მთელიშე: ღორმოთი მთელიშე ნოსონ ონ А *Богъ — мудрѣйшій изъ всѣхъ*, ღორმოთიქ თელიშენ ნოსეი რენ, ჴიმ სოკვლის ჴვმ ოხორი მთელიშე მსქუს ონ А *на той улицѣ этотъ домъ красивѣе всѣхъ*, ილს სოკვლის ვდვ ოხორი თელიშენ სქუს რენ. И въ этомъ случаѣ прилагательныя могутъ быть усилены перечисленными выше (§ 30, a) нарѣчіями: მთელიშე ოშუს ნოსონი или თელიშენ დიდო ნოსეი, მთელიშე დვჴვს მსქუს и т. п.

Къ превосходной степени по значенію можно отнести, когда прилагательное усиливается нарѣчіемъ, обозначающимъ *весьма, очень* и т. п., какъ то დიდო. ოშუს, შველი: დიდო კი *очень хорошій*, ოშუს ვორსი А, შველი ნოსონი А *весьма умный*, შველი ქჳ А *совершенно бѣлый*. Особенно излюблена турецкая частица ენ въ атинскомъ говорѣ: ენ მორდერი *самый старшій*.

c) Усиленіе выражаемаго прилагательнымъ понятія достигается повтореніемъ слова съ переозвученіемъ во второмъ случаѣ любого начальнаго согласнаго въ მ или любого внутренняго гласнаго въ უ: წინერ მინერი *давній, предавній*, ძველი მძველი *древній, предревній*.

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Для образованія отрицательныхъ прилагательныхъ служатъ префиксы უ, resp. უ-ნ, и დიხა.

§ 32. Отрицательныя прилагательныя образуются съ помощью префикса უ отъ именныхъ основъ, получающихъ при этомъ окончаніе полное ელ или усѣченное ე, и отъ глагольныхъ основъ, удерживающихъ аористный исходъ 3-го лица უ: ბაბა—უბაბელი *безъ отца, не имѣющій отца,* ნანა—უნანელი *безъ матери, не имѣющій матери,* ნახი—უნახე *безумный, глупый,* ფქრი—უფქრე A (рѣдко) *безцвѣтный, полинялый,* ცხინდი—უცხინდე *безносый,* უჯი—უჯე *безухій,* კუდელი—უკუდეე *безхвостый;* ქმაჯა—უქმაჯუ букв. *не выходившая замужъ, незамужняя,* ცოლ—უცოლუ x, рх *неженатый, безъ жены,* უცოლუ A, წერ—უწერუ рх *не писанный, не исписанный.* Послѣ представки უ, какъ гласнаго, согласные діалектически склонны получать носовое наращеніе ნ: ჯუმუ—უნჯუმელი *безъ соли,* ჯიში—უნჯიშე *безсонный, бдительный,* უნწერუ *не писанный, не исписанный.*

Есть уклоненія. Спеціальный суффиксъ не принимается: უნშკური *безстрашный.* Префиксомъ иногда служитъ ო, а не უ: «ოქმაჯი» At *вдова* по Ачар.

§ 33. დიხა *безъ, не:* დიხა-ნენა *безъязычный, нѣмой.* Префиксъ исключительно аѳинскій, но понять могутъ и въ V.

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя, основныя:

AV, x	AV, x
ერთი, ერ, ს *одинъ*	ოთხმეტ *восемь*
ორი, ორ *два*	ცხრამეტ *девять*
სამ, სუმ *три*	ოცი, ჯაი, ვი b *десять*
ოთხმ *четыре*	ოცი და ერ } *одинъ*
ხუთ, ხუ b *пять*	ოცდაერ x, ოცდაერ } *надцать*
ექვსი, ექსი *шесть*	
შჳიდი, შქიდი, შქი b *семь*	

AV, x

ვით დო ჟურ } *двѣнадцать*
ვიტო ჟურ }

ვით დო სუმ } *тринадцать*
ვიტო სუმ }

ვით დო ოთხო } *четырнадцать*
ვიტო ოთხო }

и т. д.

ვი *двадцать*

ვი დო ს *двадцать одинъ*

ვი დო ჟურ *двадцать два* и т. д.

ვი დო ვით *тридцать*

ვი დო ვით დო ს *тридцать одинъ*

ვი დო ვით დო ჟურ *тридцать два* и т. д.

ჟურენვი A, ჟურნვი x,V *сорокъ*

ჟურენვი (ჟურნვი) დო ს *сорокъ одинъ* и т. д.

ჟურენვი (ჟურნვი) დო ვით *пятьдесятъ*

ჟურენვი (ჟურნვი) დო ვიტოს или

AV, x

ჟურენვი (ჟურნვი) დო ვიტოს *пятьдесятъ одинъ*

სუმენვი *шестьдесятъ*

სუმენვი დო ს *шестьдесятъ одинъ*

სუმენვი დო ვით *семьдесятъ*

სუმენვი დო ვიტო ს (ვიტოს) *семьдесятъ одинъ*

ოთხენვი *восемьдесятъ*

ოთხენვი დო ს *восемьдесятъ одинъ*

ოთხენვი დო ვით *девяносто*

ოთხენვი დო ვიტო ს (ვიტოს) *девяносто одинъ*

ო *сто*

ო დო ს *сто одинъ*

ჟურ ო *двѣсти*

სუმ ო *триста*

ოთხ ო *четыреста*

ი *тысяча*

ოთხ(ოთხ)ი *четыре тысячи*

მილიონ *милліонъ.*

Истая тубал-кайнская форма ჳუმ, приводимая Ачаряномъ, въ предѣлахъ обслѣдованнаго района мнѣ не попадалась: ее вытѣснила карѣская форма სუმ-о. ჟურ, სუმ, ხუთ и т. д., числительныя съ согласнымъ исходомъ, могутъ получать именное окончаніе о: ჟურო, სუმი, ხუთი. Въ А я слышалъ ვიტო სუმი

Усѣченныя формы ჟუ, ხუ, ჳი, ვი послѣ своихъ гласныхъ უ или о вызываютъ появленіе ნ передъ непосредственно слѣдующимъ დ или инымъ согласнымъ, напр. въ Ламѣо *десять дней* произнесли ვი ნდს.

Въ ვით начальный звукъ ვ слышится и какъ полугласный ̂უ (ɣ): ̂უით = ɣით.

Глухой ტ въ ვიტო ъნ и т. д. есть результатъ компромиснаго сліянія звонкаго დ со среднимъ თ (ვითდო ъნ > ვიტო ъნ > ვიტვъნ), ср. § 111.

ვჲი, resp. ვჲ при послѣдующемъ დ, судя по матеріаламъ Аҷар., звучитъ ვუ или ვჳ: ვჳ დო ხუთ *двадцать пять*.

Рядомъ съ греческимъ ᾿ιχιὰς въ значеніи *тысячи* встрѣчается родное «ვით-ოშ[1])» и чаще и больше всего тур. ბინი (بيك).

ჳუნ въ Арташенѣ слышно уже ჯუნ, а въ Ламҷо «85-лѣтній» старикъ систематически произносилъ ჲუნ: ჲუნ ჴъნъ *два года*.

§ 35. Порядковыя числительныя, за исключеніемъ *перваго*, образуются или съ префиксомъ მъ или съ суффиксомъ ვნ-ი и ონ-ი. И въ томъ, и въ другомъ случаѣ *первый*—заимствованное изъ турецкаго ბირინჯი.

а) Префиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ съ префиксомъ მъ и суффиксомъ полнымъ ъნ-ი или усѣченнымъ ъ, resp. ო:

მაყუნъნი	или	მაყუნъ *второй*
მъსუმъნი	„	მъსუმъ *третій*
მაოთხъნი	„	მაოთხъ *четвертый*
მъხუთъნი	„	მъხუთъ *пятый*
მაჴმъნი	„	მაჴნმъ *шестой*
მაშქუითъნი x მაშქითъნი AV	„	მაშქუითъ *седьмой*
მაოგონъნი	„	მაორვო *восьмой*
მაცხრაონъნი	„	მანცხრაონ *девятый*
მაჟითъნი	„	მაჟითъ *десятый*
მაჟიტოონъნი px მაჟიტვონъნი V	„	მაჟითდაონ *одиннадцатый*.
მაჟიტოყუნъნი	„	— *двѣнадцатый*
მაჟიტოსუმъნი	„	— *тринадцатый*
მაჟიტოთხъნი	„	— *четырнадцатый*
მაჟიტოხუთъნი		— *пятнадцатый*
მაჟიტოჴმъნი	„	— *шестнадцатый*

1) При этомъ коренномъ словѣ, приводимомъ съ ссылкой на Bt, Аҷарянъ ссылается и на At, но я не могу подтвердить.

მვიტოშქუითხი x მვიტოშქითხი px		—	*семнадцатый*
მვიტოვრხი		—	*восемнадцатый*
მვიტოხხორხი მვიტოხხხორხი x		—	*девятнадцатый*
მყჩხი	или	მყჩს	*двадцатый*
მსოშხი	„	მსოშს	*сотый.*

Формы съ усѣченнымъ суффиксомъ ს, взятыя мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Bt, въ районѣ западнаго нарѣчія неизвѣстны. Февзи-бей сообщилъ было ихъ, но потомъ отказался и предложилъ формы съ суффиксомъ ე вм. ს: მსჴუმე, მსოთხე, მსშე, მშქითე, მხხორე, მვითე, однако этотъ рядъ также онъ дальше не повелъ и перечисленныя формы называлъ съ сомнѣніемъ. Впрочемъ атинскому моему учителю префиксальныя порядковыя съ полнымъ суффиксомъ ხნ-ი не удавалось перечислить далѣе десятаго, и нужныя числа (съ одиннадцатаго) онъ восполнялъ суффиксальными порядковыми на ორ-ი.

b) Суффиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ присоединеніемъ суффикса ერ-ი къ количественнымъ въ архаической множественной формѣ на -ენ (ენ-ერ-ი) и ორ-ი непосредственно. Рядъ съ суффиксомъ ერ-ი, resp. -ენ-ერ-ი, взятый мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Bt, принадлежитъ восточному нарѣчію, образованіе же на ორ-ი — особенность AV: въ атинскомъ говорѣ Февзи-бей имъ восполнялъ префиксальный рядъ, начиная съ *одиннадцатаго*:

1) съ суффиксомъ -ენ-ერ-ი

ყურენერი *второй*	ჯითენერი *десятый*
შუმენერი *третій*	ვითდორენერი *одиннадцатый*
ორხენერი *четвертый*	ვითდოყურენერი *двѣнадцатый*
ხუთენერი *пятый*	ეშენერი [ეჩენერი?] *двадцатый*
ხნშენერი *шестой*	ეშდოვითენერი *тридцатый*
შქჯითენერი *седьмой*	ყურენშდოვითდოყურენერი
ორვორენერი *восьмой*	*пятьдесятъ второй*
ხხორხენერი *девятый*	ოშენერი *сотый.*

Въ A, тѣмъ болѣе въ V однако также поймутъ этотъ рядъ, но съ кой-какой поправкою основъ въ нѣкоторыхъ числахъ, именно—ⴑⴓⴔⴄⴍⴑⴔⴈ, ⴑⴔⴄⴍⴑⴔⴈ, ⴔⴔⴈⴓⴄⴍⴑⴔⴈ, ⴓⴔⴑⴔⴍⴑⴔⴈ, ⴔⴓⴈⴓⴄⴍⴑⴔⴈ. Къ этому ряду относится имѣющееся въ V числительное ⴈⴔⴓⴈⴍⴑⴔⴈ *первый*.

2) Съ суффиксомъ ⴓⴍ-ⴈ:

ⴔⴈⴓⴑⴓⴑⴓⴍⴈ } *одиннадцатый*
ⴔⴈⴑⴔⴑⴓⴑⴓⴍⴈ }

ⴔⴈⴓⴑⴓⴔⴓⴑⴓⴍⴈ *двѣнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴑⴔⴔⴓⴍⴈ *тринадцатый*
ⴔⴈⴑⴓⴑⴓⴈⴑⴓⴍⴈ *четырнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴈⴔⴔⴓⴍⴈ *пятнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴑⴔⴓⴍⴈ *шестнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴔⴈⴓⴍⴈ *семнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴓⴔⴓⴍⴈ *восемнадцатый*
ⴔⴈⴓⴑⴓⴈⴑⴓⴑⴓⴍⴈ *девятнадцатый*
ⴑⴈⴓⴍⴈ *двадцатый*
ⴔⴔⴓⴍⴑⴔⴈⴑⴓⴍⴈ *сороковой*
ⴑⴔⴔⴄⴍⴑⴔⴈⴑⴓⴍⴈ *шестидесятый*
ⴓⴈⴑⴓⴍⴑⴔⴈⴑⴓⴍⴈ *восьмидесятый*.

ⴔⴈⴑⴓⴈⴑⴓⴍⴈ записано мною въ Вицэ. Въ Атинѣ Февзи-бей произнесъ ⴔⴈⴓⴈⴑⴓⴍⴈ и поправился, произнося съ сомнѣніемъ: ⴔⴈⴓⴈⴑⴓⴔⴔⴈ. Послѣдовательность требовала бы и въ этихъ порядковыхъ «ⴔⴈⴑⴓⴔⴔⴓⴑⴓⴍⴈ», «ⴔⴈⴑⴓⴈⴔⴔⴓⴍⴈ», «ⴔⴈⴑⴓⴈⴑⴓⴍⴈ», «ⴔⴈⴑⴓⴈⴓⴔⴓⴍⴈ», «ⴔⴈⴑⴓⴈⴑⴓⴍⴈ», т. е. ⴔ вм. ⴈ, resp. ⴔⴔ (см. § 34). Для атинскаго говора Февзи-бей въ параллель ⴔⴔⴓⴍⴑⴔⴈⴑⴓⴍⴈ V и т. д. назвалъ формы на ⴔⴈⴓ: ⴔⴔⴓⴍⴑⴔⴈⴑⴔⴈⴓ, ⴑⴓⴔⴄⴍⴑⴔⴈⴑⴔⴈⴓ, ⴓⴈⴑⴓⴍⴑⴔⴈⴑⴔⴈⴓ. Въ свою очередь въ V суффиксъ ⴓⴍ-ⴈ оказался перенесеннымъ на нѣкоторыя числа префиксальныхъ порядковыхъ числительныхъ, именно — ⴑⴑⴈⴓⴈⴍⴔⴔⴓⴍⴈ, ⴑⴑⴈⴓⴈⴍⴑⴓⴍⴈ, ⴑⴑⴈⴓⴈⴍⴈⴑⴓⴍⴈ. Всѣ эти колебанія проистекаютъ, по всей видимости, отъ того, что лазы нетверды въ родныхъ числительныхъ и теперь считать предпочитаютъ по-турецки. Сами лазы подтвердили это сдѣланное мною наблюденіе. Въ Хопэ мнѣ было ими сообщено, что родными порядковыми они считаютъ до десяти, въ крайнемъ случаѣ до двадцати, а затѣмъ переходятъ на турецкія числительныя.

§ 36. Нѣмецкимъ изслѣдователемъ Розеномъ къ порядковымъ числительнымъ отнесены не безъ основанія количественныя съ род. падежомъ мѣстоименія 3-го лица ед. ч. ⴑⴔⴔ, при этомъ мѣстоименіе принято за особый образовательный суф-

фиксъ, между тѣмъ მუშ или въ полной формѣ მუში *его* въ такихъ случаяхъ понимается собирательно въ смыслѣ «изъ нихъ», «изъ этого числа», и напр. ყურ მუში или ყურ მუშ собственно значитъ *второй изъ нихъ*. Таковъ рядъ —

ხრ მუშ	*первый изъ нихъ, первый*
ყურ მუშ	*второй* „ , *второй*
სუმ მუშ	*третій* „ , *третій*
ოთხთ მუშ	*четвертый* „ , *четвертый*
ხუთ მუშ	*пятый* „ , *пятый*

и т. д.

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя —

	ед. ч.	мн. ч.
1-е л.	მს или მსნ *я*	ჩქინ или შქუ А *мы*
2-е л.	სი „ სინ *ты*	თქუნ > თქუს *вы*
3-е л.	Мѣстоим. падежъ მუშ *онъ*	Мѣстоим. падежъ მუოებშქ *они*.

§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы —

	Субъективныя. преф.	суфф. туб.-к.	суфф. карт.	Объективныя. неоф. род.		дат. туб.-к.	дат. карт.
				ед. ч.			
1-е л.	ვ/ბ (ფ,პ)	—	—	მ	მი	მო	მს
2-е л.	—	—	—	ბ	ბი	ბო	ბს
3-е л.	—	ნ	ს	—	უ	ო	ს
				мн. ч.			
1-е л.	ვ/ბ (ფ,პ)	—		მ	მი	მო	მს
2-е л.	—	—		ბ	ბი	ბო	ბს
3-е л.	—	ხნ		—	—	ო	ნს

Неоформленный префиксъ ბ, стекаясь съ послѣдующимъ, иногда по закону уподобленія переходитъ въ глухой ჯ или средній ჟ, напр. მჯაშუო *я тебя догоняю*, მჟვი *я тебѣ далъ*.

Мѣстоименные суффиксы и префиксы примѣняются только въ глаголахъ (§ 73, 97, 99).

§ 39. Корень самостоятельнаго личнаго мѣстоименія 3-го лица ⴑ. Гласный звукъ ⴄ при немъ (ⴑ-ⴄ)—характеръ Им. падежа въ первоначальномъ его видѣ, до перебоя въ ⴀ. Какъ въ именахъ, въ данномъ мѣстоименіи гласный характеръ Им. падежа, сросшись съ корнемъ ⴑ, перешелъ во всѣ другіе падежи, напр. Мѣстоим. ⴑ+ⴄ-ⴊ, Род. ⴑ+ⴄ-ⴑⴀ и т. д. Но самостоятельно *ⴑⴄ въ качествѣ Им. падежа не употребляется; въ Им. падежѣ личное мѣстоименіе 3-го лица восполняется соотвѣтствующею формою указательныхъ мѣстоименій.

§ 40. Въ составъ однихъ указательныхъ мѣстоименій, большинства, входитъ корень того же личнаго мѣстоименія 3-го лица, другія—происходятъ отъ его разновидностей; потому указательныя мѣстоименія вообще замѣняютъ личное мѣстоименіе 3-го лица.

§ 41. Въ ꭓанскомъ три основы указательнаго мѣстоименія, именно ⴘⴄ или ⴘⴀ для указанія дальняго предмета, ⴘⴑ для указанія ближняго предмета. Отъ этихъ-то основъ и имѣемъ рядъ ꭓанскихъ указательныхъ мѣстоименій, простыхъ и сложныхъ, въ сочетаніи съ личнымъ мѣстоименіемъ 3-го лица ⴑ или другъ съ другомъ. Таковы—

а) Простыя указательныя мѣстоименія:

1) мн. ч. ⴘⴑⴁⴀ А *эти, они.*

Это—мн. ч. (-ⴁⴀ) отъ основы ⴘⴑ, въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся ни въ полномъ видѣ, ни съ потерею ⴘ въ видѣ ⴑ по крайней мѣрѣ въ Турецкомъ Лазистанѣ[1]).

2) мн. ч. ⴘⴀⴁⴀ *тѣ, они.*

Это—мн. ч. (-ⴁⴀ) отъ основы ⴘⴀ, въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся.

---

1) У Ачаряна приводится въ числѣ указательныхъ мѣстоименій ⴑ со словами: „въ Батумѣ, мало употребляется въ Атинѣ“. Въ восточномъ нарѣчіи употребленіе ⴑ въ значеніи *этотъ* поддерживается и текстомъ (*Хрест.*, В. 9,1 и 4), но въ самой Атинѣ ⴑ значитъ лишь *одинъ*, будучи усѣченною формою числительнаго *зв.* ⴑⴄⴄⴑ *сегодня* получается изъ ⴑ ⴄⴄⴑ, если это не ⴑ ⴁⴄⴄⴑ. Въ V встрѣчается ⴘⴑ, но это—союзъ *да.*

3) *ⴖⴊ *тотъ* также не встрѣчается самостоятельно ни въ полномъ видѣ, ни съ потерею спиранта въ видѣ ⴊ въ самомъ чанскомъ, но въ мингрельскомъ ⴊ—обычное указательное мѣстоименіе, означающее впрочемъ *этотъ*.

b) Сложныя указательныя мѣстоименія:

1) ⴖⴑⴀⴑ (V, нѣкоторыя села A) *этотъ*, ⴑⴀⴑ (x) *этотъ*.

Вицская форма, болѣе древняя, восходитъ къ *hay-ha, т. е. представляетъ повтореніе основы указательнаго мѣстоименія ⴖⴑ въ первомъ случаѣ съ окончаніемъ Им. падежа ⴍ, закономѣрно ослабѣвшимъ въ ⴀ послѣ гласнаго.

Обѣ формы не склоняемы во мн. ч., ⴑⴀⴑ и въ ед. ч. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются вульгарными формами ⴖⴑⴘ, т. е. ⴑⴁⵣⴊⵣⴊ и ⴑⴘ-ⴊⴊ, ⴑⴘⵣⴊⵣⴊ.

2) ⴖⴊⴑ (V) *тотъ* (сущ.), *онъ*.

Эта вицская разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій ⴖⴊ и ⴖⴑ, съ потерею послѣднимъ спиранта ⴖ (ⴖⴑ > ⴑ).

Въ архавскомъ подговорѣ ⴖⴊⴑ служитъ именительнымъ падежомъ мѣстоименія ⴖⴊⴘ.

Въ V ⴖⴊⴑ склоняется въ ед. ч.; во мн. числѣ оно заимствуетъ формы у ⴖⴊⴘ, resp. ⴊⴘ.

3) ⴀⴀⴑ или ⴀⴑ (x) *тотъ*.

Эта разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій ⴖⴀ и ⴖⴑ, съ потерею обѣими спирантовъ (ⴀ-ⴑ) и съ именнымъ окончаніемъ ⴀ (< ⴀ) въ первой (ⴀⴀ-ⴑ).

Обѣ формы несклоняемы. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются формами ⴊⴘ, т. е. ⴊⴘ-ⴊⴊ и т. п.

4) ⴖⴑⴘ (V) *этотъ* (прилаг.) и ⴑⴘ (x).

Въ этой разновидности имѣемъ сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія ⴖⴑ, въ восточномъ нарѣчіи съ потерею ⴖ, и личнаго 3-го лица ⴘ.

5) ⴖⴊⴘ (V) *тотъ* (прилаг.).

Въ этой разновидности — сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія ⴖⴊ и личнаго 3-го лица ⴘ.

6) ⴑⴈⴓ (А) *тотъ* (прилаг.).

Разновидность эта возникла изъ сочетанія основъ указательнаго мѣстоимепія ⴑⴈ и личнаго 3-го лица ⴓ. Мн. число она образуетъ отъ первой основы: ⴑⴈ-ⴖⴈ.

7) О мнимой основѣ ⴕⴒ, появляющейся въ качествѣ придатка во мн. числѣ см. § 48, е, 3.

§ 42. Притяжательныя мѣстоименія:

	ед. ч.	мн. ч.
1-е л.	ⴂⴒⴈⴓⴈ(вост.иV),ⴓⴒⴈⴓⴈ(А) *мой*	ⴂⴒⴖⴖⴈ (V), ⴓⴒⴖⴖⴈ (А), ⴂⴒⴈⴀⴈ (х) *нашъ*
2-е л.	ⵙⴒⴑⴀⴈ *твой*	ⴕⴒⴒⴖⴑⴀⴈ *вашъ*
3-е л.	ⴓⴖⴓⴈ (х) *свой*, ⴒⴓⴖⴓⴈ (х), ⴑⴒⴓⴖⴓⴈ (V), ⴑⴈⴓⴖⴓⴈ (А) id.	ⴓⴕⴒⴕⴒⴓⴈ (V), ⴓⴕⴒⴕⴒⴒⴓ (х), ⴑⴑⴀⴈⴓⴈ франц. *leur*; ⴑⴒⴀⴕⴒⴕⴒⴒⴓ (рх), ⴒⴀⴕⴒⴕⴒⴒⴓ (х,А[1]), ⴀⴕⴒⴕⴒⴒⴓ (Л) id.

Притяжательныя мѣстоименія ставятся какъ передъ опредѣляемыми, такъ, пожалуй, чаще за ними:

ⴓⴒⴈⴓⴈ ⴓⴖⴓⴓⴑ *моя работа*
ⵙⴒⴑⴀⴈ ⵑⴈⴈ-ⵖⵙⵔⴈ *твои вздохи*
ⴕⴒⴒⴖⴑⴀⴈ ⴓⴖⴒⴒⴈ *ваши губы*
ⴒⴓⴓⴓ ⴒⴖⴓⵙⴓⴕⴒⴒ *его братья*
ⴒⴀⴕⴒⴕⴒⴒⴓ ⴓⴓⴓⴕⴒⴒ *ихъ братья*
ⴕⴈ ⴓⴖⴕⴒⴕⴒⴒⴓ *ихъ голова*, ⴕⴈⴀⴈⴓⴈ (< ⴕⴈ ⴑⴈⴀⴈⴓⴈ) А
ⴀⴀⴀ ⴑⴖⴕⴒⴕⴒⴒⴓ *ихъ мать*, ⴀⴀⴑⴀⴈⴓⴈ (< ⴀⴀⴀ ⴑⴈⴀⴈⴓⴈ) А
ⵑⴓⴓ ⴓⴒⴖⴖⴈ *наше состояніе*.

§ 43. Возвратное мѣстоименіе выражается сочетаніемъ слова ⴕⴈ *голова* съ требуемымъ притяжательнымъ мѣстоименіемъ:

ⴕⴈ ⴂⴒⴈⴓⴈ (ⴓⴒⴈⴓⴈ А) *себя* (при 1-мъ лицѣ ед. ч.)
ⴕⴈ ⵙⴒⴑⴀⴈ *себя* (при 2-мъ лицѣ ед. ч.)
ⴕⴈ ⴓⴖⴓⴈ *себя* (при 3-мъ лицѣ ед. ч.)

ⴕⴈ ⴂⴒⴖⴖⴈ V, ⴕⴈ ⴓⴒⴖⴖⴈ А, ⴕⴈ ⴂⴒⴈⴀⴈ х *себя* (при 1-мъ л. мн. ч.)
ⴕⴈ ⴕⴒⴒⴖⴑⴀⴈ *себя* (при 2-мъ л. мн. ч.)
ⴕⴈ ⴓⴖⴕⴒⴕⴒⴒⴓ V, х, ⴕⴈⴀⴈⴓⴈ (< ⴕⴈ ⴑⴈⴀⴈⴓⴈ) А *себя* (при 3-мъ л. мн. ч.).

---

1) Для А эта форма—вульгарна.

§ 44. Взаимныя мѣстоименія представляютъ повтореніе числительнаго ⴑⴓⴰⴰ *одинъ*: 1) ⴑⴓⴰⴰ-ⴑⴓⴰⴰ *другъ друга* (см. *Словарь*), 2) ⴰⴶⴰ>ⴶⴰ *другъ друга* въ глаголахъ (§ 55).

§ 45. Вопросительныя мѣстоименія:

ⴷⴰ *кто?* ⴷⴶ V и ⴷⴶⴰⴑ A *что?*

Въ аӵинскомъ говорѣ встрѣчается и ⴷⴶ, напр. во фразѣ ⴷⴶ ⴰⴱ *что такое* (букв. *что есть*)?

Въ V ⴷⴰ и ⴷⴶ передъ гласнымъ получаютъ ⴱ въ исходѣ: ⴷⴰⴱ, ⴷⴶⴱ, напр. ⴷⴶⴱ ⴰⴲⴶ *что такое* (букв. *что есть*)?

§ 46. Относительныя мѣстоименія:

ⴱⴑⴷⴶ V, ⴱⴑⴷ (x и A[1]) *который, какой.*

Относительное мѣстоименіе также сложное: оно составлено изъ ⴷ, resp. ⴷⴶ, мѣстоименнаго корня 3-го лица, и ⴱⴑ *какой*, сохранившагося въ значеніи союза *что, какъ*. Въ A мн. ч. отъ этой простой основы и образуется: Им. ⴱⴑⴱⴰ, Род. ⴱⴑⴱⴰ-ⴷⴰ и т. д. Въ восточномъ нарѣчіи, а также въ виӵе-архавскомъ говорѣ западнаго нарѣчія при образованіи мн. числа мѣстоименіе ⴱⴑⴷ осложняется еще указательною основою ⴰⴶ (ⴱⴑⴷ + ⴰⴶ-ⴳⴶ), какъ происходитъ это и съ мѣстоименіемъ ⴷⴶ (§ 48,e,3,ⴑ).

§ 47. Личныя мѣстоименія 1-го и 2-го лица склоняются съ нѣкоторымъ своеобразіемъ (см. табл. III), остальныя же мѣстоименія слѣдуютъ въ точности въ ед. ч. по гласнымъ -ⴰ или -ⴶ, разъ -ⴑ склоненіямъ, во мн. ч. или по гласному -ⴰ или по гласному -ⴶ склоненію (см. табл. IV и V).

Въ IV-ю табл. слѣдовало бы внести Твор. на -ⴰⴶ (см. *Хрест.*, стр. 87,з), какъ въ табл. V-й, но у меня не оказалось полностью нужныхъ относительно этой подробности наблюденій.

---

1) Въ A ⴱⴑⴷⴶ съ наращѐніемъ ⴶ въ значеніи *который*, насколько я могъ освѣдомиться, нѣтъ; въ аӵинскомъ говорѣ встрѣчается ⴱⴑⴷⴶ, но какъ стянутая форма вм. ⴱⴑⴷ ⴰⴱⴶ? *какой есть? что есть?*

Таблица III.

Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ.

Единственное число.

	я			*ты*		
	A	AV, x	V, x	A	AV, x	V, x
Имен.		მა, მან			სი, სინ	
Мѣстоим.		მა, მან			სი, სინ	
Родит.	შქიმი		ჩქიმი		სკანი	
Отлож.	{ შქიმღე შქიმიშე		ჩქიმღენ	{ [სკანღე] სკანიშე		სკანღენ
Направ.	შქიმინღე		ჩქიმღა	სკანიმღე		სკანღა
Дат. карт.		მა, მან			სი, სინ	

Множественное число.

	мы				*вы*		
	A	V	px	x	A	AV, x	V, x
Имен.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქჳა, თქჳან	
Мѣстоим.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქჳა, თქჳან	
Родит.	შქუნი	ჩქუნი		ჩქინი		თქჳანი	
Отлож.	{ [შქუნღე] შქუნიშე	ჩქუნღენ	[ჩქუნღენ]	ჩქინღენ	{ [თქჳანღე] თქჳანიშე		თქჳანღენ
Направ.	შქუნინღე		ჩქუნღა	ჩქინღა	თქჳანინღე		თქჳანღა
Дат. карт.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქჳა, თქჳან	

Таблица IV.

Склоненіе личнаго мѣстоименія 3-го лица и указательныхъ мѣстоименій.

Единственное число.

	онъ	*этотъ*			*тотъ*		
		A	V	x	A	px, V	
Им.	—	ჩ̣ა̈	ჩ̣ა̈ა	ა̈ა	ჩ̣ი̈	ჩ̣ე̈	ი̈ა
Мѣстоим.	ჲ̈უ-ქ	ჩ̣ა̈ჲ̈უ-ქ	ჩ̣ა̈ა̈ა-ქ	ა̈ჲ̈უ-ქ	—	ჩ̣ე̈ა-ქ	ე̈ჲ̈უ-ქ
Род.	ჲ̈უ-ში	ჩ̣ა̈ჲ̈უ-ში	ჩ̣ა̈ა̈ა-ში	ა̈ჲ̈უ-შ	ჩ̣ი̈ჲ̈უ-ში	ჩ̣ე̈ა-ში	ე̈ჲ̈უ-შ
Отлож.	ჲ̈უ-შე-ნ	ჩ̣ა̈ჲ̈უ-შენ	ჩ̣ა̈ა̈ა-შე-ნ	ა̈ჲ̈უ-შე-ნ	ჩ̣ი̈ჲ̈უ-შე	ჩ̣ე̈ა-შე	ე̈ჲ̈უ-შე-ნ
Направ.	ჲ̈უ-შა	ჩ̣ა̈ჲ̈უ-შა	ჩ̣ა̈ა̈ა-შა	ა̈ჲ̈უ-შა	ჩ̣ი̈ჲ̈უ-შა	ჩ̣ე̈ა-შა	[ე̈ჲ̈უ-შა]
Дат. карт.	ჲ̈უ-ს	ჩ̣ა̈ჲ̈უ-ს	ჩ̣ა̈ა̈ა-ს	ა̈ჲ̈უ-ს	ჩ̣ი̈ჲ̈უ-ს	ჩ̣ე̈ა-ს	ე̈ჲ̈უ-ს

Множественное число.

					px		V	
Им.	—	ჩ̣ა-ნ-ი	ან + თე-ფე	ან + თე-ფე	ჩ̣ი-ნი	ჩ̣ემ + თე-ფე	ჩ̣ენ + თე-ფე	ქნ + თე-ფე	ემ + თე-ფე
Мѣстоим.	ჲ̈უ + თე-ფე-ქ	—	ან + თე-ფე-ქ	ან + თე-ფე-ქ	—	ჩ̣ემ + თე-ფე-ქ	ჩ̣ენ + თე-ფე-ქ	ქნ + თე-ფე-ქ	ემ + თე-ფე-ქ
Род.	ჲ̈უ + თე-ფე-ში, -ფე-შ	ჩ̣ა-ნ + ი-ში	ან + თე-ფე-ში	ან + თე-ფე-შ	ჩ̣ი-ნ + ი-ში	ჩ̣ემ + თე-ფე-შ	ჩ̣ენ + თე-ფე-შ	ქნ + თე-ფე-ში	ემ + თე-ფე-შ
Отложн.	ჲ̈უ + თე-ფე-შე-ნ	ჩ̣ა-ნ + ი-შე	ან + თე-ფე-შე-ნ	ან + თე-ფე-შე-ნ	ჩ̣ი-ნ + ი-შე	[ჩ̣ემ + თე-ფე-შე-ნ]	[ჩ̣ენ + თე-ფე-შე-ნ]	ქნ + თე-ფე-შე	ემ + თე-ფე-შე-ნ
Направ.	ჲ̈უ + თე-ფე-შა	ჩ̣ა-ნ + ი-შა	ან + თე-ფე-შა	ან + თე-ფე-შა	ჩ̣ი-ნ + ი-შა	ჩ̣ემ + თე-ფე-შა	ჩ̣ენ + თე-ფე-შა	ქნ + თე-ფე-შა	ემ + თე-ფე-შა
Дат. карт.	ჲ̈უ + თე-ფე-ს	ჩ̣ა-ნ + ი-ს	ან + თე-ფე-ს	ან + თე-ფე-ს	ჩ̣ი-ნ + ი-ს	ჩ̣ემ + თე-ფე ს	ჩ̣ენ + თე-ფე-ს	ქნ + თე-ფე-ს	ემ + თე-ფე-ს

Таблица V.

Склоненіе вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій.

Единственное число.

	кто?	*что?* V	*что?* A	*который*
Им.	მი, მინ § 45	მუ, მუნ § 45	მუჲა	ნამუ V, ნამ A, x
Мѣстоим.	მი-ქ	—	—	—
Род.	მი-ში	მუ-ში	მუჲა-ში	ნამუ-ში
Отлож.	მი-შე A, მი-შე-ნ x მუ-შე-ნ		მუჲა-შე	ნამუ-შე-ნ, ნამუ-შე A; ნამუ-შე-ნი V
Твор.	მი-თე	—	მუჲა-თე	ნამუ-თე
Направ.	მი-შა	მუ-შა	მუჲა-შა	ნამუ-შა
Дат. ќарт́.	მი-ს	მუ-ს	მუჲა-ს	ნამუ-ს

Множественное число.

	кто?	*что?*	*который* A	*который* V
Им.			ნა-ნ-ი	ნამ + თე-ფე
Мѣстоим.			—	ნამ + თე-ფე-ქ
Род.			ნა-ნ + ი-ში	ნამ + თე-ფე-ში
Отлож.	Нѣтъ	Нѣтъ	ნა-ნ + ი-შე	ნამ + თე-ფე-შენ
Твор.			ნა-ნ + ი-თე	ნამ + თე-ფე-თე
Направ.			ნა-ნ + ი-შა	ნამ + თე-ფე-შა
Дат. ќарт́.			ნა-ნ + ი-ს	ნამ + თე-ფე-ს.

§ 48. Особенности и непослѣдовательности склоненія мѣстоименій сводятся къ слѣдующимъ явленіямъ:

a) Въ ед. числѣ Отл. падежъ, рѣдко, именно въ западномъ нарѣчіи, преимущественно въ а҃тинскомъ говорѣ, появляется безъ исходнаго ნ, остатка послѣлога ნი, напр. ჴიმუ-შე A, по x ქმუ-შე-ნ.

b) У личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ: 1) Отл. и Направ. падежи образуются съ помощью особыхъ суффиксовъ, დე, resp. დენ для Отлож. и დს, resp. დენ для Направ. Появленіе -დენ въ Направ. есть результатъ смѣшенія двухъ категорій: а҃тинскій говоръ, допустившій это смѣшеніе, съ одной стороны дифференцируетъ Направ. падежъ успленіемъ основы слогомъ ინ (შქიმ + ინ-დე, შქუნ + ინ-დე, სკვნ + ინ-დე, თქუნ + ინ-დე), съ другой—замѣняетъ спеціальную форму Отлож. падежа на დე общимъ образованіемъ, свойственнымъ всѣмъ именамъ на შე: შქიმიშე, შქუნიშე, სკვნიშე, თქუნიშე; въ вицскомъ говорѣ для этого случая допускается совершенно неумѣстное образованіе на შს: ჩქიმიშს, შქუნიშს, სკვნიშს, თქუნიშს, 2) для Направительнаго падежа рядомъ со спеціальной формой на -დს въ хопской рѣчи появляется и послѣложное образованіе შე-ნი: ჩქიმიშენი, ჩქინიშენი, სკვნიშენი, თქუნიშენი; 3) мѣстоименный и Дат. ка҃рт҃скій падежи не представлены спеціальными формами, вмѣсто ихъ Им. падежъ и въ ед., и во мн. числѣ.

c) მუშენ въ Отлож. и მუშს въ Направ. сохранилъ хопскій говоръ; вмѣсто перваго А҃чар. приводитъ მუმიშენ, вмѣсто второго въ архавскомъ подговорѣ я наблюлъ მუშიშს, но обѣ послѣднія формы собственно произведены отъ притяжательнаго მუმი.

d) Сопутственный падежъ въ личныхъ мѣстоименіяхъ образуется съ сохраненіемъ согласнаго исхода Род. въ а҃тинскомъ говорѣ—შქიმიშ-კალს, შქუნიშ-კალს, სკვნიშ-კალს, თქუნიშ-კალს, въ V ჩქიმი-კალს, ჩქუნი-კალს, სკვნი-კალს, თქუნი-კალს, соотвѣтственно въ x ჩქინი-კალს, სკვნი-კალს, თქუნი-კალს, а въ рх ჩქუნ-კალს при ჩქუნი-კალს, სკვნ-კალს и т. п., какъ въ „батумскихъ“ говорахъ по

Ачар. Тотъ же падежъ въ личномъ мѣстоименіи 3-го лица и въ указательныхъ представленъ такъ:

A	V	x
	ед. ч.	
ⴖⴑⴓⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴓⴑ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴓⴓ-ⴘⴑⴝ
ⴖⴑⴓⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴖⴘⴑ-ⴘⴑⴝ	ⴘⴓⴓ-ⴘⴑⴝ
	мн. ч.	
ⴖⴑⴖⴑⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴖⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴓⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ
ⴖⴑⴖⴑⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴘⴖⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴘⴓⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ

рх,V

ⴖⴘⴖⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ, ⴖⴘⴓⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ рх

Въ относительныхъ и вопросительныхъ мѣстоименіяхъ:

A	x,V
ⴑⴑⴓⴓ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴑⴓⴓ-ⴘⴑⴝ
ⴑⴖⴑⴑ-ⴘⴑⴝ	ⴑⴑⴓⴒⴘⴘⴓ-ⴘⴑⴝ
ⴓⴑⴑ-ⴘⴑⴝ	ⴓⴑ-ⴘⴑⴝ
ⴓⴘⴑⴑ-ⴘⴑⴝ	ⴓⴘ-ⴘⴑⴝ.

е) Во мн. числѣ —

1) рядомъ съ ⴒⴘ сохранился другой показатель мн. числа ⴖ съ именнымъ окончаніемъ ⴑ (ⴖ-ⴑ), правда, только въ А, такъ— ⴖⴑ-ⴖⴑ *эти, они,* ⴖⴑ-ⴖⴑ *тѣ, они,* ⴑⴑ-ⴖⴑ *которые.* Само собою понятно, что сюда же относятся формы: ⴖⴘⴓ-ⴖ рх или ⴖⴘⴑ-ⴖ *мы,* ⴑⴘⴖⴑ-ⴖ х *вы.*

2) Показатель мн. числа ⴖ появляется и съ тубал-кайнскимъ именнымъ окончаніемъ ⴘ (ⴖ-ⴘ), но одновременно съ ⴒⴘ — въ формѣ съ двумя показателями множественности: ⴖⴑⴖⴑⴖⴘⴒⴘ *эти, здѣшніе,* ⴖⴑⴖⴘⴒⴘⴑⴝ *въ тѣхъ* (*мѣстахъ*), ⴑⴑⴖ-ⴑ-ⴖⴘ-ⴒⴘ *которые, какіе.*

3) При образованіи мн. числа съ показателемъ ⴒⴘ мѣстоименная тема получаетъ чаще придатокъ ⴑⴘ, съ которымъ складывается основа, такъ —

ⴑ) *ⴓⴓ въ сложеніи съ ⴑⴘ Мѣст. пад.: ⴓⴓ + ⴑⴘ-ⴒⴘⴘ *они* (Им. пѣтъ).

ⴖ) ⴑⴓ [< ⴖⴑⴓ] въ сложеніи съ ⴑⴘ: ⴑⴓ + ⴑⴘ-ⴒⴘ *эти, они* и ⴑⴖ + ⴑⴘ-ⴒⴘ (V) *эти, они.*

ⴘ) ⴖⴓ или ⴘⴓ въ сложеніи съ ⴑⴘ въ формѣ мн. числа: ⴖⴘⴓ + ⴑⴘ-ⴒⴘ (рх) *тѣ, они,* ⴘⴖ + ⴑⴘ-ⴒⴘ (х) id., ⴘⴖ + ⴑⴘ-ⴒⴘ (А).

Въ архавскомъ говорѣ рядомъ съ архаичнымъ ჴემთეფე встрѣчается и ჴენ + თე-ფე: при мнѣ два архавца поспорили по вопросу, что правильно: ჴემ + თე-ფე или ჴენ + თე-ფე?

დ) ნჲ въ сложеніи съ თე: ნჲ + თე-ფე *которые*.

Можно бы думать, что придатокъ თე представляетъ основу указательнаго мѣстоименія, сохранившуюся въ ближайше родственномъ мингрельскомъ языкѣ въ значеніи *этотъ*. Но болѣе вѣроятно, что въ слогѣ თე, появляющемся только во мн. ч. чанскихъ мѣстоименій, сохранился суффиксъ мн. числа, эквивалентъ карт̇скаго თ (въ мѣстоименіяхъ: ჲთ, а также — ეთ), и во всѣхъ такихъ случаяхъ мы имѣемъ дѣло опять таки съ двумя показателями множественнаго числа: თე и ფე.

§ 49. Притяжательныя мѣстоименія, когда предшествуютъ опредѣляемымъ словамъ, не склоняются (ср. § 28): ჩქიმი კითეფეს *моимъ пальцамъ*, შქიმი კითეფეს А, სკუნი ხუში კითეფეს *пальцамъ твоей руки*, ენთეფეშ ხეფეში კითეფეს *пальцамъ ихъ рукъ*.

Когда же они слѣдуютъ за ними, то опредѣляемыя имена остаются неизмѣняемыми, а притяжательныя мѣстоименія склоняются, какъ самостоятельныя прилагательныя:

Им. ნჲნ-ჩქიმი *моя мать*, ნჲნ-შქიმი, ჯუმ-ჩქიმი *мой братъ*, ჯუმ-შქიმი.

Мѣстоим. ჯუმ-შქუნიქ *нашъ братъ*, ჯუმ-ჩქინიქ, ჯუმ-შქუნიქ.

Род. ქენ-სკუნიში *твоей двери*, ჯუმ-სკუნიში *твоего брата*.

Отл. თი-შუშიშე *отъ своей головы (отъ себя)*, ნჲნ-ჩქინიშე *отъ нашей матери*.

Напр. ოხორი-შქუნიშ *въ нашъ домъ*.

Дат. карт̇. დუდუ-შქიმის *моей работѣ*, ნჲნ-სკუნის *твоей матери*.

ნჲნ-ჩქიმიშ (შქიმიშ А) ვიდი *я пошелъ къ своей матери*, ნჲნ-სკუნიშ იდი *иди къ твоей матери*, «ჯუმ-სკუნეფეს ქეფეწოფი Bt *я взялъ у твоихъ братьевъ*» по Ачар.

Склоняются притяжательныя мѣстоименія и тогда, когда они стоятъ самостоятельно при опущенномъ, но подразумѣваемомъ опредѣляемомъ словѣ: ოხორი-ჩქიმიშ ენს ხჩე რენ, ჲშ თქუნიში უხ რენ დო ენთეფეშიში ჭითა რენ *дверь моего дома — бѣлая, а*

вашего—черная и «ихняго» красная, ოხორი-შქიმიშ ეგნა ქჩე ნუ, ამა თქუნიში უჩა ნუ დო ჭინიში მჭითა ნუ A, მუთეგეშიშენ *отъ ихъ чего либо,* напр. *дома, общества.*

Послѣлоги и предлоги.

§ 50. Предлоги сохранились лишь въ глаголахъ; при существительныхъ же предлоговъ не бываетъ. Къ предлогамъ по недоразумѣнію относили отрицательные префиксы (§ 31).

Послѣлоги.

§ 51. Самостоятельные послѣлоги суть слѣдующіе:

a) съ Род. падежомъ съ შ и безъ него — კლა *съ, вмѣстѣ съ* (§ 17,b); თერე *къ, по направленію къ,* შქიმი თერე მოხთი A *приди ко мнѣ,* ჭიშუ თერე შეულურ *иду къ нему,*

b) съ Отлож.—ნი, resp. ნ *для, ради, изъ* (§ 17,a),

c) съ Направит.—ჲს, resp. ჲ *до, подобно,*

d) съ Дат. ḳartʿскимъ—თერი (часто слышу ტერი) *подобно, подобный,* ჩქიმის ტერი *подобно мнѣ,* უსტუნე (т. ماسوا) *по,*

e) съ Неоформл. — ლე *къ, въ, на* (въ нарѣчіяхъ мѣста), დო (въ мѣстоименіяхъ въ значеніи нарѣчій мѣста), დე *на вопросъ* куда (въ мѣстоименіяхъ).

Недостача послѣлоговъ восполняется различными формами другихъ частей рѣчи, такъ существительныя въ дательномъ ḳartʿскомъ падежѣ управляютъ: ეტრაფი-ს (т.—арб. اطراف) въ значеніи *вокругъ* Род. падежомъ, ხოლოს (ხოლო V) въ значеніи *близъ, около* — Дат. ḳartʿскимъ.

У Ачар. приводится ეულო въ значеніи *въ концѣ, въ заключеніе* чего л., но ничего подобнаго не удалось выискать: въ V допускали употребленіе этого слова въ значеніи «слѣдующій».

Разъ имѣемъ случай, когда въ качествѣ послѣлога использована глагольная форма, поставленная въ направительномъ падежѣ: კლაშს *до* съ неоформл.

Но чаще всего послѣлогами служатъ нарѣчія мѣста или времени (§ 54).

Предлоги.

§ 52. Предлоги въ глаголахъ занимаютъ первое мѣсто, предшествуя не только спрягаемой темѣ, но и гласнымъ показателямъ породъ или отношенія, а также мѣстоименнымъ префиксамъ. Предлогамъ можетъ предшествовать лишь утвердительный префиксъ ⴰ (§ 60).

§ 53. Предлоги бываютъ простые и сложные.

a) Простые предлоги:

ⴑ- *прочь.*

ⴱⴔ- *внизъ, низ-* : ⴱⴔⴂⴄⴓ *схожу внизъ, нисхожу.*

ⴱⴍ- *вдоль, про-*: ⴱⴍⴂⴄⴓ *гуляю, прохаживаюсь.*

ⴆⴍ-, resp. ⴆⴄ- *внизъ.* Этотъ предлогъ, особенно ⴆⴍ часто теряетъ свое самостоятельное значеніе и обращается въ служебную частицу.

ⴄ- *вверхъ, воз-*: ⴄⴂⴄⴓ *восхожу, выхожу вверхъ.*

ⴅⴄ-.

b) Сложные предлоги:

ⴑⴅⴑ- *внутрь, в-* : ⴑⴅⴑⴂⴄⴓ *иду внутрь, вхожу.*

ⴱⴑⴅⴑ- *внѣ,вонъ,вы-* : ⴱⴑⴅⴑⴂⴄⴓ *иду вонъ, выхожу.*

ⴱⴑⴆⴄ *внѣ, вонъ.*

ⴱⴅⴆⴄ- *сверху внизъ* : ⴱⴆⴆⴂⴄⴓ *иду сверху внизъ, я спускаюсь.*

ⴱⴅⴅⴅ- *сверху внизъ* : ⴱⴅⴅⴱⴰⴅⴅⴊⴰ *я посмотрѣлъ внизъ сверху.*

ⴱⴍⴅⴍ- *пред-.*

ⴆⴍⴆⴍ-[ⴆⴍⴆⴄ-] *внизъ, внутрь:* ⴆⴍⴆⴍⴂⴄⴓ *внутрь спускаюсь.*

ⴆⴆⴄ- *снизу вверхъ* : ⴆⴆⴂⴄⴓ *иду снизу вверхъ, поднимаюсь.*

ⴀⴀ- *подъ-*; *вонъ, прочь* (или *вверхъ?*).

ⴅⴅⴊⴊ-, resp. ⴅⴅⴄ- *наружу, вы-* : ⴅⴅⴊⴂⴍⴆⴑ *выношу*, ⴅⴅⴰⴍⴆⴑ.

ⴅⴅⴄ- *снизу вверхъ.*

§ 54. Предлогами служатъ также и нѣкоторыя нарѣчія. Таковы предложныя нарѣчія:

ⴅⴄ- *туда,* въ направленіи къ третьему лицу: ⴅⴂⴍⴰ *я отнесъ туда*

მო- *сюда*, въ направленіи къ первому лицу: მოვიღი *я принесъ сюда.*

მენდა-, მენდე- *туда дальше*, მენდაუწარმინა *напишу ему туда дальше*, მენდევიღა *несу туда дальше, отношу.*

მელე- *туда:* მელევულურ *иду туда.*

მოლე- (მოლო-) *сюда:* მოლოვულურ *иду сюда.*

მეყა- *отсюда туда:* მეყავულურ *иду отсюда туда.*

მოყა- *оттуда сюда:* მოყავულურ *иду оттуда сюда.*

მეშე-.

§ 55. Въ качествѣ предлога выступаетъ и взаимное мѣстоименіе (§ 44) ოკო: ქოკილს (ქო ოკოილს) V *били другъ друга*, ქოკილაეს рх.

Нарѣчія.

§ 56. Особаго вниманія заслуживаютъ нарѣчія мѣста, иногда употребляемыя и для выраженія отношенія во времени.

a) Простыя формы нарѣчія малочисленны, таковы — ყი *вверху*, равно ყინ, თუდე *внизу*, შა *въ серединѣ, внутри*, ოშქინა *въ серединѣ*, ახი *близъ, около*, ოდინე *раньше, передъ.*

b) Многочисленны сложныя нарѣчія —

1) съ დო (на вопросъ *оттуда*): მოდუნდო *отселѣ*, მელუნდო *оттуда, съ той стороны*; V *насупротивъ*, ყოლუნდო *сверху*, წალუნდო *снизу*, ჭამდო ყოლე *выше этого*, ჭინდო მელე *далѣе того, въ ту сторону*,

2) съ ლე: გალე *внѣ, вонъ*, თუდელე *внизъ*, კელე V *къ*, ჩქიმი კელე მოხთი *приди ко мнѣ*, ჩქიმდე კელე მოხთი х, ეკუნე х *потомъ*, ოკუნე V, მელე *по ту сторону, на той сторонѣ*, მოლე *по сію сторону, на сей сторонѣ*, ყოლე *вверхъ*, წალე *внизъ*, წოხლე *передъ*, მენდრალე *вдали, далеко*, ჭაქოლე (ა-ქოლე) *сюда*, ჭექოლე (ქექოლე) *туда*,

3) съ მთე, resp. მთი: ელამთე рх *вверхъ*, ელამთი; გელამთე рх *внизъ*, გელამთი,

4) съ ხე, resp. ხა: დოლოხე *внутрь, внутри*, უკახხე *послѣ*, უკახხა по R,

5) съ გული: შუა-გული *самая середина; въ самой серединѣ.*

Эти нарѣчія иногда употребляются какъ послѣлоги, и въ такомъ случаѣ они обыкновенно требуютъ Род.: ესუთ ყოლე рх *выше этого*, ასუთ ყოლე х, ესუთ შეღე рх *далѣе этого*, ასუთ შეღე, ესეთ შეღე рх.

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Отъ предлоговъ съ гласными исходами при стеченіи съ гласными характерами породъ или отношенія возникаютъ слѣдующія фонетическія измѣненія:

а) предлоги съ исходомъ ა передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабаго согласнаго ჳ, resp. ვ, который при послѣдующемъ ი или უ исчезаетъ безслѣдно: და + ⌜ჳ⌝ + ესწორებს > დვესწორებს *ему недостаетъ*, და + ⌜ჳ⌝ + იბძდი > დ-იბძდი [вм. დვ-იბძდი] *ты состарился* გა + ⌜ჳ⌝ + უღურს > გ-უღურს [вм. გვ-უღურს] *гуляешь*, მა + უღურს > მ-უღურს;

b) предлоги съ исходомъ ე передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабаго согласнаго ჲ, причемъ звукомъ ჲ іотируется слѣдующее ს, ე, ა или უ, напр. ევუღურ *поднимаюсь, иду вверхъ*—2-е л. ე + ⌜ჲ⌝ + უღურ > ჲუღურ, ევევუღურ *спускаюсь, иду внизъ* — 3-е л. ეე + ⌜ჲ⌝ + უღუნ > ეჲუღუნ.

§ 58. Крайне своеобразному измѣненію подвергается предложное нарѣчіе მე при стеченіи съ гласными: у вторыхъ и третьихъ лицъ оно замѣняется представкой ნ, напр. მე-ვუღურ *я иду туда*, 2-е л. ед. ч.—ნ-უღურ, мн. ч. ნ-უღურთ, 3-е л. ед. ч.—ნ-უღუნ, мн. ч. ნ-უღურსნ, მე-ვახლუმ или მევახლურ *приближаюсь*, 2 л. ед. ч.—ნ-ახლუმ или ნ-ახლურ, мн. ч. ნ-ახლუმთ или ნ-ახლურთ, 3 л. ед. ч.—ნ-ახლუმს или ნ-ახლუნ, мн. ч. ნ-ახლუმსნ или ნ-ახლუნსნ, მე-ვსტერ *встрѣчаюсь*, 2-е л. сд. ч.—ნ-სტერ, мн. ч. ნ-სტერთ, 3-е л. ед. ч. ნ-სტენ, мн. ч.—ნ-სტერსნ или ნ-სტენსნ, аор. მე-ვსტი, 2 л. ნ-სტი, ნ-სტით, 3 л. ნ-სტუ, ნ-სტეს.

§ 59. Предлогъ და діалектически свое ა, уподобляя послѣдующему ი, перерождаетъ въ ე, точный перебойный эквива-

лентъ ⵔ: ⴷⴷⴻⵙⴻⵙⵙⵔⵙⵙ вм. ⴷⵔⴻⵙⴻⵙⵙⵔⵙⵙ *будемъ говорить*, ⴷⵔⴻⴻⵙⴻ рх *я былъ* > ⴷⴷⴻⵙⵙ А.

§ 60. Роль предлога играетъ утвердительная частица ⵊⵔ: по смыслу она служитъ для болѣе энергичнаго выраженія даннаго времени, усиливаетъ или подчеркиваетъ совершеніе того или иного дѣйствія или состояніе въ данномъ именно времени, подтверждаетъ его, чаще всего въ аористѣ и въ этомъ времени почти всегда, но также и въ другихъ временахъ. ⵊⵔ предшествуетъ всегда глаголу, полнотѣ его формы, слѣдовательно, и предлогу. Сталкиваясь съ послѣдующимъ гласнымъ, частица усиленія теряетъ гласный исходъ ⵔ, напр. ⵊⵔⴱ *есть* вм. ⵊⵔⵔⴱ, а иногда, подобно ⴷⵔ, уподобляя свое ⵔ слѣдующему ⵙ, измѣняетъ его въ ⵊ: ⵊⵊ.

Спряженіе.

§ 61. Спряженіе чанскаго языка, какъ всякаго яфетическаго, основано на сочетаніи тѣхъ или иныхъ темъ съ мѣстоименными частицами, префиксами и суффиксами субъективными и объективными (§ 38).

§ 62. Темами для спряженія служатъ основы глагольныя или именныя въ зависимости отъ того, коренной ли глаголъ или отыменный.

§ 63. Глагольная основа бываетъ твердая, когда корень ея состоитъ изъ твердыхъ согласныхъ, плавная, съ плавнымъ ⵕ, resp. ⵍ, также ⴱ въ качествѣ послѣдняго коренного, и слабая, если она съ слабымъ согласнымъ, однимъ или болѣе, въ числѣ коренныхъ.

§ 64. Слабые коренные бываютъ различные (§ 2)—съ ⵣ (ⵦ), resp. ⵣ, ⴰ и т. п.; они занимаютъ различныя мѣста, такъ иногда и 1-ое, напр. ⵕⵍ *расти* — представляетъ слабый корень съ первымъ слабымъ ⴰ (туб.-к. yrd || ḳarṭ. zrd), иногда 2-ое мѣсто, напр. ⵢⵣⵍ kvl *убивать* діалектически представляетъ слабый корень съ слабыми вторымъ ⵣ и даже первымъ ⵛ или ⴰ (ⵙⵓⵍⵢ *убивать* o-ⵛⵏlu, resp. ⵙⴰⵓⵍⵢ o-yilu, ⵓⵍⵢⵎⵜ il-ums < *yvil-ums *убиваетъ*). Но въ спряженіи приходится считаться лишь съ слабымъ кореннымъ на послѣднемъ мѣстѣ.

§ 65. Коренныхъ глаголовъ сравнительно ограниченное количество. Въ громадномъ большинствѣ это слабыя основы, со слабымъ ⴣ, resp. ⴳ въ качествѣ послѣдняго коренного; за утратою слабаго ⴣ, resp. ⴳ эти глаголы часто бываютъ представлены лишь двумя или даже однимъ кореннымъ:

a) у части ихъ слабый коренной ⴣ, resp. ⴳ сохраняется и во вторыхъ временахъ, напр. ⴓⴳ, ⴕⴳ, ⴆ-ⴕⴼⴳ, ⴼⴳ, ⴹⴳ, ⴼⴳ, ⴼⵊⴳ, ⴼⴳ,ⴼⴳ, ⵊⴳ;

b) у большинства слабый коренной ⴣ, resp. ⴳ во вторыхъ временахъ теряется безслѣдно, и изъ трехсогласныхъ корни становятся двухсогласными и даже односогласными, не говоря о возможности исчезновенія и единственнаго наличнаго коренного, напр. въ глаголѣ ⴰ:

1) *двухсогласные корни*:

ⴱⴹ	изъ	ⴱⴹⴳ	ⴲⴳ	изъ	ⴲⴳⴳ
ⴱⴹ	„	ⴱⴹⴳ	ⴲⴵ	„	ⴲⴵⴳ
ⴳⴱ	„	ⴳⴱⴳ	ⴲⴼ	„	ⴲⴼⴳ
ⴶⴱ	„	ⴶⴱⴳ	ⴵⴶ (> ⴵ)	изъ	ⴵⴶⴳ = ⵣⵊ
ⴹⴵ	„	ⴹⴵⴳ	ⴼⴽ	„	ⴼⴽⴳ
ⴹⴹ	„	ⴹⴹⴳ	ⴸⴹ	„	ⴸⴹⴳ
ⴹⵆⵊ	„	ⴹⵆⵊⴳ	ⵎⴶ	„	ⵎⴶⴳ
ⴱⵆ	„	ⴱⵆⴳ	ⵣⴶ	„	ⵣⴶⴳ
ⴱⵣ	„	ⴱⵣⴳ			

2) *односогласные корни*:

ⴶ	изъ	ⴶⴳ	ⴹ	изъ	ⴹⴳ
ⴹ	„	ⴹⴳ	ⴶ, resp. [ⴼ]	„	ⴶⴳ, resp. ⴳ
ⴰ, resp. [ⴼ]	„	⸢ⴰ⸣ⴳ, см. ⴶ	ⴼ	„	ⴼⴳ
ⵄ	„	ⵄⴳ	ⵣ	„	ⵣⴳ

c) у всѣхъ этихъ глаголовъ въ первыхъ временахъ коренной ⴣ, resp. ⴳ, находясь послѣ гласнаго, отвердѣваетъ въ ⴱ, resp. ⴶⴳ или ⴹ.

§ 66. Такъ какъ послѣднимъ согласнымъ большинства коренныхъ глаголовъ является слабый ⴣ, resp. ⴳ, т. е. звукъ, 1) совпадающій съ наращеннымъ вспомогательнымъ ⴳ, 2) повторяющій какъ основную его форму, такъ побочныя варіаціи (ⴱ > ⴶⴳ, ⴹ), и

3) подобно ему принимающій на себя ту или иную опредѣленную огласовку времени, то на видъ само спряженіе коренныхъ глаголовъ ничѣмъ не отличается отъ спряженія отыменныхъ, и по сему въ дальнѣйшемъ изложеніи мы не останавливаемся спеціально на спряженіи коренныхъ глаголовъ, не выдѣляемъ ихъ.

Отличія, конечно, имѣются не только по существу, но и формальныя, но они касаются лишь основъ: въ отыменныхъ глаголахъ основы составляютъ непремѣнно цѣлый слогъ, иногда не одинъ, независимо отъ того или иного гласнаго характера времени, въ слабыхъ коренныхъ глаголахъ основу обыкновенно составляютъ одни согласные, иногда всего навсего одинъ коренной согласный.

Единственное отличіе, касающееся самого спряженія, состоитъ въ томъ, что группа коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ кореннымъ ꜹ (§ 65,а) обнаруживаетъ его во вторыхъ временахъ: н. ꙙꙋꜹ *кладу*, аор. ꙙꜹꙋ.

§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ въ чанскомъ языкѣ мертвыя или неподвижныя, различныя застывшія формы тѣхъ или иныхъ корней. Отыменные глаголы не обнаруживаютъ подвижности или способности внутренней перегласовки, лежащей въ основѣ различенія настоящей и аористной темъ въ яфетическомъ спряженіи. Перегласовка сохраняется и въ этихъ глаголахъ, но ей подвергается не сама основа, а наращаемый вспомогательный глаголъ. Такимъ образомъ въ чанскомъ языкѣ господствуетъ спряженіе съ помощью наращаемаго вспомогательнаго глагола.

§ 68. Наращаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ въ чанскомъ три: ъ/ꜹ *дѣлать*, ѣ *быть, существовать*, ꙑ *существовать*.

а) ъ/ꜹ *дѣлать*. Губной коренной представленъ двояко въ зависимости отъ мѣста: послѣ гласнаго онъ—твердый ъ, а послѣ согласнаго—слабый ꜹ; кромѣ того, твердый ъ разбивается на діалектическія разновидности ꜹ и ꙉ: первая — восточная (x), вторая — западная (AV). Архаическій ъ едва-едва слышенъ: въ A иногда при записываніи приходилось колебаться между ꙉ и ъ, а въ x между ꜹ и ъ. Въ общемъ если ъ и встрѣчается, то крайне рѣдко; наличіе его преувеличивали

прежніе изслѣдователи, не только Ачарянъ, въ этой подробности не обладающій нужною чуткостью слуха, но и Rosen. ⴱ/ⴳ *дѣлать*,—остатокъ трехсогласнаго яфетическаго корня ⴰby || ⴰbn, въ ханскомъ представленнаго самостоятельно въ видѣ двухсогласнаго ⴳⴳ kv, мѣстами односогласнаго ⴳ v (< ⴰv), причемъ въ говорахъ западнаго нарѣчія часто исчезаетъ и этотъ послѣдній пережитокъ корня (§ 108).

b) ⴱ, казалось бы, есть остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ⴰyr *существовать*. Этотъ корень въ ханскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, встрѣчается самостоятельно (§ 109); но такъ какъ плавный звукъ ⴱ въ тубал-кайнской группѣ бываетъ эквивалентомъ карт'скаго ⴽⴽ, то хан. ⴱ можетъ оказаться остаткомъ другого слабаго трехсогласнаго корня, именно hvl [туб.-к. ⴰvr] < hvn(||hvy);

c) ⴱ *существовать* — остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ⴰys.

§ 69. Существенное значеніе имѣетъ для ханскаго спряженія ⴱ/ⴳ съ его закономѣрными діалектическими (ⴰ, ⴱ) разновидностями. Отъ него образуются —

a) причастная форма дѣйствительнаго залога

1) katl — *ⴰaby: ⴰⴰ (AV) и ⴰⴱⴳ (x);

2) kutl — *ⴰuby: ⴳⴰ (AV) и ⴳⴱⴳ (x), а съ перебосмъ ⴳ въ ⴱ въ восточномъ нарѣчіи еще: ⴱⴱⴳ (x).

b) Причастіе страдательнаго залога ktil — *ⴰvil: ⴳⴱ; въ наращенномъ состояніи эта форма теряетъ и послѣдній коренной ⴳ, и вм. ⴳⴱ налицо въ состояніи наращенія лишь ⴱ (ср. впрочемъ и самостоятельно, § 108).

c) 3-ье лицо ед. ч. аориста, гдѣ обще-яфетическій характеръ ⴰ, стекаясь съ кореннымъ ⴳ нашего глагола (ⴳⴰ < ⴰva), образуетъ закономѣрно ⴰ, что въ ханскомъ успѣло замутиться въ ⴳ.

§ 70. Остальнымъ наращаемымъ вспомогательнымъ принадлежатъ

a) отъ ⴱ *существовать* —

1) причастная форма ⌜kt⌝el страдательнаго залога (*ⴰyer или *hvel, см. § 68, b), гдѣ гласный характеръ есть тубал-кайнскій эквивалентъ яфетическаго i, сохранившагося и въ карт'скомъ: ⴳⴱ (карт'. ⴱⴽ),

2) причастная форма ⌜kt⌝ul страдательнаго залога (*ɕ̌ur или *ĥvul): ურ (ქარ̌. ულ),

b) отъ ს *существовать* только и есть, что форма ⌜k⌝atl: ეს (< *ɕays) *сущій, есть*.

§ 71. У чанскихъ глаголовъ два строя, субъективный и объективный.

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя.

§ 72. Спряженіе субъективнаго строя бываетъ абсолютное, безъ выраженія въ формѣ глагола какого-либо отношенія къ объекту, или относительное, съ выраженіемъ такого отношенія при помощи объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 97). Абсолютныя формы субъективнаго строя спрягаются съ помощью однихъ субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 38).

§ 73. Въ субъективныхъ мѣстоименныхъ частицахъ —

а) для 1-го лица имѣются двѣ основныя разновидности префикса, ვ передъ гласнымъ и ბ передъ согласнымъ, напр. ვ-ოხე *я есмь*, ბ-ლაგუდ *я бью*.

1) Нарушеніе этой двойственности префикса 1-го лица наблюдается въ восточномъ говорѣ (V,рх) западнаго нарѣчія: здѣсь ვ нѣтъ вовсе, и передъ гласнымъ его вытѣснилъ твердый согласный ბ, напр. ბ-ოხე *я есмь*.

2) Въ обоихъ нарѣчіяхъ твердый согласный ბ, стекаясь непосредственно съ согласными, уподобляется имъ: при среднемъ онъ становится среднимъ ფ, при глухомъ, особенно гортанномъ ჳ или ჴ — глухимъ პ, напр. ფხპუდ *я копаю*, პოხი (> ჳჴოხი > ჳუოხი вм. ბ+ჳოხი) *я полюбилъ*, პი (> ჳჴი > ჳუჳი вм. ბ+ჳჳი) *я сдѣлалъ*.

3) Въ аѓинскомъ говорѣ звонкій ბ слышенъ весьма близко къ მ, и въ нѣкоторыхъ случаяхъ, по всей видимости, имъ и замѣщается, напр. მჯხუდ *я пишу*.

Въ ჳაბუდ, впрочемъ, появленіе ჳ вм. ჲ объясняется скорѣе стеченіемъ ჲ съ ნ, нарастающимъ на ჯ:*ჲნჯხუდ (§ 73,5), но и въ другихъ случаяхъ слышался ჳ, хотя часто нельзя было рѣшить по слуху, имѣемъ ли ჳ или ჲ, напр. ჲდგუნ или ჳდგუნ А, ჲდგოხუ или ჳდგოხუ А. Иногда и въ V встрѣчались мы съ такимъ затрудненіемъ при выборѣ между ჲ и ჳ, напр. ჳუგნუდ *надѣюсь*.

4) Если спрягаемая тема начинается губнымъ, мѣстоименный префиксъ, показатель 1-го лица, опускается, и тогда формы первыхъ лицъ совпадаютъ съ формами вторыхъ лицъ: ⴁⴑⴔ *бить*— 1 л. ед. ч. ⴁⴑⴔⴓⴄ, 2 л. ед. ч. ⴁⴑⴔⴓⴄ, 1 л. мн. ч. ⴁⴑⴔⴓⴄⴂ, 2 л. мн. ч. ⴁⴑⴔⴓⴄⴂ. Иногда въ такихъ случаяхъ префиксъ ⴁ вносится внутрь основы, напр. ⴁⴓⴗⴝ—н. ⴁⴓ-ⴁ-ⴗⴝⴅ *ругаю*.

5) Основы съ начальнымъ ⴂ въ первыхъ лицахъ довольствуются замѣною ⴂ губнымъ ⴅ: ⴂⴓⴝ—н. ⴂⴀ-ⴅⴓⴝⴓⴄ *полю*.

b) Изъ двухъ разновидностей суффикса 3-го лица ед. ч. господствующею является, въ дѣйствительномъ залогѣ исключительно, карт̔ская форма ⴖ, внесенная въ чанскій языкъ, какъ и въ мингрельскій, по всей вѣроятности, подъ вліяніемъ грузинскаго языка, напр. ⴑⴀⴒⴓⴄ-ⴖ *пишетъ*; что же касается тубал-кайнской формы ⴂ, она сохраняется въ спряженіи лишь страдательнаго залога, куда примыкаютъ и средніе глаголы, какъ напр. ⴒⴓ-ⴂ *есть* (§ 109).

Суффиксъ ⴂ разъ появляется и съ гласнымъ исходомъ ⴓ, именно въ глаголѣ ⴀ-ⴂ или ⴀ-ⴂⴓ, на а̔тинскомъ говорѣ означающемъ *есть* (§ 109); быть можетъ, этотъ суффиксъ — переживаніе характера Им. падежа, въ видѣ ⴂⴓ.

Дѣйствительный залогъ.

§ 74. Изъ двухъ залоговъ, дѣйствительнаго и страдательнаго, полнѣе развитъ дѣйствительный. Онъ спрягается съ наращѐннымъ вспомогательнымъ ⴁ/ⴓ.

Породы и времена.

§ 75. Въ дѣйствительномъ залогѣ четыре породы.

§ 76. Какъ и въ каждомъ яфетическомъ языкѣ породы различаются по гласнымъ характерамъ: I-я порода отличается отсутствіемъ такого гласнаго, напр. ⴁⴓⴗⴑⴅ *я порю* или ⴁⴑⴑⴒⴓⴄ V *я пишу*; гласный характеръ II-й породы—ⴀ, въ а̔тинскомъ говорѣ осложняемый согласнымъ ⴂ (ⴀⴂ), напр. ⴁⴀⴓⴗⴑⴅ V *я порю у себя*, ⴂⴀⴑⴒⴓⴄ A *я пишу для себя*, ⴁⴀⴑⴒⴓⴄ px id.; гласный характеръ III-й породы—ⴀⴀ, тубал-кайнскій эквивалентъ обще-яфетическаго ⴑ, чисто сохранившагося въ карт̔ской группѣ,

напр. ვოებნვ *я разстилаю*, ვოგზვ *я зажигаю*; гласный характеръ IV-й породы тотъ же звукъ ო, но при этомъ въ ней тема — съ наращеннымъ вспомогательнымъ ნ (§ 98) во временахъ обѣихъ группъ, напр. ვონწრნენვ A *я заставляю писать*, ბოწრნენვ рх id.

При образованіи III-й породы нѣкоторые глаголы къ основѣ своей прибавляютъ придатокъ ობ, напр. შგურ: III-я пор. ვოშგურობ-ვ *пугаю, угрожаю*.

Въ остальномъ спряженіе глаголовъ по II-й, III-й и IV-й породамъ происходитъ по образцамъ I-й породы, какъ можно видѣть въ примѣрахъ.

Надо только отмѣтить, что въ атинскомъ говорѣ гласные характеры породъ о и ო, получая наращеніе ნ, звучатъ ობ и ონ, а въ архавскомъ подговорѣ вицкаго говора они появляются въ чистомъ видѣ.

§ 77. Основныя времена въ чанскомъ языкѣ раздѣляются на двѣ группы. Первую группу составляютъ главное — настоящее и производное отъ него — прошедшее несовершенное (см. также желательное, resp. повелительное, § 94), вторую группу составляютъ главное — аористъ и производныя отъ него — сослагательное и будущее.

§ 78. Третья группа, прош. совершенное и давнопрошедшее, не чужда чанскому, но въ немъ эти времена получаютъ рѣдкое примѣненіе. Образованіе же ихъ обычное, судя по уловленнымъ мною пока формамъ прош. совершеннаго: 3-е лице страд. залога сочетается съ объективнымъ префиксомъ Род. падежа (ср. § 99), напр. მი-ძიტვოგუნ *я учился*.

Когда чанскіе глаголы будутъ дослѣдованы вполнѣ, къ третьей группѣ придется отнести и формы съ რენ, resp. დორენ (§ 109), въ частности прош. совершенное страдат. залога, образованное описательно присоединеніемъ названныхъ словъ къ причастію въ усѣченной формѣ: დიხინერენ (< დიხინენ რენ) *онъ полинялъ*, დოხუმუდორენ (< დოხომუნ დორენ) *онъ засохъ*.

დორენ присоединяется и къ аористу для придачи особаго оттѣнка: დე- დორე *ты тогда былъ*, დეკუ დორენ *онъ тогда былъ*.

§ 79. Раздѣленіе основныхъ временъ на двѣ группы зависитъ

отъ различія темъ главныхъ временъ, настоящаго и аориста: настоящая тема — активна, аористная — пассивна. Въ обоихъ случаяхъ, однако, это существенное различіе достигается перегласовкою не глагольной основы, за исключеніемъ коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ согласнымъ ჳ (§ 65), а наращаемаго вспомогательнаго, въ настоящемъ ⴑⴓ, resp. ⴑⴚ, или ⴓⴓ, resp. ⴓⴚ (§ 69,a), напр. ⴁⴓⴚⴑⴓ V *порю* или ⴁⴑⴑⴓⴓ AV или ⴁⴑⴑⴓⴚ *я пишу*, въ аор. ⴈ (вм. ⴂⴈ, § 69,b), напр. ⴁⴑⴑⴈ V *я написалъ* (букв. *мнѣ*, resp. *мною написанъ*).

Спряженіе и классы.

§ 80. Въ ჩанскомъ языкѣ одно спряженіе: всѣ глаголы въ немъ образуютъ аор. съ характеромъ ⴈ, показателемъ страдательнаго залога, все равно, огласованъ ли имъ самъ основной глагольный корень или, что̀ болѣе обычно, лишь наращенный вспомогательный глаголъ въ составѣ спрягаемой темы (§ 69, b).

Изъ трехъ спряженій, предлежащихъ въ грузинскомъ, ჩанскій такимъ образомъ сохранилъ одно III-ье спряженіе.

§ 81. Въ ჩанскомъ спряженіи два основныхъ класса: настоящее время имѣетъ въ дѣйствительномъ залогѣ или характеръ ⴑ, или характеръ ⴓ, воспринимаемые слабымъ кореннымъ или наращеннымъ вспомогательнымъ ⴓ, resp. ⴚ: -ⴑⴓ, resp. -ⴑⴚ, или -ⴓⴓ, resp. -ⴓⴚ (69,a).

Такимъ образомъ изъ пяти классовъ дѣйствительнаго залога, присущихъ грузинскому въ одномъ изъ спряженій, въ ჩанскомъ представлены 1-й или а-классъ и 3-й или о-классъ, съ замутненіемъ ⴂ въ ⴓ въ ჩанскомъ ставшій и-классомъ.

Примѣчаніе. Нѣсколько глаголовъ какъ будто сохраняютъ первоначальный видъ 2-го класса съ чистымъ характеромъ ⴂ, но въ этомъ ⴂ легче усмотрѣть діалектическое явленіе (§ 82, d).

§ 82. Рядомъ съ основными классами въ ჩанскомъ языкѣ имѣются и побочные, но они или встрѣчаются въ исключительныхъ глаголахъ, или представляютъ діалектическое видоизмѣненіе одного изъ основныхъ классовъ.

а) Есть классъ безъ гласнаго характера: его отличаетъ образованіе настоящаго времени безъ наращеннаго вспомогатель-

наго и вообще безъ спеціальной огласовки, точно на лицо 5-й классъ I-го параллельнаго грузинскаго спряженія, но по этому побочному классу спрягаются исключительно плавныя основы съ послѣднимъ кореннымъ ⴐ или ⴍ, иногда ⴁ при предшествующемъ гласномъ, напр. სვირ, ბიერ, ხვსერ, ხელ: II-я пор. н. вр. ვისვიერ *я внимаю*, ვიბიერ *я пою*, ვიხვსერ *говорю*, ვიხელ *радуюсь*.

b) Въ восточномъ нарѣчіи, судя по хопскому говору, довольно часто встрѣчается настоящее время съ характеромъ ი, напр. გაშლიშ *тяну*.

Однако въ данномъ случаѣ мы отнюдь не имѣемъ дѣла съ і-классомъ, равноцѣннымъ 4-му классу грузинскаго спряженія. Въ хопскомъ говорѣ существуетъ позднѣйшій перебой и въ і, и въ хопской формѣ съ ი на лицо лишь позднѣйшее діалектическое видоизмѣненіе болѣе древней формы съ უ.

c) Въ восточномъ нарѣчіи, такъ въ хопскомъ говорѣ, мы слышали настоящее время съ наращеннымъ вспомогательнымъ ეშ, напр. ვაჭნეშ *хватаю*, ვაშურეშ *воспринимаю запахъ*. Весьма вѣроятно, е-классъ въ чанскомъ возникъ подъ картскимъ вліяніемъ. Восточнаго по огласовкѣ происхожденія и классъ на ემ въ западномъ нарѣчіи, представленный глаголомъ ოშვნემ *надѣюсь* V, მაშანემ A.

d) Столь же рѣдко всплывалъ классъ-ო: ბძირობ x *смотрю*, ბორდიли ბკორდ V *люблю*, ბშკორდ *я голоденъ*. Эта разновидность, быть можетъ, какъ къ источнику, восходитъ къ вицскому подговору: здѣсь и въ другихъ случаяхъ ო появляется вм. უ.

§ 83. Для образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъективнаго строя берется глагольная тема настоящая или аористная, и въ дѣйствительномъ залогѣ

a) къ ней приставляются извѣстныя уже намъ субъективныя мѣстоименныя частицы (§ 38), въ первыхъ лицахъ временъ обѣихъ группъ префиксъ, въ третьемъ лицѣ ед. ч. суффиксъ ს кромѣ аориста и прошедшихъ временъ, гдѣ 3-е лицо ед. числа заканчивается всегда огласовкою უ (§ 69,c);

b) во мн. числѣ, кромѣ того, оформленныя въ отношеніи

лица темы получаютъ въ качествѣ суффикса показатель множественности, въ 1-мъ и 2-мъ лицахъ ო, въ 3-мъ ნ, resp. ⴑნ, ⴒნ и т. п., кромѣ аориста, гдѣ всегда -ⴒს (§ 70,b).

Главныя времена.

§ 84. Такимъ образомъ спряженіе главныхъ временъ по всѣмъ классамъ и породамъ дѣйствительнаго залога происходитъ такъ:

въ дѣйствительномъ залогѣ отъ основъ ⴓⴓⴜⴔ корня ⴓⴓⴔ *пороть*, ⴙⴜⴔ корня ⴙⴔ *писать*, ⴚⴓⴜⴔ корня ⴚⴓⴔ *промокать*, ⴒⴖ *разводить огонь*.

Наст.

а - классъ		и - классъ.		
V		V		x
I-я пор.		I-я пор.		I-я пор.
ед. ч.		ед. ч.		ед. ч.
ბ-ⴓⴓⴜⴔⴁ		ბ-ⴙⴜⴔⴓ		ბ-ⴙⴜⴔⴓⴓ
ⴓⴓⴜⴔⴁ		ⴙⴜⴔⴓ		ⴙⴜⴔⴓⴓ
ⴓⴓⴜⴔⴁ-ს		ⴙⴜⴔⴓ-ს		ⴙⴜⴔⴓⴓ-ს
мн. ч.		мн. ч.		мн. ч.
ბ-ⴓⴓⴜⴔⴁ-თ		ბ-ⴙⴜⴔⴓ-თ		ბ-ⴙⴜⴔⴓⴓ-თ
ⴓⴓⴜⴔⴁ-თ		ⴙⴜⴔⴓ-თ		ⴙⴜⴔⴓⴓ-თ
ⴓⴓⴜⴔⴁ-ნ		ⴙⴜⴔⴓ-ნ		ⴙⴜⴔⴓⴓ-ნ
II-я пор.		II-я пор.		II-я пор.
		A		x
ед. ч.		ед. ч.		ед. ч.
ⴂ-ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ		ⴂ-ⴈⴙⴜⴔⴓ		ⴂ-ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ
ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ		ⴈⴙⴜⴔⴓ		ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ
ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ-ს		ⴈⴙⴜⴔⴓ-ს		ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ-ს
мн. ч.		мн. ч.		мн. ч.
ⴂ-ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ-თ		ⴂ-ⴈⴙⴜⴔⴓ-თ		ⴂ-ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ-თ
ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ-თ		ⴈⴙⴜⴔⴓ-თ		ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ-თ
ⴁⴚⴓⴜⴔⴁ-ნ		ⴈⴙⴜⴔⴓ-ნ		ⴈⴙⴜⴔⴓⴓ-ნ.

III-я пор.

ед. ч.	мн. ч.
ვ-ოგზამ	ვ-ოგზამ-თ
ოგზამ	ოგზამ-თ
ოგზამ-ს	ოგზამ-ან

аор.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
V	A	x
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარი	ვ-ინჭარი	ვ-ოგზი
ჭარი	ინჭარი	ოგზი
ჭარუ	ინჭარუ	ოგზუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარი-თ	ვ-ინჭარი-თ	ვ-ოგზი-თ
ჭარი-თ	ინჭარი-თ	ოგზი-თ
ჭარ-ეს	ინჭარ-ეს	ოგზე-ს

Производныя времена.

§ 85. Отъ настоящаго времени производится прош. несовершенное присоединеніемъ суффикса ტ въ первыхъ и вторыхъ лицахъ съ гласнымъ ი: -ტი, а въ 3-мъ лицѣ ед. числа съ 3-мъ лицомъ аор. наращеннаго вспомогательнаго глагола უ (§ 69,c): -ტუ и въ 3-мъ лицѣ мн. числа съ сущ. глаголомъ ეს (§ 70,b): -ტეს, напр.

прош. несов.

а-классъ.	и-классъ.	
V	V	x
I-я пор.	I-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ყვარამ-ტი	ბჭარუმ-ტი	ბჭარუმე-ტი
ყვარამ-ტი	ჭარუმ-ტი	ჭარუმე-ტი
ყვარამ-ტუ	ჭარუმ-ტუ	ჭარუმე-ტუ

мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბყვარამ-ტი-თ	ბჭარუმ-ტი-თ	ბჭარუფ-ტი-თ
ყვარამ-ტი-თ	ჭარუმ-ტი-თ	ჭარუფ-ტი-თ
ყვარამ-ტეს	ჭარუმ-ტეს	ჭარუფ-ტეს
II-я пор.	II-я пор.	III-я пор.

А

ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ვიდვარამ-ტი	ვინჭარუმ-ტი	ვოგზამ-ტი
იდვარამ-ტი	ინჭარუმ-ტი	ოგზამ-ტი
იდვარამ-ტუ	ინჭარუმ-ტუ	ოგზამ-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ვიდვარამ-ტი-თ	ვინჭარუმ-ტი-თ	ვოგზამ-ტი-თ
იდვარამ-ტი-თ	ინჭარუმ-ტი-თ	ოგზამ-ტი-თ
იდვარამ-ტეს	ინჭარუმ-ტეს	ოგზამ-ტეს

§ 86. Характеръ сослагательнаго, какъ во всѣхъ яфетическихъ языкахъ, гласный ა, который присоединяется къ аористной темѣ, напр. отъ аор. ბჭარი *я написалъ*.

	Сослагат.	
I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა, А მჭარა	ვ-ინჭარა	ვ-ოგზა
ჭარა	ინჭარა	ოგზა
ჭარა-ს	ინჭარა-ს	ოგზა-ს
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარა-თ, А მ-ჭარა-თ	ვ-ინჭარა-თ	ვ-ოგზა-თ
ჭარა-თ	ინჭარა-თ	ოგზა-თ
ჭარა-ნ	ინჭარა-ნ	ოგზა-ნ

§ 87. Отъ сослагательнаго наклоненія въ свою очередь производятся два времени, прошедшее сослагательное и будущія времена:

а) для производства прошедшаго сослагательнаго отъ сослагательнаго достаточно прибавить суффиксъ ი съ тѣми надбавками ი (ტი), უ (ტუ) и ეს (ტეს) въ различныхъ лицахъ,

какія были указаны при описаніи прошедшаго несовершеннаго (§ 85):

прош. сослагат.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა-ტი, A მ-ჭარა-ტი	ვ-ინჭარა-ტი	ვ-ოგზა-ტი
ჭარა-ტი	ინჭარა-ტი	ოგზა-ტი
ჭარა-ტუ	ინჭარა-ტუ	ოგზა-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარა-ტი-თ, A მ-ჭარა-ტი-თ	ვ-ინჭარა-ტი-თ	ვ-ოგზა-ტი-თ
ჭარა-ტი-თ	ინჭარა-ტი-თ	ოგზა-ტი-თ
ჭარა-ტეს	ინჭარა-ტეს	ოგზა-ტეს

b) что̀ касается будущаго и условнаго или будущаго параллельнаго, то они образуются различно въ западномъ и восточномъ нарѣчіяхъ —

A) въ западномъ нарѣчіи

1) для производства простого будущаго времени къ сослагательному придается частица რე во всѣхъ лицахъ кромѣ 3-го мн. числа, гдѣ вм. რე появляется ნ, причемъ согласные звуки въ исходѣ спрягаемой части (ს, თ, ნ) при стеченіи съ согласнымъ რ неизмѣняемой надбавки რე или ნ принимаютъ тубал-кайнское именное окончаніе ე (სე, თე, ნე).

Будущ.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა-რე, A მ-ჭარა-რე	ვ-ინჭარა-რე	ვ-ოგზა-რე
ჭარა-რე	ინჭარა-რე	ოგზა-რე
ჭარასე-რე	ინჭარასე-რე	ოგზასე-რე
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარათე-რე, A მ-ჭარათე-რე	ვ-ინჭარათე-რე	ვ-ოგზათე-რე
ჭარათე-რე	ინჭარათე-რე	ოგზათე-რე
ჭარანე-ნ	ინჭარანე-ნ	ოგზანე-ნ

Къ нѣкоторымъ лицамъ имѣются параллельныя формы: α) въ живой рѣчи, особенно въ вицэ-архавскомъ говорѣ, 3-е лицо ед.

числа часто опускаетъ надбавку ⴑⴔ, и форма обрывается на ⴝⴔ, напр. ⴗⴑⴔⴝⴔ, но иногда съ придаткомъ ⴆ: ⴗⴑⴔⴝⴔⴆ, чего особенно придерживаются въ архавскомъ подговорѣ, β) въ 3-мъ лицѣ мн. числа согласный ⴆ въ исходѣ также получаетъ тубал-кайнское именное окончаніе ⴄ (ⴆⴄ), напр. ⴘⴑⴄⴘⴆⴔⴄ *будутъ копать* рядомъ съ ⴘⴑⴄⴘⴆⴔⴆ, γ) въ архавскомъ подговорѣ восточнаго говора западнаго нарѣчія въ 3-мъ лицѣ мн. ч. имѣемъ архаическую форму ⴗⴑⴔⴆⴑⴔⴆⴔ.

Архавская форма 3-го лица мн. ч. своимъ ⴑⴔⴔ вм. ⴆ лишь подтверждаетъ, что въ надбавкѣ ⴑⴔ предлежитъ основа существительнаго глагола, обычный предсѣченный видъ полнаго ⴑⴔ со значеніемъ *сущій* или вѣрнѣе *есть*. Слѣдовательно, будущее время западнаго нарѣчіи ⴁⴗⴑⴔⴑⴔ *я напишу, я буду писать* почански буквально значитъ „есть, чтобы я писалъ“.

Отъ будущаго въ свою очередь образуется съ помощью суффикса ⴖⴓ особое время, напр. 3-е л. ⴗⴑⴔⴝⴓⴔⴖⴓ: въА его приводили вм. прош. сослаг.

2) Для производства будущаго параллельнаго, служащаго и условнымъ, въ томъ же западномъ нарѣчіи съ аористомъ сочетается глаголъ ⴄⴑ *нужно* —

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ⴁ-ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ, А ⴃ-ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ	ⴂⴀ-ⴈⴁⴗⴑⴀ-ⴄⴑ	ⴂ-ⴑⴄⴚⴀ-ⴄⴑ
ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ	ⴈⴁⴗⴑⴀ-ⴄⴑ	ⴑⴄⴚⴀ-ⴄⴑ
ⴗⴑⴔ-ⴄⴑ	ⴈⴁⴗⴑⴔ-ⴄⴑ	ⴑⴄⴚⴔ-ⴄⴑ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ⴁ-ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ-ⴀ, А ⴃ-ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ-ⴀ	ⴂ-ⴈⴁⴗⴑⴀ-ⴄⴑ-ⴀ	ⴂ-ⴑⴄⴚⴀ-ⴄⴑ-ⴀ
ⴗⴑⴀ-ⴄⴑ-ⴀ	ⴈⴁⴗⴑⴀ-ⴄⴑ-ⴀ	ⴑⴄⴚⴀ-ⴄⴑ-ⴀ
ⴗⴑⴔ-ⴄⴑ-ⴝ, А ⴗⴑⴔ-ⴄⴑⴗⴝ	ⴈⴁⴗⴑⴔ-ⴄⴑ-ⴝ. А [ⴈⴁⴗⴑⴔ-ⴄⴑⴗⴝ	ⴑⴄⴚⴔ-ⴄⴑ-ⴝ, А ⴑⴄⴚⴔ-ⴄⴑⴗⴝ.

В) Въ восточномъ нарѣчіи —

1) для производства будущаго времени съ сослагательнымъ сочетается не неизмѣняемая надбавка, а измѣняемый по лицамъ глаголъ ⴃⴀ-ⴆⴑⴆ *я хочу*, который и спрягается (§ 99) одновременно

со спряженіемъ основного глагола, причемъ однако основной глаголъ измѣняется по лицамъ, но не по числамъ, и потому во мн. ч. онъ появляется въ формахъ ед. числа:

буд.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჯარ-მინან	ვ-იჯარ-მინან	ვ-ოგზ-მინან
ჯარ-გინან	იჯარ-გინან	ოგზ-გინან
ჯარს-უნან	იჯარს-უნან	ოგზს-უნან
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჯარ-მინანს	ვ-იჯარ-მინანს	ვ-ოგზ-მინანს
ჯარ-გინანს	იჯარ-გინანს	ოგზ-გინანს
ჯარს-უნანს	იჯარს-უნანს	ოგზს-უნანს

2) Для образованія условнаго времени въ восточномъ же нарѣчіи съ сослагательнымъ сочетается опять таки глаголъ *хотѣть* въ формѣ 3-го лица ед. числа въ ед. ч. и мн. числа во мн. ч., но прошедшаго несовершеннаго — მინ-ტ-უ *я хотѣлъ, мнѣ нужно было*, მინ-ტ-ს *мы хотѣли, намъ нужно было*.

Услов.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბჯარ-მინტ-უ	ვიჯარ-მინტ-უ	ვოგზ-მინტ-უ
ჯარ-გინტ-უ	იჯარ-გინტ-უ	ოგზ-გინტ-უ
ჯარს-უნტ-უ	იჯარს-უნტ-უ	ოგზს-უნტ-უ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბჯარ-მინტ-ეს	ვიჯარ-მინტ-ეს	ვოგზ-მინტ-ეს
ჯარ-გინტ-ეს	იჯარ-გინტ-ეს	ოგზ-გინტ-ეს
ჯარს-უნტ-ეს	იჯარს-უნტ-ეს	ოგზს-უნტ-ეს

Повелительное наклоненіе.

§ 88. Чанскій языкъ не имѣетъ спеціальнаго образованія для повелительнаго наклоненія. Для выраженія этого наклоненія въ утвердительномъ предложеніи берутся вторыя лица аориста,

въ отрицательномъ—отрицаніе მო съ вторыми лицами настоящаго времени, причемъ за гласнымъ ო отрицанія передъ согласнымъ глагола появляется ნ.

Повел. наклон.

положительное.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
2 л. წერე	ინწერე, рх ივწერე	ოგზე
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
2 л. წერეთ	ინწერეთ, рх ივწერეთ	ოგზეთ

отрицательное

I-я пор.		II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.		ед. ч.	ед. ч.
зап.	вост.		
2 л. მო (А მო-ნ) წერეს	მო წერესე	მოთ ინწერეს	მოთ ოგზეს
		и т. д.	
мн. ч.		мн. ч.	
2 л. მო (А მო-ნ) წერეთ	მო წერესეთ	მოთ ინწერეთ	მოთ ოგზეთ
		и т. д.	

Для выраженія тѣхъ же, особенно же другихъ лицъ повелит. наклоненія какъ въ утвердительномъ, такъ въ отрицательномъ предложеніи употребляются соотвѣтственныя формы сослагательнаго наклоненія, напр. მო ხვიჯათ *не копайте*, წერნ рх *пусть они пишутъ*.

§ 89. Первые изслѣдователи въ парадигмы спряженія особо внесли отрицательныя формы всѣхъ временъ, но на дѣлѣ, кромѣ повелительнаго, ни одно время или наклоненіе не отличаетъ отрицательной формы отъ положительной формы глагола. Отрицательной частицею служитъ во всѣхъ временахъ кромѣ повелительнаго ეს, resp. ე or усиленная ея форма ესთი, resp. ეთი, а также ეთო вм. ეთი, напр.

наст.

A	px	V	x
ვარ მჭარუმ	ვარ ბჭარუმ	ვა ბჭარუმ	ვა ბჭარუფ
ვარ ჭარუმ	ვარ ჭარუმ	ვა ჭარუმ	ვარ ჭარუფ
ვარ ჭარუმს	ვარ ჭარუმს	ვა ჭარუმს	ვარ ჭარუფს
и т. д.	и т. д.	и т. д.	ვა ბჭარუფთ и т. д.

прош. нес.

ვარ მჭარუმტი	ვარ ბჭარუმტი	ვა ბჭარუმტი	ვა ბჭარუფტი
ვარ ჭარუმტი	ვარ ჭარუმტი	ვა ჭარუმტი	ვარ ჭარუფტი
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

аористъ

A, px	V	x
ვარ მჭარი, px ვარ ბჭარი	ვა ბჭარი	ვა ბჭარი
ვარ ჭარი	ვა ნჭარი	ვარ ჭარი
и т. д.	и т. д.	и т. д.

сослаг.

A	px	V	x
ვათო მჭარა	ვართი ბჭარა	ვათო ბჭარა	ვათო ბჭარა
ვათო ჭარა	ვართი ჭარა	ვათო ჭარა	ვათო ჭარა
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

Эта форма мало употребительна въ атинскомъ говорѣ, ея совсѣмъ нѣтъ въ вицскомъ говорѣ, если вѣрить моимъ учителямъ

Вм. ვათო встрѣчается и ვათი. О постановкѣ при ვათი сослагательнаго вм. будущаго см. § 125.

Будущ.

A, px	V
ვარ მჭარარე	ვა ბჭარარე
ვარ ჭარარე	ვა ნჭარარე
ვარ ჭარასერე	ვა ნჭარასე

и т. д.

будущ. параллель.

A	V
ед. ч.	ед. ч.
ვათი მჭარიკო	ვა ბჭარიკო
ვათი ნჭარიკო	ვა ნჭარიკო
ვათი ნჭარუკო	ვა ნჭარუკო

мн. ч.	мн. ч.
ვსთი მწყრიკოთ	ვს ბწყრიკოთ
ვსთი ნწყრიკოთ	ვს ნწყრიკოთ
ვსთი ნწყრეკს	ვს ნწყრეკს

Страдательный залогъ.

§ 90. Въ страдательномъ залогѣ я наблюлъ двѣ породы, I-ю и II-ю (§ 76).

Встрѣчается характеръ III-й пор. — დ, напр. ღამაწყინ-დ-უ *я забылъ*, გაბეზრებ-დ-ებ *наскучаю*, но чаще у глаголовъ объективнаго строя, при томъ всегда въ основахъ, повидимому, картскаго происхожденія.

§ 91. Для образованія главныхъ временъ, настоящаго и аориста, берется глагольная тема или настоящая, или аористная. Аористная тема у страдательнаго залога общая съ дѣйствительнымъ, что же касается настоящей темы, то она пассивная: она получается наращеніемъ на основу даннаго глагола вспомогательнаго глагола ნ въ формѣ причастія страдательнаго залога ულ (§ 70,a,1) или უნ (§ 70,a,2), напр. ხულ *сидящій*, ტუბ-უნ *грѣющійся*.

§ 92. Такимъ образомъ въ страдательномъ залогѣ при одномъ спряженіи два класса, т. е. при одномъ аористѣ, общемъ съ дѣйствительнымъ залогомъ, два типа настоящаго времени, одинъ съ характеромъ ე (ელ), другой съ характеромъ უ (უნ).

Эти классы страдательнаго залога, е-классъ и и-классъ, въ чанскомъ—иного происхожденія, гласные е и и въ нихъ—характеры страдательнаго залога, въ грузинскомъ обыкновенно появляющіеся въ видѣ ი (§ 70,a,1) и უ, resp. ო (§ 70,a,2) въ исходѣ темы каждаго глагола въ страдательномъ залогѣ.

§ 93. Само спряженіе въ страдательномъ залогѣ происходитъ также, какъ въ дѣйствительномъ. Къ настоящей или аористной темѣ приставляются извѣстныя субъективныя мѣстоименныя частицы (§§ 38, 73) и показатели множественности (§ 83,b).

Настоящ.

I-й классъ.		2-й классъ.
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ხ-ურ	ბ-იმტ-ურ	ბ-ტუბ-ურ
ხ-ურ	იმტ-ურ	ტუბ-ურ
ხ-უნ	იმტ-უნ	ტუბ-უნ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ხ-ურ-თ	ბ-იმტ-ურ-თ	ბ-ტუბ-ურ-თ
ხ-ურ-თ	იმტ-ურ-თ	ტუბ-ურ-თ
ხ-ურ-ას A	იმტ-ურ-ას A	ტუბ-ურ-ას A
ხ-ულ-ას V	იმტ-ულ-ას V	ტუბ-ულ-ას V

Разница въ 3-мъ л. мн. числа происходитъ отъ того, что въ западномъ говорѣ оно образовано отъ пассивной темы (ხურ), а въ восточномъ, подъ его же вліяніемъ и въ V, отъ 3-го лица ед. числа (ხუნ).

§ 94. Прошедшее несовершенное производится отъ настоящаго съ помощью суффикса ტ, именно, смотря по лицамъ ტი, ტუ и ტეს, какъ въ дѣйствительномъ (§ 85):

прош. несов.

I-й классъ.		II-й классъ.
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ხურ-ტი	ბ-იმტურ-ტი	ბ-ტუბურ-ტი
ხურ-ტი	იმტურ-ტი	ტუბურ-ტი
ხუ-ტუ	იმტუ-ტუ	ტუბუ-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ხურ-ტი-თ	ბ-იმტურ-ტი-თ	ბ-ტუბურ-ტი-თ
ხურ-ტი-თ	იმტურ-ტი-თ	ტუბურ-ტი-თ
ხუ-ტეს	იმტურ-ტეს	ტუბუ-ტეს

Потеря ნ въ исходѣ основы свойственна третьимъ лицамъ, но мѣстами не исключается и сохраненіе ნ: ხურტუ, ტუბურტუ и т. д. (ср. § 99).

Отъ прош. несов. также образуется модальная разновидность съ помощью гласнаго ა, характера сослагательнаго. Эта разновидность имѣетъ значеніе желательнаго, resp. повелительнаго, и отъ нея употребляется часто 3-е л. ед. числа: ხურტას *пусть сидитъ*.

§ 95. Въ спряженіи временъ второй группы страдательный залогъ ничѣмъ не отличается отъ дѣйствительнаго (§§ 83, 84, 86 сл.).

§ 96. Особенности въ образованіи временъ страдательнаго залога, когда онѣ бываютъ, зависятъ отъ особенности корней, такъ зубные корни, утрачивая послѣдній коренной დ въ первыхъ временахъ, напр. ბჯარ *сижу*, ვიწყარ *смотрю*, сохраняютъ его во вторыхъ временахъ: аор. ბჯდი, ვიწყდი, сосл. ბჯდეს, ვიწყდეს, б. ბჯდარე, ბჯდამინარ, ვიწყდარე, ვიწყდამინარ.

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Относительныя формы отъ абсолютныхъ отличаются одною подробностью: для выраженія того или иного отношенія къ требуемому лицу абсолютныя формы получаютъ объективные префиксы, смотря по надобности, неоформленные, родительные или дательные. Единственный ущербъ, постигающій при этомъ абсолютную форму,—потеря субъективнаго префикса 1-го лица, какъ бы онъ ни звучалъ (ბ/ვ, მ или ო) при стеченіи съ объективнымъ префиксомъ 2-го лица, напр. მო-ვი-ტანე *я приведу къ тебѣ*, ვს-ვნი *я тебя хватилъ*.

§ 98. Одна порода, именно IV-я, всегда включаетъ въ себѣ отношеніе, дательное, къ 3-му лицу, напр. ვინერებინებ *я заставляю его писать*. Посему спряженіе IV-й породы относится къ относительнымъ формамъ:

наст.

А	рх	х
ვინერებინებ	ბინერებინებ	ვინერებინებ
ინერებინებ	ინერებინებ	ინერებინებ
ინერებინებს	ინერებინებს	ინერებინებს

и т. д.

аор.

А	рх	х
ვინერებინე,	ბინერებინე,	ვინერებინე
ინერებინე,	ინერებინე,	ინერებინე
ინერებინუ,	ინერებინუ,	ინერებინუ

и т. д.

буд.

А	рх	х
ⴂⴓⴍⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴔ	ⴁⴓⴍⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴔ	ⴂⴓⴍⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴍⴈⴓⴍⴓⴕ
ⴓⴍⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴔ	ⴓⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴔ	ⴓⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴈⴓⴍⴓⴕ
ⴓⴍⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴎⴑⴓⴔ	ⴓⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴎⴎ	ⴓⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴑⴰⴂⴓⴎⴎⴓⴍⴓⴕ.

Здѣсь не перечислены производныя времена первой группы, повел., сослаг. и условное, образующіяся нормально.

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99. Берется глагольная основа, образуется 3-е лицо по I-й породѣ страдательнаго залога, иногда и дѣйствительнаго, и сочетается съ объективными префиксами.

Всего три спряженія объективнаго строя въ зависимости отъ вида префиксовъ: I-е спряженіе съ неоформленными объективными префиксами, II-е спряженіе — съ родительными, III-е спряженіе — съ дательными.

I-е спряж.	II-е спряж.	III-е спряж.
наст.	наст.	наст.
მ-შუნს *я помню*	მი-ღუს *у меня есть*,	მა-ბარბაღეს *брежу*
გ-შუნს	გი-ღუნ *[имѣю*	გა-ბარბაღეს
შუნს	უ-ღუნ	ა-ბარბაღეს
მ-შუნან	მი-ღურან, x,V მი-ღუნან	მა-ბარბაღენან
გ-შუნან	გი-ღურან, x,V გი-ღუნან	გა-ბარბაღენან
შუნან	უ-ღურან, x,V უ-ღუნან	ა-ბარბაღესან
прош. нес.	прош. нес.	прош. несов.
	А	
მ-შუნტუ	მი-ღურტუ მი-ღუტუ	მა-ბარბაღერტუ
გ-შუნტუ	გი-ღურტუ გი-ღუტუ	გა-ბარბაღერტუ
შუნტუ	უ-ღურტუ უ-ღუტუ	ა-ბარბაღერტუ
მ-შუნტეს	მი-ღურტეს მი-ღუტეს	მა-ბარბაღერტეს
გ-შუნტეს	გი-ღურტეს გი-ღუტეს	გა-ბარბაღერტეს
შუნტეს	უ-ღურტეს უ-ღუტეს	ა-ბარბაღერტეს.

Въ прош. несов. ტ исчезаетъ діалектически, особенно въ восточномъ нарѣчіи: მა-ბარბაღეტუ и т. д. (ср. 94).

Нѣкоторые изъ глаголовъ объективнаго строя образуютъ и вторыя времена, напр. аор. მ-ბერბენდუ, сосл. მ-ბერბენდა и т. д. Попадались и формы буд. параллельнаго: ხენუკო.

Формы III-го спряженія объективнаго строя обыкновенно употребляются для выраженія возможности, напр. მებძერენ *я могу видѣть*, ვერ ცნობენ *не можетъ ловить*.

Въ III-мъ спряженіи встрѣчается и тубал-кайнскій рядъ, т. е. съ дат. на ო, напр. аор. გო-მო-ჭკონდუ *я забылъ*, გო-გო-ჭკონდუ, გო-ო-ჭკონდუ.

Описательное спряженіе.

§ 100. Глаголы მიდუნ *имѣю* и ვორე *я есмь* и ихъ прош. несов., сочетаясь съ прич страд. залога на ულ-ი, образуютъ описательныя времена: прош. совершенное и давнопрошедшее дѣйств. и страд. залоговъ, напр.

дѣйств. зал.	страд. зал.
прош. соверш.	
ჯორეი მიდუნ, გიდუნ и т. д.	ჯორეი ვორე, ორე и т. д.
давнопрош.	
ჯორეი მიდუტუ, გიდუტუ и т. д.	ჯორეი ვორტი, ორტი и т. д.

Описательными временами являются и буд. съ მან и даже съ ტუ, равно буд. паралл. съ კო (§ 87, b).

§ 101. Къ описательному спряженію можно отнести спряженіе такихъ отыменныхъ глаголовъ, которые представляютъ сочетаніе имени, прилагательнаго или существительнаго, съ глаголами ოხენაშუ *дѣлать*, ოდოდუ *дѣлать*, შეხმუ *давать* и т. п., напр. კაბული ოხენაშუ *соглашаться*, თაკ ოხენაშუ *чистить*, დუს ვოდოდი *я совершилъ моленіе, просилъ*, ჯუვაბი მამხი *отвѣчай мнѣ*.

§ 102. Отыменные глаголы въ большинствѣ впрочемъ образуются легко отъ любого, даже заимствованнаго существительнаго или прилагательнаго съ именемъ дѣйствія по III-ей породѣ, напр. ფიშმანი—ოფიშმანუ *каяться*, II-я пор. н. ვიფიშმანამ, ხაზირი — ოხაზირუ *готовить*, I-я пор. н. ფხაზირუმ.

Отглагольныя имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Вмѣсто неопредѣленнаго наклоненія въ чанскомъ имѣются различные виды отглагольныхъ именъ (араб. „масдар“).

a) Природное чанское отглагольное имя представляетъ 3-е лицо аориста съ префиксомъ ო, тубал-кайнскою разновидностью гласнаго характера III-й, а также IV-й породы яфетическаго спряженія, напр. ორდუ *расти*, ოჯხრუ x (ონჯხრუ A) *писаніе*, ოხშკუ *копаніе*. При предлогахъ или равнозначущихъ имъ префиксахъ характеръ ო отпадаетъ. Когда именное образованіе восходитъ къ IV-й породѣ, то это ясно по наращенному ხუ: ორდხუ *взращиваніе*, მეორხუ *красть*, „ონხხუ“ [вм. ონხხუ *стирать*] R. Часто образованіе — по III-й пор. съ ონ: ოხვენონუ *просить*, მეხვტონუ *грызть*, მეხოჯონუ *гаснуть*.

b) Иногда это имя дѣйствія производится съ тѣмъ же префиксомъ отъ настоящей темы: ოგნთუმუ рядомъ съ ოგნთუ *понимать*, ოძირმუ рядомъ съ ოძირუ *смотрѣть*.

c) Нѣкоторые глаголы имя дѣйствія заканчиваютъ гласнымъ ს: ოძირას, გეკითხუს, „მიყოილუს“, „მუყოილუს“.

d) Иные глаголы имя дѣйствія образуютъ съ суффиксомъ სლა—თიბსლა *косить*, მეტეხსლა и ქტეხსლა *метать, бросать*, по II-й пор.: „ორდლა Bt“ *расти*.

e) Встрѣчается и образованіе съ суффиксомъ ჯს, resp. ჩს, но это, внѣ сомнѣнія, заимствовано непосредственно или черезъ мингрельцевъ изъ грузинскаго, такъ ჯრეჯს вм. ონჯხრუ, ქოსჯს вм. ოქოსუ и т. п. Западное нарѣчіе его не знаетъ.

§ 104. Къ отглагольнымъ именамъ относятся и причастія, а также имя дѣйствующаго лица: ихъ два, одно дѣйствительнаго залога, другое — страдательнаго.

a) Причастіе дѣйствительнаго залога, оно же — имя дѣйствующаго лица (ср. § 118, a, b), представляетъ 3-е лицо ед. ч. настоящаго времени, напр. ჯრეულს A или ჯრეულს x *онъ пишетъ* и *писатель*, ხშკვს A *онъ копаетъ* и *копатель*.

b) Причастіе страдательнаго залога образуется при помощи суффикса ებ-ი, напр. წერილი *написанный*, ხარებული *вскопанный*.

Въ восточномъ нарѣчіи, при наличіи другого r въ словѣ, r суффикса ებ-ი можетъ обратиться въ ლ, напр. въ x рядомъ съ წერილი существуетъ и форма წერელი.

§ 105. Въ ჭанскомъ существуетъ и герундивная форма съ суффиксомъ დო: суффиксъ присоединяется къ аористу, напр. წერიდო, ხარჯიდო.

Сводные корни.

§ 106. Въ нѣсколькихъ глаголахъ для полноты спряженія сводятся два различныхъ корня. Глаголы въ такихъ случаяхъ первыя времена имѣютъ отъ одного корня, вторыя — цѣликомъ или отчасти отъ другого. Таковы: ქმ (> ქვ x) *дѣлать* (§ 107), ვ (>ვ A) *дѣлать* (§ 108), ნ *существовать* (§ 109), ვლ *ходить* съ გზლ *ходить* и ხთ, resp. ხტ *ходить* (§ 110).

Можно еще упомянуть здѣсь же глаголы: a) ვიცი *я знаю*, образующій лишь первыя времена, и b) ღ *брать*, чередующійся въ различныхъ временахъ съ ჰ, разновидностью своего корня (ღ[r]>ყთ[1]>ჰ). Формы этихъ глаголовъ перечислены въ *Словарѣ*.

§ 107. ქონ ‖ ქმ > ქვ

	II-я пор. наст.	
A	V	x
ვიქმ *дѣлаю*	ბიქონ	ვიქვ
იქმ	იქონ	იქვ
იქმს	იქონს	იქვს
	и т. д.	
	прош. нес.	
ვიქმოდი	ბიქონდი	ვიქვოდი
	пов.	
იქმოდეს	იქონდეს	იქვოდეს.

Вторыя времена ქმ восполняетъ формами корня ვ (§108) по I-й породѣ.

§ 108. უვ > ვ

x	V	A
ოუოზუ *дълать*	—	—

I-я пор.

аор.

ვი *я сдълалъ*,	ვი, დო-ვი	ვი, დო-ვი.
უვი [დო-ვი	ვი	ი
უუ	ვუ	უ
ვით	ვით	ვით
უვით	ვით	ით
უვეს	ვეს	ეს

сослаг.

ვს	ვს	ვს
უვს	ვს	[ს
უვსს	ვსს	სს
ვსთ	ვსთ	ვსთ
უვსთ	ვსთ	სთ
უვსნ	ვსნ	სნ]

буд.

x	V	A
ვსმინოზ	ვსრე	ვსრე
უვსვინოზ	ვსრე	სრე
უვსსუნოზ	ვსსეს	[სსერე
ვსმინოზნს	ვსთეს	ვსთერე
უვსვინოზნს	ვთეს	სთერე
უვსსუნოზნს	ვსნეს	სნენე]

Первыя времена у этого корня по I-й породѣ самостоятельно не употребляются, но они существуютъ, сохранившись въ состояніи сращенія со спрягаемыми темами въ видѣ: სვ, უვ и т. п. (§69); въ нихъ и имѣемъ наращенный вспомогательный глаголъ.

страд. залогъ.
II-я пор.

наст.

X	V	A
		ⴍⴓⴄ *бывать*
ⴂⴈⴔⴔⴓⴋ *дѣлаюсь, становлюсь, бываю*	ⴁⴈⴔⴔⴋ	[ⴂⴈⴋ]
ⴈⴔⴔⴋ	ⴈⴔⴔⴋ	ⴈⴋ
ⴈⴔⴔⴍ	ⴈⴔⴔⴍ	ⴈⴍ
ⴂⴈⴔⴔⴋⴚ	ⴁⴈⴔⴔⴋⴚ	[ⴂⴈⴋⴚ]
ⴈⴔⴔⴋⴚ > ⴈⴔⴔⴓⴚ	ⴈⴔⴔⴋⴚ	ⴈⴋⴚ
ⴈⴔⴔⴍⴑⴍ	ⴈⴔⴔⴍⴑⴍ	ⴈⴍⴑⴍ

прош. несов.

ⴂⴈⴔⴔⴓⴋⴈ[>*ⴂⴈⴔⴔⴓⴋⴈ]	ⴁⴈⴔⴔⴓⴋⴈ
ⴈⴔⴔⴓⴋⴈ	ⴈⴔⴔⴓⴋⴈ
ⴈⴔⴔⴓⴋⴔ	ⴈⴔⴔⴓⴋⴔ
ⴂⴈⴔⴔⴓⴋⴈⴚ	ⴁⴈⴔⴔⴓⴋⴈⴚ
ⴈⴔⴔⴓⴋⴈⴚ	ⴈⴔⴔⴓⴋⴈⴚ
ⴈⴔⴔⴓⴋⴔⴑ	ⴈⴔⴔⴓⴋⴔⴑ

пов. накл.

ⴈⴔⴔⴓⴋⴔⴑ *да будетъ*	ⴈⴔⴔⴓⴋⴔⴑ *да будетъ*

аор.

X	pX	pX	V	A
ⴂⴈⴔⴔⴂⴈ [1])	ⴁⴈⴘⴖⴈ [1])	ⴓⴍ-ⴁⴈⴔⴂⴈ	ⴓⴍ-ⴁⴈⴈ	ⴓⴑ-ⴂⴈⴈ [1])
ⴈⴔⴔⴂⴈ	ⴈⴘⴖⴈ	ⴓⴑ-ⴈⴔⴂⴈ	ⴓⴑ-ⴈⴈ	ⴈⴈ
ⴈⴔⴔⴓ	ⴈⴘⴓ	ⴓⴑ-ⴈⴔⴔⴓ	ⴓⴑ-ⴈⴓ	ⴓⴑ-ⴈⴓ
ⴂⴈⴔⴔⴂⴈⴚ	ⴁⴈⴘⴖⴈⴚ	ⴓⴍ-ⴁⴈⴔⴂⴈⴚ	ⴓⴍ-ⴁⴈⴈⴚ	ⴓⴑ-ⴂⴈⴈⴚ
ⴈⴔⴔⴂⴈⴚ	ⴈⴘⴖⴈⴚ	ⴓⴑ-ⴈⴔⴂⴈⴚ	ⴓⴑ-ⴈⴈⴚ	ⴈⴈⴚ
ⴈⴔⴔⴂⴑⴔ	ⴈⴘⴖⴑⴔ	ⴓⴑ-ⴈⴔⴂⴑⴔ	ⴓⴑ-ⴈⴑⴔ	ⴓⴑ-ⴈⴑⴔ

1) Какъ ⴂⴈⴔⴔⴂⴈ, такъ ⴁⴈⴘⴖⴈ сочетаются, конечно, съ предлогомъ ⴓⴍ: ⴓⴍ-ⴂⴈⴔⴔⴂⴈ, ⴓⴍ-ⴁⴈⴘⴖⴈ, ⴓⴑ-ⴔⴔⴂⴈ, ⴓⴑ-ⴘⴖⴈ, ⴓⴑ-ⴔⴔⴓ, ⴓⴑ-ⴘⴖⴓ и т. д. Въ А замѣчаемъ, что формы безъ предлога ⴓⴍ, resp. ⴓⴑ, сохранились лишь во 2-хъ лицахъ. Приходилось слышать и ослабленіе ⴍ въ ⴑ: ⴑⴓ ⴑⴓ вм. ⴑⴓ ⴔⴓ *что случилось?*

сослаг.

x	рх	рх	V	А
ვიუვა	ბიხუა	ბივა	ბია	ვია
იუვა	იხუა	ივა	ია	ია
იუვას	იხუას	ივას	იას	იას
ვიუვათ	ბიხუათ	ბივათ	ბიათ	ვიათ
იუვათ	იხუათ	ივათ	იათ	იათ
იუვან	იხუან	ივან	იან	იან

прош. сослаг.

ვიუვატი, დო-ვიუვატი [	ბივატი	ბიატი	ვიატი [1])
დ-იუვატი	ივატი	იატი	იატი
დ-იუვატუ	и т. п.]		იატუ
ვიუვატით, დო-ვიუვა-			и т. д.
დ-იუვატით [ტით			
დ-იუვატეს			

буд.

ვიუვამინო	ბივარე	ბიარე	ვიარე
იუვაგინო	ივარე	იარე	იარე
იუვასუნო	ივასე	იასე	იასერე
ვიუვამინონას	ბივათე	ბიათე	ვიათერუ
იუვაგინონას	ივათე	იათე	იათერე
იუვასუნონას	ივანეს / ივანორეს	იანეს	იანენე

повел.

	იუვი	ივი	იი
отриц.	მო იუვერ	მოთ ივერ	მო იერ
	იუვით, დიუვით	ივით	იით
отриц.	მო იუვეთ	მო ივერთ	მო იერთ

Въ значеніи будущаго я слышалъ и форму ივასტუ *будетъ*.

Отъ настоящей основы этого же корня — უოთ я слышалъ въ значеніи *бываю* въ рх (по всей видимости, подъ восточнымъ вліяніемъ) формы первыхъ временъ страдательнаго залога II-й породы 2-го класса:

1) Эти формы въ А мнѣ сообщали, но съ ი вм. ტ: ვიითი и т. д.

наст.	прош. несов.	пов.
ვიყოფურ	ვიყოფუტი	იყოფუტეს
იყოფურ	იყოფუტი	*пусть бываетъ*
იყოფუნ	იყოფუტუ	
ვიყოფუთ	ვიყოფუტით	
იყოფუთ	იყოფუტით	
იყოფუნან	იყოფუტეს	

§ 109. რ: настоящая основа полная—ორე, предсѣченная—რე

наст.		прош. несов.	
A	x,V	A	x V
ვორე	ვორე, ბორე	ვორტი	ვორტი, ბორტი
ორე	რე	ორტი	რტი, ტი
ორუ, ორ	რენ	ორტუ	ტუ
ვორეთ	ვორეთ, ბორეთ	ვორტით	ვორტით, ბორტით
ორეთ	რეთ	ორტით	ტით
ორან	რენან	ორტეს	ტეს

пов.

ორტეს *да будетъ* ტეს *да будетъ.*

Съ предлогомъ დო часто употребляется н.: 2-е л. დ-ორე, 3-е л. დ-ორენ.

ორუ, resp. ორ аѓинскаго говора образованъ съ помощью мѣстоименнаго суффикса ნუ или ნ отъ усѣченнаго вида ო той же основы ორ, resp. ო.

Будущее параллельное (условное) у ო образуется отъ прош. несов.: ჴ-ორტიკო *(если) ты былъ бы, будешь,* ორტუკო-თი *(если) было бы даже, будетъ*; къ прош. несов. восходитъ и сослагательное, отъ котораго произведено обычное буд.: ორტესენე *«(кто ни) будетъ», (кто) бы ни былъ.*

Въ качествѣ вторыхъ временъ этого глагола употребляются соотвѣтственныя формы корня ენ по II-й породѣ.

§ 110. ლ *ходить*, გზალ *ходить* и ხო, resp. ხე *ходить.*

a) Въ корнѣ ლ замѣчается, какъ и въ грузинскомъ, дифференціація коренного ლ по временамъ: въ первыхъ временахъ плавный звукъ держится (ლ), во вторыхъ онъ отвердѣваетъ въ დ. Корень ლ есть остатокъ сугубо-слабаго трехсогласнаго ⁽vl (карт. svl ‖ hvl: груз. სვლა, ვლა [< hvla]): Въ чанскомъ губной еще появляется въ неопредѣленномъ: ოდვა.

Спрягается глаголъ по 2-му классу страдательнаго залога, въ первыхъ временахъ съ родительнымъ отношеніемъ 3-го лица, во вторыхъ временахъ абсолютно, но по II-й породѣ (см. стр. 69).

Усѣченныя формы (безъ ⁽) восточнаго нарѣчія даютъ себя знать иногда не только въ сосѣднемъ архавскомъ, но и въ болѣе дальнемъ вицскомъ говорѣ.

Глаголъ этотъ сочетается съ предлогами მო и მე со всѣми тѣми фонетическими послѣдствіями, которыя сопровождаютъ встрѣчу მო и მე съ гласнымъ უ (§§ 57,a, 58): მოვულურ, resp. მოვულუ *прихожу*, მულურ, resp. მულუ и т. д., მეულურ, resp. მებულურ и მეულუ *иду туда*, ნულურ, resp. ნულუ, ნულუნ и т. д., ნულუნსნ, х ნულვსნ.

Въ восточномъ нарѣчіи для первыхъ лицъ Ачар. приводитъ съ предлогомъ მე формы „მელულუ“ „მელულუო“.

Сюда относится и прош. сов. მოიღვაუნ *я прибылъ*.

Для глаголовъ съ предлогами მო и მე вторыя времена заимствуются всегда у корня ხო, resp. ხტ.

b) Формы отъ основы გზალ особенностей не представляютъ въ образованіи, если исключить діалектическую утрату 1-го коренного; заимствуются же у него для ლ аористъ и нѣкоторыя лица будущаго, такъ аор. ვიგზალი х, ბიგზალი V, ვიზალი A, იგზალი, იზალი A, იგზალუ х,V, იზალუ A, ვიგზალით х, ბიგზალით V, იგზალით х,V იგზალეს, буд. ვიზალრე A, იზალრე и т. п.

c) Корень ხო, resp. ხტ даетъ формы вторыхъ временъ, наиболѣе употребительныя и для ლ, но всегда съ предлогами მო или მე (см. стр. 70).

наст.

AV, x	x, рх
ვულურ, V ბულურ,	ვულუ, рх ბულუ
ულურ,	ულუ
ულუნ	ულუნ
ვულურთ, V ბულურთ	ვულუთ, рх ბულუთ
ულურთ	ულუთ
ულურან, x, V ულუნან	ულუნან

прош. несов.

AV, x	x, рх
ვულურტი, V ბულურტი	ვულუტი, рх ბულუტი
ულურტი	ულუტი
ულურტუ и т. д.	ულუტუ и т. д.

пов.

ულურტას

аор.

AV, x	сослаг. AV, x	буд. AV	буд. x
ვიდი, V ბიდი	ვიდა, V ბიდა	ვიდარე, V ბიდარე	ვიდამინარ
იდი	იდა	იდარე	იდაგინარ
იდუ	იდას	იდასერე, V იდასენ	იდასუნარ
ვიდით, V ბიდით	ვიდათ, V ბიდათ	ვიდათერე, V ბიდათე, рх ბიდათეს	ვიდამინარან
იდით	იდათ	იდათერე, V იდათე	იდაგინარან
იდეს	იდან	იდანენე, V იდანერენ, рх იდანარენ	იდასუნარან

пов.

იდი
იდით } см. также ხთ. Въ V, иногда въ А кромѣ того ელა! приходи! иди сюда!

отриц. მო მულურ მო მულუ
მო მულურთ მო მულუთ

условн.

x

ვიდამინტუ იდაგინტუ იდასუნტუ ვიდამინტეს იდაგინტეს იდასუნტეს.

аор. AV, x	прош. сосл. V, x	буд. AV	буд. x
მო-ფთი, x, V მოვთი	მო-ვთატი	მო-ფთარე, V მო-ვთარე	მო-ვთამინონ
მო-ხთი	მო-ხთატი	მო-ხთარე	მო-ხთაგინონ
მო-ხთუ	მო-ხთატუ	მო-ხთასერე, V მო-ხთასე	მო-ხთასუნონ
მო-ფთით, x, V მოვთით	მო-ვთატით	მო-ფთათერე, V მო-ვთათე, px მო-ვთათენ	მო-ვთამინონან
მო-ხთით	მო-ხთატით	მო-ხთათერე, V მო-ხთათე, px მო-ხთათენ	მო-ხთაგინონან
მო-ხთეს	მო-ხთატეს	{ მო-ხთანერე, px მო-ხთანორენ { მო-ხთანენე, V მო-ხთანენ	მო-ხთასუნონან

буд. парал. AV	условн. A	условн. x
მო-ფთიკო, V მო-ვთიკო	მო-ფთარტი	მო-ვთამინტუ
მო-ხთიკო	მო-ხთარტი	მო-ხთაგინტუ
მო-ხთუკო	მო-ხთასერტუ	მო-ხთასუნტუ
მო-ფთიკოთ, V მო-ვთიკოთ	მო-ფთათერტი	მო-ვთამინტეს
მო-ხთიკოთ	მო-ხთათერტი	მო-ხთაგინტეს
მო-ხთეკეს { px მო-ხთესკო { V მო-ხთეკოს	მო-ხთანერტუ	მო-ხთასუნტეს.

пов.

მოხთით მოხთი

Отриц. см. ლ.

Также спрягается этотъ глаголъ съ предлогомъ მე: аор. მე-ფთი, resp. მე-ვთი. б. მე-ფთარე, resp. მე-ვთარე, и მე-ვთამინონ и т. п.

Союзы.

§ 111. Изъ союзовъ особаго упоминанія заслуживаютъ დ-ი, თი *также*, *и* и ს *если*, *когда* (букв. *что*):

a) при предшествующемъ თ согласный элементъ დ союза დ-ი сливается съ нимъ, не только въ числительныхъ, но и въ глаголахъ, напр. მევუბისთ-ი (ср. § 34) вм. მევუბისთ დ-ი.

b) თი появляется исключительно энклитически;

c) союзъ ს ставится въ концѣ предложенія.

Словообразованіе.

§ 112. Слова образуются или исключительно внутреннею огласовкою согласныхъ звуковъ корня или также внѣшними наращеніями—съ помощью префиксовъ и суффиксовъ.

§ 113. Основныя формы словъ и вообще зиждительныхъ основъ, образуемыхъ одною внутреннею огласовкою, слѣдующія:

a) ktal: ყ̃ვლ-ი (ყ̃ველი > ყვლი) *сыръ*, კვრჯ-ი *яйцо (шулятное)*, съ тубал.-кайн. огласовкою—ktol: თხლ-ა *выжимки*.

b) ktel: ტ̃ყეი *кора*, ტ̃ეცი *лубокъ*,
ketl: კერძ-ი *конопля*.

c) ktul: მხუკი *плечо*, ტ̃ყუი *близнецы*, глаг. осн: ქურ,
kutl: ფურქ-ი *мистъ*, ფურჯ-ი *почка*, глаг. осн. ფუთხ.

d) ktil: თხირ-ი *мелкій орѣхъ*, სკირ-ი *сынъ*, глаг. осн. ქთირ,
kitl: კიბრ-ი *зубъ* (ср. kitil).

e) kotol > kutul: ქმაკ-ი *мужъ*, ქმაკლ-ი *доблестный*, глаг. осн. კარაბ-, ჯუბურ-ი *каштанъ*.

f) kitil: глагольн. осн. კიბინ- (კიბირ-ი *зубъ*), სიმინ-, ქიმინ-.

Осложненіе или затемнѣніе перечисленныхъ простыхъ формъ возникаетъ въ зависимости отъ перебоя гласныхъ и ослабленія или удвоенія согласныхъ, въ томъ числѣ наращенія ნ.

§ 114. Особую группу составляютъ слова съ удвоеніемъ всего корня или перваго коренного, какъ напр. глагольныя основы:

ბარბაღ-, ღარღაღ, имена сущ.: ჯიმწიმ-ი *рѣсницы*, ფიმფირ-ი *гребешокъ*, ფიმფინღი, resp. ფიმბინღ-ი *борода*, ფოფოჯ-ი *пѣна*, ფუფუღ-ი *нарывъ*.

§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ получаются путемъ сокращенія (ср. § 3,a,2). Отбрасывается или начальный слогъ, или исходный если не слогъ, то звукъ, и кромѣ того въ оставшейся части происходятъ тѣ или иныя фонетическія измѣненія, напр. исчезновеніе плавнаго რ r, отупѣніе ხ q̇ въ ჭ q, подъемъ ს s въ შ ṡ и сліяніе სტ st въ შ ṡ:

აბა Иба	вм. Ибра	изъ „Ибраһимъ“
ქაცა Ка̀ца	„ Хаса	„ „Хасанъ“
ქუწე Ку̀пе	„ Хусе	„ „Хусеинъ“
ცაფა Цаа̀фа	„ Стаа̀фа	„ „Мустаа̀фа“.

Эти сокращенія перечислены были въ x мѣстными лазами; они же назвали ихъ прежними.

§ 116. Наиболѣе распространенные суффиксы, помимо пережитковъ женскаго окончанія (§ 5):

a) ურ-ი (ср. §§ 70, a, 1, 104, b) для образованія прилагательныхъ, чаще обозначающихъ время, напр. ღორშინერი *вчерашній*, წასერი *снабженный годами, достигшій лѣтъ* (âgé), ღილერი *ежедневный*, конечно, не отъ ღი, а отъ архаичнаго его вида *ღილი (ср. § 20).

b) ოჯს въ AV (-рх) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ, напр. ხორჯოჯს рх *бычекъ*.

c) ონს, resp. ენს, равно ენწ или ონწ въ A для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ: კუკმა—კუკმონს *кувшинчикъ*, კიდი—კიდონს *лодочка*, ოხორი—ოხორონს *домишко*, მუზრი — მუზრონს *маленькая телица*; отъ ბერე—ბერენს *мальченокъ*, *мальчишка*. Вѣроятно, сюда же относится ოშვილენს A *желобокъ родника*. Сюда же примыкаютъ уменьшительныя на -ენწ или -ონწ: ბერენწ *мальчишка*, კუკმონწ *кувшинчикъ*.

d) ოჯონს въ AV (-рх) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ именъ: ხორჯოჯონს *бычекъ*.

Примѣчаніе. Суффиксъ ოჯონს представляетъ сочетаніе ოჯ (< ოჯს) съ ონს.

e) ნ: დოლოხუ-ნ-ი *внутренній*, ოშქნს-ნ-ი *средній*, ფსქუ-ნ-ი *нижній*.

f) ჲარი: თოშსქჲარი *волосатый*, resp. თოშოლჲარი отъ архаической основы თოშს: *თოშსქი, resp. *თოშოლი (ср. § 20).

g) ობს (груз.) для производства отвлеченныхъ понятій отъ прилагательныхъ, напр. სქნობს *новость*, ბსქობს *злость*, ზენგინობს *богатство*, ვოფსობს A или კჲაობს x, px, V *доброта*, წკუთობს x *темнота*.

h) ო-ი [> ორ-ი] служитъ для производства прилагательныхъ, указывающихъ на обладаніе чѣмъ-либо или обиліе чего либо, отъ именъ существительныхъ, напр. ბულუტო *облачный*, ილობი *костлявый*, შქქერობი *сахарный*, ჯუმო (изъ ჯუმუ+ო) *соленый*, ნოსობი *умный*, ნოსტობი *вкусный*, ჲოხობი (изъ ჲოხო+ობი) *славный*. Отъ глагольной основы при помощи суффикса ო-ი получается имя дѣйствія: ჯიფობი *писатель*.

i) უფს: ჯკოშუფს *обжора*, ციგუფს названіе растенія, ხოდუფს *педерастъ*.

j) უფი, V ოფ-ი (ср. § 70, a, 2),—для образованія прилагательныхъ, обозначающихъ мѣстопроисхожденіе, напр. მ-ტკუფი *лѣсной*, ლაზუფი *лазскій (чанскій)*, სფქაბუფი *архавскій*, ათინუფი *аѳинскій*, ხოპუფი *хопскій*, ვიწუფი *вицскій*, პოლუფი *константинопольскій*. Въ V ოფი вм. უფი: მტკოფი, ათინოფი, ვიწოფი, однако и здѣсь замѣчается переходъ къ უფი, почему говорятъ и სფქაბოფი, и სფქაბუფი, а отъ ხოპს *Хопэ* всегда лишь ხოპუფი. Чанскій უფი соотвѣтствуетъ грузинскому и ელი, и ული, resp. უფი (ср. тубал-кайнизмы въ грузинскомъ: გურული *гуріецъ*, ქუთათური *кутаисецъ*).

Пользуются лазы и турецкими суффиксами, но обыкновенно въ заимствованіяхъ изъ турецкаго, т. е. когда и основа турецкая или имѣется также въ турецкомъ, такъ —

k) ლი (لى) для указанія мѣста происхожденія: ათინელი *аѳинецъ*, ბათუმელი *батумецъ*.

l) ჩს (ـچ) или ჯს (ـج) для указанія языка: ლაზჩს *по-лазски*

(по-чански), თურქჳ *по-турецки*, ფრენგჳ *по-французски*, ერმენიჯჳ *по-армянски*.

Однако бываютъ случаи, когда турецкій суффиксъ служитъ для производства новаго слова отъ чисто чанской основы:

m) დი (کی) для образованія относительнаго прилагательнаго, въ данномъ случаѣ порядковаго числительнаго: ართი *одинъ*—ართუდი рх *первый*.

n) დულ-ი (لق, resp. لك) для образованія отвлеченныхъ понятій: კი *хорошій, добрый* —კიდულდი *доброе дѣло, благодѣяніе*.

§ 117. Особо слѣдуетъ выдѣлить случаи, когда суффиксами служатъ падежныя окончанія:

a) ში для образованія прилагательныхъ, resp. существительныхъ, напр. ორდოში *утренній*, სერიში *вечерній, свадебный*, დოთხურიში *ранній, утренній*, ხუში *ручной, охапка*, არ-გურიში *преданный;*

b) თე для образованія прилагательныхъ: გურითე *сердитый*, ნასითე *мудрый*, ჯირითე *сонный, уснувшій*.

§ 118. Категорію именъ, образованныхъ съ помощью суффиксовъ, составляютъ глагольныя формы, служащія существительными и прилагательными (§ 104,a). Такъ —

a) 3-е л. ед. ч. наст. времени дѣйств. залога одновременно используется какъ существительное, напр. გურგულს *громъ*, ცდუს *взглядъ*, или какъ прилагательное, напр. ოდუს *смертельный;*

b) та же форма съ постановкою передъ нею союза, resp. мѣстоименія ნ служитъ для выраженія дѣйствующаго лица, напр. ენხნჰუს *привратникъ*, გაჩინჯუს *хлѣбопекъ;*

c) 3-е л. ед. ч. наст. времени II-й пор. страд. залога употребляется въ значеніи прилагательнаго, напр. იგნოვენ *понятный*, იშველენ *употребительный, годный*, იშვენ *піемый*, იჭოშენ V *съѣдобный*, იშოშენ A, იძირენ *видимый*.

§ 119. Наиболѣе характерные префиксы для образованія именъ:

a) ე, чистый тубал-кайнскій характеръ II-й породы глаголовъ: ე-ზმოჯჳ *сонъ*.

b) ა, тубал-кайнскій характеръ III-й, а также IV-й породъ глаголовъ: 1) отъ существительныхъ этотъ префиксъ при суффиксѣ ე производитъ имена мѣста, причемъ если слово, служащее темою, имѣетъ усѣченную форму, то сохраняетъ первоначальный полный свой видъ, напр. ა-ფუტ-ე, ა-ჯუმლ-ე *солонка* (*ჯუმლი, нынѣ ჯუმუ), 2) отъ именъ дѣйствія съ полнымъ женскимъ окончаніемъ ლ-ი тотъ-же префиксъ ა при суффиксѣ ე даетъ имена орудія, напр. ა-ქას-ლ-ე *вѣникъ* отъ глаг. основн. ქას, ა-ქათუმლ-ე *курятникъ* отъ *ქათუმლი (ქათუმე *курица*).

Такимъ образомъ согласная опора ꙋ гласныхъ показателей e, resp. i (> ꙋe, resp. ꙋi), и o (> *ꙋo) въ этихъ разновидностяхъ исчезла. Но ꙋ есть перебой сибиланта ш, и вотъ тупой подъемъ его въ видѣ d (< *d̰) сохранился въ двухъ слѣдующихъ префиксахъ:

c) ღი (ḳарт. სი): ღი-ცხარი или ღი-ნ-ცხარი *кровь*.

Въ чанскомъ находимъ и префиксъ ზი, съ подъемомъ ძი, напр. ზი-ტს *слово*, но онъ представляетъ вмѣстѣ со словомъ заимствованіе ḳартскаго სი (груз. სიტყვა). Весьма вѣроятно, что и ღიცხარი *кровь* представляетъ заимствованіе ḳартской формы (груз. სისხლი) черезъ промежуточную разновидность ზისხარი (ср. мингр.), и въ такомъ случаѣ тупой подъемъ d восходитъ не къ d̰ (ჯ), а къ ḏ (ძ).

Примѣчаніе. Префиксы ზი>ძი>ღი часто такъ врастаютъ въ корень, что они идутъ за коренные, напр. ზიტს — ა-ძიტუ, ღი-ც — ა-ღიც-ნ-უ *смѣяться*.

d) ღა (ḳарт. სა): ღა-ჭირაბი *нужный*, მასა-ღაკნაბი *для метанія сѣтей*.

e) ღი, resp. ღ, префиксъ для образованія названій растеній или плодовъ: ღი-ვარი *бузина*, ღი-მხარს *папоротникъ*, ღ-ერი [> *ღი-ერი] *чеснокъ*.

Сюда же примыкаетъ префиксъ ნე- въ ნე-ძი (быть можетъ, ნ-ეძი) *орѣхъ*.

f) Префиксъ მ, въ яфетическихъ языкахъ обыкновенно показатель причастія, въ чанскихъ говорахъ постепенно пристаетъ, какъ наростъ, ко всѣмъ именамъ: მუთი *тута;*

g) префиксъ ბს обыкновенно при суффиксѣ ე служитъ для образованія названія птицъ или рыбъ и вообще животныхъ, какъ то: ბს-ლაღუდ-ე *иволга*, ბს-ლებ-ე, названіе рыбы, ბს-ლუდ-ე назв. птицы, ბს-ვაზულ-ე *свѣтлякъ*, ბს-ვატულ-ე назв. птицы, ბს-ნ-წეფურს *большая горная мышь*, ბს-ყაყი *лягушка* (отсюда груз. ბა-ყაყი).

h) ნო при суффиксѣ ე: ნო-ცინცხალ-ე *искры*, ნო-ცქიპოლ-ე *щепка*.

§ 120. Сложныя слова иногда легко смѣшать графически съ двумя самостоятельными словами, но фонетически смѣшивать ихъ нельзя: самостоятельныя слова имѣютъ, каждое свое удареніе, нар. წუ́ლშ ბა́ჯი *берегъ моря*, წუ́ლს, ბა́ჯი *море*, *берегъ*, თა́ლიშ ჩილს́ძი *слеза глаза*, თა́ლი, ჩილს́ძი *глазъ*, *слеза*, а сложныя слова довольствуются законом'ѣрнымъ удареніемъ послѣдняго слова: წულშ ბა́ჯი или წულს-ბა́ჯი *морской берегъ*, თალიშ-ჩილს́ძი или თალი-ჩილს́ძი *слеза* (букв. *слеза глаза*).

Синтаксическія особенности.

§ 121. Слова въ предложеніи воспринимаются какъ нераздѣльныя части цѣлаго, и посему—

a) послѣ ი, окончанія ли Им. падежа или иного показателя, вообще послѣ гласнаго начальный согласный непосредственно слѣдующаго слова получаетъ наростъ ნ такъ, точно дѣло происходитъ внутри одного и того же слова, напр. въ А ჯარუშს *пишетъ*, ალი ნ-ჯარუშს *Алій пишетъ;*

b) существительныя, соединенныя союзомъ და *и*, воспринимаются какъ одно цѣлое, и потому склоняется послѣднее изъ нихъ, а предшествующее и въ неоформленномъ видѣ воспринимается какъ поставленное въ падежѣ послѣдняго слова: დაული და წურნათ *барабаномъ и зурной*. На этомъ основано и то, что прилагательныя и мѣстоименія, когда они предшествуютъ опредѣляемому слову въ качествѣ опредѣлительныхъ, не измѣняются: склоняется одно заключительное слово (ср. §§ 28, 49).

§ 122. Аномаліи въ употребленіи падежей:

а) Такъ какъ аористъ пассивнаго происхожденія (§§ 69,b, 80), то при аористѣ и производныхъ отъ него временахъ дѣйствительнаго залога логическій субъектъ долженъ стоять въ дательномъ мѣстоименномъ, а логическій прямой объектъ—въ Им., напр. ⴙⴖⴈⴝ ⴑⴝⴓ *человѣкъ сказалъ*, ⴑⴔⴈⴝ ⴔⴖⴑⴟⴔⴖⴓ *Алій написалъ*, ⴑⴓⴀⴓⴔⴔⴓⴓⴓ ⴂⴀⴖⴟⴈⴓⴓ *онъ свѣсилъ усы* ⴙⴖⴑⴑⴈⴝ ⴑⴖⴔⴖⴑⴑⴈ ⴖⴓⴟⴖⴑⴓ А *птица съѣла рисъ*, ⴑⴔⴈⴝ ⴙⴖⴑⴑⴈ ⴖⴓⴟⴖⴑⴓ *Алій съѣлъ птицу*. Но въ ч̀анскомъ это обще-яфетическое явленіе вырождается, и часто въ Дат. мѣстоим. стоитъ субъектъ и при настоящемъ времени особенно, когда на лицо прямой объектъ, напр. ⴓⴈⴝ ⴈⴝⴓⴓⴝ *кто дѣлаетъ?* ⴑⴔⴈⴝ ⴙⴖⴑⴑⴈ ⴈⴓⴔⴖⴔⴝ *Алій пьетъ птицу*, ⴑⴔⴈⴝ ⴓⴝⴝⴓⴓⴑⴈ ⴚⴔⴖⴓⴓⴝ *Алій пишетъ письмо*. Въ этихъ примѣрахъ при настоящемъ времени прямой объектъ какъ будто стоитъ не въ Дат. к̀артскомъ, какъ ожидали бы, а въ Им., но это кажущееся недоразумѣніе: прямой объектъ здѣсь выраженъ формою Дат. падежа, но съ потерею согласнаго элемента (§ 16,d). Такой обезформленный Даг. к̀арт̀скій встрѣчается и на вопросъ „гдѣ?“: ⴖⴔⴑ ⴚⴖⴔⴓⴝ *сидитъ въ комнатѣ;* соотвѣтственно рядомъ съ ⴚⴓⴑⴑ ⴓⴓⴝⴚⴑⴓⴓ *мы дадимъ тебѣ слово* мы въ А слышали ⴑⴖⴓⴓⴓⴓⴓⴓ (изъ ⴑⴖⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴑ) ⴓⴝⴖⴓⴈ ⴓⴖⴓⴔⴓ (изъ ⴓⴖⴓⴔⴓⴑ) ⴓⴖⴚⴚⴑⴓⴓⴓⴓ *когда вы намъ дадите наши портреты*? По всей видимости, это случайное совпаденіе обезформленнаго Дат. падежа съ Им. вызвало необходимость постановки субъекта въ Дат. мѣстоименномъ падежѣ и при настоящемъ времени по аналогіи съ аористомъ: ⴑⴔⴈⴝ (вм. ⴑⴔⴈ) ⴙⴖⴑⴑⴈ (изъ ⴙⴖⴑⴑⴈ-ⴑ) ⴈⴓⴚⴖⴔⴑ *Алій пьетъ птицу*, ⴑⴔⴈⴝ (вм. ⴑⴔⴈ) ⴓⴝⴝⴓⴓⴑⴈ (изъ ⴓⴝⴝⴓⴓⴑⴈ-ⴑ) ⴚⴔⴖⴓⴓⴝ *Алій пишетъ письмо*, ⴙⴖⴚⴈⴝ (вм. ⴙⴖⴚⴈ) ⴓⴈⴓⴔⴑ (изъ ⴓⴈⴓⴔⴑ-ⴑ) ⴙⴖⴔⴖⴚⴓⴓⴑ *человѣкъ собираетъ дрова*, ⴙⴖⴚⴈⴝ ⴓⴈⴓⴔⴑ (изъ *ⴓⴈⴓⴔⴑ-ⴈ) ⴙⴖⴔⴖⴚⴓ *человѣкъ собралъ дрова*. Безъ этого нарушенія естественнаго синтаксиса, именно безъ постановки субъекта въ Дат. мѣстоим. падежѣ и при настоящемъ времени сказуемаго, ввиду формальнаго совпаденія обезформленнаго Дат. съ Им., и субъектъ, и объектъ казались бы стоящими въ одномъ и томъ же Им. падежѣ; этотъ кажущійся строй часто

и бываетъ въ чанской рѣчи, напр. ბუტკუჯი თაფრი იქუმსV *пчела дѣлаетъ медъ*. Въ x особенно замѣтно употребленіе Дат. мѣстоим. вм. Им. для выраженія субъекта при настоящемъ времени.

Бываютъ случаи, когда Дат. мѣстоим. стоитъ вм. Им. и при непереходномъ глаголѣ, напр. я слышалъ въ V: ვსჳ (> ვსქ) ვასენ *онъ будетъ*, ენთეფენ (> ენთეფექ) ვანენ *они будутъ*. Наконецъ, Дат. мѣстоим. употребляется и въ качествѣ неоформленнаго: თქუნიქ თერე *въ вашей странѣ;* впрочемъ თერე здѣсь по смыслу вм. Дат.

b) Отложительный (тубал-кайн. Род.) падежъ на -შე смѣшался съ направительнымъ (тубал.-кайн. Дат.) на -შა: это явленіе обычное въ аѳинскомъ говорѣ. Существованіе такой аномаліи настойчиво доказывалъ Февзи-бей: для него вообще нѣтъ вовсе разницы между падежомъ -შე и падежомъ -შა. Изъ фразъ Али-реиза, напр. ტრაბუზანიშე въ значеніи не *изъ Трапезунда*, а *въ Трапезундъ* я убѣдился, что Февзи-бей фактически правъ: въ аѳинскомъ говорѣ произошло смѣшеніе двухъ падежей, тубал-кайн. Род. (-შე) съ тубал-кайн. Дат. (-შა). Понятны синтаксическія послѣдствія этого явленія. Между прочимъ при степеняхъ сравненія (ср. § 30,a) вм. Отложит.—მოლიშე მსქუა *красивѣйшій изъ всѣхъ* возможно услыхать Дат., resp. Направ., какъ записано у Rosen'a: «მოლიშა დაა სქუა» *красивѣйшій изъ всѣхъ*, «ჭიშ ქუაშა ჭაშ ქუა დაჭა კაიშ [1]) ტუ» *тотъ камень крѣпче этого*.

Дальнѣйшее осложненіе аномаліи предоставляетъ ბატონიშა (*Хрест*, A.I, 9) съ двумя падежными окончаніями — შა и ო, если въ послѣднемъ не имѣемъ плохо произнесеннаго союза ო.

§ 123. Ачарянъ отмѣчаетъ въ прилагательныхъ слѣдующее синтаксическое явленіе, въ обслѣдованномъ мною районѣ совершенно неизвѣстное: «между прилагательнымъ и существительнымъ вставляется порой частица შ, напр. ნახეშ კაჩი вм. ნახეი კაჩი [у Ачар., какъ всегда, გაჩი] *умный человѣкъ*, ცხენი გიჩინიშენ მაღაშ რენ (Er., стр. 348) *лошадь выше осла*». Тоже самое явленіе Ачар. наблюлъ при числительномъ შიდა: შიდა-შ ახარი *тысяча домовъ*. Въ შ

1) У Rosen'a «ჳ», но это—сомнительное слово: нынѣшніе лазы не знаютъ его.

можно бы усмотрѣть неопредѣленную частицу для усиленія понятія, какъ ⴋ въ груз. ⴋიწ-ⴋ-ცს или ⴋ֊ ⴋ֊ въ арм. *Մեծագոյն ի֊, но* и явленіе, и сами примѣры нуждаются еще въ провѣркѣ на мѣстахъ, не посѣщенныхъ мною.

§ 124. Числительныя количественныя воспринимаются какъ прилагательныя, и понятно, что они не управляютъ перечисляемымъ предметомъ, не вліяютъ на его форму: ⴑნ ⴓⴓს или ⴑ ⴓⴓს, resp. ⴑ ნⴓⴓს *одинъ день*, შვიდ ⴓⴓს *семь дней*.

§ 125. Отрицаніе ⴂთი діалектически, такъ по крайней мѣрѣ въ аѳинскомъ говорѣ, требуетъ сослагательнаго наклоненія вм. будущаго: ⴂთი მწვიმს *дождь не пойдетъ*, ⴂთი ნწერს *не напишетъ*.

§ 126. Наиболѣе оригинальное явленіе ѳанскаго синтаксиса самостоятельные обороты, именно выраженіе обстоятельственныхъ предложеній безъ союза. Это основано на возможности морфологически выражать въ одномъ и томъ же словѣ одновременно отношеніе и ко времени, даже къ лицамъ, и къ мѣсту. На обще-понятномъ условномъ языкѣ схоластической грамматики это значитъ, что въ ѳанскомъ языкѣ глагольныя формы, даже окончательныя времена, склоняются.

а) Самостоятельный оборотъ съ причастіемъ выражаетъ обстоятельственное предложеніе времени: подлежащее ставится въ Им., а сказуемымъ служитъ причастіе прошедшаго времени, напр. ⴂთის ზუთ დაეცა შეკვდომა *когда прошло пять минутъ послѣ десяти (часовъ)*.

b) Самостоятельные обороты съ падежными временами выражаютъ то или другое обстоятельственное предложеніе, такъ —

1. постановкою аориста въ тубал-кайн. Род. падежѣ съ послѣлогомъ выражается обстоятельственное предложеніе времени: ⴆⴋწებწⴆⴋდ-ⴋⴋⴆ *послѣ того какъ я посмотрѣлъ на себя внизъ, посмотрѣвъ на себя внизъ;*

2. постановкою прошедшаго несовершеннаго, желательнаго или сослагательнаго въ тубал-кайн. Дат. падежѣ выражается

обстоятельственное предложеніе образа дѣйствія или условное съ соотвѣтственнымъ оттѣнкомъ: ვა მიშქურდუშა *неожиданно, вдругъ* (букв. ვა მიშქურტუშა *когда я не зналъ*), ფუჯი (вм. ფუჯი-ს) ხოჯი ვარ ტა-შა *если бы у коровы не было быка*, ჭიმ დიგურაშა *пока онъ выучится* (букв. *пока бы онъ выучился*);

3. постановкою аориста и сослагательнаго наклоненія въ Дат. карѳскомъ выражается обстоятельственное предложеніе времени: მოფთი-ს-ის *когда я пришелъ*, მთუს-ის *когда выпадетъ снѣгъ*, ვუბირთ-ის *когда мы поиграемъ передъ нимъ, играя передъ нимъ*, მოხთან-ეს *когда они придутъ*, ბაში ვარ გახუნა-ის *если ты не смогъ бы заключить перемирія*.

§ 127. Отъ аор. 3-го лица съ суффиксомъ Род. падежа (ში) получается причастіе прош. времени (ср. § 117,а), используемое въ обстоятельственномъ предложеніи, между прочимъ и причины: ვა ნანჯუ-ში ნა'ნ *не достигши (такъ какъ не достигъ)*.

§ 128. Въ стихахъ прозодически нарастаетъ для риѳмы или размѣра гласное ი, напр. ვებიქხითი (*Хрест.*, А. II, 8,2).

Хрестоматія чанскаго языка.

А. Западное нарѣчіе.

I.

ათინური ნენა.

ოხაპარუ.

1. ხოჯაშ-კალა.

„ჟურ საათი დევიხაპარათ! დუბალუნ“.

— ჟურ საათ ოხაპარუთე მუ ჲენ? ჟუ ნდღა დევიხაპარიკოთ, ანჯალ იჲუკო.

„ჟურ დღა მუ ჲენ ოხაპარაფუთ?“

— ჯანუმ, შქიმი დულჲათი მა მიშქუნ. მან დო სი აკარდაში ვორეთ. მა მიწვი დულჲა სკანი.

— სი მუჲა დოგაჭირენ, ცადი, მიწვი დო იშოთე ვიხაპარათ.

„ჟურ საათითე ვარ იუ, ამა დუბალ ონ ანდღა. ეჲვალა!“

Атинскій говоръ.

Бесѣды.

1. Съ учителемъ.

„Побесѣдуемъ два часа! Достаточно.“

— Что значитъ бесѣда впродолженіе двухъ часовъ? Два дня если будемъ говорить, едва ли будетъ достаточно.

„Что у насъ имѣется для бесѣды въ два дня?“

— Душа моя, мое дѣло я знаю. Я и ты—товарищи. Скажи мнѣ свое дѣло!

— Что нужно тебѣ? Посмотри, скажи мнѣ, и такъ будемъ говорить.

„Пока не прошло[1]) двухъ часовъ, но достаточно сегодня. Благодарю!“

1) *букв.* не было.

—ვიწეს ვულურ. ჭიქ დულჲას მილურტან (правильнѣе: მილურნ). ორდო მენდაფთიკო.

„მუნდე მოხთარე?“

—ამ სერი გომაქთა ნა, ჯუმანი ხოლო მოფთარე. ამ სერი ვა გომაქთა ნა, ჟუ ნდღა უკაჩხე მოფთარტუ. ჭაი ორტათ' ნა, მა ხოლო ქომოფთარტუ.

„ვიწეს მი უშქუნ ვორსი ლაზურ⌈ი⌉ ნენა?“

—კა'ვეჯი ალი ონ, ამედ ბეჲში კა'ვეს ნა ონ. დაჭა ვორსი კოჩი დოგაჭირენ ნა, ოკოდოლი ჲუსუფი, ქომოჲონაფი.

„ჭიმ კოჩი, ვორსი ლაზური ნენა უშქუნ ნა, ჭუს ჭიქ ონი?“

—ჭიქ ონ. გენდი ამედ ბეიში კავეს ონ. ჲოხო მუში ალი ჯოხუნ.

„ვორსი ონი?“

—ვორს ონ.

„ნაკუ წანერი ონ?“

—ჟურენეჩი დო ხუ წანერი ონ.

„შქიმი ალანი ონ. ჩილერი ონი?“

—ჩილერი ონ. ბერეფე უჲონუნ, დელიკანლი ბერეფე. არ თანე მუში ესკერის ონ.

—Я ѣду[1]) въ Вицэ. У меня тамъ дѣло. Спѣшно я долженъ пойти.

„Когда ты придешь?“

—Въ эту ночь если сумѣю вернуться, завтра снова приду. Если же не вернусь въ эту ночь, приду черезъ[2]) два дня. Если ты будешь здѣсь, я опять приду.

„Кто знаетъ хорошо въ Вицэ лазскій (чанскій) языкъ?»

—Кафеджи Али,—тотъ, который въ ресторанѣ Амед-бея. Если еще нуженъ будетъ хорошій человѣкъ, приведи Юсуфа, ему поручи привести.

„Тамъ (въ Вицэ) ли теперь человѣкъ, знающій лучше по-чански?“

—Тамъ. Самъ въ кофейнѣ Амед-бея: его имя—Али.

„Здоровъ онъ?“

—Здоровъ.

„Сколькихъ онъ лѣтъ?“

—Сорока пяти лѣтъ.

„Мой сверстникъ. Женатъ?“

—Женатъ. У него дѣти, молодцы дѣти. Одинъ изъ нихъ служитъ въ войскѣ.

---

1) Ѣду] въ виду русскаго перевода и контекста. Лазъ не различаетъ «иду» и «ѣду».

2) *букв.* послѣ.

„დაჭ̌ა ნაკუ ბერეფე უჲონუნ?"
— სუმ თანე.
„ირი მორდერი ონი?"
— მორდერ ონ.

2. კაიქჩიშ-კალა.

„სი ნაქონური ორე?"
— მუჲაშენი მიკითხამ?

„ოკითხუ ონჯღორე 'ნი? ზენაატი სკანი მუჲა 'ნ?"

— კაჲიკჩილული.

„ჲაკინდე ბელქი ტრაპუზონიშე იდარე?"

„მუჲა რტუს მეხთარტუი?"

— მეფთარტუ. პარასკევდას ვიდარე: მეხთა ნა, საბახთან ელა.

„მუჲა ემიჭ̌ოფარე?"

— ვითო ხუ გროში ქომომჩარე.

„გერი მოლვათი სი მომი⌈ჲ⌉ონარეი?"

— მოგი⌈ჲ⌉ონარე.

„რიზენის გეფთი-კოთო, გჲარი ებჭ̌ოფიკოთ".

— გჲარი ქომილუნ. შქუნი ჯ̌არი შკომარე.

„ჭ̌ამ ეჲლული თქუ̂ანის მა მუიჲა ეჲლული გოლოდარე?"

— ასტერი ეჲლულეფე ოკ̇და-

„Сколько у него еще дѣтей?"

— Трое.

„Всѣ большія?"

Да, большія.

2. Съ лодочникомъ.

„Ты откуда?"

— Почему ты спрашиваешь меня?

„Развѣ стыдно спрашивать? Какое у тебя ремесло?"

— Ремесло лодочника.

„Въ ближайшемъ, быть можетъ, ты поѣдешь въ Трапезундъ?"

„Поѣдешь ли, что бы не случилось?"

— Поѣду. Я отправляюсь въ пятницу: если поѣдешь, приходи утромъ.

„Что ты возьмешь съ меня?"

— 15 піастровъ дашь мнѣ.

„Обратно, когда вернешься, привезешь ли ты меня?"

— Привезу.

„Мы должны съѣхать въ Ризу, хлѣбъ должны купить".

— Хлѣбъ у меня есть: будешь ѣсть нашъ хлѣбъ.

„За такую [1]) доброту вашу я какимъ добромъ воздамъ?"

—Разъ я такое добро многимъ

---

1) *букв.* эту.

ფეს მეხინაფუ ქი, სი მა მუჲა ეჲ-ლუღი მოღოდარტუ?

3. ცხენიშენი.

„ქოიშა ემკაფთარე. ჰაქ ცხენი ონი?"

— ქონ. მუნდეს იდარე?

„ოჭუმე საბახთან ვიდარე"

— ნამ ქოიშა ემკახთარე.

„მელისკორიშა ემკაფთარე"

— ცხენის მუჲა მეჩარე?

„ა ნდღას აქშამა გებხედიკო, მუჲა მეფჩიკო?"

— ელი ქრუში ქომეჩი. ცხენი აქშამა მუჲა ოღოდარე?

„ქეფიშენი გებხედა დო გოფთარე".

— სი ჰაქ ნაკო ვაკიტი დოგუთარე?

„მა ა თუთა (A: მთუთა) ჰაქ ვორე. ეგერ ჰაქ ვორსი სჲ̂ა ქონ ნა, ჟუ თუთა ხოლო დობგუთარე".

— სი მუთი დულჲა ვა გიღუნი?

„ვა მიღუნ. მა ქეფიშენი გოვულურ".

— სი სონური [1] ორე?

„მუჲაშენი მიკითხამ?"

— ოკითხუ ონჭღორე'ნი? სონურ[2] ორე, მიშქურტას!

дѣлалъ, ты какимъ добромъ долженъ воздать мнѣ?

3. О лошади.

„Въ деревню поѣду: есть ли здѣсь лошадь?"

— Есть. Когда ты поѣдешь?

„Завтра утромъ поѣду".

— Въ какую деревню поѣдешь?

„Я поѣду въ Мелискоръ".

— За лошадь сколько дашь?

„День до вечера если я буду сидѣть, что̀ я долженъ дать?"

— 50 піастровъ дай ему. На что тебѣ лошадь до вечера?

„Сяду для удовольствія и проѣдусь".

— Ты сколько времени здѣсь останешься?

„Я здѣсь (пробуду) одинъ мѣсяцъ. Если здѣсь хорошее мѣсто, два мѣсяца еще останусь".

— У тебя нѣтъ никакого дѣла?

„У меня дѣла нѣтъ. Я гуляю для удовольствія".

— Ты откуда?

„Почему спрашиваешь?"

— Развѣ стыдно спрашивать? Пусть я знаю, откуда ты!

---

1) სონური] вліяніе восточнаго нарѣчія вм. ნაქონური.

2) см. предыдущее примѣчаніе.

„მა პოლიშა მომილვაყუნ, თიმჩხუ კოჩეფეში ვორე."

„Я пріѣхалъ изъ Константинополя, я изъ важныхъ людей".

4. ჰაგეს.

„ჟურ ჲათალი ნა დირჩენ, ოდა დემიწაზირი!"

„ჰამ მიქ იქუმს?"

— მითი ორტასერე, გიქუმს.

„დოღრუ ა ვორსი კოჩი დომაჭირენ. ა სოთი ქომიძირიგო".

— მუჲა ოღოდარე?

„ირითული შქიმი თესლიმი ვოღოდარტუ".

4. Въ ресторанѣ.

„Приготовь мнѣ комнату, снабженную двумя постелями!"

„Кому это поручить?" [1]).

— Кому бы то ни было [2]).

„Мнѣ нуженъ честный [3]) человѣкъ: одного, гдѣ бы то ни было, найди!"

— Что ты съ нимъ будешь дѣлать?

„Я хотѣлъ бы поручить ему всѣ мои (вещи)".

5. კონთრაჯიშენი.

„მა ვორსი კონთრაჯი ქომომიჲონი!"

— კონთრაჯი სი მუჲა ოღოდარე?

„ა ჭივთი ფოთინი ვოხანაფარე. ჰაქ ნაკუს იქუმან?"

— სუმ ქჩე დო ვი კროშეს ანჯალ იქუმან.

5. О сапожникѣ.

„Приведи мнѣ хорошаго сапожника!"

— Что ты будешь дѣлать съ сапожникомъ?

„Закажу сдѣлать пару сапогъ. За сколько они дѣлаютъ здѣсь?"

— Съ трудомъ за три меджидіэ и десять піастровъ.

6. ვაპორიშენი.

„ვაპორი მუნდე მოხთასერე?"

— ჲა ანდღა ჲა ოჭუმე.

„ნაკუ დღა დოგუთასერე დო მუნდე იდასერე?"

6. О пароходѣ.

„Когда прибудетъ пароходъ?"

— Или сегодня, или завтра.

„Сколько дней будетъ стоять и когда отойдетъ?"

---

1) *букв.* кто это сдѣлаетъ?

2) *букв.* кто бы то ни былъ, сдѣлаетъ тебѣ.

3) *букв.* прямой хорошій человѣкъ.

— ჩუ საათი[1]) ჩვალა დოგუთასერე დო დემირი ქკოზდასერე.

— Останется только пять часовъ и снимется съ якоря.

7. ბორჯიშენი.

„ბორჯი შქიმი ნაკუ ონ?“

— მოთ იკითხამ?

„ვიდარე დო ბორჯის შქიმი ქო მექჩარე, ნაკო მიღუნ“.

„უზერინე-შქიმი ფარა ვა მიღუნ. ამცაქა დო საბრი ია. ა სუმ-ოთხო დღაშა ქო მოგინჯღონარე“.

7. Объ уплатѣ долга.

„Сколько я долженъ?“

— Почему спрашиваешь?

„Я уѣду, и хочу уплатить тебѣ долгъ, сколько имѣется“.

„При мнѣ денегъ нѣтъ. Немного потерпи. Доставлю черезъ два, три дня“.

8. ორთიქიშენი.

— სოლე ორტი?

„გოლავაშა ვიდი“.

— ჟურ თანე ორთიქი ქო მოვიდი დო დოხტურის ქომებჩი. სი მექჩარტუ, სკანიშენი მოვიდი. ხოლო ბერაბერი შკომათერე, აკარდაში ორეთ. ჭუმანი კუმღულიშა ნა ბჭოფარე, სი მოგიღარე მა.

„ჭამ ორთიქეფე ჭაქ ოფშა იენი?“

— ჩავა ქოკოჩვას-ის ოფშა იენ. ზუღაშა[2]) გამულუნ. შქუთი ჩაი პიჯის დობგუთურთო ზუღაშა[3]) მოხთას, გალე დოხედას, სიფთერი მოუტამთ.

„სადე ზუღაშა[4]) გამოხთას-ის მუტამთი?

8. О перепелахъ.

— Гдѣ ты былъ?

„Отправился гулять“.

— Пару перепеловъ я принесъ и далъ доктору. Я хотѣлъ дать тебѣ, для тебя я принесъ, теперь вмѣстѣ покушаете, вы—товарищи. Завтра на охотѣ за птицами если поймаю, я принесу тебѣ.

„Этихъ перепелокъ здѣсь много?“

— Когда холодно становится, ихъ много. Проходитъ перепелъ море. Мы садимся на берегу рѣки, въ море придетъ, сядетъ поодаль, мы напустимъ на него ястреба.

„Когда съ моря выходитъ, вы просто напускаете, значитъ?

---

1) ჩუ საათი] Собесѣдникъ произнесъ такъ, что ясно было слышно ჩუს საათი.

2) При записываніи мнѣ послышалось· ზღუშა.

3) Собесѣдникъ произнесъ, какъ мнѣ послышалось: ზღვაშა.

4) Собесѣдникъ произнесъ, какъ мнѣ послышалось, ზღვაშა.

„სიფთერის მუჭე დოგურამთ?"

— ორტიჯი ჯანლი ვუხენამთ. ჭიმუთე დოვოგურამთ. თქუანიქ თერე იენი?

„შქუნიქ თერე ჭიჩი ვარ იენ. ორტუკოთი, მუჭე ჭოფუმან, ვარ უშქურან".

„ჭამინეფე სადე სიფთერი-დულჲა იქუმანი?"

„Какъ обучаете ястреба?"

— Жирныхъ перепеловъ передъ нимъ сажаемъ, тѣмъ обучаемъ. Въ вашей странѣ бываетъ?

„Въ нашей странѣ вовсе нѣтъ. Если бы было, не знаютъ, какъ ловить".

„Здѣшніе всѣ занимаются ястребинымъ дѣломъ?"

9. ჯუზი დო ჩხომიშენი კაიქჩილუღი.

— ჯუზი მოხთას-ის კაიქჩილუღი ვიქუმთ.

„კაიქჩილუღითე დაჭა მუჲა იქუმთ?"

— ჭაქ ჩიმი მურუნა ბჭოფუმთ, ჩიმი ბალუქჩილუღი ვიქუმთ.

„მურუნა ჭოფათ-ის ჭაი გამიჩენი".

— ბათუმიშა ვონჯღონამთ. ბათუმიშათე ლოლოხე ონჯღონამან.

9. Извозъ на лодкѣ орѣха и рыбы.

— Когда поспѣваетъ орѣхъ, занимаемся извозомъ на лодкѣ.

„Что вы еще дѣлаете въ качествѣ лодочника?"

— Здѣсь кто ловимъ «муруну», кто занимаемся вообще рыбнымъ дѣломъ.

„Когда «муруну» ловите, здѣсь продается?"

— Мы направляемъ въ Батумъ, изъ Батума же отправляютъ внутрь (страны).

10. ბაშკა დულჲაფე.

„ჭაი (ჭაქ) ბაშკა დულჲა ვა გილურანი?"

— ჲა ჭაქ რენშოფენლუღი არე, ჲა კაიქჩილუღი არე, ჲა დო კუღბეთიშა იდარე. ზენგინი ქორე ნა[1]), ჭაქ რაჭათი დოხედურ ჭინდოს.

10. Другія занятія.

„Здѣсь иного занятія нѣтъ у васъ?"

— Или хлѣбопашествомъ займешься, или ремесломъ лодочника займешься, или пойдешь въ лавку торговать. Когда ты богатъ, въ такомъ случаѣ здѣсь сидишь спокойно.

1) ქორე ნა] эту форму въ атинскомъ говорѣ допускаетъ и Февзи-бей.

— კიში ოთვშა მთური მთვას-ის ხედილეფეთე დალიშა ულურან დო მსქუერი ჭოფუმან

— Зимою, когда обильно выпадаетъ снѣгъ, идутъ на лыжахъ въ лѣсъ и ловятъ оленей.

„მუჭკეთე ძირამან?“

„Какъ находятъ дичь?“

— ანწკლიში ფვავრის ცადომან დო ხვატერი ქონ ნა, ჯიმ ეტრა-ფეფეს[1]) გორუმან.

— Смотрятъ на листья бузины, и гдѣ объѣдены, въ тѣхъ мѣстахъ ищутъ.

„მთუთი იენი ჯაქ?

„Водятся ли здѣсь медвѣди?“

— ოთვშა იენ. ლაზუტის ამულუნ დო იმთხოს[2]). სერის გალივითე დოგუთურან, ქრიამან დო ომტინამან.

— Много ихъ бываетъ. Медвѣдь входитъ въ кукурузу и ѣстъ. Ночью (люди) садятся въ шалашѣ, кричатъ и обращаютъ ихъ въ бѣгство.

„ტუფელითე ვარ ილუმანი?“

„Не убиваютъ ли изъ ружья?“

— ჩ̂ყეფექ თერე[3]) ბაზიქ ილუმს.

— На нашей сторонѣ кой-кто убиваетъ.

„დალეფეს ბაშკა დაჯა ავი ვარ იენი?“

„Въ лѣсахъ кромѣ того нѣтъ ли звѣрей?“

— ზერდავა ილუმან. დაჯა ბაშკა მუთი ვარ.

— Убиваютъ куницъ, болѣе еще ничего нѣтъ.

„ჯიჯელენი მუჭკე ჭოფუმთ?“

„Какъ ловите вы сорокопудовъ?“

— ქანდარა ბწოფხუმთ. ფუჯის შინათე ბკალუმთ. მკოლი მეფუბამთო ჯიშოთე ბჭოფუმთ.

— Строимъ силокъ, убираемъ волосомъ отъ коровьяго хвоста, привязываемъ стрекозъ и такъ ловимъ.

„ჯიჯელენითე მუჲა ჭოფუმთ?“

„А что ловите вы сорокопудами?“

— სიფთერი ბჭოფუმთ.

— Ловимъ ястреба.

„ჯიჯელენითე სიფთერი მუჭკე ჭოფუმთ.

„Какъ вы ловите ястреба при помощи сорокопуда?“

---

1) ჯიმ ეტრაფეფეს] по Февзи-бею: ჯინეფეს.

2) вм. იმთხორს.

3) Правильнѣе бы по-атински შყეფექ თერე.

— სინდომი იენ დო ჯიჯელენი ვუბირათ-ის სინდომის ნანთხე 1) დო ბჭოფუმთ.

— Сѣть имѣется, и когда сорокопудомъ играемъ передъ нимъ, ястребъ попадаетъ въ сѣти, и мы ловимъ его.

11. ხაჲადიმ-კალა.

a) სიფთერითე.

„დომა სიფთერითე ნამინეფე გოხთი ორთიჭიშენი?“

— ლივადეფეს გოფთი. დალეფეს ოფშა ორთიჭი ორტუ, ვა მიშქურტუ.

„ნაქელე ოგნი, დალეფეს ოფშა ორთიჭი ორტუ?

— აკშამ-უსტი კონქშეფე მიწვეს.

„ოხორიშა მუნდეს გოჲთი“.

— დომა ჰიქელე მოფთი-სის ჲემაშა ჟუ საათ ორტუ.

„ნაკუ თანა გაჭოფასერტუ ორთიჭი?“

— ეჩი თანა ოფჭოფარტუ.

11. Съ охотникомъ.

a) съ ястребомъ.

„Вчера въ какія (мѣста) пошелъ за перепелами съ ястребомъ?“

— Ходилъ я въ сады: не зналъ, что въ лѣсахъ много перепеловъ.

„Откуда ты узналъ, что въ лѣсахъ было много перепеловъ?“

— Къ вечеру товарищи мнѣ сказали.

„Когда вернулся ты домой?“

— Вчера, когда я оттуда пришелъ, было два часа пополудни.

„Сколько штукъ ты долженъ былъ наловить перепеловъ?“

— Я долженъ былъ поймать двадцать штукъ.

b) ჩხომიშენი.

„შხომი ოჭოფუ სი გიშქუნი?“

— მქიმისტერი ნა უშქუნი, ბელქი 2) არ დაჰა ვარ ონ.

„მუჲათე ჭოფუმ?“

b) о рыбѣ.

„Умѣешь ли ты ловить рыбъ?“

— Можетъ быть, нѣтъ другого 3), кто умѣлъ бы 4) подобно мнѣ.

„Чѣмъ ловишь?“

---

1) ნანთხე] слѣдовало бы ნანთხენ.

2) ბელქი] собесѣдникъ произнесъ ბე’ქი.

3) другого] *букв.* никого

4) умѣлъ-бы] *букв* умѣетъ

— ეთეკლითე ორტას, ისტესე ზუღას კალოსი მოსათე ორტას, ისტერსე ოდარაშეთი ორტას.

„ჭაქ ნოდას გამიჩანი ოდარაშე?“

— ოდარაშე ვა გამიჩენ, ლაქინ ეგერე დოგაშირენ ნა, ქობძირათერე.

— მარტი მოხტას-ის, ათრილი გამახტაშა ზუღას აძლადი გეგუდგამთ. ნახიშენი მჩხუ-თოლოხი თშუმთ, წულუფეშენი მჭითე-თოლოხი. ზუღაში აკრას[1]) ბერი დოლოხეშა გოგომბამთ, დიმჯის ქოგეგუდგამთ, ჯუმანიში ქებეზადამთ, ნიბენ ჩხომეფე, ქებჭოფუმთ. ჭიმ ვაკიტის ზუღას ადაბალული იენ. უკაჩხე ორუბას ქამოდუნ.

„ბაშკა ჩხომი ვარ იენი“.

— იენ, ამა ჭიმ მოსაფეს ვა ნიბენ. ჩოშელი დო აზმალიდა ნიბენ, დაჭა ბაშკა მუთი ვარ.

— [Всѣмъ,] будетъ ли неводъ, хочешь сѣть „калос“ въ морѣ, хочешь удочку.

„Продается ли здѣсь на базарѣ удочка?“

— Удочка не продается, но если тебѣ нужно, мы посмотримъ.

— При наступленіи марта, при отходѣ апрѣля, мы ставимъ въ морѣ [сѣть, называемую] «аплад». Для икристыхъ мы вяжемъ сѣть съ крупными очками, для мелкихъ — съ мелкими. Съ берега моря внутрь потянемъ (навяжемъ), вечеромъ ставимъ, утромъ вытащимъ, ловятся рыбы, мы беремъ. Въ то время въ морѣ водится форель, потомъ она входитъ въ рѣку.

„Иной рыбы не бываетъ?“

— Бываетъ, но въ тѣ сѣти не ловятся; «кошель» или «азмалида» ловятся, другія же — никакъ.

12. ბალუქჩიშ-კალა ბალუქჩი.

„მოსა ეჭოფი დო ორუბას დოკანი, ჩხომი ჭოფარე. წალე ზუღა[2])-ბიჯის გორსი ზუღაში[3]) ჩხომეფე იენ“.

12. Рыбакъ съ рыбакомъ.

„Возьми сѣти и кинь въ рѣку, наловишь рыбъ. Внизу (въ рѣкѣ) у моря хорошія морскія рыбы“.

---

1) აკრას] собесѣдникъ употребилъ заимствованное изъ тур. قانقا.

2) Мнѣ послышалось ზღუა.

3) ზუღაში] мнѣ послышалось ზღუაშ.

— ჭუს წარი ბჟალვასტერი ქონ. ჩხომი ვარ იჭოფენ. ბღირი ქორტუკო, იჭოფასერტუ.

„სერის იდი დო დოკანი, ნაკუ გიკორემს, ჩხომი ჭოფი.

— ჭაქონი სჸ̂ალეფე მა ვა მიშქუნ.

„მუჲაშენი ვა გიშქუნ. ცადი, დოკანონი სჸ̂ალეფეს დოკანი:“

— ჟილე ვორსი ჩხომ ვარ იენი?

„ვარ იენ. ჟუ საათი დო ჟილე ალაბალუღი ენ, ამა მაისი დო ჩირეზ-აის, ჟურ თუთა, ოფშა იენ.

„ფორტუნას ზუღა-პიჯიშა დო ჟილე ირიქ თერე ალაბალუღი იენ, ამა ჭიქონი მოსა-დოკანონი სჸ̂ალეფე ჩეთინ ონ: ორუბა ოფშა მორდერი ონ. ფარჩა სჸ̂ალეფეს გიშქურტას დო დოკანარე. აჯამი კოჩის ჭიქ ჩხომი ვარ აჭოფენ“.

„ღღალერის მოსა ვორსი ქოდვაკანენ ნა, ჩხომი ჭოფასუნ 3).

„ზუღას დოკანუკო სერის, გილარე ჩხომი ჭოფასერტუ“.

— Теперь вода—чистая 1), рыба не ловится. Если бы была мутная, можно было бы наловить.

„Ступай ночью и кинь (сѣть), налови рыбъ, сколько хочешь“.

— Я не знаю здѣшнихъ мѣстъ.

„Чего не знать? 2) Посмотри и кидай въ мѣста, удобныя для бросанія сѣти“.

— Развѣ вверху (по рѣкѣ) нѣтъ хорошихъ рыбъ?

„Нѣтъ. (Въ) два часа (пути) и выше водятся форели, но бываетъ ихъ много два мѣсяца, май и іюнь“.

„Въ Фортунѣ близъ моря и выше во всѣхъ мѣстахъ водится форель, но тамошнія мѣста для киданія сѣтей трудныя: рѣка очень велика. Познакомься съ мелкими мѣстами и кидай! Чужой человѣкъ тамъ рыбъ не можетъ ловить“.

„Днемъ если хорошо броситъ (человѣкъ) сѣти, рыбу поймаетъ.

„Если бы въ море кинулъ (сѣть) ночью, поймалъ бы кефаль“.

1) чистая] *букв.* точно молоко.

2) *букв.* почему не знаешь?

3) ჭოფასუნ] собесѣдникъ сначала произнесъ ჭოფასერტუ *могъ бы поймать*, но потомъ, какъ бы поправившись, произнесъ ჭოფასუნ

„ვიწეშა იგზალათ ნა, ეთექლი დოკანნას სერის, ჩხომი ჭოფასენ 1)“.

„ჰიქონი ვორსი დოკანნაშე სყალეფე. ალიში ბერეს ქუმქუნ. ქკიონას ჰიმ“.

„Когда вы отправитесь въ Вице, пусть онъ 2) кинетъ сѣть ночью, поймаетъ рыбъ“.

„Тамошнія лучшія мѣста для киданія (сѣти) знаетъ сынъ Алія: пусть его возьметъ съ собою!“

13. ლიცროფიშენი.

„ლიტროფი მუ ჲენ?“

— ვორსი ნდღა ონ, ზუღას ამულურან, ინჩირან. ჰამ ნდღაში ჲოხო ლიტროფ ონ. აღუსტოზიში დოლოხე იენ, ლაქინ ნამ ნდღა ონ, ვა მიშქუნ.

13. О праздникѣ «литроп».

„Что такое «литроп»?“

— Когда хорошая погода 3) бываетъ, входятъ въ море, купаются: названіе этого дня — «литроп», бываетъ онъ въ августѣ, но въ какой день, этого не знаю 4).

14. ჭიმა დო ლაზუტიშენი.

„ღომა მციქა დომჭიმუ. ონაფე ვორსი იუი?“

— ვორსი იუ, ჭიმა ნა გეჩუ. სი მუჲა დოგაჭირენ? ონაფე მუთ იკითხამ?

„ვორსი ნა იასერე, მათი ხაძი მაჲენ.

„ანწო ლაზუტი ვორს ონი?“

— ლაზუტი ვორსი ონ, ამა

14. О дождѣ и кукурузѣ.

„Вчера немного дождь выпалъ. Хорошо ли было пашнямъ?“

— Стало хорошо отъ того, что дождь обдалъ. Но тебѣ какая надобность? Почему спрашиваешь о пашняхъ?

„Если будетъ хорошо, и мнѣ пріятно.

„Хороша ли кукуруза въ семъ году?“

— Кукуруза хороша, но она была бы еще лучше, если бы

1) ჭოფასენ вм. ჭოფასერე.

2) Собесѣдникъ въ это время указалъ на моего спутника, обзаведшагося сѣтью для ловли рыбъ.

3) *букв.* хорошій день.

4) Объ этомъ праздникѣ см. *Изъ поѣздки*, стр. 629.

მჭიმა დომჭიმუკო, დაჸა ვორსი იასერტუ.

пошелъ дождь".

15. ულუ

a) პარხალიშა.

„პარხალიშა იდითი?"

— ოთხო ღღა ონ, ჸიქელე ნა მოფთი.

„მუჲა ცადით ჸიქ?"

— ქსკისტერი ჸიმო ხარაბი ქონ.

„მუჲაშენი ვარ ოხენაფამან? ქსკი ჭარერი ქჸალეფე ქონი?"

— ქონ, ამა ჸუს ჸინი მუჲა იფე-ლუნ?

„თარიხიშენი ოფშა დომაჭი-რერან. მა ბახჩიში მუში მექჩარე, ეგერე ქომოწირა ნა".

b) ათინაშე ხოფაშა.

„ჸამ სჸაშა ვიწე ოფშა მენდრა ’ნი?"

— აში საათლუღი გზა ონ.

„ზუღათე ოქსე გალენდეი?"

— გალენდე აში საათ ონ".

„ვიწეს ვორსი კავე ონი?"

— ქონ, ლაქინ ჸაქონისტერი ვორსი კავე ვარ ონ.

„ვიწეშა არხავე ნაკუ საათ ონ?"

15. О путешествіи

a) на Пархалъ.

„На Пархалъ ходили Вы?"

— Четыре дня, какъ я оттуда вернулся.

„Что Вы тамъ видѣли?"

— Тамъ развалины такія, точно древнія.

„Почему не отстраиваютъ? Нѣтъ ли камней съ древними надписями [1])?"

— Есть, но теперь они на что годятся?

„Для исторіи они очень нужны мнѣ. Я дамъ подарокъ за то, если покажешь мнѣ".

b) изъ Атины въ Хопэ.

„Очень ли далеко отъ этого мѣста до Виҵэ?"

— Путь въ шесть часовъ.

„Моремъ или сушею [2])"

— Сушею шесть часовъ.

„Есть ли въ Виҵэ хорошая гостиница [3])?"

— Есть, но такой хорошей, какъ здѣсь, нѣтъ.

„Сколько часовъ (пути) отъ Виҵэ въ Архаву?"

---

1) *букв.* древнихъ писаныхъ камней.

2) Сушею, *букв.* извнѣ.

3) *букв.* кофейня

— ვიწე̃ს ართხვე სუმ სათ ან.

— Отъ Виц̃э до Архавы три часа.

„ვიწე̃ მარდერი ანი დუქსე ართხვე მარდერი ანი?“

„Виц̃э больше или Архава?“

— ყურითითი არ ან. ხოპე დაჴვს მარდერი ან.

— Оба одинаковы. Хопэ больше.

„სკუ სათ ან ართხვეშს ხოპე?“

„Сколько часовъ (пути) отъ Архавы въ Хопэ?“

„ჴიქლენდითი სუმ სათ ან“.

— Туда [1]) также три часа.

— გიშქუნი ს სუ̃ს ითხო-ქილისე. ნაკუ დდს ნგზს აისერე ართხვეშს ჴიმ სუ̃ს?“

„Знаешь ли одно мѣсто «Дорт̃-кили́сэ»? Путь во сколько дней будетъ изъ Архавы къ тому мѣсту?“

— ჴიმ სუ̃ს მს ვს მიშქუნ.

— Того мѣста я не знаю.

„ხოპეში ეტრაფის დიდი ან?“

„Есть ли лѣсъ въ окрестностяхъ Хопэ?“

— ვორსი დილეფე ქან.

— Прекрасные лѣса.

„ჴიქ ითეშს ჯილეფე იენ?“

„Много ли тамъ деревьевъ?“

— მუდაშე ჯს იკითხამ? ჯუბრიში ჯს ითეშა იენ.

— Почему спрашиваешь про деревья? Каштановыхъ деревьевъ много.

„ვარ, მან ჯს ვს დომაჯირენ, დაქინ კეკერ ჴიქ ითეშს ჯილეფე იენ ნა, ჴინდოს ინი ვარ იენ. დო მს გოფთარტუ ჴიქ. გოლვა ვორსი იენ, ჯილეფე ნა ან სუ̃ს, ჩხვათვა იენ.

„Нѣтъ, мнѣ деревья не нужны, но если тамъ ихъ много, въ такомъ случаѣ тамъ нѣтъ холода, и я хотѣлъ бы туда отправиться. Лучше странствовать въ мѣстности, гдѣ водятся деревья: тамъ тепло.“

16. ქითაბიშენი.

— ჴიმ ქითაბ ქომოშიკო, ხძი [2]) მს დასერტუ.

16. О книгѣ.

— Если бы ты мнѣ далъ эту книгу, мнѣ это доставило бы удовольствіе.

---

1) *букв.* оттуда.

2) ხძი] нѣкоторые произносятъ ხძი.

„მუდა ოდოდრე, ოძიტუ მუში ვა გიშქუნ დო?“

— მა ჯარა ოთშა მიძიტათუნ. ირითულიში ოძიტუ ქომიშქუნ.

„ჭვმ ქოის ჯამე ონი?

— ირი ქოის თითო თანე ქონ.

„დოგურამს მი ონ?“

— ხოჯა ონ.

„მუდა ოძიტათვმს?“

— წულუდისტეთე ოძიტათვმს.

„ჭიმ ხოჯაქ ნაგ ჯარა ტკუ?“

— ხოჯათე ჰოლის იტურან, ჭაი მოხთან-ეს მექთები გონწამან დო ჭაქ ჯარა ოძიტათვმან.

„ოთშა ხოჯა ონი?“

— ქონ.

„ბერეთეშანი ქითაბეთე ნაქლე მო[ი]ლამან?“

— ჰოლიშა.

„ქითაბეთე ნაგუ თარას ეჯოთუმან?“

— ა გრიშისთი ქონ, ოში გრიშისთი ქონ.

„Что ты будешь дѣлать съ нею, когда не умѣешь читать?“

— Я грамотѣ очень учился, умѣю все читать.

„Имѣется ли школа въ этомъ селѣ?“

— Въ каждомъ селѣ имѣется по школѣ.

„Кто учитель?“

— Ходжа.

„Чему учитъ?“

— Первоначальнымъ предметамъ[1]) учитъ.

„Самъ ходжа гдѣ учился грамотѣ?“

— Ходжи учатся въ Константинополѣ[2]). Когда они приходятъ сюда, открываютъ школу и здѣсь учатъ грамотѣ.

„Много ли ходжей?“

— [Много] есть.

„Откуда приносятъ книги для дѣтей?“

— Изъ Константинополя.

„За сколько денегъ покупаютъ книги?“

— Бываетъ за одинъ піастръ, бываетъ и за сто піастровъ.

---

1) *буке.* маленькимъ урокамъ.

2) Лазы употребляютъ въ значеніи Константинополя, какъ и армяне, греческое *πόλις*, но безъ s: ჰოლი poli.

17. ბერეფეშ-კალა.

a.

„ჰ̂ამ მი ონუ?"

— ემიჯე შქიმიში ბერე 'ნუ.

„სკანი ჲოხო?

— ბალთა-ზადე მუსტაფა.

„ნაკუ წანერი რეი?"

— ვიტო სუმ.

„ქითაბი გიშქუნ?"

— ქო.

„სოლე თქჳ̂ი?"

— ბულეფის.

„ოჭკუმე ხუთი ჲა აში ბერეფე ა სჳ̂ას მოხტით ჲემაშე ჟუ საათი ოლინე ლა ჰ̂ამ ეფენდიქ სურეთი ეგიჭკოფასერე".

— ვორსი 'ნუ.

„ნენა მომჩით!"

— ნენას მექჩამთ, ამა სურეთე-ფე შქუნი მუნდე მომჩათერე?

„ჟური მთუთა უკაჩხე".

b.

„სკანი ჲოხო მუჲა'ნ?"

— შუქრი' ნუ.

„ჰ̂ამ ბერეში ჲოხო მუჲა'ნ".

— სულეჲმან 'ნუ. მიწვი, ეფენ-დი, ნაკო[3]) ნენა გიშქუნ?

„ირითული ქომიშქუნ".

17. Съ дѣтьми.

a.

„Это кто[1])?"

— Сынъ моего дяди.

„Какъ твое имя[2])?"

— Мустапа Балта-задэ.

„Сколько тебѣ лѣтъ?"

— Тринадцать.

„Грамоту знаешь?"

— Да.

„Гдѣ ты учился?"

— Въ Булепѣ.

„Приходите завтра пять или шесть дѣтей въ одно мѣсто за два часа до полудня, и этотъ господинъ сниметъ вашъ портретъ".

— Хорошо!

„Дайте мнѣ слово!"

— Обѣщаемъ, но когда вы дадите намъ наши портреты?

„Черезъ два мѣсяца.

b.

„Какъ тебя зовутъ?"

— Шукри.

„Какъ имя этого мальчика?"

— Сулейманъ. Скажи мнѣ, господинъ, сколько языковъ знаешь ты?"

„Знаю всякіе."

---

1) Вопросъ заданъ знакомому мальчику про одного изъ пришедшихъ съ нимъ товарищей.

2) Обращеніе къ новому лицу.

3) ნაკო] чаще слышу ნაკუ. Булепецъ произнесъ ясно ნაკონ ნენა.

— სი ლაზური სოლე დოიგური?

— Лазскій [чанскій] ты гдѣ выучилъ?

„ათინას ვიდი დო ბულეფური ალი რეჲზიქ დომოგურუ. ვა ვიჩინამტი, ლაქინ ა სყ̂ას დობხედით, თის დომოგურუ".

„Я отправился въ Атину, и булепецъ Али-реизъ обучилъ меня. Я не зналъ его, но сѣли мы вмѣстѣ[1]), и такъ онъ научилъ меня".

c.

— მა ლაზური ნენა ვა მიშქუნ.

— Я не знаю лазскаго [чанскаго] языка.

„მუჲაშენი ვა გიშქუნ".

„Почему?"

— ნანა შქიმი ვა დომოგურუ.

— Мать моя не обучила меня.

18. ლაზეფეშ სუალეფე.

18. Лазскіе вопросы.

„სი სონურ ორე?"
„Ты откуда?"

— პეტრეპოლიშე.
— Изъ Петербурга.

„ჲოხო სკანი მუჲ 'ან?"
„Какъ твое имя?"

— ნიკოლა.
— Николай.

„მუჲა დულჲა გიღუნ?"
„Чѣмъ ты занимаешься[2])?"

— მორდერი ტელებეფეში ხოჯა ვორე.
— Я учитель студентовъ[3]).

„ტელებეფე ოფშა გიჲონუნი?"
„Много у тебя учениковъ?"

— ხყ̂ალა ხუთი მიჲონუნ, ლაქინ ჰიმ მექთების მთელი ოვრო შილია ქონ.
— Только пять, но въ училищѣ томъ всего восемь тысячъ.

„ნაკო თანე ხოჯა ორეთ?"
„Сколько васъ, учителей?"

— ჟურ ოში დო ეჩი დო ხუთ.
— Двѣсти двадцать пять.

„ენ მორდერი ხოჯა მი ონ?"
„Кто самый старшій учитель?"

— მთელი არ ონ.
— Всѣ равны.

„მთუთა მთელიში არ ონი? აჲ-
„Одинаково ли у всѣхъ мѣ-

1) *букв.* въ одномъ мѣстѣ
2) *букв.* какое дѣло у тебя.
3) студентовъ] *букв.* взрослыхъ учениковъ.

ლუღი მთელიქ არ ქჭოფუმანი?“

сячное жалованіе? Получаютъ-ли всѣ одинаковое мѣсячное содержаніе?“

— ვარ, ბაზიქ ოფშა, ბაზიქ მციქა.

— Нѣтъ, одни получаютъ много, другіе мало.

„სი თუთას მუჲა ქჭოფუმ?“

„Ты что получаешь въ мѣсяцъ?“

— მა წანას ხუთ შილია ქბჭოფუმ.

— Я получаю въ годъ пять тысячъ.

„სი ჩილერი ორეი?

„Ты женатъ?“

— ქო, ჩილერი ვორე.

— Да, я женатъ.

„ნაკო თანე ბერე გიჲონუ?“

„Сколько у тебя дѣтей?“

— მა ჟურ თანე ბიჭი მიჲონუ.

— Двое дѣтей.

„მორდერი ნაკუ წანერი ონ?“

„Сколькихъ лѣтъ старшій?“

— ვიტო აში წანერი ონ?“

— Шестнадцати лѣтъ.

„მექთებიშა ულურანი?“

„Ходятъ ли въ школу?“

— მორდერი მუში მექთებიშა ულუნ, ამა წულუ ნანა მუში ოძიტაფამს.

— Старшій изъ нихъ ходитъ въ школу, а младшаго учитъ мать.

„მორდერი მუში ნაკო წანა დაჸა მექთებიშა იდასერე?“

„Сколько лѣтъ еще старшій будетъ ходить въ школу?“

— სუმი წანა დო უკაჩხე მორდერი მექთებიშა იდასერე და ჸიქო ოთხო წანა დაჸა თქჳასერე.

— Три года, а потомъ будетъ посѣщать высшую[1]) школу и тамъ будетъ учиться еще четыре года.

„მუჲა გამახტასერე ჸექოლე?“

„Чѣмъ онъ оттуда выйдетъ?“

— ღორმოთის უშქუნ: ჲა ვორსი კოჩი ჲა ხავი.

— Богъ знаетъ: или хорошимъ человѣкомъ, или плохимъ.

„სკანი ჲოლდაშის ლაზური უშქუნი?“

„Знаетъ ли по-лазски (по-чански) твой товарищъ?“

— ვარ, ამა უკაჩხე ქითაბიშე დიგურასერე.

— Нѣтъ, но онъ выучится потомъ по книгѣ[2]).

1) *букв.* большую.

2) *букв* изъ книги.

„ჭიმ დიგურაშა ღარა მეღურას"

„Пока онъ выучится, Ѓара[1]) разрушится[2])".

19. ბაშქაფეშ ოხაპარუშე. — 19. Изъ чужихъ разговоровъ.

a.

„დუბალონ!"

„Довольно!"

„სი ზუღა გაკნუ დო ონთხორი".

„Ты пострадалъ отъ моря, и тебя вырвало[3])".

„ჩემერი დო ვენერი მთელი თურქჩა, ვენერის ლაზჩათი იხაპარან და თურქჩათი, ოკონტალე".

„Въ Кемерѣ и Венерѣ всѣ (говорятъ) по-турецки, въ Венерѣ всѣ говорятъ и по-лазски (по-чански), и по-турецки, смѣшано".

„ალი ვიწური კოჩეფე იჩინემს".

„Али знаетъ вицскихъ людей".

b.

(Капитанъ съ фелюки молодцу Хусеину, тянущему ее съ берега канатомъ).

„მოიზდი, ხუსეინ!"

„Потяни (канатъ), Хусеинъ".

„ფხუჯი მოიდი! ფხუჯი მოიდი, ხუსეინ, ფხუჯი მოიდი!"

„Черезъ плечо перекинь (канатъ)! Черезъ плечо перекинь, Хусеинъ, перекинь черезъ плечо!"[4])

c.

(Показывается на берегу человѣкъ при часахъ).

„საათ უკითხი, საათი!"

„О часѣ спроси его, о часѣ!"

20. ფევზი-ბეჲში ფიქირეფე.

a.

ოხაშკუ ლეტა-ონთხორუ დო
ელმასი-გამოღმალუ ონუ.

b.

ოქლიმუ დემირი-გამოჩამუ დო
ოქრო-ეჭოფუმუ ონუ.

---

1) Ѓара въ этой поговоркѣ не понимается въ точности и лазами. Февзи-бей предполагаетъ, что это названіе села ღერე Ѓере, расположеннаго на берегу моря въ трехъ часахъ пути (сушею) на западѣ отъ Виц̑э.

2) или „умретъ"; основа ღურ *смерть.*

3) *Буквально:* тебя море захватило, и ты вырвалъ.

4) *Букв.* за плечо заложи.

c.

ოქლიმუ ოხაშგუთე გიშვენ.

d.

ოხაშგუ ონშვარუ ონ.

e.

ოხაშგუთე ლეტას ნა გადოხუნარე, შვრას
თქუსსერე კოჩი, ჰანტა ქოდძირენ.

f.

ირი ნშვარა ჰანტა ვარ იზიტენ,
ონაში ჰანტა იზიტენ.

21. თურქაა.

მუთის გური ვარ გეჩამ,
ვარ დოგუთურ, გოგალენ.
ხვი-ქომშკონი ხორძას
თოლის ჩილამბი ადენ [1])

22. თურქაა.

ე სარი მალდუდე,
სი გძირას მატრალდენ.

23. ლაზური მესელეფე.

a.

ბერეშ-კალა გზას მო ამულურ!

b.

ბერეშ-კალა მო იწონერ!

c.

კომა ნა ედლუნ, სუს დაჩხური იენ.

d.

კატუ ვა ნანშუში ნა'ნ, ხორცის ვარ ცადუმს.

e.

ნოსიშენი გზა არ ონ.

---

1) Варіантъ: თოლი წამიარი ადენ.

II.

ვიწორი ნენა.	Вицскій говоръ.

Бесѣда.

1. ოსინაფუშე.	1. Изъ разговора.
„ჰაქ მოდ გულურ? მუშე მოხტი?	„Здѣсь зачѣмъ гуляешь? Почему ты пришелъ?
„ჰაქ მუ დულჲა გიღუნ?“	„Какое дѣло у тебя здѣсь?“
„სონი რეთ? რესმი ჭკარუმთი?“	„Откуда вы? Фотографируете?“
„რესმი ნა ჭკარუმთ, მუ ღოდამთ?“	„Что вы дѣлаете [съ тѣмъ], что фотографируете?“
„თქჳ̂ანი კირალის მეჩამთი?“	„Передаете вашему Царю?“
„თქჳ̂ან ნამ ქოჲშე რეთ?“	„Вы изъ какой деревни?“
„სკანი ნჯოხო მუნ ორენ?“	„Каково твое имя?“
„ართუქ ჰაწი იდათერენი?“	„Итакъ, уйдете теперь?“
„ნა ეჭოფით რესმეფე, სო გამოჩათერენ“	„Снимки, что вы сдѣлали, гдѣ вы будете продавать?“

Стихи.

2. უნოსე კოჩი.

გეწებიწკედიშ-ქულე ვარ მებუნგამ ფუკარას:
ოხორიშა ბიდა-ის ოხორჯა ქო ხენ მგარას.

3. ფუნტურა.

ჰამწო ნეძი ვარ ივუ, ნა ივუ, მთელ ფუნტურა:
ქო მომჩი დადი სკანი, დობწოფხა ოხოკჲურა.

4. ობირუ.

„არ ფარა გუნძე თეფეს თოზი ქებოხირითი?“
— მალი ჩქუნითე ბიბირთ: მითის მებუხირითი?

5. ფონწო.

ანკესი უტკოხუ დო არ ფონწო ქონოკიდუ,
ფონწოს გური მოხთუ დო ბუდუღეფე გოკიდუ.
ფონწო ნიკიდუშ-კულე ობგარინუ დუკიდუ,
კალმახა მოხთუ-ედო ფონწოს თიშ ქომაკიდუ.

6. ინი

შა ამ სერი ხადატის გელაბღური ინითე,
გარ გამოკუნცხინუკო, მამტატი ოინითე.

7. სარ ოდღი.

„შე სარ ოდღი, დიბადი, ტქლენგი ეწეგიძინ“.
— დო მუ ბა? დობღურა ნა, ჭაკო გარ გეწემიძინ.
„ჭეშო ღურა ნა გორუმ, ნაკო ხინჯი მეგიძინ?“
— ღურაშ დერდი გარ მიღუნ. კაბული ქომემიძინ.

8. ბღეთი.

„ბღეთი დუქსერი ქო“ი: ცაშა ქუა (ქჯა) ქადოტკოჩითი?“
— უგუბუ ფრინჯი ბჭკომით, მუ დუ, მებიქაჩითი.
„უგუბუ კუზიშ დოღმა კიბრის ქოდიქაჩითი?“
— იდანჯუდი სო ძირით? ჩიმჩირი კამაჩითი.
„მუნთა მჭითა მაძირენ: ღემზა ბოდა მეჩითი?“
— ბღეთიშა იგზალი დო ჭან დულდაშე მუჩითი.

9. იფტინერი სერი.

ენ იფტინერი სერის დადე-კალა ინჯირი,
დადე გაშა ომტინა, კაი გადუდი ზინჯირი,
გარ მეგიუჯაშ-კულე გეჩი ნუკუ, დუმდირი,
ბაში გარ გახენა-ის უწვი, ქე ბორე მბდირი.
ჭაწი გოწუდგანერენ სიჯას ქჩანერი თხირი.
გაშა გური მოგიხთას: ადეთი რენ, ე სკირი.

10. ჭარუმტაშა.

ჭარუმტაშა ქომეჩი უსტუნი დო ესირი:
ჩქუ მოთ გომიჭკონდინამ, თოღეფეში დესირი.

ოჭკომუს შური ქეხტუ ქაფჩა-კალა მისირი:
ფუჯი ხოჯი ვარ ტაშა ქო დოსკიდონ კისირი

11. ხელილი.

„ხელილ, მუ ელეგობუნ. სო ძირი ჭყემ კამპარა?"
— ჭყელბეთ ქელებიკიდამ, ქომებჩაშ-კულე ფარა.
„სი ფარა სო ძირატი, ვაშა ქომეჩი ქარა?"
— დო მუ პა, სკანისტერი ჩქიმიქ ვარ იქუმს ფარა?
„ირ სი მუშენ მოგხვადონ ზურკუტი კულამფარა!"

12. პონჯუნა დო შუტუ.

„ბონჯუნა ქომექჩითკო: ბექარი დივუ შუტუ".
— გობუდვა მაკასი დო მებოგვათარე კუტუ.
„სო რტუ დო გახენუკო, შუტუსთი ჭყა უნტუ".

13. ობგარუ.

„ბიბგარ ჩქიმებურა დო გური ოკობიტკომერ".
— მათი დობიბგარ, ლაქინ ჩილამბრე ვარ მებტკომერ.
შური დობიშვანაშა ცაშ მურუცხი მებტკომერ.

14. არ ბოზოქ ჭარუ არქაბის.

ზენის ბორტი თუნაშა ნიდიშ-კულე:
ჲანო, ჲანო გელიტი ონდლეშ კულე;
მაბგარინუ ოხორშა ბიდიშ-კულე:
მოდ მემტკომერ, ნა შური მიშინარე!

15 ბუტკუჯი.

ბოზოქ თქუ.

ბუტკუჯი თოფრი იქუმს, მურიქ წკარი მოიღამს.
ბუტკუჯი უბეჯღა-ის მური თი ქოდოლიღამს.
ისინა მოთ მეოჭუმთ, ჲელიქ დადა მოიღამს.
ჩიჩელი დოკორობუმს, წიფრის დუდის ქეიღამს.
გჷერდი მუშიშენი დო გჷერდი მა ოკომიღამს.
დიდო მოთ ისინაფამ, ნენაქ ნენა მოიღამს.
თოფრი ვარ ახენუკო, ხეთე შური ქეიღამს.

16. ქჩე-ფორჩონი.

ჭეშო ბოზო ვარ ივენ ჭემ გვანერი, ჭემ ქჩონი.
მა ჭეაშ ახთი მიღუნ: ვარ მოხთუ ქჩე-ფორჩონი.
არ ჲერი დოხაზირი ჭაშ ჩოხაში მერჩონი.
ჭეას ვარ ბუსინაფვაშ: გემოკითხუ ხვანჩონი.
ჭეა დეჯი ბოზო რენ: ჭოლო იმხორს ჩონჩონი.
არ ბუძეფეს დოგისვა, ბუჲულეფე კანჩონი.
კისმეტი ნა გავასენ უბაში ოკორჩონი,
აწი მუთხანი ბთქვარე: არ დულჲაში მორჩონი.
სონთხანი გიჲონარე: გჲარი [1]) გედვი ქაფჩონი,
არ ქეემოდვი გო″ნკსის [2]) ფოთინეფე ნალჩონი.
კაი ვა რენ, ზოპონან: ჭეშო დულჲა ონჭონი.
ჭაწი მითიქ ვარ გოწკენ, დივი დორე ენჭონი.
უბაში უშქურეფე დივუ დორენ მონჭონი.
დაჭა ბერე ბოზო რე, ვა რე დულჲას მენჭონი.
ბინჯირი, ბინჯირი დო ქოგომაბღუ კოღონი.
ჭაწი ჭაქო ონკანა გვანერი მესოლონი.
სი ვარ ემაჭოფუნა, მუ ივასენ სოლუნი?
მა ქომემაონა ნა, გიხენარე დუღუნი.
ჩქიმი-კალა ობირუ ჭეას გურის ქუღუნი.

17. ფსქუ̂ა ბოზო.

ჩონჩი ნა ვარ მეჭკოლუნ, ლაზუტი რენ ჭკალერი,
სი ჭაქო სოლე მოხთი, ვიწორი მოჭკალერი.
კიბრითე ვარ მემაწკენ, ხორციში მეჭკვალერი.
ხოლ' ხე ქემოშეგილაშ კოპჭა ქეგეჭკალერი.
ქოკობლვითკო არ ჲერის, კაჲბანა დო ასლერი.
მა ვარ ემჭოფიშ-ხულე გოხთი კვანტერ-კვანტერი.
არ ქამაფთათ ჲან ოდას ნეკნაფე მელანდერი.
მაკალაშუ, დერინე — ქომობიწკი ანთერი.
არ დაჭა ქომოწირი, ნა ვარ იძირენ ჲერი.
არ დოგისვა ღუ̂ალეფეს მა ნუკუ აღნე ბღერი.

---

1) ჭკუდო.
2) უ̂ას.

ѧრ დაჭა ქობიძირათ: სკანდე გარ ბორე ძღერი.
მოლამიძირიშ-ქულე წკარი მოთ შვი ონდღერი.
მუშენი გოგოჭკონდუ, მა ნა გიწვი წოქსერი?
სი გაოროთითი ნა, მა გარ ბიძღერ ექსერი.
ხამამის ამათთი-ის გარ მომაწკუ სუსერი.
ჯრ საბი ქემოგიდვა, სკანი კაი ქესერი.
მა ბოზოთეშ უსტუნე ვობულურ სერ დო სერი.
ა ნუსქა დოგინჭარა მათი დევრიშისტერი.
გობილი ბოლ დო თუნა, გარ ბძირი სკანისტერი:
მეგაშქვა, ბიგზალა-ის მთელ ეკებიწკერ გერი.
ეკო თსქუა ბოზო მოთ რე, ე ჯინღი დოქსე თერი?

18. ედ გიდი.

ედ გიდი, უმეშვენუ ჭამ სერი მოთ მომალეს.
ქეწებუხედით თუდე, ანტამას გარ ემალეს.
ჭაწი დოთინასერენ, მურუცხეთე დიყვალეს.
მა ჭაქო გარ მაბირენ, ბოზოთე მთელ იგზალეს.
მოთ ნობურ და ბოზოთეს, ბიჭვეთე მიღირღალეს.
მა სი გარ ემაჭოთენ, ჭელჭალ დოკოთახალეს.
მოთ ეწახთი უშქურის, ქოთუმეთექ კრიალეს.
შეგიჭკომი ღვალეთეს, დისხირეთე ფილდალეს.
წოქსერი მებიტი-ის ჯოღორი მემიტალეს.
ტორა ოკობნაღური, ქმა თოღი მომიტალეს,
მიწვეს, მისინათეს დო ონჯღორე გემიტალეს,
მემაშქვეს დო იგზალეს, ხვალა ქედომიტალეს.
ოტრიკე ოდას ხეტუ, ბიდი, ქემომიტალეს.
ჭეშო გა მეგაშქვატი, დულდათე მომინტალეს.
მა გარ თჩითურ ხე-სკანის, სი მა მუ მემიტალეს?
ლივადის ბიბირტიშა წკარი ექემიტალეს.
ნა მექჩი მანდალეთე, უთითე მოთ იყვალეს.
ჭაწი გოწომიდგანენ, თხირი დომიკაკალეს.

19. ბოზოში დესტანი.

მემიუჯი! არ გებოჭკარე ბგარას:
ნა ოგნასენ, გაშა ირიქ დიბგარას.

სევდა-ჩქიმიქ ქოდომოხუნუ ბჸარას.
ახი, ვახი! მუ ივასენ გჭული ჩქიმი?
ნა ჴემ ჭაზმაშე, ნა ოჭა დაბლასენ.
მეშიხორსას ქჷ̂ა დო ნჯა ნა გებლასენ.
კლიმა-ჩქიმის ჭურდულუმი დიბლასენ.
ბებატასენ, ძირი, სევგჭული ჩქიმი?
ჴაწიმ-ქულე სალი მუჭკო გოფთარე?
დობლურათი, თი კურზალე გეფთარე.
ვა ბლური დო მუჭკო სალი გოფთარე?
ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გჭული ჩქიმი?
სომა ილი, ნა ტახი ჯამიშ ფარჩა?
ქჩე ჭელელი, ანდერი ჭკითა ფორჩა
ვაშა ჴეა ხარკიშ ბერეს ქოგჭურჩა?
ქობოგნი ნა, სო იდარე, გჭული ჩქიმი?
ყინ-ყინ გოხტი, კინჩიში მსჷ̂ა ნიჩანი!
ქჩე ჭელელის მიში კოპჭკა გოჩანი?
მა ვარ მომჩი დო მის მეჩი ქოჩანი?
ახი, ვახი! მუ პა, სევგჭული ჩქიმი?
ჴემ ვერანექ ჴემ ქაჩულა სო ძირუ?
ბოლი ულუნ, უჯეფე ვარ მაძირუ.
დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირუ.
სურიე გემჩუის გურის მემატუ,
არ მეზარეში ქჷ̂ა კუჩხეს ემატუ,
ოთხო ფრინჯიშ ბერგი ბირდენ მომატუ.
ტორა ოკობნალური, გჭული ჩქიმი.
თხირის მებლი, სალი ხე მეტახერი.
მა ჴაქ ბიბგარ, სი თუნას ელახერი:
გზაფეს ბიწკერ ყურ თოლი მოტახერი.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ნუსქა დივუ სუს-გიში მცხული სკანი:
ვა ბჭკომი დო დობიხატი⌈რ⌉ი სკანი.
მო წილუმტი, მეგოტროხას ხე სკანი!
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ჴაწ'ივასენ ხაჯიშ დუზის ნოდერი,

გოხვეწევურ, მოთ მოღოდამ[1]) ქედერი,
კაჲ მეგომსქუნ ფისთან' კალა ქემერი.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ანტამა მომანჯუ დორენ არ უბა,
მეებიჩამ, მო ძირუმტა[2]) კაობა.
ვარ გიჩქინი ბიროლაშის[3]) ტერობა
ახი, ვახი მუ პა, სევგაჲული ჩქიმი?
ზულა იორლურტ დივუ, კუზ ვარ მაძირუ,
დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირუ,
გზაფეს ბიწკერ, ფსქუ̂ა ბოზო ვარ მაძირუ.
გონდუნუი ჭეა[4]) სევგაჲული ჩქიმი?
სოშა ბიდა. ვარ ბორეი ჲაზული?
ქომომილვი ხეფე სკანი ნაზული,
ქოდომოხვი, ქემოცონი კაზული,
ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გჲული ჩქიმი!
ჭაწიშ-ქულე ჩქვა დობივი ჭელაქი,
შური მშინა! ქომოხთი დო დომლაქი,
ვარ მექტკომერ, გაონარე ილლაქი.
მოდ[5]) მემტკომერ, ნა შური მიშინარე.
დუნჲა[6]) დივუ ჩქიმიშენი ზინდანი:
ქომოხთი დო დომიხენი მეჲდანი,
ორდო მოხთი, მოჸ ივერ კაპიდანი.
მოთ მემტკომერ, ნა შური მიშინარე!
არ ფარა ელიტი ლალი დო ლალი,
გჲული, ვარ გიჩქინი, ნა მილარლალი.
მილარლალი, თის[7]) ნოსი ომინტალი:
ორდო მოხთი, ნა შური მი შინარე!

---

1) Сказитель: მოდოდან
2) Толкователь эту форму объяснилъ потребностью стиха вм. მო მირუმტა.
3) Другой сказитель: ბიროობაშის
4) Сказитель: ჭეჲა
) Сказитель: მუნ
6) Сказитель. დოჲნა.
7) Сказитель: თიზ

შენჯერეს ედტიშა, კაი დოგაწონუ[1]),
ციცი ლეგიდვი, ღუა დოგაწონუ[2]),
მუთუ ბთქვი-ის სი ხაი დოგაწონუ.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
შაბან ჭელიში ბუდუღი თალა
შენჯერეს ნოდუშეს ჯუბრიში მსკალა,
ნოღალენ ეშიმეზ, მისუშეს კალა.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ჯეზაშ ნუსალეშექ გზა მემიკვათეს,
შრინჯიშ ბერგეშეთე ღუა მემოკვათეს,
ღურუნ, დეი, კურბანი მემიკვათეს.
ორდო მოხთი, ნა შური მიშინარე!
კუი-კალა დიუ არ დიდი ჯენგი.
შური მშინა[3]), ქოდომოხუნი დერდი.

20. თუ̈რქია.

იდა-ის ვეტრეშოლის ოკითხაშარე დერსი,
სი ჭექ ოკითხაში დო ჩქი ჭაქ ბოგნათენ სერსი.
ლაზურიში დოგურუს დიდო გილუნს ჭაშესი,
არ ლაზი მენდიოხი, უხენი-დო კაჭე სი.
ბერეშეს ოკითხაშუს დიდო უკორემს სესი.
თიშე შაჭკა დოდვი დო მუშენ გეითვი ჭესი?
აჯაბ, ნადა კაი რენ, შაჭკა დო ჯითა ჭესი?
მუსლიმანი დივი ნა, ვარ ეჯოშუმ აბდესი.
ქითაბი მომინჯლუნი, ჩქუნ მილუნან ჭაშესი.
ლაზური ვა გიჩქირტუ: მიქ გოკითხაშუ დერსი?
ვიწუშე ვეტრეშოლის ნაკო იაკსტუ ვერსი?

21. თუ̈რქია მარიშა.

ხელა დო კაობათე სოლე მოგალუ მარი?
ვა ბძირი სკანისტერი ჭიქირლი, ნოსიარი.
ნა არიჭიშ ხოჯა რე, ენ დიდი ჭეშო ვარი.

---

1) Сказитель. დოგაწონა.
2) Сказитель: დოგაწონა.
3) Другіе допускали и შინე, какъ первый сказитель.

ჭუმანდან ლუმჯიშა-ქის ბითუნ ლაზური ჭარი.
ენთეფე სი ნა ნჭარუმ, სი მუ გავასუნ ქჲარი?
მუთუ მოგინძინაშს სი დევლეთი სკანიქ გჲარი?
მუჭო ქომოგწონდუი ქოეფე ჩქუნი ნდარი?
თქჳანი ჲერი ბოლი რენ, ლაზუტი მუჭო ლჳარი.
ჩქუნ ლივადის იჩანენ სადე ჯაჯი დო ჩხვარი,
ინი რენ თჳირისტერი დაღეფე ჩქუნის წკარი.
ოშვიკო, ილაჯი რენ, ვარ ბიქომ იფთიხარი,
ისინა ჩქუნის გულუნ... ნა რენ? კინჩი დო კჳარი.
ისინას დოდგითა-ის ზუღა იძირენ ღარი.
თქჳანი ჲერი ვარ ფელენ, ბითუნ ჩოლი დო მარი.
ნამ კირალის კოჩი რე? არ ია, გამამისვარი!
დალიში კოჩი რეი ჲოქსე თი-მჩხუ ნოლარი?
რუსის კოჩი სი რენ ნა, პიჯი ვარ გილუნ სარი.
აწიშ-ქულე თქჳან-კალა ბორტათენ კაფადარი.
ლაზური ნენაფეთე ქითაბეფე დოსვარი,
ირი დოოკითხაფი, ბერეფე თქჳანი ყვარი!
ჩქუთი ალნე მილუხან ჭურიეთიში ზარი,
მეცარიფეფე ჩქუნი ფუთხუნან, გობალარი!
ხვამა ჩქიში კაი რენ, ბალი ბორე კოკარი,
სუმენეჩი წანერი, ამენჯელე, საპარი.
იდი კირალი სკანი, ჭეშო მეჩი ხაპარი.
თუთაში გამამილი, ქორე ნა პალიკარი.
ვა მიგიუჯანშ-კულე ციქა აკალიპარი.
თქჳან ზენგინი კოჩეფე, თუთაში მუ შაქარი!
მათი ჭაჲა გახვეწერ თი ჩქიმიში ჩიქარი.

22. ლაზისტანიში დესტანი.

სი რუს კირალიში თი-მჩხუ კოჩი რე,
მოთ მოხთი? გოილამ ჩქუნი ჲერეფე.
ჭემ რესიში იქომთ, ჭემ ლაზჩა ჭარუმთ,
კულაღოზი ივენ თქჳანის ტერეფე.
ლაზისტანი ჩქუნი მთელ კაილული:
დერეფეში არა სადე ბალლული,

დაჭა ნო დოსეიდუ, ბითუნ დაღლული,
ოთხო კოჩის ნა გარ იაზდენ, მშქერეფე.
ციფრი დო შკონეფე[1]) ოხორისტერი,
კაათუფე ლანგონი ჯოდორისტერი,
მთუთეფე გულუნან დოდორისტერი:
ხოჯიშენ დიდი რენ ჭექონ მსქუერეფე.
ისინათეს გარ გოილან შქურნათე,
გოხთი-კოთი დული დო ზურნათე.
გარ ძირაშა მუშო გიწგა ნენათე?
ბიჯი გონწკიმერი გულუნ გუერეფე.
ხოფაშენ ვიწეშა სუმ ოში ქოი—
ხუთ შილდა ნუტუსი, ხემშელი სოი:
ვით შილდა ლაზი რენ მთელ ზულა-ბოი.
დაღის მიონუნან ართმა ბერეფე,
დაზის დაილას რენ ფუჯი დო მაღი.
დუთხორიქ მოილამს მინჯი დო კუნტი,
ქორენ დაილაშა სუმ ოში ღაღი,
ბუზისტერი გადულუნ ინი წკარეფე.
თეფე დაილაშა დორთ დანი კალე.
კადაფე გოტკერი თეფეშენ გალე,
არ ორდი ოკოხუმს სუმ ოტკომალე.
ქუნტეფე ომრინი[2]) ჭეშო დერეფე,
ყურ სათი დერეფეში ენგინი,
შქით სათი დაილა რენ დაქინი.
ცუდი რენ, თქუარე ნა, ეჭე დურბინი,
გამოწკედი, გაძირასენ დერეფე.
დიდო ჭერსტი იფენ ლაზიში კოჩი:
ისტერსე დაჩხურის ქომეშუტკოჩი,
ისტერსე მარტინი გადახქისი ნოტკოჩი.
გიგათერი რენან კვენტს შვერეფე.
ამმა ედღუდითე მოწკი ქუდი.
იდლა მით უწუმერ დუბარა მცუდი!

1) Поэтъ самъ: შქონეფე.
2) Тур. ონგრინი.

ქიბირი ვა რენან, ტესკოთი ქჲურდი.
ალჩალი უღუნან ჭემო გურეფე.
ჲა, გამილი დელიკანიშ რესიმი,
ბაშკაფეს ქუღუნი ჭემო ქესიმი?
ბელქი დობივათენ პოტე ხისიმი,
გამოჭკონდეს ესკი გურიშ წკუნეფე,
მთელ ქეგოჩქინაფი ხაი დო კაი,
მუ ორნელი რენან დალი დო ჩაი,
გური დოგაუკო ჭამოთე ლაი.
მუ მომჩარე, ნა გინჭარე ანთეფე?
სი თი-მჩხუ კოჩი რე, კოხობოწონი.
ჲუქსელი გოქაჩი, ვარ მოგიწონი.
ნა მეგომსქუნ ჯების, ხე მემოცონი.
ეს-ბერიში ვარ იხენენ ანთეფე.
ბადი ბორე, ქჩე დომავუ ფინბილი,
გური ესკი, ხოლო მინონ ციცილი,
მიონი ბათუმიშა, ჭექ დომოჩილი,
ამა ვარ ქომომჩა ჭემო ხირტეფე,
იდაშ-კულე მომინჯღონი ნიშანი!
კაი რენ, ზოპონან, კირალი სკანი.
ისტერსე უკითხი სი ჭამ დესტანი,
მუ კოჩი რენ, ოხოწონას, ლაზეფე.
კომში ბორეთ, შქით საათი სინორი,
ბათუმი იძირენ, ქორტიკო ქორი.
ასკერიქ ნა გეჩამს, იგნაფენ ბორი,
მაძირენან, ნა ფუთხუნან კაზეფე.
ჩქუნი კოჩი თქუ̂ანი ჲერი ოფშა რენ,
ქიმი ფურუნჯი რენ, ქიმი მუშა რენ.
ზენგინი რეთ, თქუ̂ანი ხალი ბაშკა რენ:
თქუ̂ანდე მულუნ მანათი დო ლაზეფე.
ყურნეჩი წანა რენ, ნა ბორეთ დოსტი:
დაჭა ვარ ბილტათენ ინშალა ფოსტი.
ჭაწი ბელა დიუ ჲუნანი კოსტი,
ხოლ'ქომემაჩქინეს ხაი ჯაზეფე.

ხუთ წანა რენ, ნა ვეს ჩქუნ-კალა ჯენგი.
დაწოხუ, ქობოხრე თურქიში დენგი.
კჲაფუსტერი იმტუ, დისარუ რენგი:
დობუხარით კუმაში დო ბეზეფე.
გო"რა გირითი რენ, თოლი ნა გჲუძინ,
ბაშკა კირალუფეს კაჰულა ნუძინ.
ხოლოთი უნჯარუნ ქო"თელი გო"ზინ,
ჰქრ ხალ ბოშ ქიდათენ ხოლ', დოშუზეფე!
ჩქუნი დენგი ნა რენ თქუანი დეჲლეთი,
კარაბალუდი რენ თქუანი მილეთი,
თქუანიში ვარ იფენ გურის იდლეთი.
ქტაფერი ჲუნანი, ჩხინდი-გუნძეფე.
ურუს თი-მჩხუფეში სი ხანედანი,
გჲენჯი კოჩი, დიდო გილუნ მეჲდანი,
ხუთ ოში მანათი თუთაში სკანი,
ნაკო გილუნ კონადი დო დუზეფე.
ჰეტრესბულის დიდი გილუნ მესნეთი.
კირალის კოჩი რე, ბოგნი ე სეთი.
ოფუშა გილუტასენ ფარა ქესეთი:
ჰანდა ჯკოში ქოთუმე და კუზეფე.
ფექჰლეგანიშ ბიჯი რაშიდი ჰილში,
დაგრა ქოის მილუნ ოხორი ჩქიში:
მტიქა მებინჯიკო ენ ზორი ჩქიში,
ჰაქშამეჲე ბიგი მთელ მარაზეფე.

ათინაში ბირაფა.

23.

ქალე ბოზო, მიში რე?
ოქრო დო გუ"მუ"ში რე,
მენდრალე ქო მაძირუ.
წულუ ბოზო, მიში რე?
ხაბერი ქოგიჯოფი,
სი შქიში ორე, შქიში.

შქიმდე გალე სევდალი,
ბოზო, ქოგიონუნი?
სკანისტერი სქუალინა
წულუ და გიონუნი?

24.

ელა, ქომოხთი, ელა, ენა ვარ მოგალასენ:
მოგოტროხოჲ პაჭა დო ენა ვარ გოგალასენ.
ბოზო, გაშკურინა დო ხუ̂ალა ვარ გოგალასენ,
ამსერი დოგილუმჯუ, ხუ̂ალა ვარ გოგალასენ,
ქომოჯი დოგიღურუ, ხუ̂ალა ვარ გოგალასენ.
ჯუმადი დოგიღურუ, ხუ̂ალა მოთ ქოგალასენ?
იდას კონქშილუდიშა სი მუჭო მოგალასენ?
ქალ’ ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ,
ამსერი დოგილუმჯუ, ხუ̂ალა ვარ გოგალასენ.
სევდალი ვარ გიონუნ, სი მუჭო გოგალასენ?
ქალე, ვარ ქოგოჭანდუ, სი ორდო მოგალასენ;
ქალე, დიქომოჯა ნა, პანდათი გოგალასენ.
სირა ქომოგიხთა ნა, შქიმდათი მოგალასენ.
ქალ’ ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ,
ამსერი დოგილუმჯუ, ხუ̂ალა ვარ გოგალასენ.
ქომოჯი დოგიღურუ, ხუ̂ალა მოთ გოგალასენ?

25.

ოდა არ ბოზო ქოხენ, ლეშკი გოლაკიდერი.
ეკჭოთვა, გიონარე კაპულა მოკიდერი.
სქუ̂ალითი ნამუ ორე, ქალე მიში ანდერი?
სკანი ახი-ზარითე გოვულუ გერი, გერი.
ეკჭოთვა, გიონარე, შქუნი ოხორი, ქალე.
სკანი სევდალუდითე გური მიტვასუნ, გური.
ქალე, ვარ ემჭოთვა ნა, შური ემალე, შური.
მა მენდრა გზა დობგუთი, სი გიტვასასენ გური,
უბა მუ მელიგიხენ მუჭო მაქვალი გური?
ბოზოთვე მუ გოლულვან, ქალ’ბოზო, სური სური?

უჯი მუ გეძეგობუ მუჭო მჭითა ალთუნი?
ა ქოგოგაგორა დო დობძურა ნა, დობძურა
გზა ქოგელეგიხედი დოძუმჯუ დოთანაშა.
ჭელალძუდი ქეჭოფი, ქალე, იდი ხანაშა.
ხოლო მოგიგორარე, წუძუ ბოზო, წანაშა,
ქართალი გინჭარარე, ქალე, მა მოვიდაშა.
პანდა გოგიშინარე, ქალ'ბოზო, გოვიდაშა.

26.

მამული ქოდოკიჲუ: ჭაწი დოთანასერენ,
ქალ'ბოზო, ჭალი ჩქუნი ჭაშო მუ ივასერენ?
ქალე, ვარ ემჭოფა ნა, მონდო დოძურასერენ.
ნანა სკანი გურითე, ვარ გოქომოჯასერენ.
ბოზო, მა ვარ ეკჭოფი, სოლე გიონასერენ?
მიში ბოზო-მოთა რე, ქჲა ნა მოგატასერენ?
ბოზო, მიში ბოზო რე? გური გეგატვასერენ,
მამული უკუდელე ზორი უძუნ თუდელე.
ა [1]) ქომეგაჭაფხიკო უბაფეში თუდელე.

1) ა] აჲ.

B. Восточное нарѣчіе.

I.

ხოფური ენა. Хопскій говоръ.

Стихи.

1. ნანა.

ნანა, ნანა ჭანჭანა,
კამბურიში თანჯანა!
მა გინკან, სი ინჯირი.
ნანა ხალადი სკანა!

2. მამული.

მამული თი-ხერხერი,
დადულის ლუხერი.
ოშანა ბედი-სკანის:
გინტაშ-კულე მუხერი.

II.

На такъ называемомъ «батумскомъ» говорѣ.

(По записи Ач̔аряна съ исправленіями).

ოლაფუ. — *Бесѣда.*

1.

„სი ლაზური გიჩქინი[1]?" — „Знаешь-ли ты по-ч̔ански?"

— ციქა (არ ციქა) მიჩქინ[2]. — Немного знаю.

— მა დიდო ვარ მიჩქინ, ამა ჯუმა ჩქიმი[ს] ჩქიმდენ კაი უჩქინ[3]. — Я не очень знаю, а братъ мой лучше меня знаетъ.

— მა დიდო კაი ბზოპონ[4]. — Я говорю очень хорошо.

„ბითუნ ლაზური ბლაფათ[5]". — „Будемъ все время говорить по-ч̔ански".

„მუ გიჩქინი?[6]" — „Что ты знаешь?"

— მუთუ ვარ[7]. — Ничего.

„ლაზური ნენა არ სქუ̂ა ნენა ვარ რენ[8]", — „Ч̔анскій языкъ не изъ красивыхъ".

„თჲურქჩე[9] ლაზურიშენ დაჰა სქუ̂ა[10] რენ". — „Турецкій красивѣе ч̔анскаго языка".

„ნაკონ[11] ნენა გიჩქინი?" — „Сколько ты знаешь языковъ?"

— ოთხ[12] ნენა. — Четыре языка.

„სი ლაზური სო დიგური?" — „Гдѣ ты выучился ч̔анскому?"

2.

„ჯეგაბი მამჩი[13]". — „Отвѣчай мнѣ"!

1. გიჩქინი A. 2 ციქა (მციქა или ამციქა px) ქომიჩქინ A. 3. მა ოვუმა ვა მიჩქინ, ამა ჯუმა ჩქიმის ჩქიმდენ გორჩი უჩქინ b. 4. მა გორჩი ვისაფარ b. ვ вм. პ въ ვისაფარ по произношенію булеп̔ца Али-реиза, Февзи-бей утверждаетъ, что ვ вм. პ неизбѣжно въ устахъ булеп̔цевъ, не имѣющихъ звука პ. 5. მითელი ლაზური ვისაფართ b, მითელი ლაზური ბიპარამითათ px. 6 მუჲა გიჩქინი A. 7. მუთუ ვა მიჩქინ A. 8. ლაზური ნენა არ ოსქუ̂ა ნენა ვარ ონ b, въ px: ...არ მსქუ̂ა ვა რენ. 9. თურქჩული px. 10. მსქუ̂ა px. 11. ნაკო px 12. ოთხო px. 13. დომიწვი px.

— მუ მკითხუჲ?

— О чемъ ты спрашиваешь меня?

„სი ჯუკუაბი მოთა ვარ მომჩაჲ?"

„Почему ты не отвѣчаешь мнѣ?"

— ვარ ვისიმინი.

— Я не разслышалъ.

3.

„მუჭო რეი?"
„კაი რეი?"
— მა რაჰათი მიღუნ.
— კაი ვორე.
„სი სერ მუჭო ინჯირი?"
— მა ამსერი დიდო კაი ვინჯირი.

„Какъ поживаешь?"
„Хорошо-ли тебѣ?"
— Я покоенъ.
— Мнѣ хорошо.
„Какъ ты спалъ ночью?"
— Я отлично спалъ эту ночь.

„ჯუმა სკანი მუჭო რენ?"
— ჯუმა ჩქიმი ციქა ხამნელი რენ.
„ნაკო ნდღა რენ, ხამნელი რენ?"

„Какъ твой братъ?"
— Мой братъ чуточку болепъ.
„Сколько дней, какъ онъ боленъ?"

— ჟურ-სუმ დღა რენ, ვარ რენ
„ჰექიმი მულუნი?"
— ანდღა ჰექიმი მოხთასუნონ.

— Едва два, три дня.
„Приходитъ ли докторъ?"
— Сегодня докторъ долженъ прибыть.

„ღორმოთიქ შიფა მეჩას! აჲა უჩა ამბაჲი ტუ. მან ეშო ნუნგაფს, ოტი ხუთ დღა რენ, ტარონი ყინი რენ, ჯუმა სკანიში ხამნელობა აჲაშენ რენ".

„Богъ да дастъ ему здоровья! Это было печальное извѣстіе. Мнѣ такъ кажется, что болѣзнь твоего брата отъ холодной погоды, наступившей вотъ уже пять дней".

4.

„სი ღომან მუ ჭარუფტი?"
— ბაბა ჩქიმიშა მექთუბი ბჭარამინტუ.
„სი მუნდეს ჭარუფტი?"

„Что ты писалъ вчера?"
— Я хотѣлъ написать письмо отцу.
„Когда ты писалъ?"

— ჟურ დღა ჭარალი მიღუტუ.

— Дня два тому назадъ мною было уже написано.

— ომან ჭუმანი ჭარალი მიღუ-ტუ.

— Вчера утромъ мною было уже написано.

„ებერ სი ჭარა ნა, არ მამჩი!“

„Дай-ка мнѣ, если ты напишешь!“

— მა ემუშ მენდაუჭარამიმონ წანაშა.

— Я напишу ему въ будущемъ году.

5.

„საათი ნაკო რენ?“

„Сколько часовъ?“

— თამამ ჟურ საათი რენ.

— Два часа въ точности.

— სუმ დო გყ̂ერ რენ.

— Три съ половиною часа.

— ჯით⌜ის⌝ ხუთ⌜ი⌝ მეკალათვე რენ [მეკალათვერი x, მეჲალათვე-რი V]

— Прошло пять (минутъ послѣ) десяти.

— ჟურ საათი⌜ს⌝ ეჩ დო ხუთ მე-კალათვე რენ.

— Прошло двадцать пять (минутъ послѣ) двухъ часовъ.

— ჟურ საათიშა ჯით დო ხუთ დებებე ოუორეფს.

— Два часа безъ пятнадцати минутъ.

— ჟურ დო გყ̂ერ საათიშ ხუთ დებებე ოუორეფს.

— Безъ пяти два съ половиною часа.

— საათი ჩქიმი ვარ იგზარს: ქოდოდგითუ.

— Мои часы не ходятъ: остановились.

— სერ ქოდოდგინე რენ.

— Они остановились ночью.

6.

„დიდო ჲანო რენ“.

„Очень поздно“.

„ოდრო რენ“.

„Рано“.

„დიდო გამიჲანტუ“.

„Я очень запоздалъ“.

„არ საათი დიყუ, სი აქო ვარ რე“.

„Вотъ уже часъ, какъ тебя нѣтъ здѣсь“.

„ანდღა ხუთ დღა დიყუ“.

„Сегодня вотъ уже пять дней“.

7.

„მა დიდო გური მომიხთუ". — „Я очень разсердился".

8.

„ჯოხო სკანი მუ რენ?" — „Какъ твое имя?"

— ჯოხო ჩქიმი ჰასან რენ. — Мое имя — Хасанъ.

9.

„ა კოჩი დიდო ხათირლი დო ჯოხონი კოჩი რენ". — „Этотъ человѣкъ весьма уважаемый и прославленный мужъ".

„ჲა მუ ლუბონი კოჩი რენ!" — „Какъ неопрятенъ этотъ человѣкъ!"

„ა კოჩი ჯუმა ჩქიმიშ აჯბაბი ტუ". — „Этотъ человѣкъ былъ другъ моего брата".

„ჯუმა ჩქიმი ხჩე-თვიმთვილონი არ ბადი რენ". — „Мой братъ — старецъ съ бѣлою бородою".

10.

„სი აკო ოდრო სო ნულუ?" — „Куда ты идешь такъ рано?"

— ჯუმა ჩქიმიშ ოხორიშა «მელულუ». დღას არ-ჟურ ფარა «მელულუ». — Я иду въ домъ моего брата. За день я иду къ нему раза два.

— მა თჲუქანიშა ალნე მელულუ. — Я теперь только иду въ лавку.

— მა თჲუქანიშა ვარ «მელულუ». — Я не иду въ лавку.

„სი სოლა მულუ?" — „Откуда ты идешь?"

— ჩარშიშენ «მოლულუ». — Я иду съ рынка.

— ნანა ჩქიმიშა ვიდი. — Я ходилъ къ матери.

— მა გავაგნი, ოტი ნანა სკანი ხამნელი რენ. — Я узналъ, что твоя мать больна.

— ჰექიმეფე უზოპინუნან, ოტი აჲა ბადი რენ. — Доктора сказали, что ей плохо.

„ნაკო დღა რენ, დონჯირელი რენ?" — „Сколько дней, какъ она лежитъ?"

— ომან ჭკუმანი ინჯირუ. — Она слегла вчера утромъ.

„თანრიქ შიფა მეჩას!" — „Богъ да дастъ ей здоровья!"

11.

„ჭუმან სი ჩარშიშა იდაგინონი?“	„Пойдешь ли ты завтра на рынокъ?“
— ჰო, მა დულჲა მიღუნ, ვიდამინონ.	— Да, у меня дѣло, пойду.
„მა დულჲა ვარ მიღუნ, ამა ჯუმას ჩქიმიშენი ვიდამინონ“.	„У меня нѣтъ дѣла, но я пойду изъ-за брата“.
— მუ დულჲა გიღუტუ, ოტი მომკითხი?	— Какое было у тебя дѣло, что спросилъ меня?
„მათი სკან-კალა ისა ვიდამინტუ“.	„Я также пожалуй пошелъ бы съ тобою“.
— ჭუმენ არ გულამილი მან!	— Завтра зайди какъ нибудь ко мнѣ!

12.

„ჯუმა სკანიშ ოხორი დიდო მენდრა რენი?“	„Далеко ли находится домъ твоего брата?“
— ვარ, ხოლოს რენ, მელენი სოხახის რენ, არ ჭითამ ოხორი რენ.	— Нѣтъ, онъ близко, на противоположной улицѣ, это—красный домъ.
„აჲა ოხორი მუში რენი?“	„Этотъ домъ принадлежитъ-ли ему?“
— ვარ, ალიშ რენ, ამა გამაჩასუნონ.	Нѣтъ, онъ принадлежитъ Алію, но собирается продать.
„თქჳან ნაკო ნჯუმა რეთ?“	„Сколько братьевъ васъ?“
— ჩქინ ანშ ჯუმა ვორტით, ამა გოწოწოხ ჟურ დოღურუ დოაწიმ ოთხ ვორეთ.	— Насъ было шесть братьевъ, но въ позапрошломъ году двое скончались, и теперь насъ четыре.
„ჯუმა სკანი სო რენ?“	„Гдѣ твой братъ?“
— აქ ვარ რენ, ამა იშთე მულუნ.	— Его здѣсь нѣтъ, но вотъ онъ идетъ.

13.

„თქჳა ნა გძირი, დიდო კაი მა-	„Я очень доволенъ, что Васъ

წონუ: მა ტკობაშა ოზოპინუში დაფი მიღუნ“.	увидѣлъ: у меня нѣчто для сообщенія секретно“.
— აშო რენ ნა, დომიწვი!	— Если такъ, скажи мнѣ!
„არ კაჭვეშა ვიდათი? აქონაში“.	„Не пойдемъ ли въ кофейню? Тамъ“.

14.

„ასტერიშა ბორჯი მიღუნ“.	„Я долженъ одному“.

15.

„ანდღა ტაროსი კაი რენ“.	„Сегодня хорошая погода“.
„ცა, შქვით დღა რენ, მოზღიმერი რენ“.	„Семь дней, какъ небо заволокло тучами“.
„აწი მჟორა ჲეხთასუნონ: პულაფე ნულუნ, ტაროსი გაკეთტასუნონ“.	„Теперь взойдетъ солнце: облака уходятъ, погода улучшится“.
„ცა ბულუთონი რენ, ამა კალაში რენ“.	„Небо облачно, но вѣтеръ“.
„აჲა მუ ყინი კალაში რენ!“	„Какой холодный вѣтеръ!“
„ბეთი კალაში უბარს“.	„Неистовый вѣтеръ дуетъ“.
„დიდი ყინი მომჭუნ“.	„Мнѣ очень холодно“.
„ანდღა ყინი დიდი რენ“.	„Сегодня сильный холодъ“.
„ანდღა ქშო ნუნგაფს, ოტი ჭუ″მა უპირებუნ“.	„Похоже на то, что сегодня пойдетъ дождь“.
„ბელქი თჳრი მთუ̂ასუნონ“.	„Можетъ быть, выпадетъ снѣгъ“.
„თჳრი დობურთინი“.	„Я игралъ въ снѣжки“.
„ანდღა ტაროსი დიდი ჩხოფა რენ“.	„Сегодня погода очень жаркая“.
„ჩხოფა ანდღა დიდო რენ“.	„Жара сегодня сильная“.
„ოდრო ოდრო (გაპინერი გაპინერი) გაჭანუ“.	„Непрерывно сверкала молнія“.
„ჩაშენ დუმანი ქაგეფთუ“.	„Туманъ спустился съ неба“.

16.

„ჯუმა, მა დიდო მჩქირონს“.

— ციქა ქოალი დო ყვ̂ალი მოგიღა?

„ქოალი დო ცხული მომიღი!“

„Братъ, я очень голоденъ“.

— Не принести ли тебѣ немного хлѣба и сыра?

„Принеси мнѣ хлѣба и грушъ!“

17.

„აჲა მეჲვეფე დოყოფუმე რენ“.

— მა დიდო მეჲვა კაი მაწონენ.

„Эти фрукты—зрѣлы“.

—Мнѣ очень нравятся фрукты.

18.

„ოჭკომუშენი აშჯიხანაშა ვიდათი?“

— თქვ̂ან მუ გინონან, ოტი მოგიღა?

„ციქა. ჩორბა მომიღი!“

„ციქა გიბერი ხორცი მომჩი, ამა კაი გიბერი ტას!“

„თქვ̂ანი გჲარეფე კაი რენ“.

„აჲა ხორცი ნოსტანეი ხორცი რენ, ამა ჯუმუ ვარ უღუნ“.

„მა ხორცი მომიღი, ამა ჲაღლი ტას!“

— ჩქვ̂ა მუ მოგიღა?

„ჩქვ̂ა მუთუ ვარ მინონ, ჩუ″ნქი ართუქ დოვიცხი“.

„აჲა გჲარი ჯუმონი რენ“.

„ოჯუმალე მომჩი!“

„თუ″თუ″ნი სკანი მომჩი. არ ციგარა ყოფუმამინონ“.

„Хотите, пойдемъ въ ресторанъ, чтобы покушать?“

— Чего Вы хотите, чтобы я принесъ?

„Принеси мнѣ немного супа!“

„Дай мнѣ немного варенаго мяса, но чтобы мясо было хорошо сварено!“

„Ваши кушанья—хороши“.

„Это мясо—вкусное, но оно безъ соли“.

„Принеси мнѣ мяса, но чтобы оно было жирное!“

— Что еще принести Вамъ?

„Больше мнѣ ничего не надо, такъ какъ я уже насытился“.

„Это кушанье—соленое“.

„Дай мнѣ солонку!“

„Дай мнѣ твоего табаку, хочу сдѣлать себѣ папиросу“.

„დიდო შექერონი კაჴვე მომიღი!"	„Принеси мнѣ кофе послаще!"
„მა არ კიბრითი მომჩი, ციგარა ჩქიმი დობჭჷა".	„Дай мнѣ спички, закурю (*букв.* зажгу) я себѣ папиросу".
— აწი ქომოვიმარ.	— Принесу сейчасъ.

19.

„დიდო მინონ ჯირომა".	„Очень хочется мнѣ спать".
„დიდო მანჯირენ".	„Очень мнѣ спится".

20.

ჟვილი მოყჟვს."	„Потъ течетъ".
„მა დიდო ჟვი გემჩინ".	„Я очень потѣю".

21.

„ციქა დოხედი დო ვიდათ!"	„Посиди немного, и пойдемъ!"

Чанско-русскій словарь.

ა.

1. «**ა** этотъ, ა კოჩი этотъ человѣкъ» Ачар. съ помѣткою «(Bt) (peu usité à At.)» — рх, см. *Гр.*, § 41, а, 1.

2. **ა** см. ყა.

3. **ა** см. არ.

აა *междом.* нѣтъ; я слышалъ въ А: ჩაა (-рх, -х). Такое отрицательное междометіе встрѣчается и въ картскихъ говорахъ, какъ напр. въ гурійскомъ, гдѣ оно звучитъ ჩა!

«**აბგჲა** (At) рѣчка» Ачар. Быть можетъ, это—названіе какой либо рѣчки.

აბდესი (т.-перс. ابدست) омовеніе.

«**აბრეკ** (Er. 281) разбойникъ» Ачар.

«**აგგირი-ცხენი** (Er. 178) жеребецъ», см. აჲგირი.

ადეთი (т.-арб. عادت) обычай.

ავი А животное, звѣрь.

ავლია (греч. αὐλή) А площадь вокругъ дома, ავლა V, ავლი рх, ავლია ხოჯიკა, პანდა ხოჯიკა А бычекъ съ площади вокругъ дома — всетаки бычекъ.

«**ავროხი**» см. ვორხი.

აჸ см. ყაჸ

აჸმალიდა названіе рыбы.

ათმაჯა (т. اتمجه) х, рх, V ястребъ (охотничій), ср. სიფთერი.

აი см. აჲ.

აკათენ см. კათ.

აკარდაში вм. ***არკადაში** (т. ارقداش) товарищъ.

1. «**აკო** (At) однажды».

2. **აკო** см. ჭაკუ.

აკონოჲ х столько, بوقدر.

აკრა А берегъ, см. პიჯი, ჩინარი; ლივადი აკრა заборъ сада по R.

აკშამი (т. اخشام) вечеръ, აკშამ-უსტი (т. اخشام اوستی) къ вечеру, ср. აქშამა.

ალაბალუღი (т. الابالق) А форель, ср. კალმახა.

ალანი А сверстникъ, ср. არ-წანერი.

ალაფი (едва ли тур. يولاف овесъ, скорѣе عَلَف) сѣно.

ალთუნი (т. التون) золото, золотая монета, მჭითა ალთუნი красное золото, ართუნი х, ср. ოქრო.

ალი см. ყალი.

ალიონი х чайка, ср. ჭინო

ალჩალი (т. الچق) низкій, смиренный.

ამ см. ჰამ.

ამა (т.-арб. لما) но, ამმა.

ამბაი х, рх новость, вѣсть, ამბარი V, უჩა ამბაჲი «Bt» дурная вѣсть.

ამდლა см. ღლა.

ამენჯელე см. მენჯელი

ამმა см. ამა.

ამოთ ამოთ х медленно, ср. თამო თამო.

ამსერი см. სერი

ამსიქა см. მ-ციქა.

ამუ-ქ х этотъ, *Гр.*, § 41, b, 1.

ამციქა см. მ-ციქა.

ანამიდი А, х цилиндръ изъ вертикальныхъ палокъ на ножкѣ для наматыванія нитей, часть ткацкаго станка, ალამიდი V (въ самомъ городкѣ о-კინთხე), см. ლიხალი

ანაჯი см. ღაჭო

ანდერი безъ хозяина, безпризорный, въ значеніи груз. უპატრონო, ოხერი სქუალითი ნამუ ორე, ქალე, მიში ანდერი? И красавица то ты какая, дѣвушка, чья ты безпризорная? Очевидно, это арм. անտէր. Слово употребляютъ здѣсь въ турецкомъ и въ Кполѣ, и потому думаютъ, что оно турецкое. Въ ч̣анскомъ не знаютъ ни значенія «половина», ни значенія «женщина кого то», какъ это объяснено у А ч̣ар., также считающаго слово турецкимъ по происхожденію.

ანდლა см. ღლა.

ანთერი зипунъ.

ანთეფე, ანთეფე-ქ см. *Гр.*, § 48, e, 2, ბ.

ანთხორუ см. თხორ 1.

ანიმსე V племянникъ, *собств.* сынъ брата, ანიფსე х, ჯუმაშ ბერე, ბოზ' ორტას, ბიჭ' ორტას, ანიმსე რენ V если дѣвушка — ჯუმაშ-ბერე *дитя брата*, если мальчикъ — ანიმსე.

ანკე х охотничья птица цвѣта ястреба, ловитъ пташекъ, мухъ, бабочекъ.

ანკესი (груз.) удочка.

«**ანკოჭ**» см. კოჩი.

ანშუნთხა см. შუთუ.

ანტამა см. ატამბა.

ანტენი А часть ткацкаго станка: скалка для наматыванія сотканнаго полотна, см. ლიხალი.

ანტიში см. ანტრისე.

ანტრისე: ნანაშ ანტრისე V мачиха, ნანაშ ანტიში х, рх.

«**ანშენერი**» см. აში.

ანცერა А черника (слышалъ я въ Ламѳо), ср. კაცხანაკა

ანწი см. წანა.

ანწკლი b бузина, см. ინჭირა.

ანწო см. წანა.

ანჭარია см. ანჭკარია.

ანჭკარია AV, рх мелкія рыбешки; по объясненію хопца ихъ не ѣдятъ; ანჭარია «(At) макрель (рыба)».

ანჯალი, ანჯალ (т. انچق) съ трудомъ, едва.

აჲ (т. آی) мѣсяцъ, аи, ср. თუთა, — აჲლული (т. آیلق) мѣсячное жалованье.

აჲა А этотъ, *Гр.*, § 41, b, 1, ჰაა сейчасъ малоизвѣстная форма, აა კოჩი этотъ человѣкъ, у А ч̣аряна съ ссылкою на «Bt» приведена фраза: აა შუ ყინი [а не «ღინი»!] კალაში რენ! что это за холодный вѣтеръ!

აჲგირი жеребецъ, но это тур. ایغر, что въ х мнѣ объяснили по-ч̣ански:

ყვაკონი ცხენი, ср. «აგგირი».

აპლადი «аплад», названіе сѣти.

აპრილი см. თუთა

აპუტრაკი V лекарственное растеніе, х растеніе горькое на вкусъ; въ груз. აპუტრაკი чемерица (Р. Эристовъ, *Сл.*, s. v.).

ა-ჟურ см. არ

არ (<ართი) одинъ, არ ბერე одинъ мальчикъ, არ მცხული одна груша, არ დიდო დიდი ოხორი одинъ громаднѣйшій домъ; одинъ только, solus, ოხორის არ რეი? дома ты одинъ только? разъ, ჭუმანი არ გოლომაქთი груз. ხვალ ერთი გამომიარე *букв.* завтра разъ заверни ко мнѣ, т. е. какъ нибудь зайди завтра ко мнѣ, фраза въ такомъ же значеніи у Аҷар. безъ указанія нарѣчія гласитъ: «ჭუმენ არ გულამილი მან viens me voir demain une fois»; съ отпаденіемъ исходнаго *რ* то же слово гласитъ ა, ა ნღლა b одинъ день, ა-ჟურ ღლა რენ уже нѣсколько дней, какъ (у Аҷар. съ ссылкою на «Bt» въ этомъ значеніи фраза: არ-ჟურ ღლა (sic) რენ).

არ-, т. е. тоже არ *одинъ* въ сложеніи съ тѣмъ или инымъ существительнымъ, прилагательнымъ и мѣстоименіемъ см. подъ этими вторыми частями сложныхъ словъ, какъ то— თოლი, მუთუ (მუთი, მუთხუ), მ-ციქა (არ-ციქა), წანერი и т. п.

1. **არა** вѣтвь по Ф.- бею, см. ყა.
2. **არა** (т. ارا) внутри, среди.

არაკანი см. რაკანი.

არარანცი (არარანწი) А видъ лимона, крупный, но столь же кислый; въ рх мнѣ назвали было эквивалентомъ ტრუნჯი, но сбились, стали противорѣчить другъ другу и подъ конецъ отожествили съ своимъ არანჯი, არანწი х.

არანწი см. არარანცი

არანჯი см. არარანცი.

არგუნი топоръ.

ართელი рх первый.

ართი (>არ) одинъ, ართი ართი А одинъ другого, другъ друга, ართიქ ართის V, х, ართიქ ართი х, ართი კათის рх, კართი კართი А, კართი კართი ზლაპუნჯეს А была большая суматоха, *букв.* другъ друга мяли, см. არ.

ართმა (т. ارتمه) приростъ, избытокъ.

ართუქ (т. ارتق) наконецъ, итакъ; уже.

არიანი см. თანი.

არიფი (т.-арб. عارف) свѣдущій; ученый.

«არმალი [ср. греч. ἁρμάριι] (R) шкапъ, буфетъ».

არ მუში первый, *Гр.*, § 36.

არქაბი Архава, ср. არხავე.

არხავე Архава, ср. არქაბი.

ასთერი см. თერი.

ასკერი см. ესკერი.

ასლანი (т. اسلان > اسلا) левъ; въ Архавѣ названіе піастра, ср. კროში.

ასტერი см. ასთერი.

ატამბა А персикъ, ანტამბა х, V.

აქ см. ჰაქო.

აქოლე см. ჰაქოლე.

აქონაჲ А до сихъ поръ.

აქონაში см. ჰაქო.

აქრა см. ქრა.

აქშამა (т. اخشام) до вечера, ср. აკშამ.

ალანი А, рх новый, ალანი წანა новый годъ; январь, ср. ალნე; — ალნობა А, рх новость, ალნობა V.

აღარღალუ см. ღარღალ.

აღნე V, рх новый; сейчасъ, აღნე ოხორი новый домъ, მა თჳუქაანიშა აღნე მეულურ (ბულურ V) я теперь только иду въ лавку, ср. აღანი; — აღნობა см. აღანობა.

აღნუსე V невѣжество, ср. ღნოსი.

აღუ (т. جَلْ) А, х желчь.

აღუსტოზი августъ, ср. თუთა

აში AV шесть, აშ х, ანში, «აშ მუშ (R) шестой», *Гр.*, § 36.

აშო см. ჰაშო.

აშჯიხანა (т. آشخانه) кухня, ресторанъ.

აწი х см. ჰაწი.

აწირლე х оса, აწილი рх, მაწულე или მაწურლე А, მჩხუშ აწირლე х крупный видъ осы.

აწილი см. აწირლე

აჭარა см. მცხული.

ახთი (т.-арб. اجل) обѣщаніе, но по толкованію лаза — тоска.

ახი (т. آخ) увы! горе! ახი, ვახი о, горе! ახი-ზარი ахъ! плачъ!

ახიპიჯი см. ახირპიჯი.

ახირი V хлѣвъ, конюшня, ср. ბაკი, ახირპიჯი садъ передъ домомъ, *собств.* передъ конюшнею въ нижнемъ этажѣ дома, ახიპიჯი V.

აჯაბ (т.-арб. عجب) удивительно; интересно.

აჯამი (т.-арб. عجم) чужой, незнакомый.

აჰბაბი (т. احباب) другъ, пріятель.

ბ.

1 **ბ: კოწო-ბუშუ** А (по R) вѣшать, н. კოწო-ვობუშ А вѣшаю, კოწო-ბობუშ рх, аор. კოწო-ვობი А, კოწო-ბობი рх, б. კოწოვობარე А, კოწო-ბობარე рх, страд. კოწობურ вѣшаюсь; — аор. съ дат. отн. გელე-გობუ повисъ у тебя;—н. ელე-გობუნ виситъ у тебя (на тебѣ); — страд. съ дат. отнош. н. მე-ბობურ привязываюсь.

2. **ბ:** «გებუშუ» по Ачар. давать пить, წკარი (წარი А) გებუნი AV я далъ ему пить воду, წკარი გევუნი (გებუნი рх) х, рх;—III-я пор. н. გოვობამ А поливаю, გოვობაფ х, გობაფ, გობაფს, წარი (წკარი V) გობამს AV поливаетъ водою, წკარი გობაფს х; — ღოლობუშან см. ო-ნ-ჩახულე.

3. **ბ:** н. მო-ბურს х, V ярится, гонится за самкою, прош. нес. მობურტუ, пов. მობურტას, ხოჯიკა მობურს V бычекъ гонится за коровою.

4. **ბ-** см. ვ- 1.

1. **ბაბა** отецъ; — უბაბელი безъ отца.

2. **ბაბა** V ножка стула: ихъ четыре (см. ჰერონი). Въ х утверждали, что это не лазское [чанское], а турецкое слово.

ბაგენი х, V помѣщеніе для сѣна, кукурузы или камышей, ср. ნალაა, სერენღე.

1. **ბაღ:** аор. ღომბაღი я родилъ, буд. ღომბაღამინონ, II пор. аор. ღოვიბაღი V, б. ღოვიბაღამინონ.

2. **ბაღი** старикъ, см. ბინეხი; Ачар. приводитъ и форму съ тубал-кайнскимъ именнымъ окончаніемъ: ბაღე; — отым. глаг. аор. ღოვიბაღი я

состарился, დიბაღი AV ты состарился, б. ვიბაღამინონ; III-я пор. аор. დომბაღი AV я состарилъ его; — ბაღობა старость.

3. «**ბაღი**» см. ბითი; — «ბაღობა злоба, безобразіе».

ბაზი (т.-арб. بعض) нѣкоторые, кой-кто.

ბათმანი х кувшинъ съ ручкою изъ глины (для воды), особая мѣра жидкостей; половина его ბარღალი х.

ბაკი х хлѣвъ, конюшня, арм. բակ, ср. ახირი

ბალარძაღა х названіе растенія.

ბალურძაღი V помидоръ.

ბალული (т. بالق) рыба; — ბალუკჩი или ბალუქჩი (т. بالقچى) рыболовъ; — ბალუკჩილული или ბალუქჩილული (т. بالقچىلق) занятіе рыболова, рыбное дѣло.

ბანდალერი х качающійся (напр. пьяный).

ბარ: ობარუ A дуть, ბარს дуетъ, ნობარს или უბარს AV, х дуетъ на него, დიდო კალაში უბარს вѣтеръ сильно дуетъ (вм. დიდო A ч а р. пишетъ ჯიბეთი, переводя его «неистово», но встрѣчавшимся мнѣ лазамъ слово неизвѣстно), наст. მეუბარუფ х я дую, аор. მეუბარი, б. მეუბარამინონ, н. დობარუფ надуваю, аор. დობარი, б. დობარამინონ, II-я пор. н. დოვიბარუფ надуваюсь, аор. დოვიბარი, დიბარი, დიბარუ, б. დოვიბარამინონ.

ბარბალ х: н. ბარბალაფ брежу, несу вздоръ, нахожусь въ бреду, аор. ბარბალი, б. ბარბალამინონ, пов. отр. მო ბარბალა не болтай; — объект. строя III-го спряж. н. მაბარბალენ id., გაბარბალენ, აბარბალენ, მაბარბალენან и т. д., аор. მაბრბალუ, сосл. მაბარბალა

ბარგალ см. ბრანგალ.

ბარდაღი (т بارداق) V, х кувшинъ, обыкновенно глиняный, для воды; формы «ბურდაკ», приводимой R, я не слышалъ, см. ბათმანი.

ბარღი стогъ, въ частности папоротника, собираемаго для унаваживанія почвы.

ბაცა AV трусливый, мягкій, слабый.

ბაღ: и მაღომიბაღუნ мнѣ достаточно, სი ღოგიბაღუნ, ემუს ღუბაღუნ (<ღუბაღუნ), ჩქინ ღომიბაღეს, თქუა ღოგიბაღეს, ღუბაღეს (< ღუბაღეს), также AV, конечно, съ привычными для этихъ говоровъ формами самостоятельныхъ мѣстоименій, б. მიბაღასენ.

ბაღლული (т.-перс. باغلق) сады.

ბაღუ V амбаръ для мелкаго орѣха, яблокъ и т. п.

1. **ბაში** (т. باش) глава, см. კითი.

2. **ბაში** (< ბარი'ში, т. بارش) миръ, перемиріе, договоръ.

ბაშკა (т. باشقه) другой, иной.

1. **ბაშლული** V даръ, приносимый невѣстѣ или жениху, ბაშლული მუ ღოგიღვეს? что тебѣ дали (*букв.* положили) въ даръ?

2. **ბაშლული** (т. باشلق) башлыкъ. Въ описаніи башлыка, основательно названнаго лазскимъ головнымъ уборомъ, А ч а р. допускаетъ двѣ неточности: 1) его дѣлаютъ изъ шерстяной матеріи, а не только изъ верблюжьей шерсти, 2) полосы, свѣшивающіяся съ пирамидальной части, длиною бываютъ меньше метра.

ბაზ x: н. ბახუფ и დობახუფ бью (человѣка), молочу (хлѣбъ), аор. დობახი, б. ბახამინონ Основа извѣстна и въ рх, но здѣсь предпочитаютъ въ томъ же значеніи ჭახ

ბახჩიში (т.-п. بخشش) даръ, подарокъ; — отым. глаголъ: н. დობახჩიშუფ х я ему дарю, дѣлаю подарокъ, аор. დობახჩიში.

ბგარ см. ფგარ

ბედეშურა A драть, ср. ხარტოშა.

ბედი (груз.) x судьба.

ბეზი (т. بز) полотно.

ბეთი x неистовый, страшный, см. კალაში.

ბეჲათი- или ბეაჲტი- beyati, см. ბიათი

ბეი см. ბერე.

ბეკმეზი (т. بکمز, но pètmèz) бекмезъ, сладкое вино, ბეტმეზი x.

ბელა (т.-арб. بلا) несчастіе, бѣда; «ბელლა (R) безуміе, сумасшествіе, бредъ».

ბელქი (т.-перс. بلکه) можетъ быть.

ბენჯელა V тупой, ბენჯელა ხაში тупой ножъ, ბენჯელა კოში тупой человѣкъ; ср. ჯანგარა

ბეჯა см. ბია.

ბერაბერი (т.-перс. برابر) вмѣстѣ.

ბერგი AV, x, въ селахъ ბერჯი мотыка (груз. თოხი) съ узкимъ желѣзнымъ остріемъ, неглубоко захватывающая мотыка; сѣкира; — отым. глаг. ობერგუ (ср. груз. მარგლვა) A полоть, ср. კონ.

ბერე дитя; сынъ, мальчикъ; въ селахъ A отъ встрѣчнаго въ Аѓинскомъ ущельѣ юноши слышалъ ბეი въ сочетаніи წულუ ბეი, но при переспросѣ онъ поправился и произнесъ: წულუ ბერე; — ბერობა дѣтство; ребячество.

ბერი (т.-перс. بر) сверху, по.

ბერწეული x гранатъ, ср. ნარი.

ბეტმეზი см. ბეკმეზი.

ბექარი (т بکار) вдовый; вдовецъ.

ბეჯლ: ობეჯლინუ V сердиться, ругать, н. ბებეჯლამ, аор. ბებეჯლი, б. ბებეჯლარე, ср. ყურ.

«ბთელი» см. მთელი.

ბიათი AV плохой, злой, безобразный, ბიათი AV, ბატი x, рх; Аѵар. приводитъ еще «ბაღი (Bt), beyati (At)», но этихъ формъ никто изъ моихъ собесѣдниковъ не слыхалъ, ср. ხავი

ბიბი тетка по отцу, слово аѓинское по свѣдѣніямъ Аѵаряна; мнѣ же разсказали въ Аѓинѣ, что у нихъ «сестра отца» (груз. მამიდა) гласитъ ბუდა, а ბიბი ничего не значитъ, что наоборотъ, такъ, именно ბიბი называютъ «сестру отца», т. е. «тетку по отцѣ» въ Батумѣ, ср. დადი; — ბიბიში ბერე A или ბიბი-ბერე двоюродный братъ, *букв.* сынъ тетки по отцу, ср. დადიშ ბერე.

1. **ბიბილი** A дѣтскій мужской членъ, ср. კუტუ

2. **ბიბილი** x бородка пѣтуха.

ბიგა палка.

ბითუნ (т. بتون) цѣликомъ, совсѣмъ; все время.

«ბილდა» груз. см. წუკალი.

ბიმბი V кувшинчикъ (какъ изъ металла, такъ и изъ глины).

ბინა A каждый изъ четырехъ столбовъ кукурузника; по Шукѵриэфенди, четыре балки квадратомъ, на углахъ коихъ всажены четыре столба кукурузника.

ბინეხი виноградная лоза, ბადი ბინეხი х хмѣль; — ბინეხნა AV много лозъ, ბინეხეფუნა х, рх.

ბირ: ბირაფა AV, х игра; пѣсня, въ А лучше ობირუ, х пѣніе; II-я пор. п. ვიბირ, аор. ვიბირი, б. ვიბირამინონ, V: н. ბიბირ и т. д.;—объект. строя 3-го спряж. п. მაბირენ пою, могу пѣть, хочется пѣть; — ბირობაში или ბიროლაში пѣсенный.

ბირგიჭი А локоть, ср. ღურუ

ბირდენ (т. ბერდ) сразу.

ბირინჯი (т. ჩურჩ) первый.

ბიჭი AV, х мальчикъ, сынъ; мужского пола (mâle); — ბიჭობა мужской возрастъ; храбрость, доблесть.

ბობოლა см. ბომბულა.

ბოგინა V улей, ср. კავრანი, ღუნი

ბოდა А сѣтка или сѣть мѣшкомъ для собиранія яблокъ: она привязывается къ концу палки; палка эта называется კალი, все же вмѣстѣ—ბოდა-კალი, ბოდა х сѣтчатый мѣшокъ для орѣховъ и т. п., ср. ოწილაშე и უშკური უწილონი подъ წილ, — ო-ბოდალე х сѣтчатый мѣшокъ для храненія птицеловной сѣти: въ него кладутъ сѣть для птицъ и подвѣшиваютъ подъ потолокъ.

ბოი (т. ქოე ростъ, размѣръ?): ზღვა-ბოი вдоль моря, по морскому побережью.

ბოზო дѣвица, дѣвушка, არ ბოზო ბიჭი მეჩვია V выдать какую либо дѣвушку за юношу; — ბოზო-მოთა AV дѣвушка (уменьш. и ласкат.) маленькая, милая, ჭუტა ბოზო х, рх, ср. კულანი.

ბოლი (т. ლოე) просторный, широкій.

ბომბულა х, рх паукъ; слово приводитъ въ формѣ ბობოლა и R, слѣдовательно, можно бы думать, изъ атинскаго говора, но см. რახნა

ბომქვა рх зеленая шелуха мелкаго орѣха, ср. ჭაკი

ბოდა (т ხოდ) краска.

ბოდღრული (т. ჲოდბინდ) ярмо.

ბონ: ობონუ AV, х мыть, II-я пор н. ვიბონუმ AV мою, аор. ვიბონი, б. ვიბონარე, н. ვიბონუფ х, аор. ღვიბონი, б. ვიბონამინონ, въ х мнѣ объяснили, что ობონუ мыть лицо, руки и т. п., ონახუ (подъ ნა-ხვ) — мыть бѣлье, стирать, ოჩხუ — мыть сосуды, доски; — ბონერი мытый (однако Ф.-бей отвергъ значеніе «чистый»).

ბორი (т. ქორ) труба.

ბორჯი (т. ჯორ) долгъ.

ბოლაკისტი х серебряное ожерелье.

ბოში (т. ჯოშ) пустой, досужій; бездѣльный; ღოლოხე ბოში пустой, полый внутри.

ბოჩი А, х баранъ, въ х слово объяснили такъ: ჩხურიში ყვაჯონი ბოჩი რენ [отъ] овцы самецъ есть ბოჩი

ბუა см. მუა.

ბუალვა см. ჭალვა

ბუორა см. მუორა.

ბრანგალ: ობრანგალუ х, V стучать ногами (о дѣтяхъ), ობარგალუ рх, მოთ ბრანგალუმ V не стучи или не шуми ногами.

ბრეზტი х, V сѣрый;—გობრეზტანერი сѣроватый.

ბრინჯი см. ბრინძი.

ბრიწ: ობრიწუ AV, рх, х раздирать,

разрывать, аор. 3-е л. ლობრიწუ A и др., н. 1-е л. ბრიწუფ x, аор. ლობრიწი, б. ბრიწამინონ, — аор. ებრუწუ V, рх разодрался.

მა-ბუზალე V (одно время слово мнѣ слышалось მაბუზალე) маленькая птичка, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, ср. სიმსი-კოკარი. წინტანი

ბუზი (т. ბუ) ледъ.

ბულა AV тетка (сестра отца), ср. ბიბი

ბულეკი AV рѣдька; приводимая Ачаряномъ съ ссылкою на «Bt» форма «ბულეჭი» фонетически вполнѣ закономѣрна и для A, но мнѣ нигдѣ не удалось ее слышать.

«**ბულეჭი**» см. ბულეკი.

ბულთი x, V мячъ; снѣжокъ, мячъ или шаръ (изъ снѣга); — отым. глаг. მთვრი ლობულთინი x я игралъ въ снѣжки, მთვირი ლობულთინი V, но въ x лучше: ბულთი ლოპი, также въ рх მთვირიში ბულთი ლოპი. У Ачар. еще форма **ბურთი** (отсюда и თვრი ლობურთინი) съ ссылкою на «Bt», но среди лазовъ мнѣ не удалось слышать эту форму.

ბული вишня (Ачар. сопоставляетъ съ ⌜ново⌝-арм. բաշ, но и это слово груз. ბალი), — **ბულონი** вишневый, съ вишнями.

ბულუთი (т. بلوت) облако, ср. ბულა; — ბულუთონი облачный, ცა ბულუთონი რენ x небо покрыто облаками.

ბუღული (т. بيغول) усы, ср. მუსტაკი

ბუნჯური x лѣнтяй.

ბურ: н. ბურუფ x я зашиваю, дѣлаю заплату, аор. ლობური, б. ბურამინონ

ბურბუ AV летучая мышь.

ბურგილი см. ბურგული.

«**ბურგვალი**» см. მორგვალი

ბურგული AV колѣно, ბურგილი x.

«**ბურდაკ**» см. ბარდაღი

«**ბურთი**» см. ბულთი

ბურეღი (т. بوراك) пирогъ: лазское блюдо изъ молока, сыра и масла; форшмакъ изъ рыбы «хамсы» (ქაფჩა).

1. **ბურღი** x многолиственное лѣсное растеніе, его называютъ также თუთიუ ლუფუ *букв.* медвѣжья капуста.

2. **ბურღი** (груз. ბურღი, т. بوغرى) буравъ.

ბურჭული A топоръ, сѣкира (груз. წალდი;) по объясненію Ф.-бея, «это — топоръ съ желѣзнымъ крючкомъ вродѣ носа».

ბუსტი A, x пузырь мочевой, ჩხურიში უვაჯის ბუსტი უწუმენ мочевой пузырь барана называется ბუსტი.

«**ბუსხა**» см. ბუცხა.

ბუტკა AV листъ (древесный), у Ачар. съ ссылкою на «Bt» приводится еще форма «butxa».

ბუტკუჯი x, рх, V пчела, ბუტუჯი A, у Ачар. приведена другая еще аѳинская форма «ბუტოჯი», теоретически вполнѣ закономѣрная, но я ее не слышалъ.

«**ბუშლა**» см. ბუცხა.

ბუცხა AV, x ноготь, коготь, ცხენი-ბუცხა копыто, см. ცხენი; фонетически закономѣрна, но мною не наблюдалась форма «ბუსხა», записанная R; также не довелось мнѣ слышать «ბუშლა»: ее Ачар. приводитъ съ ссылкою на «Bt»; что

касается «ბჩხილი» изъ Er., то это — грузинская форма.

ბუცხი V грабли (Ачар. сравниваетъ съ ⌜ново⌝-арм. *փոցխ*, но слово это грузинское).

ბუძგ: п. მიბუძგუნ у меня затекаетъ (нога), аор. ღმიბუძგუ у меня затекла нога, я отсидѣлъ ногу, б. მიბუძგასუნონ, ср. ზურზ

ბუძი (греч. βυζί) А титьки, груди, у Ачар. изъ R приводится еще форма «buzi», ср. ციცი; — ბუძოკოშუმერი [< ბუძი ოკოშუმერი] А молоко другъ съ другомъ сосавшіе, молочные братья, კართი კართი ბუძოკოშუმერი დიეს другъ съ другомъ сосавшіе груди были, въ отношеніи другъ къ другу были молочные братья, ср. ჯუმანგაფერი

ბუჯაღი V (т. چاق) уголъ.

1. **ბღ:** ობღუ AV, х брить, II-я пор. ბიბღამ V брею у себя, брею, аор. ბიბღი, б. ბიბღარე, III-я пор. н. ვობღამ А брею, аор. ვობღი, пов. ობღი, б. ვობღარე, относ. ვუბღუფ х я ему брею, ბუბღამ V, аор. ღვუბღი х, ბუბღი V, б. ვუბღამინონ х, ბუბღარე V, — объект. строя 3-го спряж. н. მო-მაბღენ х, V оскомину набиваю себѣ; тупо ноетъ (колѣно), «жуетъ», аор. მომაბღუ; — ბღერი бритый; — უბღუ небритый; безсмысленный (человѣкъ).

2. **ბღ:** х съ род. отнош. н. მე-უბღაფ осыпаю, ნობღაფ, ნობღაფს; — 1-го спр. б. გე-ბღასენ падетъ; да падетъ; — II-я пор. б. ღ-იბღასენ останется; да останется; — объект. строя 3-го спр. н. ღმაბღენ х, V у меня сыплется, спадаетъ, ღგაბღენ, ღაბღენ, аор. (ქო) ღმაბღუ, ღგაბღუ, ღაბღუ, б. ღმაბღასენ, ღგაბღასენ, ღაბღასენ.

3. **ბღ:** аор. გო-ბღუ взлетѣлъ, съ дат. отнош. გომაბღუ налетѣлъ на меня.

ბღეთი Бѣлъ, мѣстное названіе Вицэ; — ბღეთური вицкій, см. ხუთათული.

ბღირი см. მღირ.

ბღორ: ომბღორუ AV рычать, н. ვიმბღორამ А (то подсказываютъ опять ვიმბღორუმ), аор. ვიმბღორი, б. ვიმბღორარე, ср. მკორ

ბღუ AV филинъ, მბღუ C, მღუ A, ღუ х, рх.

«**ბჩხილი**» см. ბუცხა.

ბჭიფე см. ჭიფე.

«**ბხოჯი**» см. მხუჯი

ბჯაჩხა см. ღღა.

ბჯი см. ვეჯი

გ.

1. **გ:** н. ნუგამს рх походитъ, кажется, ნუნგამს V, ნუმგუნ или ნუმგუნს, равно ნუმკუმს А, ნუმგუმს b, ნუნგაფს х, ამო ნუნგაფს ოტი მჭიმას უპირებუნ х похоже на то, что пойдетъ дождь (дождь собирается пойти);— მანგაფერი V [похожій], მოგაფერი х, მონგაფერი рх въ выраженіяхъ: 1) ღა-მანგაფერი V молочная сестра, ღა-მოგაფერი х, ღა-მონგაფერი рх, 2) ჯუმანგაფერი (sic) V молочный братъ, ჯუმა-მოგაფერი х, ჯუმა-მონგაფერი рх, ср. ბუძი.

2. **გ:** III-я пор. н. გე-ვოგამ А при-

учаю, გაოგამ, გაოგამს, страд. съ дат. отношеніемъ н. გევაგერ A, х привыкаю, გააგერ, გააგენ, аор. გევაგი, გააგი, გააგუ, б. გევაგარე, გააგარე, გააგასერე, გევაგამინონ,—გიგაფერი (< გე-გაფერი) привычный, обычный.

3. **გ**: III-я пор. н. მო-ვოგუმ A строю, аор. მოვოგი, б. მოვოგარე

4. **გ**: ოგაფუ х, III-я пор. н. მო-ვოგაფ х выигрываю, пріобрѣтаю, მოგაფ, მოგაფს, მოხოგამ рх, მოგამ, მოგამს, аор. ქომოვოგი, მოვოგამინონ, ср. ქლიმ. ჭკინდ 1.

5. **გ**: съ дат. отнош. аор. ოკობაგით рх мы встрѣтили другъ друга, მე-მაგუ

გა- предлогъ въ глаголахъ.

გალაში см. კალაში

გარე внѣ, наружу, ოხორიშ გალე снаружи дома, ოხორიშენ გალე внѣ дома; «კალე» R;—გალენდე снаружи; внѣ (моря), сушею.

გამათქუერი см. ტკ 1.

გამათხუერი см. თხ

გამამოზერზენ см. ზურზ

გატანენ см. ტ 1.

გე- предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, § 53, съ послѣдующимъ ო онъ сочетается въ «გო».

გეთაზულე см. თს.

გელა- предлогъ въ глаголахъ и производныхъ отглагольныхъ именахъ, см. ხ подъ ხედ и др.

გელაკოდერი см. კოდ

გემთი х, V спускъ, გემთუმანი х, V, ср. ემთი.

გემი (т. گمی) корабль, парусное судно, ср. კარავი,

გემწანაშე см. წანა.

გენდი (т. كندی) самъ.

გენდანი см. დღა.

გენიში (т. گنش) широкій; — გენიშობა широта.

მ-გერი см. მ-გუერი.

გერი (т. كرى) назадъ, снова.

გესტა см. გრესტა

გვანერი см. გუანერი

გვარდანი см. გვერდანი

გვერდალა см. გუერდი.

გვერდი см. გუერდი

გვერდანი V наконечникъ веретена, прясло, გვერდანისთი х, გვარდანისთი, ср. წვრისთი; см. მ-ცხულ.

გზ: III-я пор. ოგზაფუ зажигать, н. ვოგზამ A развожу огонь, ვოგზაფ х, аор. ვოგზი, б. ვოგზარე, ვოგზამინონ, пов. ნოგზი подожги его (отъ მევოგზამ); — страд. зал. II-я пор. ვიგზერ горю, аор. ვიგზი, б. ვიგზარე, аор. მევიგზი я загорѣлся, ნიგზი, ნიგზუ, ср. ჭ.

გზა дорога, ვორსი გზა A хорошій путь.

გზალ (ср. გზარ.): ოგზალუ ходить, II-я пор. н. ვიგზალამ A отправляюсь, ვიგზალ х, аор. ვიგზალი, пов. იგზალი A, б. ვიგზალარე, ვიგზალამინონ; у R та же основа приводится правильно безъ 1-го коренного გ аор. ვიზალი, б. ვიზალარე, *Гр.*, § 110, b; — ოგზალონი V посилки, ср. ოტირონი подъ თორ 1.

გზარ: იგზარს идетъ, სათი ჩქიმი ვარ იგზარს V, х мои часы не идутъ, A (не про часы), ср. ქთ; см. გზალ.

გიბ см. გუბ.

გიდი (т.-перс. گیتی) міръ, ეჲ გიდი о, міръ! ой-да!

გიდელი см. გუდელი

გით см. გუთ

გილაზერცერი x тахта, нары, ср. გელაკოდერი.
გილარე кефаль (рыба).
გიმუა см. თუთა
გინგილი V, x сопля.
გინძე см. გუნძე.
«**გინჯე**» см. გუნძე.
გირინი см. გურუნი
გნ: III-я пор. н.. ვოგნამ A, ვოგნაფ x понимаю, узнаю, аор. ვოგნი, б. ვოგნარე, ვოგნამინონ; IV-я пор. ოგნაფუ давать понять, но и понимать, н. ვოგნაფამ A я даю понять, оглашаю, извѣщаю, открываю, ვოგნაფაფ x, аор. ვოგნაფი, б. ვოგნაფარე, ვოგნაფამინონ, ср. კნ; — страд. II-я пор. იგნაფენ слышится, слышенъ;— გნაფერი A извѣстный, ср. ჩინოფერი.
გჲარი AV, x хлѣбъ, ჯარი b, გჲარი x только кушанье, ѣда, ср. ჭკუდი;— გჲარინაჭუმს AV пекарь;—გჲაროზა x, V справлять трапезу, обѣдъ, ужинъ, и т. п. (*букв.* ядѣніе хлѣба), ჭუმანერი გჲაროზა или ჭიცა გჲაროზა x завтракъ, ოხოლანერი или დიდი, также მაღალი გჲაროზა обѣдъ.
გჲენი AV теленокъ, ჯენი b.
გჲენჯი (г. كنج) молодой.
გჲონქსი (т. كوكس) груди, გო̋ნქსი, ср. უზა
გჲური см. გ̋ური
გო- предлогъ въ глаголахъ и въ отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 53.
გოზი x корыто, въ частности для мѣсенія тѣста, ср. სარღა
გოდგალე см. დგ.
გოკირუ см. კორ.
გოკორუ см. კორ.
გოზახი самецъ, *Гр.*, § 6.

გოდორი x плетенка для ловли рыбъ, ср. ლესა
გოვიცი см. კოვიდი.
გოლ: ინგოლუ A парить (о крупной птицѣ), н. ინგოლამს, аор. ინგოლუ, б. ინგოლასერე, ср. გორ 2.
1. **გოლა** A лѣтняя кочевка [*собств.* гора]; нѣкоторые въ V слышали отъ атинцевъ и знаютъ, однако въ атинской же казѣ въ сел. Ламго слово совершенно неизвѣстно, по крайней мѣрѣ въ одномъ домѣ, да особо среди ряда лицъ, ср. გორი.
2. **გოლა-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.
3. **გოლა** см. კოლა.
გოლაკიდერი см. კოლა.
გოლაცკომილონი см. ცაკო
გომფა просторный (груз. ხრული), გომფა დოხედი свободно садись.
გოჯთი см. ქთ (გო-ქთ).
გონ: II-я пор. н. მო-ვინგონაფ x припоминаю, ქომოზინგონამ V, аор. ქომოვინგონი x, ქომოზინგონი V, б. მოვინგონამინონ x, მოზინგონარე, მოგონუ напоминать, მონგიგონი или ქომოგინგონი я тебѣ напомнилъ, ა (< არ) მუთხა მოგინგონა (или ქომოგინგონა), ხკანიშენი ვორს ონ (< ონუ) напомню тебѣ нѣчто, для тебя (оно) — хорошо.
გო̋ნქსი см. გჲონქსი
გონცაფუ см. ნც 1.
გონწვერი см. წვ
1. **გორ:** III пор. п. ვონგორაფ x валяю, сваливаю, ზონგორამ V, аор. ვონგორი, ზონგორი, б. ვონგორამინონ. ზონგორარე Пожалуй, сюда сосл. съ дат. отн. ქოგო-გაგორა At я свалилъ бы, resp. свалю тебя.

2. **გორ**: ონგორუ V парить (о крупной птицѣ), II-я пор. н. ინგორს, аор. ინგორუ, б. ინგორასე, ср. გოლ.

3. **გორ**: н. ბგორამ V ругаюсь, кричу, аор. ბგორი, б. ბგორარე, съ дат. отнош. или III-я пор. н. ვოგორამ A, ბოგორამ ругаю, аор. ვოგორი, б. ვოგორარე, по R: им. дѣйств. «ogyor», «ogyŏгари», б. [а не н.] «vogyŏгаге», пов. «ogyŏгі», ср. კითხ.

4. **გორ**: ოგორუ AV, х искать, н. ბგორუმ, ბგორუფ, аор. ბგორი, б. ბგორამინონ; — съ род. отн. б. მო-გიგორარე.

გორი Bt гора» по Ачар., ср. გოლა.

გორა გირითი, *Хрест.*, А. II, 22, 77.

1. **გოწო-** предлогъ въ глаголахъ.

2. **გოწო** см. წანა.

გოჭარერი см. ჭარერი.

გრესტა V каменная сковорода или плошка для печенія кукурузнаго хлѣба, გესტა A, ср. კიცი.

გროში «грошъ», «курушъ» (монета), піастръ, ср. ასლანი.

გუანერი A жирный, откормленный; толстый, მგუანერი х.

გუბ V, **გიბ** х, A: [ოგუბუ V] варить, ოგიბუ х, A, н. ბგუბამ V, аор. ბგუბი, б. ბგუბარე, н. ბგიბუფ х, аор. დობგიბი, б. ბგიბამინონ, ბგიბარე A, страд. II-я пор. н. ვიგიბერ х, იგიბენ варится, аор. დოვიგიბი, б. ვიგიბამინონ; — გუბერი V вареный, გიბერი х, A, მციქა გიბერი ხორცი მოგილაი A подать ли мнѣ вамъ (для васъ) немного вареного мяса? — გიბერიჩაირი, также გიბიჩაირი х вареная трава (какъ мягкая, она дается коровамъ, когда онѣ больны); — უგუბუ недоваренный.

გუბი х крытый желобъ источника, у Ачар. родникъ съ ссылкой на Bt.

გუგული V, х кукушка.

გუდა A мѣхъ, ქაფზაშ გუდა A мѣхъ для «хамсы» (рыбы), ღინიშ გუდა мѣхъ для вина, ср. ტულუმი.

გუდელი AV корзина съ коническимъ низомъ для винограда, вообще плодовъ, გიდელი х; въ эту остродонную плетеную корзину собираютъ также яблоки, груши и т. п.

გუერ см. გუერდი.

გუერდი половина, въ соединеніи съ единицами გუერ, ოთხო დო გუერ (გუერი) საათი რენ четыре съ половиной часа, половина пятаго; — отым. глаголъ ოგუერდუ или ოგვერდუ A, გვერდალა V дѣлить пополамъ, II-я пор. н. ვიგვერდამ A беру половину, аор. ვიგვერდი, б. ვიგვერდარე, н. გვერდალა ბიქომ V дѣлю пополамъ, аор. გ-ალა ბი, б. გ-ალა ბარე, н. უგვერდელა ბი рх, უ-ელა ი, უ-ელა უ; — უგვერდელა х пополамъ.

მ-გუერი AV волкъ, მგერი х, рх.

გუთ A, **გით** х, V, **დგ**: ოგუთუ A стоять, н. ბდგურ A стою, დგურ, დგურს, ბდგირ х, V (3-е лицо დგინ), аор. დობგუთი, დობგითი (мнѣ слышалось и დობდგითი, что впрочемъ см. подъ დგით), б. ბგუთარე A, დობგითმინონ х, დობგითარე V; დავს დობგუთით A мы начали тяжбу; — III-я пор. [н. ვოდგიფ] окружаю, завертываю, аор. ვოდგი, б. ვოდგამინონ»; — н. გებდგუმ V (одинъ произнесъ გე-

ბლგამ, но сейчасъ же отказался) наступаю ногою, попираю ногами, გე-ბლგიფ x, аор. გებლგი, б. გებლგარე, გებლგამინონ; — გოლგაფუ, н. გე-ვულგამ A завожу (часы, мельницу и т. п.), გაულგამ, გაულგამს, аор. გევულგი, გაულგი, გაულგუ, გევულგარე, გაულგარე, გაულგასერე; — გოწო-მიგანენ предложили мнѣ;— დო-ბლგუმ V ставлю, დობლგიმ рх, см. რგ 1, н. დობლგიფ x завожу часы, аор. ქოლობლგი, б. დობლგამინონ; — [н. მო-ბლგიფ x] обнимаюсь, аор. ქომობლგი, б. ქომობლგამინონ

გული V (т.-п. گل), вѣрнѣе გაული цвѣтокъ, роза; возлюбленная, მუ ივასენ გაული ჩქიმი? что будетъ съ моей возлюбленной?

გუმა см. თუთა.

გუმუში (т. كومش) серебро, გუმიში x.

გუნძე AV длинный, обширный, გინძე x; у Ачар. приводится съ ссылкою на Bt გინჯე: звукомъ ჯ эта форма чисто тубал-кайнская, но я не слышалъ ея.

გუნდი см. კუნდი.

გურ: II-я пор. н. დო-ვიგურამ A учусь, ვიგურაფ x, аор. ქოლოვიგური, б. დოვიგურარე, დოვიგურამინონ, III-я пор. н. დო-ვოგურამ A учу, დოვოგურაფ x, аор. ქოლოვოგური, б. დოვოგურარე, დოვოგურამინონ,—объект. строя 3-го спряж. н. დომაგურამს слышу, аор. ქოლომაგური, б. დომაგურასერე

გურგულამს AV громъ гремитъ, ღურღულაფს x (также: въ желудкѣ бурчитъ), см. ხონც

ონ-გურე A, x балка въ плетеномъ полу кукурузника (по объясненію хопца, бываетъ и въ жиломъ домѣ).

გური AV, x сердце; внутренняя часть; x, V сердцевина, желтокъ (яйца); ломоть по R; ხეშ გური x, V ладонь, ხე-გური A, ხა-გური по R; მა ოფუს გური მომალუ A я очень разсердился, მა დიდო გური მომიხთუ; გური-გედვალერი V намѣреніе (ср. арм. մտադրութիւն), желаніе, გურპიჯი V грудь; გურითე A искренне (по Ачар. сердитый);— გურონი храбрый, бодрый; сердечный; ვორსი-გურონი A добросердечный, კაი-გურონი x; ხავი-გურონი, рѣже ვიათი-გურონი A злой, პატი-გურონი x; — არ-გურიში искренній, преданный.

გურუნი V оселъ, გირინი x, ср. ეშელი.

დ.

1. **და** сестра, мн. ч. დალეფე
2. **და** см. დაჭა

დაა см. დაჭა

დადალი V, x цвѣтокъ, цвѣты (на землѣ, не. на деревьяхъ), დადა V, см. კოპჭა, ფერი-დადალი.

დადე AV посаженая мать, მდადე x, рх.

დადი x, рх, V тетка какъ по матери, такъ по отцу, ср. ბიბი; — დადიშ ბერე x, рх двоюродный братъ, *букв.* сынъ тетки.

დადული AV курица (по Февзи-бею, А цыплята).

დაი (т. دايى) AV дядя по матери, ср. ჯუმადი.

დავა (т.-арб. دعوا) тяжба.

დამთირე AV теща, ср. მ-თირე

დანძი см. დაძი.

დაპრანი см. დრეპანი.

დარაზა A стѣна (а не «уголъ», какъ толкуетъ Ачар.), x стѣна дома, ср. კოდა.

დარდალ: ოდარდალუ A трепетать, объект. строя 3-го спряж. н. მადარდალენ, аор. მადარდალუ, მადარდალეს, б. მადარდალასერე, условн. მადარდალასერტუ, ср. თირთ.

დარი (т. دار) узкій, тѣсный, ნდარი (послѣ гласнаго).

დაული (т. داول) барабанъ.

დაფა см. წუკალი.

დაღი (т. طاغ) гора; лѣсъ; пустыня;— დაღლუღი (т. طاغلق) лѣса.

დაჩხური AV огонь, დაჩხირი x.

დაძი A, px колючка, დანძი V, ლაკიდაძი терновникъ съ мелкими красными ягодами, которыя поѣдаются птицами, ჯოღორიშ დაძი px, ჯოღორ-დაძი x;— დაძ-კაკა x плоды растенія მ-შკერ-დაძი, ср. კატუ-მტკელი

დაჰა (т. داها) еще, ჰამ ჰამუშა დაჰა ვორს ონ A это лучше этого, ჰაჲა ჰაჲაშენ დაჰა კაი რენ V. У Ачар. приводятся еще разновидности: და, დაა.

დგ см. გუთ

გო-დგალე V: [illegible] გოდგალე круглая желѣзная подставка сковороды для «хамсы».

დგით: დო-ბდგითურ V остаюсь, ქოდოდგითე რენ x остановился, ქოდოგინე რე по Ачар., аор. დობდგითი V, ქოდოდგითუ остановился, б. დობდგითერე, მა მენდრა გზას დობდგითი я остался далеко въ пути, დავას დობდგითით x мы начали тяжбу, დავას დობუდგითით px, საათი ჩქიმი ქოდოდგითე რენ часы мои остановились, ср. გუთ

დგინ см. დგით.

დე (т. ده) *энклит.* также, еще.

დევლეთი (т.-арб. دولت) государство.

დევრიში (т.-перс. درويش) дервишъ.

დეი (т. ديو) говоря, какъ говорятъ.

დეკიკე (т.-арб. دقيقه) x, V минута, ტეკიკე A, დეკეკე по Ачар.

დელიკანი (т. دليقانلى) px доблестный, герой, დელიკანლი, ср. პალიკარი.

დემირი (т. دمير) желѣзо, см. ჩხუნ; сошникъ, желѣзная часть на сохѣ; якорь;— დემირლი x мѣра вѣса, см. მა-თხორი.

დენგი (т. دنك) равновѣсіе; равный.

დერგი V глиняный кувшинъ съ крышкою: въ ней отверстіе для палки, которою взбиваютъ არიანი, ქვათანა x;— დერგულა x горшокъ, ср. უჯელი подъ უჯი.

დერდი (т.-перс. درد) горе.

დერე (т. دره) ущелье.

დერინე говоритъ, молъ, ср. დეი.

დერმანონი x сильный, ср. მენჯელი.

დერსი (т.-арб. درس) урокъ.

დესტანი (т.-перс. داستان) поэма.

დესტე (т.-пер. دسته) учебный предметъ.

დეცი см. მ-ტეცი 1.

დვ: сосл. გო-ბუდვა проложу вдоль;— დო-დვაფუ AV, x, დო-დვალუ A класть, полагать, н. დობდუმ AV, დობდვამ V, დობდუფ x, დობდუმერ x, аор. დობდვი, б. დობდვარე, დობდვა-

მინონ, — II-я пор. დოლოვიდუმ кладу внутрь, დოლიდუმ, დოლიდუმს (страд. დოლიდვენ), аор. 2-е л. დოლიდვი, б. დოლიდვარე; — аор. ლეგიდვი я предложилъ тебѣ; — н. მე-ზოდუმერ V кладу сбоку, прикладываю, მევოდუმერ х, ნოდუმეს, аор. მეზოდვი, მევოდვი, ნოდვი, ნოდუ, б. მეზოდვარე, მეზოდვამინონ, — მელე-ვიდუმ кладу себѣ (кусокъ въ ротъ); — н. მო-ზდუმ А по Ф.-бею одѣваю или надѣваю на него что либо снизу, какъ то обувь, штаны (но не верхнее платье), аор. მოზდვი, б. მოზდვარე, II-я пор. н. ქოლოზიდუმ V, аор. ქოლოზიდვი, б. ქოლოზიდვარე; — н. მოვიდვამ А одѣваюсь, надѣваю на себя, მოზიდვამ V, მოვიდვამ **х**, аор. მოვიდვი, მოზიდვი, б. მოვიდვარე, მოვიდვამინონ, ქომომიდვი ხეფე обойми меня руками, обними; — аор. ოკოზდვით мы легли другъ съ другомъ вмѣстѣ; — მოდვალო см. კუჩხე-მოდვალო; — დვალერი **х** воспламенившійся, загорѣвшійся, დვალინერი AV; — გე-დვალერი см. გური.

დ-ი- см. დო- 2.

დიზეთი V названіе матеріи, черной или цвѣтной.

დიდი х, V большой (начиная съ праваго берега р. Фортуны на востокъ); А бабушка, დიდი ნანა V, ср. ნანდიდი; დიდი მთუგი большая мышь, დიდი ლალი большая рѣка, ср. მო-რდერი; — დიდო очень, весьма, ჰეაქ სი დიდო ორომს (но и კორომს) V онъ тебя очень любитъ, სი დიდო გუოროფს **х**, ср. ოფშა; — დიდო-კოჩი А множество, толпа (народа), დიდონაუშქუნ А многосвѣдущій.

დივალამს см. ვალ.

დიკა А пшеница, хлѣбъ.

დიმცონუ см. ცონ

დინ: III-я пор. н. ქაგო-ვონდინაფ **х** теряю, ქოგო-ზონდინამ V, аор. ქაგოვონდინი, ქოგოზონდინი, б. გოვონდინამინონ, გოზონდინარე.

დინჯი [т. جان] здоровый по R.

დინცხირი см. დი-ცხირი

დიო см. დურღუ.

დირღუ см. დურღუ.

დიუ см. დურღუ.

დიშქა дрова; დიშქაშ ხოპე лопатка (деревянная).

დიც см. ძიც,

დიცხირი см. დი-ცხირი.

დიჭვიჯი х крапива, ср. ცუცუჯი, ო-ჩხაპულე.

დიხა х земля, почва, въ А вмѣсто этого слова ლეცა, но близъ самой Аѳины есть село съ названіемъ ნოღა-დიხა.

დიხალი А сидѣніе для ткача, ср. ანამილი, ანცენი, პაცოჯი, მაკოკი, წახრა

დიხო- А безъ, не-, *Гр.*, § 33.

დჲუქჲანი см. დუ̋ქჲანი.

1. **დო** и.
2. **დო-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ; передъ гласными онъ теряетъ исходное ო, слѣдовательно во II-й пор. დ-ი-, *Гр.*, § 57.
3. **დო-** префиксъ (< d̯o, карт. სა sa), отличный отъ предлога: онъ образуетъ имена долженствованія и т. п.

დობა А, **х** пасмурная, дождливая (погода).

დოკორუ см. კორ

დოლმა (т. دولمه) «долма», блюдо съ фаршемъ вродѣ голубцовъ

დოლო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

დოლონი x недѣля.

დოლოს̌ე AV внутри; — დოლოს̌ენი AV внутренній.

დოშუში (г. ჯოხი) свинья.

დონი (т. دون) рх, x кальсоны.

დოჯნა см. დუნა

დორთ ჯანი (т. دورت یان) въ четыре стороны.

დორინუ см. რინ подъ რ

დო-რჩელი см. რჩ.

დოსტი (т.-перс. دوست) другъ, пріятель.

დოქსერი см. ტოქსერი подъ სერი.

«**დოღა**» см. მ-ყანგი.

დოღრუ (т. دوغرو) прямой, правдивый.

დოხტური докторъ, медикъ.

დრავანი см. დრევანი

დრევანი (греч. δρέπανον) V коса, დრიფანი A (по Ф.-бею ტრიფანი), დრავანი рх (здѣсь слышалъ я и დავრანი).

დრიფანი см. დრევანი

დრიკ: ოდრიკუ A сгибать, нагибаться, лучше ონდრიკუ AV, x сгибать, н. ბდრიკუმ A, ბდრიკუფ x, сосл. მემდრიკათ,—ოდრიკონი V, ონდრიკონი молитва, вульгарное названіе для обозначенія «намаза»; слово употребляютъ лишь въ исключительныхъ случаяхъ, когда въ обществѣ не хотятъ огласить, что идутъ совершить «намазъ» (ოდრიკონიშა). Слово было мною случайно уловлено, и лазы какъ то стѣснялись его объяснить и неохотно дали предложенное толкованіе, быть можетъ, не совсѣмъ точное.

დუბარა (т.-перс. دوباره) хитрость, коварство.

დუდი AV темя (верхъ головы), вершина, უჯიში დუდი по Ачар., უჯიში დუდი x кончикъ (верхъ) уха, ср. ფამფარი 1.

დუვა (т.-арб. دعا) моленіе.

დუვაღი x (въ старину) балдахинъ изъ палокъ и шелковой матеріи въ брачной процессіи; его держали, идя пѣшкомъ, надъ головою невѣсты или новобрачной свекровь (მთირე) и дядя или иное близкое къ ней лицо.

დუზი (ср. т ديز ровный) огородъ.

მ-დუთი A тута, ср. მჟოლი, მდუთიშ ჯი тутовое дерево.

დუთხორი дутхецъ, житель села Дутхэ.

დულჯა (греч. δουλεία) работа, дѣло, დულჯანაუშქუნ A свѣдущій, опытный, დულჯანაუჩქინ x.

დულწა см. დურწა.

დუმანი (т. دومان) x, рх, A туманъ, въ V его не знаютъ, ср. კარწიმალი

დუნ: аор. გო-ნ-დუნუ хорошо сдѣлалъ.

დუნდგა x, V черная масса, которою пчела окружаетъ въ ульѣ медовый сотъ, скрывая свою работу отъ взоровъ шмеля.

დუნჯა (т.-арб. دنیا) міръ, домъ

დურა см. დურანი.

დურანი рх глухой, დურა x, V, ტურა A.

დურბინი (т.-перс. دوربین) подзорная труба; бинокль.

დურღუნი A ежевика, *собств.* лѣсная малина (груз. მაყვალი), დურღენი (დურღენიში კანდღუ) x, V, დაძი კანდღუ рх.

დურუ x локоть, დური въ ხე-დური V id., დუუ x, დიუ въ ხეშ-დიუ id. рх (слышалъ и დიო въ ხეში დიო), დუუ x, ср. ხე-კლავი, равно ბირგიჭი.

დურწა (равно დულწა) V лугъ съ травою, гдѣ пасется скотъ.

დუქანი (т. دكان), лучше—დაუქანი лавка, თაუქანი «Bt».

დუღუნი (т. دوكون) свадьба; пиръ.

დუუ см. დურუ.

დუშმანი (т.-перс. دشمن) врагъ; — დუშმანლუღი (т. دشمنلك) вражда; — დუშმანობა вражда.

დუშმენი, დუშმენლუღი, დუშმენობა см. დუშმანი.

დღა день, შხა или ჩხა въ названіяхъ дней (см. ниже), დღა გოლოლვა A прошедшій день, ირ დღა каждый день, კაცანდღა A каждый день, კაცანდღერი A ежедневный, კათნდღერი x; — ჰამდღა и ჰანდღა AV сегодня, ამდღა и ანდღა вост., ჰანდღა ტარონი დიდო ჩხვაფა ნუ (< ჩხვაფა ონუ) сегодня погода очень жаркая, ჰანდღა ორა დიდო ტუცარენ V. Искусственнымъ сочетаніемъ словъ различныхъ діалектовъ представляется та же фраза, приводимая съ указаніемъ на «Bt» Ачаряномъ: «ანდღა (Ач. ანტღა) დიდო ჩხოფა (Ач. ჩხოპა) რენ», ანდღანერი AV сегодняшній; — გენდღანე A или გენდღანი AV послѣ завтра, მეჯგენდღანი рх черезъ два дня, მეტგენდღანი x, V; — დღალერი дневной, ежедневный, დღალერის днемъ; — ონდღერი x, V полдень, ონდღე рх, ср. ჟამ.

Названія дней недѣли (ჩხა замѣняется и разновидностью შხა, и та, и другая значитъ *день*, см. *Изъ поѣздки*, стр. 628):

შაჩხა x воскресенье, შჯაჩხა AV.

თუთაჩხა V понедѣльникъ (другіе хотѣли назвать этотъ день ჯუმაჩხა).

ერკინაჩხა вторникъ, ეკინაჩხა V (нѣкоторые въ V называли его ტიკინაჩხა), იკინაჩხა рх.

ჯუმაჩხა V среда (другіе хотѣли назвать этотъ день თუთაჩხა).

ჩაჩხა V четвергъ, უმქი-სერი или უნქი-სერი x.

პარასკე (греч. παρασκευή) AV пятница, პარასკედღა.

საბათონი (греч. σάββατον) V суббота.

დღულ: н. მღულულ x, დღულურ, დღულურს перезрѣваю, прокисаю, ср. წუთხ.

ე.

1. **ე** *мѣст.* см. ჰე.
2. **ე** *междум.* о А, ე ბიჭ о мальчикъ, лучше ე ბიჭი и даже ე ბჭი.
3. **ე-** префиксъ именъ дѣйствія и вообще именъ.

ეგერ (т.-перс. اگر) если.

ეზმოჯა см. ე-ზმოჯა.

ეთეკლი (ср. تكلى) видъ невода.

ეკინაჩხა см. подъ დღა.

ეკნა см. ე-კნა.

ეკო см. ჰე.

1. **ელა** AV ну! поди! ელა, ქომოხთი ელა! поди сюда, поди!

2. «**ელა** роза» по R.

3. **ელა-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

ელა-ქტერი x опираясь.

ელანგული дамскій нарядъ: серебряная большая цѣпь для украшенія груди.

ელაფრონი (греч. ἐλαφρός) px мелкій, меньшій, ლაფრონი A легкій. Въ Архавѣ нѣкоторые изъ присутствовавшихъ на урокѣ говорили, что ничего подобнаго нѣтъ въ архавской рѣчи, но другіе стояли на своемъ, ср. ხუბუქი.

ელემიტა V, x корь

ელი (т. اللى) пятьдесятъ.

ელმასი алмазъ.

ელული см. ელული.

ემთეფე они, *Гр*, § 48,e, 2, გ

ემთი x, V подъемъ, ემთუმანი x, V, ср. გემთი.

ემიკე (т. عموجه) дядя по отцу.

ემზუ AV кротъ (по переводу Ф.-бея, سچانى ṭaġ сурокъ), ср. მუზუნი.

ემკელე x въ ту сторону.

ემუ-ქ тотъ, *Гр.*, § 41, b, 5.

ემქუთინერი см. მკუთ (მქუთ).

ენ (т. اك) слово, служащее для образованія превосходной степени, въ значеніи *самый*.

1. **ენა** x по объясненію одного хопца სი *ты* въ архаической рѣчи, см. გოგა-ლ

2. «**ენა** можетъ быть» по Ачар.

ენგინი (т. انكين) просторъ, открытое мѣсто.

ენდაზე [т. اندازه] R мѣра; локоть; аршинъ.

ენთეფე они, *Гр.*, § 48, e, 2, გ.

ეჲ (т. اى) о! см. გიდი

ეჲვალა (т. ايوالله) спасибо.

ეჲნა მეჲნა V разнообразный.

ეჲლული (т. ايولك) x добро, благо, ელული A, ეჲლული ქუჩქინ x благодарный (*букв.* знаетъ добро), ელული ქუშქუნ A.

ერეკი V силокъ для птицъ, **ირეკი** x, рх, ერენქი A по Ачар., я же слышалъ въ A ერერენქი.

ერენქი см. ერეკი.

ერერენქი см. ერეკი.

ერკინა см. ე-რკინა.

ესბერიში (т.-перс. ازبر) наизусть.

1. **ესირი** нижніе, подстрочные знаки для гласныхъ въ арабскомъ письмѣ.

2. **ესირი** (т.-арб. اسير) плѣнникъ, ჲესირი (послѣ гласнаго).

ესკერი (т.-арб. عسكر) войско, ასკერი.

ესკი (т. اسكى) старый, древній, ესკისტერი вродѣ древняго, старый, древній.

ეტრაფი (т.-арб. اطراف) вокругъ.

ექ и производныя отъ него нарѣчія, какъ то: ექთი, ექოლე, ექონაში см. ჰექო.

ექსერი давно.

ელეზი A ущелье безъ воды, въ V ничего подобнаго не могли мнѣ назвать, въ рх и x привели слово გეხოშინერი (*собственно* засохшій) въ томъ же значеніи.

ეშელი (т. اشل изъ арм. հաւ, уменьш. *հաւակ) A оселъ, ср. გურუნი.

ეშო см. ჰეშო.

ეჩი двадцать, ეჩი დო ვით A тридцать, *Гр.*, § 34; — ეჩენერი A двадцатый, *Гр.*, § 35, b, 1.

ეჰე вотъ.

ეფენდი (т. افندى) господинъ.

ვ.

1. **ვ-** субъективный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ; въ извѣстныхъ случаяхъ его замѣняетъ **ჲ**, **ფ**, **ჳ** или даже **მ**

2. **ვ** см. **უვ**.

ვა см. **უვა**

ვავა х, рх, V тѣнь (груз. **ლანდი**), ср. **ღარი**

ვაილი см. **უვაილი**.

ვაზნაკი (въ сел. Дуѣхе) тоже, что **მინკი**. Нѣкоторые говорятъ, что это—аѣинское слово.

ვაკიტი (т.-арб. وَقْت) А время, **ვახთი** А, **ვაკით**, **ჰიმ ვაკიტ** или **ვაკიტი** тогда, **ჰიმ ვახთი**, ср. **ორა**

ვალ: **ოალუ** А (но это искусственно) блистаніе молніи, **ვალუფს** х молнія сьѣтитъ, **დ-ივალამს** А, прош. нес. **ვალუფტუ**, **დივალამტუ**, но и **დივალუმტუ**, аор. **დივალუ**.

ვალი см. **უვალი**.

ვაპორი (ит. vapore) пароходъ, слышно часто и **ვაფური**, ср. **კარავი**

ვარ AV, х нѣтъ, без-, **ვა** AV, х, **ვარ ჩილერი** неженатый (А лучше **უჩილუ**), **ვარ ქარერი** не писанный (А лучше **უნქარუ**), **ვარ ონუ** А нѣтъ его, отсутствуетъ, **ვარი** въ риемѣ;—**ვაშა** развѣ не; если не; развѣ, пожалуй, быть можетъ.

ვარერი см. **უვარ**.

ვარიოშინე V ящерица водяная: плавая по водѣ, она рѣзко помахиваетъ хвостомъ, ср. **კოპალი** (**წკარ-კოპალი**).

ვაფური см. **ვაპორი**.

ვაჭა А охолощенный (конь), груз. **დაკოლილი ცხენი**.

ვაშა см. **ვარ**.

ვაჯი см. **ჯი**.

ვაშაჭელა V быть можетъ, ср. **მონდო**

ველა см. **მ-წურველი**.

ნო-ველი [*ნო-კველი] А слѣдъ, **ჰალა ნოველი** нѣмой слѣдъ, названіе мѣста въ Аѣинѣ, ср. **ნო-კუნჯენი** (**კუნჯე**).

ვერანე (т.-арб. وَيْران) разрушенный; проклятый.

ვერსი (русск.) верста

ვიდ см. **ლ** 1.

ვით десять, **ვით, ვით მუშ, ვითენერი, მავითა, ვით-ოშ** тысяча, *Гр.*, § 34 сл.

ვილარი А лѣнъ.

«**ვიმხონა**» см. **ლი-მხონა**.

ვირვილი V игрушка дѣтская: на верхнемъ концѣ палки поперекъ укрѣпляется палочка съ бумажками на краяхъ; при движеніи палки палочка вращается, **ქარკალიშ ოვრიალონი** х, **ოფირფილონი** рх;—**ოვირვილონი** (равно **ოვილვილონი**) V дѣтская игрушка изъ цѣлыхъ скорлупъ двухъ осторожно опорожненныхъ грецкихъ орѣховъ, большого и малаго: малый на стержнѣ; стержень вдѣвается въ другой орѣхъ, что по-крупнѣе, насквозь, при чемъ на стержнѣ намотана нить; нить концомъ извлекается наружу, и частымъ дерганіемъ вызывается вращеніе верхняго орѣха, малаго, **კაკალიშ ოვრიალონი** х, **ოხარხალონი** рх.

ვირწა А палочка.

ვიტო см. **ვით**.

ო-ვლე А, х плетеная корзина, которую ставятъ на потолокъ (**ონცხონი**) для укладки молодыхъ почат-

ковъ кукурузы, собираемыхъ для скорой сушки. Въ V сообщили, что сушатъ такъ и орѣхи, какъ мелкій, такъ и грецкій.

ლი-ვორი A бузина, ლიმბორი V, ср. ინჭირა, ინჭირი.

ვორსი A хорошій, превосходный, прекрасный, въ живой рѣчи сельчанъ попадается и форма съ перестановкою რ ვროსი; въ Вицэ въ насмѣшку надъ атинцами говорили, что они «хорошій» называютъ ვროსი; приводимое Ачаряномъ слово ავროსი неизвѣстно, развѣ это — форма ვროსი съ неопред. членомъ, resp. числительнымъ ა, выхваченная изъ фразы;— ვორსობა A доброта, ср. კაი.

ვროსი см. ვორსი

ვროფ см. ყოროფა.

ზ.

ზალ см. გზალ

ზანგალი A кожаный наколѣнникъ, ძანგალი x, ზენგალი A, ср. მესტი.

ზარ: объект. строя 2-го спр. н. მიზარებუნ x мнѣ не нравится, мнѣ противно.

ზარი x, V судьба; удѣлъ.

მუ-ზარი A телица (но не теленокъ, ср. груз. მოზვერი), მო-ზარი x, V, поговорка: ავლია მუზარი, პანცა მუზარი A телица площади около дома, все же телица [какъ ни посмотришь], см. ავლია

მ-ზგულეჯი V, x изъ тростинокъ, отломанныхъ отъ вѣтвей, нитями связываютъ помѣщеніе для ношенія вьюковъ.

მ-ზგუჯი x столбикъ, вбиваемый въ землю, напр. лодочникомъ для привязыванія къ нему лодки.

ზღ: ოზღუ AV потянуть, V нести, переносить, ср. თორ 1, н. ბზღუმ AV, ბზღუფ x, аор. ბზღი, б. ბზღარე AV, ბზღამინონ x;— გონზღუფუ, გონზღაფუ, н. გო-მზღიფ x тяну, გონზღიფ, გონზღიფს, аор. გომზღი, б. გომზღამინონ;— объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანზღენ A вытягиваюсь, გოგანზღენ, გვანზღენ;— ე-ბზღუმ V поднимаю, аор. ებზღი, б. ებზღარე,— объект. строя 3-го спр. н. ვარ ი-აზღენ не въ силахъ потянуть, поднять;— н. ეკა-ბზღუმ A поднимаю, аор. ეკაბზღი, б. ეკაბზღარე, II-я пор. н. ეკავიზღიფ x, аор. ეკავიზღი, б. ეკავიზღამინონ, III-я пор. аор. ეკოზღუ вытащилъ; паст. съ ქე ქებკოზღამთ вытягиваемъ;— მე-ზღერი x прикрытый (о двери);— მელა-ზღერი AV прикрытый (о двери), მელანღერი;— аор. მობზღი я закрылъ (двери), пов. მოზღი AV, x закрой, ეკნა მოზღი закрой двери, II-я пор. მოიზღი закрой (за собою), ეკნა მოიზღი закрой двери, მოზღიმერი закрытый, ცა, შქჾით ღლა რენ, მოზღიმერი რენ вотъ уже семь дней, небо заволокло, მოზღიმერი პულა затянутое облаками, მოლაზღერი закрытый (о двери), ср. თვ.

ზევლე A ремень для связыванія палокъ ярма, въ нѣкоторыхъ селахъ атинской казы ზელვე, ср. წამი.

ზელვე см. ზევლე.
ზენაატი (т.-арб. صناعت) ремесло, занятіе.
ზენგალი см. ზანგალი
ზენგინი (т. زنگين) богатый.
ზენი AV равнина.
ზერდავა (т. زردوا) А куница, ზერდევა x, R приводитъ форму «ზердовал».
ზესკუ дроздъ (по R «орелъ», а по объясненію Ф.-бея «черная птичка», притомъ въ А я слышалъ მზესქუ); წყარ-მზესკუ рѣчной дроздъ, ლალი-მზესკუ x.
ზიბზი-კოკარი } см. სპიწილი.
ზიბზილი }
ზიბილი (курд.-арб. زبل) навозъ.
ზიმარი (греч. ζυμάρι) V тѣсто, ср. ცომი.
ზინდანი (т.-перс. زندان) темница.
ზინჯირი (т.-перс. زنجير) цѣпь.
ზიპკა рх подштанники, кальсоны (тур. დარ-ი შალვარ-ი), ძიკვა V, **ძიქვა** x, წიკვა А.
ზიტყა А слово, отсюда отымен. глаголъ ოზიტყუ говорить, приказывать, ოძიტყუ, даже ოძითუ, ср. ტყვ 1.
ზიფონი x тифонъ.
ზლაპუნ-: ზლაპუნტყეს мяли, см. ართი.
ზმ: III-я пор. н. მე-ბოზმონ **рх** думаю, მე-ვოზმონ **x**, ნოზმონ, ნოზმონს; — მეზმონერი А поразительный, по R «მეზბუნერი».
ე-ზმოჯა А сонъ, იზმოჯა **x** (იზმოჯე), рх (იზმოჯი).
ზოპ: ზოპინი говорить, н. ბზოპონ А я говорю, ზოპონან, Ачар. приводитъ глаголъ, напр. въ формѣ უზოპინუნან [при этомъ 1-е лицо должно бы быть უზოპინურ] съ ссылкой на Bt. но въ x его не знаютъ; — ოზოპინუში нѣчто для разговора; ср. ტყვ 1.
ზორი (т.-перс. زور) сила: насиліе; трудный. По Ачар. ზორი უღუნ стѣсняется.
მ-ზოღა см. ზუღა.
ზუმ рх, **ზიმ** x, AV: ოზიმუ x, AV, н. ბზუმუმ рх, ბზიმუმ AV, ბზიმუფ x, аор. დობზუმი рх, დობზიმი **x**, AV, б. ბზუმარე **рх**, ბზიმარე AV, ბზიმამინონ x; — ოზუმაშე AV (по Шукри-эфенди въ А ოზმაშე) мѣра, см. მსუმიარი
ზუმეხი см. ზურმეხი.
ზურა AV самка, ზურა ლაკი А психа, ზურა ლაჯი b, ზურა ჯოლორი V; у Ачар. и ზურა მსქუერი самка оленя; ср. წუნა
ზურზ: н. გამა-მო-ზურზენ (კუჩხე) V затекаетъ (нога) у меня, аор. გამამოზურზუ у меня затекла нога, я отсидѣлъ ногу, б. გამამოზურზასენ, ср. ბუძგ
ზურკუტი (т. زوركوت) бѣдный, безденежный.
ზურმეხი сѣно, овесъ (въ селахъ), ср. ალაფი; въ Хопэ мнѣ другой разъ упомянули и ზუმეხი x, V, объяснивъ его какъ «названіе травы, лучшаго корма для коровъ».
ზურნა (т. زرنا, перс. سورنا) зурна.
ზუღა AV море, მზოღა x.

თ.

თაბლა V, x женскій головной уборъ: низкій фесъ, убранный кругомъ золотыми монетами.

თავა x сковорода большихъ размѣровъ для варенья бекмеза (ბექმეზი), ქავა V.

თავრეჯული см. მ-ცხული.

თალასანი V верхушка кукурузы (см. სიკალი), ср. კანტარი 2.

თამამ (т.-арб. تمام) вполнѣ, точно.

თამო თამო V медленно, тихо, тур. yavaş-yavaş, ср. ამოთ ამოთ

თან: ოთანუ A сіять, сверкать, н. ფთანუმ, аор. ფთანი, б. ფთანარე; — н. გო-ნ-თანუფს x сверкаетъ молнія, მანი მანი (კაპინერი კაპინერი Ačar.) გონთანუფს молнія непрерывно сверкаетъ; — н. დო-თანუმს A свѣтаетъ, аор. დოთანუ наступило утро, დოთანაშა A до утра (*букв.* до того, какъ наступитъ утро); — მთანურა x свѣтлякъ, თანურა x, ср. მა-პაზულე, წიწილათუნა, წიწინათერი.

თანანი ж. имя Танана.

თანი (арм. թան) пахтанье, არიანი V, მჟა-წკარი [*букв.* молочная вода] x.

თანგრი (т. تنكرى) AV Богъ, თრანგი x, рx, თანრი по Ačar. Bt, ср. ღრმოთი.

თანე (т.-перс. دانه) экземпляръ, штука, თანა.

თარიხი (т.-арб. تاريخ) дата; исторія.

თარო x шкапъ (а не полка).

თას: н. ფთასუმ AV сѣю, ფთასუფ x, аор. დოფთასი, б. ფთასერე AV, ფთასამინო; — თასი AV сѣмя; — გეთასულე огородъ.

თე x свѣтъ, თუთას თე x, A свѣтъ луны, თუთაშ-თე рx.

«თევული» см. თული.

«თელი» см. მთელი.

თელიკი V, x петля (для застегиванія).

თენთა (т.-ит. tenda) V парусъ, თენთე x, სიფთერი-თენთა сѣть для ловли ястреба, ср. მოსა, ჩერგა.

თენჯერე (т. تنجره) x котелъ безъ ручки.

თერე A сторона, направленіе, ცხენი თერე въ сторону лошади, ოქუანიქ თერე на вашей сторонѣ, въ вашей странѣ, ჩუენექ თერე на нашей сторонѣ, ირიქ თერე во всѣхъ мѣстахъ.

თერი A съ дат. ḳarṭ. подобно, подобный, სკანისთერი მსქუა подобно тебѣ красивый, ასთერი A подобный сему, ასკერი b, a по Ačar. также Bt въ значеніи такой-то, нѣкій, ჰასთერი рx; слышалъ я კერი (სკანისკერი и т. п.) особенно въ V.

თერმონი (греч. θερμός горячій, θερμόν, н.-гр. θερμόνους) x, AV кисель, приготовляемый изъ винограднаго сока, ср. ტუტა. Про этотъ кисель Ф.-бей сообщилъ турецкую поговорку двустишіемъ:

لازلك ترمونى «Лазскаго киселя مسلمان يمزاونى мусульманину ѣсть [нельзя».

თესლიმი (т.-арб. تسليم) передача, врученіе.

თეფე (т. تپه) холмъ; вершина.

თვ: II-я пор. аор. გე-ითვი ты надѣлъ на себя; — თიშ-გო-თვალუ x, V головная повязка всякая (V особенно женская), თი-ეთვალა A; — н. მო-

ხთუმ AV накрываю, покрываю, аор. მოხთვი, б. მოხთვარე, ср. ფლ;— მოთვერი V, მოთუმერი A закрытый (сосудъ крышкой), მოთვალერი x, A накрытый; — მო-თვალუ покрышка; перекрытіе, крыша.

მ-თვერი AV пыль, ср. მ-ცუერი.

თვირი см. თვ.

1. **თი** голова; себя, см. წკუნ; — თი-ეართვალა, თიშ-გოთვალუ см. თვ.

2. **-თი** также, и (энкл.), დულათი дѣло также, მათი სკან-კალა и я съ тобой, შქუთი A мы также, ქურითითი оба;— თის (*Хрест.*, A. I, 17) такъ.

ო-თიალე V ясли (для всякаго животнаго), мѣсто кормленія сѣномъ, ср. ჯომლული, ომოქსურა.

თიასპურა x маленькая, пестрая птица съ бѣлою полоскою.

თითხუ см. თუთხუ.

თითხუში см. თუთხუში.

თიკანი x, px V ягненокъ, барашекъ, ციკანი A.

«**თილანე** A истинный, вѣрный» по R, მ-თილანა V, მ-თინალა x.

თინკილი V, x клитеръ.

თირ см. თორ 1.

თირთ: ოთირთინუ, объект. строя 3-го спр. н. მათირთინენ x трепещу, дрожу, გათირთინენ, аор. მათირთინუ, б. თირთინამინონ, ср. ღარღალ; — ოთირთინუში x заставляющій трепетать, потрясающій.

თირი Bt по Аҷар. тесть, A მთირი, ср. ღამთირე.

მ-თირე свекровь, ср. ღამთირე.

თირითინი въ Ризѣ остродонная корзина для винограда и т. п., ср. გუდელი.

თიფ: «თიფალა косить» по Er.;—თიფი трава, ხომულა თიფი x сухая трава, сѣно, ხომხულა თიფი V; თიფი ხჭკირუფ x кошу.

თჲუქანი см. ღუქანი.

თოზი (т. توز) пыль.

თოკი A веревка, თოჭკი (слышалъ въ Ламѐо), მთუკი x, V.

თოლი глазъ; очко, არ-თოლი AV одноглазый, кривоглазый, косой; — თოლი-გონწკიმერი x бдительный, бывалый (*букв.* съ открытыми глазами), თოლი-გონწუმერი A, у Аҷар. съ ссылкою на Bt приведена и форма თორ-გომწკიმერი; см. კამწამი, ჩელამურე (წილამი); — თოლონი съ глазами, არ-თოლონი x одноглазый, кривоглазый, косой, მჭიფე-თოლონი съ мелкими очками (напр. сѣть).

თომა волосъ; კვინჩიშ თომა x перья птички, კინჩიშ თომა V, კინჩი-თომა A; — თომალაარი волосатый, თომოლაარი V;—თომონი A съ волосами, волосатый (менѣе употребительно); — უთომოლიაერი x безволосый.

1. **თორ** A, **თირ** x: ოთორუ A нести, переносить, ოთირუ x, н. ფთორუმ A, ფთირუფ x, аор. ფთორი, ფთირი, б. ფთორარე, ფთირამინონ, ср. ფლ;— ოცირონი (вм. ოთირონი) x носилки, ср. ო-გზალონი.

2. **თორ:** ოთორუ взлѣзать на дерево, н. ხთორუმ, аор. ხთორი, б. ხთორარე.

3. **თორ-** см. თოლი.

თოფრი см. თოფური.

თოფური x, px медъ, თოფრი AV; — თოფურიშ ლუქუნა x воскъ, თოფრიშ ლუქნა (иные произнесли: ნუქლა) V.

თოჭკი см. თოკი.

თოხი V мотыка, ср. ჩაფა.

თოხლი рх годовалая коза, ср. ქოშაცი

თოხმალა х, V тифъ.

თრაგ: ოთრაგუ V покрывать, скрывать, н. დობთრაგუმ, аор. დობთრაგი, б. დობთრაგარე

თრანგი см. თანგრი

თრონი (греч. θρόνος) скамья, стулъ, ср. კული, ორძო.

თჳ: н. თუმს AV снѣгъ идетъ, снѣгъ падаетъ, მთუფს х, аор. დომთუ, б. თჳასერე, მთჳასუნონ, ორდო ორდო მთური (მთჳრი рх) თუმს, თჳასერე AV снѣгъ идетъ непрерывно (*букв.* рано, рано), ორდო ორდო მთვირი მთუფს, მთჳასუნონ, — მთური (თური) A снѣгъ, მ-თვირი (თვირი) **х**, V, მთჳრი **рх**, по Ачӑр. თჳრი Bt, მთური მთუმს, თვირი მთუფს, მთჳრი მულუნ.

თუგი A мышь, თუჯი b, მთუგი A, рх, **х**, მთუი V.

თუდე AV подъ, თუდელე V подъ, внизу.

თუთა V, х мѣсяцъ, მთუთა A, თუთა **х** замо̀къ (такъ называли въ старину, когда замки были круглые); — თუთაში мѣсячный; менструація; жалованье (первоначально ежемѣсячное). Названія мѣсяцевъ, начиная съ марта: მარცი, აპრილი, მაისი, ქირეზ или ქირეზ-აჲ (> ჩირეზ-აჲ), ჩურული, მარიაშინა или ცურკეში, а также ალუსცოზი, სცაროშინა (рх სცარიშინა) или ჩხალვა *сбиваніе орѣха*, გიმუა (рх გუმა) или ცახვა *сборъ кукурузы*, სცველი или წილვა *сборъ винограда*, ხრისცანა (ხისცრონა, ხისცონა), წანა ალანი (рх წანალანი) или თუთა მორდერი, კუნდურა (рх კუჭულ-აი), см. ***Изъ поѣздки,**** стр. 628—629.

თუთაჩხა см. подъ დღა.

თუთი рх, V медвѣдь, მთუთი A, х; თუთიშ ბუცკუჯი V шмель, მთუთი-(равно თუთი-)ბუცუჯი A; ზღაშ-თუთი рх «морской медвѣдь», ზღა-თუთი V, ზღა-მთუთი A.

თუ̋თუ̋ნი (т. توتون) табакъ.

თუთხუ V рѣдкій (груз. მეჩხერი); тонкій, თუთხი A, თითხუ х, рх; ნოსი-თუთხუ малоумный; — თუთხუში деньги, თითხუში **х**, ср. გენჭარერი.

თუილეხი х мать (охотничьяго) ястреба, ср. მამულიწი.

მ-თუკი см. თოკი.

თული образъ; родъ, «თევული».

თუნა р. Дунай.

თური см. თჳ.

თურქი турокъ; — თურქჩა (т. تركجه) по-турецки, თჲურქჩე Ачӑр.

თურქია (т. تركى) пѣсня, стихъ, თუ̋რქია.

თუჯი см. თუგი.

თჳრი см. თჳ.

თქჳ см. ცკ 1.

თქუ̂ან вы, თქუ̂ა, *Гр.*, § 37; — თქუ̂ანი вашъ, *Гр.*, § 42.

თხა AV, но и Bt по Er. козелъ, коза.

თხირი A, **х** мелкій орѣхъ, თხი V; ქჩანერი თხირი V мелкій орѣхъ, поджаренный на сковородѣ, თხირი კაურმა х; — თხირეფუნა **х**, **рх**, V орѣшникъ; — თხირონა A орѣшникъ, თხიონა V; — ონთხირა A орѣшникъ.

თხოზერი х «заплетенный (волосы)», თომაშ-თხოზერი коса.

მ-თხოლარი х зеленая ящерица, она — ядовита: მთხოლა-მანჭამურე или თხოლა-მანჭამულე, ср. «მაჭაბულე», «ხოლურა».

თხოლო V выжимки, осадки вино-

града по изготовленіи бекмеза, თხოლე x, рх.

თხომბრი см. თხომური

თხომრი см. თხომური

თხომუ x, рх ольха, თხომბუ A и въ селахъ V, ср. ფუშქვლა

თხომური x, рх гной, гнойная кровь, თხომრი V, თხომბრი A (и V нѣкоторые).

1. **თხორ**: III-я пор. н. ვონთხორუმ A меня рветъ (*букв.* я рвусь), аор ვონთხორი, ონთხორი тебя вырвало, б. ვონთხორარე, — объект. строя 3-го спр. аор. ანთხორუ x его вырвало.

2. **თხორ**: ონთხორუ A копать.

მა-თხორი V мѣра вѣса, равная двумъ *оросарамъ* (ოროსარი), მანთხირი x: одинъ «мантхиръ» равенъ двумъ *кажамъ* или *каджамъ* (см. კაჟი); два *мантхира* — одному «кандрэ» (კანდრე), два *кандрэ* — одному *демирми* (დემირლი).

თხუ (> **ნთხუ**): გამა-თხუერი вышедшая замужъ, замужняя, ср. ქომოჯერი,—გო-ნ-თხუ A выдать замужъ, н. გოვონთხუმ A, გოვონთხუფ x, аор. გოვონთხი A, გოვონთხუი. б. გოვონთხარე A, გოვონთხუამინონ, ср. ქომოჯ

ი.

1. **ი** *вопросит. частица* ли: რენი есть ли? ონი есть ли?

2. **ი** см. უვ·

1. **ია, იჲა x** тотъ, *Гр.*, § 41, b, 3.

2. **ია** см. უვ·

იდ см. ლ 1.

ივენ см. უვ· -

იკინაჩხა см. ღლა

1. **ილ** см. ლ 1.

2. **ილ** см. უვილ

ილანჯული (т. ایلانجی змѣйка; *мед.* рожа) по объясненію лаза—пышки, *Хрест.*, А. II, 8, 4; лучше ср. ლანჯული.

ილაჯი (т.-арб. علاج) средство, лекарство.

ილი см. უვილი

ილლა (т.-арб. الا) непремѣнно.

ილლირიმი (т. یلدیرم) x, V молнія; называютъ лазы такъ и Баязида, ср. ელმს.

ილლეთი (т.-арб. علت) болѣзнь.

ილხი (т. ایلغی) табунъ; стадо.

იმპრენი A оловянное прясло, кольцо для верхней части веретена, იპრენი x, рх (იპრენის თი).

«**ინდირ**» см. უინ.

ინდრ V: ოინდრუ брать въ долгъ, II-я пор. н. ბიინდრუმ я беру въ долгъ, ср. ყირდ и ცხერ

ინერი см. უინ.

ინეხი A лосось, ср. ღვანჩქი.

ინთქო კაკალი V ягоды терновника «ლაკი ლანძი», см. ლაძი

ინკილი x оханка, горсть, ср. ხეში.

ინტრ: ოინტრუ x, V помѣщаться, умѣщаться, н. ინტრენ помѣщается умѣщается, аор. ინტრუ, б. ინტრასუნონ x, ინტრასე V, ჰამ კოჩი კაპის ვარ ინტრენ V этотъ человѣкъ не умѣщается въ своемъ сосудѣ.

ინჭირა рх, V бузина, ინჭირი x, V, ср. ანწკლი, ლი-გორი, ლი-მბორი;—მაინჭირე x маленькая сѣрая птичка (ѣстъ бузину).

იპრენი см. იმპრენი.
ირ см. ირი.
ირდ см. ყირდ.
ირევი см. ერევი
ირი AV, x весь; всякій, каждый, ირითული всякаго рода, неоформл. ირ.
ისა (т. ايسه) пожалуй.
ისისა V оголенное отъ лѣса мѣсто на горахъ, горная поляна, по Ачар. «пустыня».
ისიჯი V стрѣла, ср. კეცი, ხუცალი.
ისტერხე, равно **ისტეხე** (т. استرسه) хочетъ—хочетъ, გინუნ (გინონ) ნა— გინუნ (გინონ) ნა хочешь ли — хочешь ли, или — или, то — то.

იფელენ см. ფელ.
იფთინერი (отъ арб. ابتدا) A, x прежній, ранній, ср. სიფთენერი, წოხლენი.
იშთე (т. اشته) вотъ.
იშო см. ჭიშო.
იშონი V сосѣдъ (сообщено мнѣ въ Хопэ).
იშცალი (т. اشتها) аппетитъ.
იხი вѣтеръ, იხიში მცქიზუ x вѣтряная мельница; если бы въ A была такая мельница, ее называли бы იხიშ ქორმაცე, но нѣтъ ея.
იფთიხარი (т.-арб. افتخار) честь, слава, იფთიხარი ზიქომ хвастаюсь.

კ

1 **კ:** მონ-კა **x**, V тяжелый, მუნკა A.
2. **კ** см. გ 1.
კაბული (т.-арб. قبول) согласіе.
კავე (т. قهوه) кофе; кафэ, კაჰვე Bt;— კავეჯი (т. قهوجى) кафеджи.
კავი (т. قاو) A, px, x трутъ (груз. აბედი).
კავრანი x, px улей, ср. **ზოგინა**, ლუნი, მ-ცქა.
კავულა (т. غوغا) бой, схватка.
«**კაზარი** [т.-арб. قصر ?] укрѣпленіе» по R.
კაზი (т. قاز) гусь, но п ლაზი.
კაზული (т. قزاق) колъ, ср. პალუ.
კათ: н. აკათენ (კოჩის) V сѣдѣетъ (человѣкъ), аор ქკათუ, б. აკათასენ;— ქჩე-კათერი კოჩი сѣдой человѣкъ.
კათა см კაცა.
კათი см. ართი.
კაი V хорошій; хорошо, კაჲ, см. გორხი, ჯგირი; — კაობა V доброта; — კაილული доброта, благодѣяніе, воздаяніе добромъ за добро; красота.
კაიკი px 1. маленькое корыто, ср. ხარდა, 2. см. კარიკი.
კაილი (т. قايق) лодка; — კაიკჩი (т. قايقجى) лодочникъ, კაიქჩი; — კაიკჩილუღი (т. قايقچيلق) ремесло лодочника, კაიქჩილუღი.
კაიში x бѣлая тыква, ср. კასცანე.
კაკალი x орѣхъ, AV штука орѣха, мелкаго и грецкаго, ср. ნე-ძი; *переносно* шулятное яйцо; — კაკალამცახუ x, px длинная муха, похожая на стрекозу;—отым. глаг. ოკაკალუ V очищать мелкій орѣхъ отъ шелухи, თხირის კაკალუმან ზოზოფე V мелкіе орѣхи отъ шелухи очищаютъ женщины, ღომიკაკალეს очистили для меня (у меня) отъ шелухи.
კაკუნწელი см. კანკულევი.
1. **კალ:** ოკალუ или ონკალუ A въ рядъ

дѣлать, наряжать, убирать, напр. შინა ლომკალი я привязалъ въ рядъ конскіе волоса, я нарядилъ конскіе волоса (когда дѣти готовятъ силокъ для птицы); ოხორი ლომკალი я прибралъ или убралъ комнату, ср. წარი 1.

2. **კალ:** ოკალუ x лудить, н. ბკალუფ, аор. ბკალი, б. ბკალამინონ.

1. **კალა** V, x бѣлила, см. ფერი.

2. **კალა** V каменная сковорода для жаренія «хамсы»: ქაფჩაშ კალა. ср. ცალანი.

3. **-კალა** *послѣлогъ* съ, вмѣстѣ съ, *Гр.*, § 17, b.

კალათი AV, x крупная корзина; — ხაშ-კალათი A корзинка съ ручкой, ხეშ-კალათი.

კალაჩაპი см. მ-ცხული

კალაშ: объект. строя 3-го спр. аор. მაკალაშე мнѣ было жарко.

კალაში x сильный, неистовый вѣтеръ, буря, ბეთი კალაშეფე x сѣверные, страшные вѣтры (къ ბეთი ср. т. باتى западный вѣтеръ); приводимаго Ačаряномъ «ǰibbeti galašere» я нигдѣ не слышалъ.

კალე (т.-арб. قلعه) крѣпость.

1. **კალი** см ბოლა 2.

2. **კალი** см. კერფი.

კალივი (греч. καλύβι) A, x шатеръ.

კალიპარ: пов. აკალიპარი проси его, ср. ხვეწ.

კალმახა (груз.; арм. կարմրախայտ) V форель, ср. ალაბალული.

კალო рх пóмочь (по сообщенію хопца), ср. ნოდერი.

კალონი b особый видъ невода или сѣти.

კამბურიში (ср. т. قامبور, resp. قانبور горбатый) ж. фамилія, Камбурова.

კამკული A муха, კანკული V, ср. მ-ჭაჯი.

კამპარა x растеніе или дерево, полое внутри, съ колѣнцами какъ камышъ, по переводу хопца — «مُرّوه اغاجى». По толкованію въ Вицэ: полое внутри растеніе; изъ него дѣти дѣлаютъ самострѣлъ; *метаф.* мужской членъ.

კამწამი AV рѣсницы, წამწამი x, рх, но и V, гдѣ слышалъ даже წანწამი, თოლიშ-კამწამი AV, თოლიშ წამწამი x, рх.

კაჲა (т. قيا) скала.

კაჲდე AV (т. قيده) мотивъ пѣсни.

კაჲზანა безпризорный.

კან: ოკანუ A двигать, качать, ონკანუ x, II-я пор. н. ვიკანამ A двигаюсь, качаюсь, ბინკანამ V, аор. ვიკანი, ბინკანი, б. ვიკანარე, ბინკანარე, გინკან x я качаю тебя, III-я пор. н. ვოკანამ двигаю, качаю A, ბონკანამ V, ვონკანაფ x, аор. ვოკანი, ბონკანი, ვონკანი, б. ვოკანარე, ბონკანარე, ვონკანამინონ, страд. II-я пор. н. ვინკანერ x двигаюсь, качаюсь, аор. ვინკანი, б. ვინკანამინონ; — დო-კანუ A метать, стрѣлять (изъ ружья), кидать (сѣть), III-я пор. н. დო-ვოკანამ, аор. ქოდოვოკანი, б. დოვოკანარე, прич. დოკანერი пущенный (выстрѣлъ), выстрѣлившій; — დოკანაშე для киданія; — დოკანონი удобный для киданія (сѣтей), ср. ხცო-მ, ცკო-მ, ცკონ.

კანდრე x мѣра вѣса, см. მა-თხორი.

კანდლუ AV земляника, ср. მურღი.

კანთხა x, V красная змѣя, весьма ядовитая.

კანისკი (греч. κανίσκι) V, x даръ изъ яствъ, преподносимый жениху со стороны невѣсты.

1. **კანკ**: ოკანკუ V, x звучать, стучать, н. ბკანკუმ, ბკანკუფ, аор. ბკანკი, б. ბკანკარე, ბკანკამინონ, — ოკანკულე V деревянный молоточекъ, бьющій въ мельницѣ по жернову, ср. სა-რაკელი

2. **კანკ**: ოკანკუ x рубить, напр. мясо, н. ბკანკუფ, аор. ბკანკი, б. ბკანკამინონ, — ოკანკალე x доска, на корой рубятъ мясо.

1. **კანკული** x крюкъ для подвѣшиванія.

2. **კანკული** см. კომკული

კანკულეცი x чапельникъ, чтобы достать каменную сковороду (გრესკა, კიცი), на которой пекутъ кукурузный хлѣбъ, კაკუნცელი рх; нѣкоторые въ x называютъ его კოკარი

1. **კანტარი** x, V плеть тыквы, дыни, огурца или арбуза, см. მერწი.

2. **კანტარი** x, рх верхушка кукурузы, ср. თალასანი.

კანჩი крючекъ; — კანჩონი съ крючкомъ, завитками.

კანჩხა x корыто для стирки бѣлья, ср. სკაფინდი

ნო-კანჩხულე A, x головня горящая (ср. груз. ნაკვერჩხალი)

კანძი V, x 1. менѣе крупныя части, на которыя разсѣкаютъ громадныя бревна, для болѣе удобнаго пиленія; 2. пучекъ въ $1^1/_2$—3 фунта «нити», совлекаемой съ конопли.

კანჯული (ср. т. قانچق псица) x самка, *Гр.*, § 6.

კაპ AV, ნ-კაპ x, კაპინ კაპი A, x быстрота, კაპუ или ოკაპუ A быстро идти, торопиться, I-я пор. съ род. отнош. н. ვუკაპამ A быстро иду, бѣгу, უკაპამს, аор. ვუკაპი, უკაპუ, б. ვუკაპარე, უკაპასერე, III-я пор. н. ვოკაპინამ A гоню; бросаю, ср. ტკომ; ვოკაპინაფ x гоню, аор. ვოკაპინი, б. ვოკაპინარე, ვოკაპინამინონ; прич. კაპინერი быстрый, კაპინერი კაპინერი часто, непрерывно, ср. მანი მანი; страд. I-я пор. ვუნკაპურ x быстро иду, бѣгу, аор. ვუნკაპი, б. ვუნკაპამინონ; — страд. зал. н. ვუკაპერ A бѣгу, рх падаю, უკაპერ, უკაპენ, უკაპერან, аор. ვუკაპი, б. ვუკაპარე; — მე-კაპინუ A прыгать, н. მეუნკაპერ A, ნუკაპერ, ნუკაპენ или ნუკაპამს. მევუნკაპურ x спѣшу, аор. მეუნკაპი A, მევუნკაპი, б. მეუნკაპარე, მევუნკაპამინონ, — IV-я пор. съ род. отнош. н. მე-ბუკაპინაფამ V гоню, обращаю въ бѣгство, III-я пор. მე-ვუნკაპინაფ, аор. მებუკაპინაფი, მევუნკაპინი, б. მებუკაპინაფარე, მევუნკაპინამინონ.

კაპანი V капканъ, ср. რაგი.

კაპი (т. قاپ) сосудъ.

კაპეტი x твердый.

კაპიდანი (т.-ит. قپودان) капитанъ.

კაპინერი см. კაპ.

დო-კაპინონი A западня, силокъ для ловли птицъ, иногда и для ловли животныхъ.

კაპიწი AV мѣра, въ A половина ოზუმაშუ, см. მ-სუმიარი, ср. კაჟი.

კაპლია (т. قپلوبغه) черепаха.

კაპოტი AV, x очень длинное одѣяніе, которымъ покрываются солдаты; по Ачар., это «короткая лаз-

ская куртка обыкновенно сѣраго цвѣта».

კაპულა А спина, подпора, поддержка (напр. въ томъ мірѣ), კაპულას მოკიდერი **х** навьюченный на спинѣ, კაპულა მოკიდერი А по Ачар.; *послѣ* съ род. за, сзади, ოხორიში კაპულა за домомъ.

კაჟი х мѣра, одна *ока* (ოკა), равняется вицскому, а не атинскому კაპიწი, კაკი, см. მა-თხორი.

კარაბალული (т.-арб. قلبغ) большое стеченіе, смятеніе, *Хрест.*, А. II, 22,82.

კარაბურუნ (т. ıvaıvaıe) см. მ-ცხული.

კარაგრში (т. ıaıaıe *черный глазъ*) х сестра ястреба (выводится одною насѣдкою изъ яицъ), также охотничья, ловитъ птицъ, лягушекъ, ящерицъ.

კარავი (греч. καράβι) А, **х** корабль; пароходъ, ср. ვაპორი, а также გემი, სანდალი, ფელუკა.

კარდალა х большой котелъ, ср. ქუკანი.

კართი კართი см. ართი.

კარიკი V, **х** желобокъ для насыпанія кукурузы и т. п. въ мельничный жерновъ, კაიკი рх.

კარკალ: ოკარკალუ **х**, V кудахтать (про курицу при несеніи яйца), ср. კალან.

კარწიმალი рх (въ селахъ), V туманъ, ქარციმალი А (однако въ Ламѣо я слышалъ კარწიმალი), ср. ღუმანი

კარფი (греч. καρφί) **х**, рх гвоздь, А კაფრი.

კასმა V дощечка, служащая катушкою для нити.

კასტანე бѣлая тыква (не смѣшивать съ тур. ქესტანე каштанъ); въ нѣкоторыхъ селахъ смѣшиваютъ эти названія, ср. კაიში.

კაცა А, рх всякій, каждый, კათა **х**, см. ღა

კაცატირი А порогъ.

კატირი **х** женская обувь въ формѣ контры: свекровь дарила ее невѣсткѣ, еще когда она была у себя дома, и затѣмъ молодая приносила съ собою въ числѣ приданаго.

კატუ (арм. կատու) кошка, კატუ გილალასენ (вм. გილალასერე) кто либо понесетъ вздоръ (*букв.* котъ будетъ лаять); — ღალი-კატუ **х** бобръ, ср. კუნდუში; — კატუ-ნენა V, resp. კატუშ ნენა (ср. ალაკა) **х** названіе дерева, но отличнаго отъ ჯიქნე, а კატუნჯა въ V не знаютъ; — კატუნჯა А тополь, ср. ქიქჯა.

კაურმა (т. ავრაძ) пряженіе, жареніе (на сковородѣ), см. თხირი.

კაფალი (ср. т. قباق крышка) **х** тоже, что въ V მოთრაკალე.

კალან: ოკალანუ V кудахтать (при несеніи яйца), н. კალანამს, аор. კალნუ, б. კალანასერე, ср. კარკალ.

კაშავი **х**, V скребница (съ желѣзными зубцами) для чистки лошади.

კაჩ см. ქაჩ.

კაცხანაკა V черника, изъ листьевъ ея готовятъ чай, ცხანაკო **х**, ср. ანცერა.

კაწაწური А (и въ другихъ мѣстахъ) сокъ незрѣлаго винограда, употребляемый въ пищу для приправы, ср. ქაცხი.

კაწი V миска (изъ дерева, глины).

კახი AV воробей, კინჩ-კახი рх, კვინჭახი **х**.

კაჭვე см. კაკვე.

კაფადარი (т.-перс. قفادار) V, x товарищъ.

კაფე кофейня; ресторанъ.

კაფრი см. კარფი.

«**კები**» см. ტკები

«**კევი** (т.-арб. كوى) Bt сильный, мощный» по Аҷар.

კერა V камень очага, на который кладутъ концы дровъ, ср. ო-ტრები; x очагъ, ср. ო-ტრებულე.

1. **კერი** x кабанъ (здѣсь, конечно, дикій кабанъ), ср. ნადირი.

2. «**კერი**» см. ქერი

კერემიდი (греч. κεραμίδι) x, V черепица, კერემიდიშ ლეტა земля или глина для изготовленія черепицы, въ x такую землю называютъ и ჭალიმი

კერმული рх цѣпь или крюкъ деревянный, привѣшиваемый надъ очагомъ для подвѣшиванія котла и т. п., კრემული x, კერმული V, A კლემური (у Аҷар. «ლემური»).

კერკეტა (груз) V, x твердый орѣхъ, კერკეტა ნეში твердый орѣхъ, კერკეტა კოჩი глупый человѣкъ.

კერმული см. კერემული.

კეტი x стрѣла, ოქეშ კეტი, ср. ისიჯი.

ნო-კეფე рх, x нить, нитка («Bt бумажная нитка» Аҷар.), ნოკეფი V, ნუნკეფი A.

კერფი x, рх конопля, კეფრი AV, მჭეფრი b; изъ нея вьютъ веревку и лазы; კეფრი (კერფი x) კალი конопля, оставляемая на сѣмя.

კეფრი см. კერფი

კეხი (груз.) x деревянная часть сѣдла.

კვავილი см. ყვაილი.

კვათ: б. მებოკვათარე V отрѣжу у него, см. ჭკორ.

კვათა x лѣстница, ср. მსკალა; მთუთი-კვათა названіе мѣстности въ Турціи у нашей границы въ полчаса пути отъ «Селим-Султан-тепеси».

კვან см. რკვან.

ო-კვანდუთა охотно, добровольно по R.

კვანტერი смущенный (?).

კვანცა x, рх кувшинъ съ ручкою, см. მ-ცხული.

კვარერი см. ყვარ.

კვაჯი шулятныя яйца, ср. ყვაჯი; ჭუჭე კვაჯი или ჭიჭა კვაჯი маленькія яйца, названіе ранняго цвѣтка, по Шевки Кадіа-оглы — фіалки, но едва ли такъ, другіе не знали такого названія.

კვერი см. მ-ტკვერი 1.

მ-კვერი см. მ-ტკვერი 1.

კვინჩი x птичка, კინჩი AV, см. თოშა, კახი, ჩხვინდი, а также მ-ცხული.

კვინჭახი см. კახი.

1. **კია** см. ყი.

2. «**კია**» A гребешокъ (пѣтушій) по Аҷар., ср. ფამფარი 2.

კიაფუ см. კაფუ

კიბინ || **კიბირ** > **კიბრ**: съ дат. отнош. н. მებაკიბინამ V кусаю, аор. მებაკიბინი, б. მებაკიბინარე (у Аҷар. съ ссылкой на Bt приведены аор. მივაკიბინი, б. მივაკიბინამინონ); — **კიბირი** x, рх зубъ, კიბრი AV, კვინჩიშ კიბირი x клювъ, ср. კიკილი 1; კიბირიში წკუნი рх зубная боль, კიბრი-წკუნი V, კიბრი-წუნა A;—**კიბირონი** x, рх съ зубами, у кого хорошіе зубы, зубастый, კიბრონი AV; — **უკიბირე** x беззубый, უკიბრელი V.

კიბირი см. კიბინ.

კიბრი см. კიბინ

კიბრითი (т.-арб. كبريت) Bt по Ачар. спички.

1. **კილ:** I-я пор. съ дат. отнош. н. ელე-ბაკილამ V играю, щекочу, аор. ელებაკილი, б. ელებაკილარე, страд. н. ელა-ვაკილერ х, ელაკილერ, ელაკილენ, аор. ელავაკილი, ელაკილი, ელაკილუ, б. ელავაკილამინონ, ელაკილაგინონ, ელაკილასუნონ; — II-я пор. н. ქელებეკილამ вѣшаю на себѣ; — III-я пор. н. გაე-ბოკილამ V вѣшаю, аор. გაებოკილი, б. გაებოკილარე; — გოწო-ვოკილაფ х вѣшаю, გოწოკილაფ, аор. გოწოვოკილი, б. გოწოვოკილამინონ;—аор. ე-ბოკილი я началъ, ბოკილუ, но и ბუკილუ онъ началъ, ობიცინუ ბუკილუ началъ смѣяться; — II-я пор. аор. ნიკილუ повисъ; III-я пор. н. მე-ბოკილამ, аор. მებოკილი, ნოკილუ.

2. **კილ:** ოკილუ A ссориться, н. ოკოვაკილამ ссорюсь, ოკობაკილამ V, ოკოვაკილაფ х, аор. ქოკოვაკილი A, ოკობაკილი V, ოკოვაკილი, б. ოკოვაკილარე A, ოკობაკილარე V, ოკოვაკილამინონ.

3. **კილ:** ოკილუ V закрывать на ключъ, н. ბკილუმ, аор. ბკილი, б. ბკილარე;— прич. კილერი, см. კოლა.

4. **კილ** см. კოლ.

5. **კილი** см. კული.

კიზი см. კუზი.

კითი палецъ, ბაში კითი A большой палецъ, კითი ბაში V, ბაშ-კითი х, ჟურენერი კითი A указательный палецъ (*букв.* второй палецъ), შუმენერი კითი A средній палецъ, ოშქენანი კითი A безыменный палецъ (но ოშქენანი *собств.* средній!), წულუ კითი A мизинецъ (*букв.* маленькій палецъ), მწუტა или წუტა კითი V, ჭიტა კითი х, კუჩხეშ კითი V палецъ ноги, კუჩხე-კითი A, ხეშ კითი V палецъ руки, ხე-კითი A.

კითხ: I-я пор. н. ბკითხამ A спрашиваю, ბკითხუფ х, аор. ბკითხი, б. ბკითხარე, ბკითხამინონ, II-я пор. н. ვიკითხამ A спрашиваю, аор. ვიკითხი, б. ვიკითხარე; н. (ჭარა) ბიკითხამ V читаю, ვიკითხუფ х, аор. ბიკითხი, ვიკითხი, б. ბიკითხარე, ვიკითხამინონ; IV-я пор. н. ოკითხაფამ заставляю читать, учу, пов. ლოკითხაფი научи, ср. ჭკ I;—გე-კითხუ V осуждать, поносить, клеветать, III-я пор. н. გე-ბოკითხამ V, გევოკითხუფ х ругаю, аор. გებოკითხი, გევოკითხი, б. გებოკითხარე. გევოკითხამინონ (у Ачар. по Er. приведены: «გეკითხაფა», аор. «გივოკითხი», б. გივოკითხამინონ»).

1. **კიკილი** V клювъ, კინჩიშ კიკილი, ср. კიბირი, ნუნკუ подъ ნუკუ.

2. **კიკილი** V петля для застегиванія (въ одеждѣ), ср. კუკულა.

კილა см. კოლა.

კილერი х запертый на ключъ, см. კოლა.

ო-კინთე V (въ самомъ городкѣ Вицэ) вм. ალამიდი, см. ანამიდი.

კინჩი см. კვინჩი.

კინჩხი х, рх остовъ конопли по очисткѣ ея отъ нитей для веревки, ср. ლინჩხი.

კირ см. კორ.

კირალი V король, царь.

კირზა см. კორზა.

კირი х известь, ср. ქერჭი.

კირიკვეში х птичка, въ А извѣстная подъ названіемъ მალულე (см.

ლული), хопскій терминъ Али-эфенди объясняетъ тѣмъ, что такъ называютъ птичку за особое чириканье, и прибавилъ: «много ихъ бываетъ въ августѣ и сентябрѣ» (но не находится ли скорѣе терминъ въ связи съ груз. названіемъ іюля: კვირკობის-თვე?).

კირიკუა х названіе птицы, ср. მაპატულე.

კისირი безплодный.

კისმეტი (т.-арб. قسمت) доля, судьба.

კისრალი V (т. قسراق) кобыла.

კიტრი видъ древесной тыквы. плодъ значительно крупнѣе апельсина, по цвѣтомъ очень похожъ на него.

კიში (т. قیش) зима.

კიცი х каменная сковорода или плошка для печенія кукурузнаго хлѣба, ср. გრესტა.

კიჭკიჭი V полый деревянный цилиндръ, черезъ который пропускается нить: этою палкою тянетъ мастеръ (ткачъ) нить съ ოკინთე (см. ო-კინთე).

კიფოლი см. კუფოლი.

კლავი (груз.) рх (но многіе не знаютъ) локоть, ხე-კლავი V (по увѣренію Шевки), ср. ღურუ.

ლოლო-კლანტერი V ухабистый, со рвами.

კლემური см. კერემული.

კლიმა см. ქლიმ.

კლიმერი х, V: ხე-კლიმერი взявшійся рукою за руку.

კაბაფუ V шакалъ, მკაფუ рх, въ нѣкоторыхъ селахъ ჭაფუ.

კაურა (греч. κυρά) х, V госпожа, კურა х, см. ოხორი.

კნ: ოკნუ А схватить, н. ვაკნუმ хватаю, схватываю, ვაკნეფ х, аор. ვაკნი или ქოვაკნი, б. ვაკნარე, ვაკნამინონ, — аор. გა-ვაკნი Bt я узналъ, ср. გნ

ე-კნა А (бываетъ и ნეკნა) дверь, х, V ნეკნა, ჭიკა ნეკნა х дверца наружной двери, прикрывающая ея пролетъ, ср. კოწოპორტა;—ეკნანაჭუმს привратникъ (*букв.* дверь кто охраняетъ).

კობო V, х еще незрѣлый; кислый сокъ всякаго незрѣлаго фрукта, კომბო А еще незрѣлый, ср. კოხა.

კოდ V, კიდ х: н. დო-ბკოდემ V строю, аор. დობკოდი, б. დობკოდარე, н. ბკიდუფ х, аор. დობკიდი, б. ბკიდამინონ; — კოდერი V построенный, კიდერი х, გელაკოდერი V нары, тахта (*букв.* пристроенный);—კოდი стѣна (дома), ср. დარაბა.

კოვიდი (по Ачар. «govidi») А головачъ-бычокъ (рыба, груз. ღორჯო), გოვიტი V, ср. ღოვიდი.

1. **კოკარი** см. კუკარი 1 и 2.
2. **კოკარი** см. სიმსი-კოკარი

კოკიწა V, х коклюшъ.

კოლა AV ключъ, კილა х, но, повидимому, была и форма გოლა, если въ составѣ слѣдующаго выраженія находится это слово, а не предлогъ გო-ლა· კოლა-კიდერი V закрытый, запертый на ключъ, გოლა-კიდერი А (рѣдко), კილა-კიდერი х, კოლა-კიდი рх, ლეშკი გოლაკიდერი съ сомкнутыми губами.

კოლაკიდი V крючекъ для затвора двери, ср. კორაკი.

კოლი см. მკოლი.

კოლო х, V горькій.

«კოლოსკოპოს მოჭუბდერი» по Ф.-бею какое-то хопское ругательное выраженіе.

კომა AV дымъ, V туманъ;—**კომონი** полный дыма; туманный.

ო-კომალა (ოკო-მალა?) x товарищескій обѣдъ въ складчину натурою, ოკომალაში V.

კომბო см. კობო.

კომში см. კონქში.

კონ: ოკონუ полоть, н. ბკონუმ, аор. ბკონი, б. ბკონარე, ср. ბერგ.

კონაღი (т. قوناق) домъ; дворецъ.

კონთრაჯი (т. قوندره‌جى) сапожникъ.

კონკორახი см. კუკურახი.

კონკურახი см. კუკურახი.

კონქში (т. قوكشى) сосѣдъ, კომში, ср. მალთე, მანძაგერე;—**კონქშილუღი** (т. قوكشيلق) сосѣдство.

კონჭი см. კოჭი.

კოჲინ (т. قويون) овца, ср. ჩხური.

კოპა V, x «пѣнникъ», ложка для снпманія пѣнки, x большая ложка.

1. **კოპალი** V палка, которою бьютъ по ватѣ на ცოკხარი, а также для разбиванія орѣховъ.

2. **კოპალი:** წკარ-კოპალი x названіе водяного животнаго; хопецъ предположительно называлъ его въ качествѣ соотвѣтствія вицскаго ვარიოშინე.

კოპელა V незаконнорожденный, x კოპელე.

კოპელი x незрѣлый орѣхъ, еще въ зеленой скорлупѣ.

კოპია V овечій калъ, ср. კორკოლა 1.

კოპჭა x пуговица. Различные виды пуговицъ въ Хопэ: 1. ფარფალონი въ видѣ привѣска цѣпочки изъ серебра; 2. ჩხომიში კოპჭა на подобіе рыбы; 3. ჭაპრასცი კოპჭა: a) მამული крючекъ, b) ღალული петля.

1. **კორ** AV, კირ **x:** ოკორუ AV связывать, ოკირუ x, I-я пор. н. ბკორუმ, ბკირუფ, аор. ბკორი, ბკირი. б. ბკორარე, ბკირამინონ; прич. კორერი связанный; IV-я пор. н. ვოკორაფამ заставляю привязывать, аор. ვოკორაფი, б. ვოკორაფარე;—გო-კორუ A обвязывать, გო-კირუ x, იმამიშ გოკორუ A чалма имама, იმამიში გოკირუში x (груз. იმამის თავ-საკრავი);—ღოკორუ V привязь коровы у яслей, будетъ ли она цѣпь, палка или веревка, ср. მანგური.

2. **კორ** см. ყოროფა.

3. **კორ:** съ род. отношеніемъ н. გიკორემს тебѣ нужно, хочешь; страд. н. უკორენ V нуженъ ему, недостаетъ ему, ოყორეფს Bt по Ач̆ар., უკორემს px, კოჩის ნოსი უკორენ человѣку недостаетъ ума, но лучше по A: კოჩის ნოსი ღვაჭირენ, ვა გიკორერ A я тебѣ не нуженъ, ვა გიკორენ онъ тебѣ не нуженъ, ვა მიკორერ, ვა მიკორენ (ვარ მიკორემს V), прош. нес. ვა გიკორერტი, ვა გიკორერტუ, ვა მიკორერტი, ვა მიკორერტუ, см. ყოროფა

კორაკი x крючекъ для затвора двери, ср. კოლაკილი.

1. **კორეცხ** см. კოროცხ.

2. **კორეცხ:** ოკორეცხუ V, x плакать, оплакивать.

1. **კორჩა** V початокъ, ср. კოცნა, პარკი.

2. **კორჩა** деревянная лопаточка или ложка съ плоскою головкою (вм. выемчатой, какъ въ ложкѣ) для мѣшанія въ сосудѣ, гдѣ готовится пища, x კირჩა.

კორიდა A клопъ.

1. **კორკოლა x**, px овечій калъ, ср. კოპია.

2. **კორკოლა** x кудри, კორკოლა თომონი съ кудрявыми волосами.

კორობ: ოკორობუ собирать, ბკორობუმ AV, ბკორობუფ x, аор. ბკორობი, დიბკორობი, б. ბკორობარე, ბკორობამინონ;—დო-კორობუმს собираетъ.

კორობც: ოკორობცუ x считать, перечислять, н. ბკორობცუფ, аор. დიბკორობცი, б. ბკორობცამინონ, ოკორებცუ A, x считать, *спец.* дать отчетъ объ имущественномъ цензѣ, н. ბკორებცუმ A, аор. ბკორებცი, б. ბკორებცარე.

კორღონი см. კოღონი.

კოსტი Костя, прозвище грековъ.

კოტნა x початокъ, ср. კორზა, კურკა 1.

კოტულა AV темя, კუტალა рх.

კოღონი V, x комаръ, კორღონი рх.

კოჩი человѣкъ;—კოჩობა x доброта, человѣчность; — კოჩონი человѣчный, честный;—კოჩონობა AV, x.

კოწო- предлогъ въ глаголахъ.

კოწოპორტა A дверца или полудверь, прикрывающая снаружи нижнюю половину наружной двери дома, ея пролетъ, чтобы куры и животныя не проходили внутрь, когда дверь открыта; такъ же называютъ эту архитектурную подробность и мѣстные, напр. сурменскіе, греки, კოწობულა рх, ср. ჭიტა ნეკნა. Во время экскурсіи по Атинскому ущелью я не имѣлъ случая видѣть такую дверцу; кого ни спрашивалъ, всѣ отговаривались незнаніемъ кромѣ одного молодого ламгойца, плохо знавшаго по-чански, но значительно лучше по-русски: онъ назвалъ самъ კოწო ფოტრა, но объясненіе далъ иное, притомъ неясное — «загородка по дорогѣ». Этотъ источникъ ненадежный. Дверцу я видѣлъ въ экскурсіи по Абу-цкари.

კოჭალი см. მ-ცხული.

კოჭი x, рх лодыжка (у Ачар. «бедро Bt»), კონჭი V.

კოწა A незрѣлый виноградъ, x незрѣлый, сокъ незрѣлаго винограда, მ-ჭოწა V кислый, V კოწო сокъ незрѣлаго винограда, ср. კობო.

კოწო см. კოწა.

ო-კრებულე x мѣста съ двухъ сторонъ очага, см. ო-ტრებულე.

კრემული см. კერემული.

კრი: н. კრიაფს x щебечетъ(цыпленокъ), კრიაფან ჭუჭულეფე щебечутъ цыплята, ср. კრიალ, ჟი, н. ბკრიამ ხ кричу, аор. ბკრიი, б. ბკრიარე, ср. ჟურ.

კრიალ: н. კრიალაფს x кудахчетъ, аор. კრიალუ, კრიალაფს ქოთუმე кудахчетъ курица.

კროში (греч. κρόμμυον) A, x лукъ, ср. სოღანი.

კროშე см. ქრუში.

კუა см. ჟუა.

კუალი см. ჟუალი.

კუანდ см. რკვან.

1. **კუარი** см. ჟუარი.

2. **კუარი** V, x лепешка маисовая или иная для дѣтей, изготовляемая въ очагѣ, კვერი.

კუაროკი A, x воронъ, ср. ჟუარი.

კუდელი AV хвостъ; — კუდელ-მაკასი ласточка: только это слово и присвоили сначала лишь A, а потомъ лишь V въ значеніи ласточки, ср. შილილონი; — უკუდელე безхвостый.

კუდი V, კიდი x большая черная птица, садится на гнилыхъ пняхъ, по-

стукиваетъ клювомъ; მ-კუდი рх дятелъ, ср. ხპიწილი.

1. **კუჩი** AV ложка, კიჩი х.

2. **კუჩი** х, V дѣтенышъ (овцы или козы).

კუი (т. قويو) колодезь.

«**კუკალი**» см. კუკარი 1.

1. **კუკარი** V крючекъ, კოკარი х, впрочемъ и въ V კოკარი крючекъ, согбенный, у Ачар. въ томъ же значеніи съ ссылкой на At: «კუკალი», ср. კანკულეცი.

2. **კუკარი** V часть плуга, კოკარი рх.

კუკმა см. კუკუმა.

კუკუდა х гребешокъ, «а въ V კუნკულა», такъ сообщили мнѣ въ Хопэ, а въ V гребешокъ, какъ сами мѣстные назвали, კუკუდა, ср. ფამფარი 2, ფანკილი.

1. **კუკულა** А крючекъ, ср. კიკილა 2.

2. **კუკულა** V шлыкъ, на голову надѣваемый, ср. груз. კუნკული.

კუკუმა V кувшинъ (изъ мѣди, вообще металлическій), კუკმა А, х.

კუკუმბოლი V растеніе съ бѣлыми цвѣтками, съ длинными узкими листьями; изъ него готовятъ кушанье, судя по турецкому переводу (چریش اوتی), асфодель, златоцвѣтникъ, ср. ჭურია.

კუკურახი V кость набедренная (верхъ бедра), კონკურახი рх, კონკორახი х.

კუკუფ А пучекъ волосъ на головѣ курицы, хохолъ (а не гребешокъ), по объясненію одного аѳинца, съ которымъ согласился и Ф.-бей, въ началѣ заявившій, что онъ не знаетъ его, а знаетъ лишь слѣдующее: въ селѣ одного человѣка, муллу, называютъ კუკუფლი, неизвѣстно, почему; ср. ჩოჩოკა.

კულამფარა (т. قولامبره) педерастъ, ср. ხოლურა.

კულაღუჩი (т. قولاغوز) путеводитель, проводникъ.

კულანი х дѣвушка, ср. ბოზო-მოთა.

კულბეთი (арб. كلبة) лавка.

1. **კულე** AV короткій, მკულე х.

2. **კულე**: ოკულე V, рх послѣ, за (чѣмъ либо); — უ-კულე послѣ чего либо (უ отъ род. пад.), въ устахъ различныхъ лицъ: უ-ქულე, უ-ხულე.

კული А скамья, стулъ, ср. თრონი, ორძო.

კულუნი А жеребенокъ, ср. მოთალი.

კუმაში (т.-арб. قماش) ткань.

კუმბი х подробность дамскаго наряда: на нижней сторонѣ рукъ до локтя надшивалась нить съ серебряными пуговками; называютъ ее и ცქიალი.

კუმი (т. قوم) х, V песокъ, ლუმი А, მჩხუ ლუმი А щебень (*букв.* крупный песокъ), по R «sxukumi», ср. უირიმი; — ლუმიარი А съ пескомъ, песочный.

კუნდი х, V калъ, გუნდი А, см. ფუუ-გუნდი; — კუნდობი съ каломъ.

კუნდუჩი (т. قندز) бобръ, ср. ლალიკატუ, წვინარი.

კუნდურა см. თუთა.

«**კუნკულა**» V гребешокъ, см. კუკუდა.

კუნცხ см. კუცხ.

-კუპა см. პიჭკუპა подъ პიჯი.

-კურა см. კჲურა.

კურბანი (т.-арб. قربان) жертвоприношеніе, жертва.

კურჩალე: თი კურჩალე внизъ головой, стремглавъ.

კურთა AV, х женскія кальсоны.

კურკა V, х початокъ безъ кукурузы,

сердцевина, х сѣмя плода, ср. კოცნა, а также პიპილა.

კურშუმი (т. قورشون) свинецъ, пуля.

კუპლი (т.-арб. قفل) V висячій замокъ, ср. ფრანგული

კურუმპი рх почка, ср. ფურჯი, ჭკემი, х пуговица.

კურმული х, рх горлица, ср. ცირლონი, ცოროჯი.

კუს: ომკუსუ A стонать, н. მკუსუფ, მკუსამ рх, პკუსაფ х, аор. მკუსი, პკუსი; — н. პკუსინაფ х.

1. **კუსკუნი** V подвздошный, у Ачар. въ значеніи os iliaque «guckuni (Bt)».

2. **კუსკუნი** х подхвостникъ лошади.

კუსური (т.-арб. قصور) недостатокъ, порокъ; срамъ.

კუცავი V щенокъ собаки, კუცავინა A, ср. ლაკოცი.

კუცალა см. კოცულა, კუცალი.

კუცალი V (по Ачар. и Bt) углубленный, выемчатый, კუცალა рх.

კუცუ х дѣтскій мужской членъ, ср. პიპილი 1, V мужской членъ.

კუცულა х мальчишка, ребенокъ.

კუშლუღი (т. قوشلق) охота за птицами.

კუხწ нога, კუხწეთე пѣшкомъ, — კუხწეში გზა х, V тропинка, კუხწეგზა; — კუხწეშ-მოდვალო V обувь, კუხწე-მოდვალო х (ср. დვ); — კუხწეშ-ცაზანი см. ცაზანი 1, კუხწე-ცაზუ см. ცაზუ; — კუხწეშ-კითი палецъ ноги, კუხწე-კითი; — კუხწე-ქური см. ქური; — ცხენიშ-კუხწ V копыто лошади; — ნო-კუხწენი х слѣдъ, ცხენიშ ნოკუხწენი слѣдъ лошади, ср. ნო-ველი.

კუცხ х, A, კუნცხ V: კუცხუ A просыпаться, пробуждаться, კუნცხუ V, ჯირ კუნცხუ бодрый, н. გო-ხკუცხურ х, рх, გოხკუნცხურ V, გოხკუცხამ A, გოხკუნცხამ V, аор. გოხკუცხი х, рх, A, კოხკუნცხი V, б. გოხკუცხარე, გოხკუნცხარე, გოხკუცხამინოხ; — დულდა მუშის გოკუნცხინერი V бдительный въ своемъ дѣлѣ.

კუჭულ-ალ см. თუთა.

კუფოლი или კიფოლი яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею, ср. ო-ნ-წირამუ

ლ.

1. **ლ** < **ლვ** [∞ **ვლ**] или **დ** и **ხთ** (ср. ხც), *Гр.*, § 110: ულუ хожденіе, путешествіе, ოლვა ходить, идти, проходить, II-я пор. н. ვულურ A, х иду, ხულურ V, аор. ვიდი, ხიდი, б. ვიდარე, ხიდარე, ვიდამინოხ, ვულაფე («ხულაფე» Bt) ნულუნ х облака идутъ, წოხოლე ვიდათ продолжимъ (*букв.* пойдемъ впередъ)! — Объект. строя 3-го спр. н. მალენ A, გალენ, ალენ выходитъ, ალერან выходятъ, მალემს рх, გალემს, ალემს, ალეფს х, შურა ალენ (по Ф.-бею ეალენ) пахнетъ A, შ ალემს рх, შური ალეფს х; — ქ-ამაფთით войдемъ внутрь; — аор. გელ-იცი (< გელ-იდი) ты отправился; — аор. გამაფთი я вышелъ; — н. გევულურ спускаюсь, аор. ქაგეფთი; — გო-ლვა гулять, н. გოვულურ х прохожу, гуляю, გოხულურ V, გულურ, გულუნ, аор. გოფთი, გოხცი, б. გოფთარე, но и გო-ილამ

приходишь гулять, гуляешь, аор. გო-ბილი, გოვიღაშა когда я буду гулять; — объект. строя б. გო-მალასენ я буду гулять, გოგალასენ, გვალასენ, გომალანენ, გოგალანენ, გვალანენ, ენა ვარ გოგალასენ вотъ не будешь гулять; — გოლ-ულვან проходятъ мимо, уходятъ, მუ გოლულვან х почему уходятъ? ან გოლა-მილი მან разъ зайди (*букв.* пройди) ко мнѣ, გოლო-ლვერი А прошедшій, минувшій, გოლალერი х, გოლოლვერი ღღა А минувшій день, გოლალერი ნღლა х, გოლალაფერი ნღლა V;—аор. ე-იტი ты поднялся вверхъ, см. მ-ძგულ; — аор. ელ-იტი ты поднялся вверхъ; — б. ეშკაფთარე выѣду; — объект. строя 3-го спр. н. ე-მალენ х я могу подняться; н. მე-ულურ А прихожу, дохожу, მეხულურ V, аор. მე-ფთი, მეხთი, მეხთუ, б. მეფთარე, მეხთარე, მა თაუქანიშ ვარ მეულუ («მეღულუ Bt» Ачар.) х я не иду въ лавку;— аор. ეწწე-ფთი я сошелъ внизъ; — б. паралл. მენღაფთიკო я долженъ туда пойти; — მეკა-ლაფერი х прошедшій, усѣч. მეკალაფე, მეკალერი х, მეალაფერი V, ვითის ხუთ ღეკიკე მეკალაფერი х когда прошло пять минутъ [послѣ] десяти (часовъ);— н. მეჟა-ვულურ х иду отсюда туда, მეჟულურ, მეჟულურს (я бы предпочелъ მეჟულუნ), аор. მეჟავილი, მეჟილი, მეჟილუ, б. მეჟავილამინონ, მეჟილაგინონ, მეჟილასუნონ (у Ачар. сложный предлогъ: მიჟო-); — п. მოვულურ А прихожу, მოხულურ V, მოვულუ х, аор. მოფთი А, მოფთი х, рх, V, б. მოფთარე, მოფთარე, მოფთამინონ, მოვიღაშა когда я приду, но записи Ачар. მუვიღაშა; — объект. строя 3-го спр. н. მო-მალენ я могу прійти, мнѣ хочется прійти, аор. მომალუ, б. ვარ მოგალასენ не сможешь прійти; — н. მოჟავულურ х оттуда прихожу сюда, аор. მოჟავილი, б. მოჟავილამინონ (у Ачар. сложный предлогъ: მუჟო-).

2. **ლ:** съ дат. отнош. н. გე-ვოლურ А, падаю, рх дремлю (*собств.* склоняюсь головою), გამოლურ, გამოლუნ, გევოლურთ, გამოლურთ, გამოლურან, аор. გევოლი, გამოლი, გამოლუ, გევოლით, გამოლით, გამოლეს, б. გევოლარე,—II-я пор. н. გე-ბილამ рх погружаюсь въ воду, გელამ, ср. ქონ;—IV-я пор. გე-ბოლაფამ V погружаю въ воду, გე-ვოლაფფ х, аор. გებოლაფი, გევოლაფი, б. გებოლაფარე, გევოლაფამინონ, — относ. н. გემიველამს А у меня выпадаетъ, გაუველამს у него выпадаетъ, аор. გეგიველუ у тебя выпалъ; — მელაფუ V, х падать, попадать, ударяться, н. მებლამ V, аор. მებლი, б. მებლარე; — относ. н. მემილამს V, ნულამს, аор. მემილუ, ნულუ у него выпало;—ოკუელუ А совпасть, сойтись, хорошо подойти другъ къ другу; уподобиться, н. ოკოვუველურ, аор. ოკოვუველი, б. ოკოვუველარე,—ოკოველერი (искусственное образованіе) товарищъ.

ლაგ: ოლაგუ рх бить, ударять, по словамъ нѣкоторыхъ архавцевъ— спроваживать, выпроваживать, гонять, н. ბლაგუმ, аор. ბლაგი, б. ბლაგარე.

ლაღრე V влажный, ლარღე рх, напр.

ლარღე ღიშკა сырыя дрова; — ლარღობა V сырость, ლარღობა px.

ლავა см. ყომური.

მა-ლავე V, x животное, перескакивающее черезъ заборъ и всякія ограды, корова-ли, лошадь ли или иное какое.

ლაზი лазъ, чанъ;—ლაზისტანი Лазистанъ, лазская или чанская страна;—ლაზიში лазскій (человѣкъ);—ლაზური лазскій, чанскій; лазскій или чанскій языкъ, ჩითუნ ლაზური ბლაფათ (ვილარლალათ x) будемъ все время говорить по-чански, სი ლაზური გიჩქინი? знаешь ли ты по-чански?—ლაზბა (т. لازجه) по-лазски, по-чански.

ლაზმა (т.-арб. لازمه) [потребность,] калъ, ფუჯიში ლაზმა x, V коровій навозъ.

ლაზუცი кукуруза, маисъ.

ლაი можетъ быть, а то — непереводимая частица вродѣ народнаго русскаго «тае».

ლაკი A (слышалъ и ლაქი) собака, ლაჭი b, ср. ქოფაქ и ჯოღორი, см. ლაკი-ღაძი; — ლაკოცი x, px щенокъ, ჯოღორიში ლაკოცი x собачій щенокъ, ср. კუცავი.

ლალ: ოლალუ AV лаять, н. ლალუმს AV, ლალუფს x, аор. ლალუ, б. ლალასერე, ლალასუნონ, ჯოღორიქ (sic) ლალუფს x.

ლანგანა x, V состарившійся (песъ), ლანგანა კოჩი (про человѣка) старый песъ.

ლანგონი V овчарка.

ლარღე, ლარღობა см. ლაღრე.

ლასირ: н. ბლასირუმ V точу, острю, ბლასირუფ, аор. ბლასირი, б. ბლასირარე, ბლასირამინონ; — ლასირერი наточенный, острый (мечъ)—ოლასირონი подлежащій точенію.

ლაქ: пов. დო-მლაქი утѣшь меня.

ლაქი см. ლაკი

ლაქინ (т.-арб. لكن) но.

მა-ლაღუდე A иволга, მალაღურე V (см. მ-ცხული), ср. შილოგოგია.

ლაღუნ: ოლაღუნუ V жевать, н. ბლაღუნუმ V, ბლაღუნუფ, аор. ბლაღუნი, დობლაღუნი, б. ბლაღუნამინონ, у Ачар. съ ссылкой на Bt осн. ლალონ; — ოლაღუნუში x мастика для жеванія, ოლაღუნაში по R.

მა-ლაღურე см. მა-ლაღუდე.

ლაფი (т.-перс. لاف бесѣда) x слово; отым. глаголъ ოლაფუ x бесѣдовать, разсказывать, говорить, н. ბლაფაფ, аор. ბლაფი, დობლაფი, б. ბლაფამინონ, ср. ლარლალ.

ლაფრონი см. ელაფრონი.

ლე- префиксъ въ именахъ существительныхъ (карт. ნე- или ნი-).

ლექვერა см. ლე-ქვერა.

ლეზ: п. ბლეზუფ x грязню, пачкаю, დო-ბლეზუმ px, аор. ბლეზი, б. ბლეზამინონ, დობლეზარე; III-я пор. н. ვოლეზაფ x грязню, пачкаю, аор. ვოლეზი, б. ვოლეზამინონ; страд. II-я пор. н. დო-ვილეზერ пачкаюсь, аор. დოვილეზი, б. დოვილეზამინონ; — ლეზი грязь, пятно; — ლეზიარი грязный, запачканный; неопрятный; — ლეზონი грязный, неряха, ააა მუ ლეზონი მენდილი რენ x какой грязный платокъ! ლეზონი კოჩი x неопрятный человѣкъ.

ლეზა AV поздно, ср. ჲანო.

მა-ლეზე x, V названіе рыбы, по Ачар. карпъ, მალაზე A.

ლემზა полотно изъ нитей;—მელეზი шелковая матерія.

«**ლემური**» см. კერემული.

ლემში иголка.

ლემშკუა см. ლე-ნჭკუა.

ლემჭკუა см. ლე-ნჭკუა.

«**ლენჭკუა**» см. ლე-ნჭკუა.

ლერი см. ლე-რი.

ლესა V плетенка для ловли рыбъ, ср. გოლორი.

ლეტა A земля, ср. ლიხა.

ლეღენი x тазъ (изъ всякаго матеріала).

ლეშკი см. ლე-შქი.

ლეშქი см. ლე-შქი.

ლიბაღი A верхнее платье на ватной подкладкѣ, работа вродѣ ватныхъ одѣялъ, надѣваютъ старцы, а изъ молодыхъ лишь муллы.

ლივაღი A садъ при домѣ, ლივაღი აკრა края сада.

ლივორი см. ლი-ვორი.

ლიკარბა по сообщенію Шукри такъ называютъ въ Ризѣ дерево ლუკუმზა (см. это слово).

ლიმანი (т. لیمان, грец. λιμάνι) гавань.

ლიმზ A: ოლიმზუ любить, объект. строя 3-го спр. н. მალიმზენ я люблю, გალიმზენ, ალიმზენ, მალიმზერან, გალიმზერან, ალიმზერან, ср. ოროფ.

ლიმზორი см. ლი-ვორი.

ლიმონი AV, x лимонъ.

ლიმფზვანა
ლიმზანა
ლიმზონა
} см. ლი-მზონ.

ლიმჯი см. ლუმჯი.

ლინტრე A глиняный кувшинъ (для воды, уксуса), ср. კვანცა.

ლინჩზი A остовъ конопли по очисткѣ ея отъ нитей для веревки, ср. კინჩზი.

ლიპარღე см. ლი-პარღე.

ლიტროპი праздникъ Литропъ, по иному — ლიტროფი, а также მიტროპი, см. *Изъ поѣздки*, стр. 629.

ლობდა фасоль.

ლოდა x слабо свитая веревка, ср. მ-წკირმე.

ლოდორი V неряха, съ разстегнутыми брюками, съ выпущенною рубашкою; бездѣльникъ; въ x его знаютъ, но слово не хопское.

ლოვა V сокъ, выжимаемый изъ винограда, яблокъ и т. п., пока онъ не обработанъ въ бекмезъ.

ლოკ см. ლოსკ.

ლოღა см. ლოყა.

ლორიკი A (въ нѣкоторыхъ селахъ ლორიჭი) мотыка, копающая глубже, чѣмъ ბერგი, ср. ჩაფა.

ლოსკ AV, **ლოკ** x: ოლოსკუ лизать, ოლოკუ, н. ბლოსკუმ, ბლოკუფ, аор. ბლოსკი, б. ბლოსკარე, ბლოკამინონ.

ლოსტონი см. ლოსტრონი.

ლოსტრონი A скользкій, гладкій; вкусный, ლოსტონი V, ნოსტონი x, рх.

ლოყა x сладкій, ლოღა A, ლოცა V; x сладкій сокъ винограда, свѣжій виноградный сокъ, см. შირა.

ლოცა см. ლოყა.

ლტ (ср. ლ 2): аор. ბილტი я далъ поскользнуться; отвергнулъ (?);—аор. გე-მილტუ x у меня поскользнулась (нога), б. გემილტასენ.

ლუ см. ლუფუ.

ლუკუმზა x, V названіе дерева (съ черными ягодами), по-турецки اغاجی بلان, ср. ლიკარბა.

ლულა (груз., т. ალა) рх водопроводная труба, желобокъ, приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. **სკუტუნი, სტვინა**.

ლუმკი V вечеръ, **ლიმკი** A, x, **ლუმკუშე** (**ლუმკიშე**) **ლოთანაშა** V съ вечера до утра, **ლიმკიშე** (A и **ლიმკიშა**) **ლოთანაშა** A, x; — отым. глаг. аор. **ლოლუმკუ** свечерѣло, наступила ночь, **ლოგილუმკუ** V у тебя наступила ночь, **ლოლუმკუ ლოთანაშა** съ вечера до утра; — **ლუმკერი** свечерѣвшій, **ლუმკერიშე** V со свечерѣвшей поры, съ вечера, вечеромъ.

ლუქნა см. **ლუქუნა**.

ლუქუნა x, рх восковая свѣча, **ლუქნა** AV, **ნუქლა** V, см. **თოფური**.

ლული инжиръ, винная ягода, **მტური ლული** A лѣсной инжиръ.

მა-ლულე A «инжирникъ», названіе птички, по цвѣту пестрой (цвѣтъ сѣрый съ зеленымъ); вопреки названію инжира она не ѣстъ, а питается букашками и насѣкомыми, ср. **კირიკვში**.

ლუფუ x капуста, **ლუ** A, **თუთიშ ლუფუ**, см. **ბურღი** 1.

მ.

1. **მ-** a) передъ губными **ბ, ფ** представляетъ фонетическій наростъ, напр. **ომბღორუ**, и др., b) именной префиксъ, часто появляющійся въ живой рѣчи и въ формахъ, не нуждающихся въ немъ; въ такихъ случаяхъ слова показаны въ алфавитномъ порядкѣ, независимо отъ наращеннаго **მ** обоихъ видовъ.
2. **მ-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, неоформленный.
3. **მ-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. субъективный преимущественно въ основахъ съ начальнымъ согласнымъ кореннымъ или наращеннымъ, особенно въ аџарскомъ говорѣ.
4. **მ** [< **ღმ**]: страд. II-я пор. н. **იმელს** > **იმეზ** (**вм. იმე-ს**). **ეშემიმელს** V несетъ для меня; — н. **მე-ვიმარ** x и **მევიმერ** отношу, **მო-ვიმარ** «Bt», x и **მო-ვიმერ** приношу, съ отнош. **ქომოგიმარ** приношу тебѣ; Aџар. съ ссылкой на Bt приводитъ имя дѣйствія **მომალა** приносить. Аор. и буд. глаголъ этотъ образуетъ отъ другого элемента того же корня: **ღ**, см. **ღ**.

1. **მა** л, **მა**.
2. **მა-** префиксъ именъ дѣйствующихъ лицъ, порядковыхъ числительныхъ, *Гр.*, § 35, a.
3. **მა-** см. **მო-** 3.

მაანუა см. **აუი**.

მაღლი (груз.) x благодать, **მაღლი ვარ ულუნ** нѣтъ у него прелести.

მაეჩა см. **ეჩი**.

მავითა см. **ვით**.

მათხორი см. **მა-თხორი**.

მაი см. **უაუ**.

მაინჭირე см. **ინჭირა**.

მაისი см. **თუთა**.

მაკათი (по Aџар. **მარკათი**) закваска

для кислаго молока (ср. арм. մակարդ), ср. ბუა-წკარი.

მაკასი (т.-арб. مقص) ножницы.

მაკვანდე см. რკვან.

მაკოკი х (арм. մակոյկ) челнокъ, часть ткацкаго станка, მაკოჭი А, მაქოქი рх, х, მარქუქი V, см. ღიხალი.

მალაბე см. მა-ლებე (подъ ლებ).

მალავე см. მა-ლავე.

მალალუდე см. მა-ლალუღე.

მალალურე см მა-ლალურე.

მალებე см. მა-ლებე.

მალთე V сосѣдъ. «Слово общеупотребительно въ районѣ хопскаго говора, а въ Виӡэ говорятъ рѣдко, больше въ рядахъ базара; вм. него კონგში», такъ сообщили мнѣ въ Виӡэ; на дѣлѣ слово извѣстно еще въ Архавѣ, но въ Хопэ его не знаютъ, ср. კონქში, მანძაგერე.

მალი (т.-арб. مال) стадо; стада.

მამული х, V самецъ, пѣтухъ, მუმული А, см. კოპჭა; — მამულიწი х отецъ (охотничьяго) ястреба, ср. თუილეხი.

მან см. მა 1.

მანათი рубль.

მანგალი х серпъ, ср. ღრეჯანი, ხანგამი.

მანგანა (греч. μαγγάνα) АV машина, спеціально молотилка для выбиванія зеренъ изъ кукурузныхъ початковъ. Деревянный молотъ кладется на перекладину, укрѣпленную на двухъ столбахъ; конецъ бревна ногами приводится въ движеніе, и оно молотомъ бьетъ въ початки, насыпанные въ каменный сосудъ (ოჩამრე); въ селахъ близъ Виӡэ сооруженіе это дѣйствуетъ водою, и оно называется წკარ-მანგანა, ср. ო-ჩამურე.

მანგაფერი см. გ 1.

მანგური х привязь коровы у яслей, მანგურე рх, см. ღო-კორუ.

მანდილი «Bt», V платокъ, косынка, მენდილი х, рх; — თი-მანდილონი V женщина, თი-მენდილონი х, рх.

მანდრე (греч. μάνδρα) А хлѣвъ, конюшня, рх внѣ дома, а въ самомъ домѣ ახირი.

მანთხირი см. მა-თხორი.

1. **მანი** V сгнившій пень буковаго дерева, быстро загорающійся и тлѣющій безъ пламени.

2. **მანი მანი** х скоро, часто, непрерывно, ср. კაპინერი კაპინერი; — მანიში х скорый; скорѣй, быстро, скоро.

«მანუა (Bt) шестой» см. ა"ში.

მანუშქუითა см. შქუითი.

მანჩხორო см. ჩხორო.

მანძაგერე или **მანძაგირე** х сосѣдъ.

მანჯე см. ოხორი.

მაჯარე А древесная лягушка, მარი V, ср. მაჟაი подъ ჟაჟ.

მაორვო см. ოვრო.

მაპაზული см. მა-პაზულე.

მაპატული см. მა-პატულე.

მაჟურა см. ჟურ.

მარაზი (т.-арб. مرض) болѣзнь.

მარანლო (ср. т. مرانغوش) V токарь.

მარკათი см. მაკათი.

მარი 1. см. მაძარე, 2. вм. მარრ-ი, *Хрест.*, А. II, 21,1.

მარიაშინა см. თუთა, ყომური.

მარკვანდე см. რკვან.

მარტი см. თუთა.

1. **მარტინი** V чайка, см. ჭინო.

2. **მარტინი** ружье Мартини.

მარქვალი см. მა-რქვალი.
მარქუქი см. მაკოკი.
«**მარმგუანი** Bt правая сторона» Ačар.
მარხვა х раскаленный уголь, ср. ხურმალი.
მასა (т. ماسه или ماصه изъ «итал. mensa» по B. de Meynard) V столъ.
მაშუმა см. შუმი.
მაფავრი см. ფავრი.
მაფხა (по R მაფხე) AV ясное небо днемъ и ночью, лунный свѣтъ, рх ясное небо днемъ.
მაქვალი см. მა-რქვალი.
მაქოქი см. მაკოკი.
მალალი (груз.) х высокій, მალა, см. გჲარობა.
მაყაყი см. ყაყ.
მაწიწილე см. წიწილა.
მაწურლე см. აწირლე.
მახუთა см. ხუთ
მაჯაჯლე см. მა-ჯაჯლე.
მზ см. ყომინ.
მზინ см. ყომინ.
მზლირი см. მლირი.
მზლუ см. ზლუ.
მგარ, ზგარ: ომგარუ х плакать, ომგარინუ х, ოზგარუ, ოზგარინუ V, н. ვიმგარ, ვიზგარ, ზიზგარ, аор. ვიმგარი, ვიზგარი, б. ვიმგარამინონ, ვიზგარარე;—объект. строя III-е спр. аор. მაზგარინუ мнѣ всплакнулось; — сосл. ლ-იზგარას.
მლუნ: страд. з. II-я пор. н. იმო-მლუნამს V прокисаетъ внутри (плодъ, напр. груша), портится или чернѣетъ внутри, იმომლუნაფს, лучше იმომლუნ х созрѣваетъ, аор. იმომლუნუ, б. იმომლუნასე, იმომლუნასუნონ.
მე- въ ту сторону; — მელე id; — მელენი V напротивъ, vis-à-vis, მელენი სოქალის რენ V онъ на противоположной улицѣ; — «მელენლო Bt напротивъ, на виду» Ačар.
მეარიფი см. მეცარიფი.
მევაფერი см. ყვაფ.
მეზარე (т.-арб. مزار) могила.
«**მეზზუნერი**» см. ზმ.
მეთხი, также მენთხი, V бревна, обыкновенно пара, передъ главнымъ корпусомъ моста; въѣздъ на мостъ.
მეკალაფერი см. ლ 1.
მეკლასი см. მეცაქსე.
მელანდერი см. ზდ.
მელეზი см. ლემზა.
მემცხვერი (მემცხური) см. მე-ნ-ცხური (подъ -ცხური).
მენდა- предлогъ съ глаголами.
მენდილი см. მანდილი.
მენდრა далеко; — მენდრალე вдали, издали, მენდრალე ქომამირუ вдали (издали) я увидѣлъ.
მენცხური см. მე-ნ-ცხური.
მენწანაშე см. წანა.
მენჯელი V сильный, ср. ძერმანობანი; — ამენჯელე, ამენჯელი безсильный V, ამენჯელობანი рх. Въ V нѣкоторые предлагали უმენჯელუ, утверждая, что ამენჯელი они не слыхали.
მეჲალაფერი см. ლ 1.
მეჲავერი см. ყვაფ.
მეჲდანი (т.-арб. ميدان) ристалище, плацъ, просторное поле.
მეჲვე (т.-перс. ميوه) фрукты, მეჲვა по Ačар. Bt.
მეჟა- предлогъ сложный (მე + ჟა) въ глаголахъ.
მერგჳ см. მეროგჲა.
მერთექი (т. مرتك, арм. *մարթակ*) AV доски (балки) подъ черепицею.

მეროგჲა A петрушка, მერგა″ (<მერ-გჲა) V, ср. ქიქამი.

მერჩელი см. რჩ.

მერწი AV, x названiе вѣтви плети (კანტარი 1) тыквы, дыни и т. п., на которой растетъ плодъ.

მესელი (т.-арб. مثل) поговорка.

მესვარაფუ см. სვარ.

მესნეთი (т.-арб. مسند) мѣсто, почетное мѣсто; санъ.

მესოლონი V, x бедро.

მესტი A, x внутренняя обувь изъ кожи, безъ подошвы, плотно облегающая ногу, см. ჩაფულა, ფანგალი.

მეტაქსე V шелкъ, მეტაქსი x, მეკლასი A, см. მ-ცხულ.

1. **მეტი** см. წუკალი 1.

2. **მეტი** см. წანა.

მეტურა x щедрый.

მექთეპი (т.-арб. مكتب) школа; — მექთუპი (т.-арб. مكتوب) письмо.

მეყვაფერი см. ყვაფ.

მეხვერი V, x много.

მეჯი V пóмочь, т. е. то же, что въ x ნოღერი (значитъ, въ V ნოღერი заимствовано), ср. კალო.

მეჸარიფი (т.-арб. معارف) науки.

მფალ: ომფალუ x готовить, варить (исключительно про ლომუ, ср. гур. ლომის დამფალება), н. მფალუფ, аор. ლომფალი, б. მფალამინონ.

მფუჯი A, px шмель, ср. აწირლე, მყურჯი.

მთელი AV цѣлый; всѣ; у изслѣдователей еще «თელი» съ ссылкою на «Bt» и «ბთელი»; მთელ все время, все.

მთვირი см. თვ.

მთილანა см. თილანე.

მთინალა см. თილანე.

მთირი см. თირი.

მთუგი см. თუგი.

მთუთა см. თუთა

მთუი см. თუგი.

მთური см. თვ.

მთვრი см. თვ.

1. **მი**? кто?—მითი кто же; მითი ვარ никто.

2. **მი-** мѣстоименный префиксъ объективный въ глаголахъ, родительный.

3. **მი-** = **მ** (неоформл. мѣст. префиксъ 1-го л. объективный) + ი (характеръ II-й породы).

მილი см. წუკალი 1.

«**მილიონი** Bt миллiонъ» Ач̓ар., მილეონი.

მილეთი (т.-арб. ملّت) народъ.

მილონი см. წუკალი.

მინთა мята.

მინჯი AV, x названiе молочнаго продукта: по выдѣлкѣ сыра остатокъ собираютъ, сжимаютъ и сушатъ; по Ф.-бею слово и въ турецкомъ встрѣчается въ формѣ მინძი mind-i (sic), ср. ვაფნაკი.

მისა: н. მისა ბორე px молчу, მისა დობი, б. მისა ბივარე, ср. სტიბ.

მისინა V, x ремень крученый изъ кишекъ (შქემბე, resp. შკემბე) для удочки или крючка (ловли рыбы).

მისირი (т.-арб. مصر) кукуруза, маисъ, ср. ლაფუტი.

მიტროპი см. ლიტროპი.

მკოლი A стрекоза, კოლი x, V.

მკორ: II-я пор. н. ვიმკორაფ x рыгаю, аор. ვიმკორი, б. ვიმკორამინონ, ср. ბლორ.

მკუთ: ემკუთინუ V приходить въ ярость, III-я пор. н. ე-ბომკუთინამ, 2-е л. გომკუთინამ, ევომკუთინამ x, аор. ებომკუთინი, ევომკუთინი,

ნ. ებომკუთინარე, ევომკუთინამინონ; — ემკუთინერი x «yurkmiш», ემქუთინერი A трусливый.

1. **მო** для чего? почему? A: მო ქარუმ почему пишешь? მო მეჩა почему ты даешь ему? მო მეჩი почему ты далъ ему? მო მოხთი почему ты пришелъ? მო მულურ почему приходишь? ში ჯევაბი მო ვა მომჩაშ? почему ты не даешь мнѣ отвѣта? მოთ почему?

2. **მო** не (при повел.), A: მო ქარუმ не пиши! მუ მეჩა не давай ему! მო მულურ не приходи!

3. **მო-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, дательный тубал-кайнскій, მა—дательный ḳарґскій.

4. **მო**=**მ** (неоформл. мѣст. префиксъ 1-го л. объективный)+**ო** (характеръ III-й или IV-й породы).

მოდა x, V почему не? ში ჯევაბი მოდა ვარ მომჩაფ почему ты не даешь мнѣ отвѣта? Ач̌ар. съ ссылкою на Bt приводитъ «მოთა» въ значеніи «почему?», а съ ссылкой на A მოთ' въ значеніи «какъ?» ში მოთ' ქოგალისენ какъ ты прогуливаешься?

მოდინი x мельничный ящикъ, изъ котораго сыплется кукуруза въ желобокъ надъ жерновомъ.

მოდული px сжатое поле, пашня кукурузы, послѣ того какъ собрали початки и срѣзали кукурузу, მუნდული A.

მოზარი см. მო-ზარი.

მოზდიმერი см. ზდ.

1. **მოთა** см. მოთალი.

2. «**მოთა**» см. მოდა

მოთალი px дѣтеныш, მოთა x, V дѣтенышъ; внукъ, მონთა A, ცხენიში მოთალი px жеребенокъ, ცხენიშ მოთა x, ср. კულუნი; см. ბოზო.

მოთვალერი см. თვ.

მოთვალუ см. თვ.

მოთრაკალე V круглая широкая сковорода для приготовленія одного вида «буреѓа», лазскаго блюда изъ молока, сыра и масла, ср. კაფალი.

მოლა A теплый, ср. ტუცა и ჩუჩუნა.

მოლოქი (груз. მოლოქი проскурнякъ) x названіе растенія.

მომდუნ см. მდუნ.

მონგაფერი см. გ 1.

მონდო A какъ бы не, მონდო გოლარე боюсь, что упадешь, или быть можетъ, упадешь, ср. ვაშამელა.

-მონდუნი см. ოხორი.

მონკა см. კ 1.

მონთა см. მოთალი.

მონჭაფერი см. ჭ 3.

მორგვალი x круглый, მურგვალი AV, მუგგალა px. Er. приводитъ еще форму «ბურგვალი».

მოსა AV, x сѣть, ქაფჩაში მოსა или ქაფჩა-მოსა сѣть для ловли хамсы, ქაფჩიაშ მოსა x, ათმაჯი-მოსა x сѣть для ловли ястреба.

მოსა x особый видъ пшеницы.

მპონ (< ნპონ?)· н. გე-ვომპონაფ x прививаю, გებომპონამ V, გამომპონაფ, аор. გევომპონი, ნ. გევომპონამინონ, ср ამონ 2.

მუა V молоко, ბუა A, но здѣсь оно значитъ молоко въ однихъ селахъ, а въ другихъ — пахтанье, въ какомъ значеніи въ иныхъ селахъ თანი, напр. ბუა შუკომი A я ѣлъ пахтанье; у Ач̌аряна приведенъ еще цѣлый рядъ, казалось бы, діа-

лектическихъ разновидностей слова, маловѣроятныхъ или невозможныхъ, какъ то «mša (Bt), bca (X), tca (Tr)», ср. მ-ჟალვა; — ბჟა-წკარი х закваска для кислаго молока, закваска, ср. მაკათი; — მჟა-წკარი см. თანი.

მჟაი х кислый; у Ачар. съ ссылкою на Bt въ томъ же значеніи приводится «ჟარი», ср. სკიპო, მ-ჭრხა.

მჟაილა рх названіе растенія: «если подавить листья, выступаетъ молоко», по объясненію моего учителя.

მჟივანე х птичка-гадальщица (достаетъ «предсказаніе» изъ ящика).

მჟირი А свѣжая кукуруза, ср. ჭვი.

მჟოლი х, V тута; у Ачар. съ ссылкою на Bt приводится ჟოლი, ср. მ-ღუთი; მჟოლიშ ჯი х, V тутовое дерево.

მჟორა b, х солнце, ბჟორა А, ჟორა V. Разновидности «jara» (K) и даже «bšora» (R) приходится отнести къ плодамъ недоразумѣнія;— მჟორასულე V «названіе невысокаго цвѣтка; листья его служатъ лекарствомъ отъ раны», მჟორა-ოსური х съ тѣмъ же значеніемъ, какъ მჟორასულე V, по Ачар. ჟორასულე А подсолнечникъ, однако въ Атинѣ мои собесѣдники отозвались незнаніемъ; — ომჟორე А, х солнечная сторона; — II-я пор. н. ვიმჟორამ А освѣщаюсь солнцемъ, ვიმჟორაფ х, аор. ვიმჟორი, б. ვიმჟორარე, ვიმჟორამინონ, страд. н. ვიმჟორერ х, слышно и ჯ вм. ჟ.

მჟურჟი (арм. ժուժկ) V шмель, ср. მზუკი.

მსელი см. ფს

მსიმარე А поздно поспѣвающій сортъ злаковъ и фруктовъ. Въ Вицэ этого слова не знаютъ; здѣсь одинъ изъ собесѣдниковъ заявилъ, что слово существуетъ, но оно звучитъ მსუმარი; тогда вицы стали кричать: «онъ изъ Ризы, а ризцы не лазы, они лазскаго не знаютъ».

მსირსუ см. მსურსუ.

მსირულა см. მსურიდა.

მსიფონ: II-я пор. н. ვიმსიფონუფ х думаю, аор. ვიმსიფონი, б. ვიმსიფონამინონ.

მსკალა А лѣстница: вырѣзываются ступени на одномъ деревѣ, и это называется *лѣстницею* მსკალა, მწკალა, ფსკალა V (гур. პწკალა), ср. კვათა.

მსორა (греч. ψώρα чесотка) х, рх проказа [вѣроятно, и паршь, чесотка], სორა V.

მსუა А, х крыло, перья, перо, ფსუა AV, *переносн.* სულემანის მსუა ნუტროსუ у Сулеймана крылья сломались.

მსუმარი см. მსიმარე.

მსუმიარი см. ოზუმაშე.

მსურიდა А названіе птицы, она въ ростъ дрозда, пестрая, съѣдобная, მსირულა х, рх. Эту птицу и называютъ турки بولبل [дроздъ].

მსურსუ V нарывъ, шишка, х მსირსუ (ср. груз. სირსვალი).

მსქიბუ см. მ-სქიბუ.

მსქვ см. მ-სქვ 1 и 2.

მსქუა см. მ-სქუა.

მსქუერი см. მ-სქუერი.

მტ: ომტინუ AV обращать въ бѣгство (но и бѣгать), бѣгство, II-я пор. дѣйств. зал. н. ვიმტამ AV убѣгаю,

спасаюсь, ვიმტაფ x, чаще страд. зал. н. ვიმტერ, ბიმტერ, იმტერ, იმტენ, იმტერან, იმტენან, аор. ვიმტი, ბიმტი, б. ვიმტარე; III-я пор. н. ვომტინამ я обращаю въ бѣгство, спасаю; — наст. გამა-ბტურ x, V избѣгаю, спасаюсь, аор. გამაბტი, б. გამაბტამინონ, გამაბტარე, ср. ტ 1.

მტი см. ტი.

მტკელი: კატუ-მტკელი плоды растенія მ-შკერ-ლაძი.

მტკო см. მ-ტკო.

მტუ см. მ-ტკო.

1. **მუ** что? მუ მკითხუფ о чемъ ты спрашиваешь меня? მუაა A; მუნ ღღას x въ какой день? მუნღას [< მუ-ნ ღღას] A когда? მუნღუს x, V, მუნღე b (но и მუნღუს); — მუ ვაკიტს когда? მუ ვახთის? მუთ на что? почему? — მუკო V сколько? ср. ნაკუ; — მუ ორას когда? მუშენი почему? для чего? — მუჭო какъ? какимъ образомъ? მუჭე A, მუჭორენი какъ дѣло (*букв.* какъ есть)? კაი რენ хорошо; — მუჭეთე какимъ способомъ? — მუჭომფერი A каковой, მუფერი V; — მუთუ x, V что либо, нѣчто, მუთი V вещь, მუნთა, მუთხანი, მუნთხა, მუთუ ვარ ничего, ჩქუა მუთუ ვარ მინონ ничего больше не хочу, არ მუთუ x, рх нѣчто, არ მუთი A, არ მუთხუ V, არ მუთხანი x, ან მუნთხა рх.

2. **მუ:** მუ-ქ онъ, *Гр.*, § 39.

მუარიტი (т.-арб. باحث) ученый.

მუგვალა см. მორგვალი.

მუზარი см. მუ-ზარი.

მუთი см. მუ 1.

მუთუ см. მუ 1.

მუთხანი см. მუ 1.

მუთხუ см. მუ 1.

მუკაბილი (арб. كبل) воздаяніе, см. ღოდ.

მუკო см. მუ 1.

მულა A ясень (такъ наглядно, указывая на самое дерево, объяснилъ слово одинъ лазъ въ Атинскомъ ущельѣ); — მულუ AV тополь.

მუმული см. მამული.

მუნღას см. მუ 1.

მუნღენერი см. ჭინღონერი.

მუნღეს см. მუ 1.

მუნდი x задница; მუნდი-კუნდონი (см. კუნდი) съ немытымъ задомъ (такъ лазы-мусульмане называютъ христіанъ).

მუნღული см. მოღული.

მუნთა см. მუ 1.

მუნთხა см. მუ 1.

მუნკა см. კ 1.

მუნტრი см. მუნტური.

მუნტური x, V червь (V большой червь), მუნტრი A, მეკაესიში მუნტური x шелковичный червь, ჭუბრი მუნტრი A червь каштана; ср. ცქირ-მუნტური; — отым. гл. ომუნტრუ становиться червивымъ, II-я пор. н. ვიმუნტრამ A, аор. ღევიმუნტრი, ღიმუნტრუ сталъ червивъ (напр. ხორცი мясо), б. ვიმუნტრარე.

მუნჭუი см. მუ-ნ-ჭუი.

მუჯაფერი см. უვაფ.

მური x овчарка, большая собака.

მურგვალი см. მორგვალი.

მურეჯი V облачный, пасмурный, ორა მურეჯი რენ погода пасмурная.

მურგი A, x клубокъ.

მური V, x шмель; въ V объяснили такъ: «водится въ ульяхъ, похожъ на пчелу, кусается», по другимъ, это — трутень.

მურუნა названіе рыбы.

მურუცხი x, V звѣзда, მურუნცხი и მურუნცხა A, «მურიცხი» съ ссылкой на Peacock'a и Er. у Аҵар. (см. Н. Марръ, *Яфет. происхожденіе арм. слова margarey — пророкъ*, Изв. Имп. Ак. Н., 1909, стр. 1158, 14, b).

«**მურლი** Bt земляника» по Аҵар., однако ни въ AV или рх, ни въ x его не знаютъ, ср. **კანდღუ**.

მურწი x видъ крупной рыбы, быть можетъ, ღვანწქი вицевъ.

მუსანდარა (т. oʏʌʌɔɣ, ср. греч. μουσάντερα чердакъ) шкапъ въ стѣнѣ для храненія постели (слышалъ въ Ламҵо).

მუსლიმანი (т.-арб. ʇʌʌɔ) мусульманинъ.

«**მუსტაკი**» [греч. μύσταξ] A усы по Аҵар., ср. **ბუგული**.

მუშ, მუში см. მუ 2.

მუშა (груз.; арм. ʍշակ) носильщикъ.

მუშენი см. მუ 1.

მუწკე см. მუ 1.

მუწკო см. მუ 1.

მუხუხი V кротъ, ср. ემხუ, ხუხული.

მფული см. ფულ.

მფხორ см. მხორ.

მქირ см. ქინ.

მქორ: ომქორუ A, x зѣвать, II-я пор. н. ვიმქორამ (то опять ვიმქორუმ), аор. ვიმქორი, б. ვიმქორარე; — объект. строя 3-го спр. н. მამქორენ V, მამქორანენ, аор. მამქორუ, б. მამქორასე, მამქორანერე.

მღ: მღუმს V тлѣетъ (когда горитъ мало 1), მღუფს x.

მღეჯ: страд. з. II-я пор. н. იმღეჯანენ A прокисаетъ внутри (плодъ, напр. груша), портится внутри, аор. დიმღეჯანუ, б. იმღეჯასერე, ср. მღუნ.

მღირ: ომღირუ V мутить, смущать, III-я пор. н. ბომღირანამ (мы ожидали бы ბომღირაფამ по IV-й пор.), аор. ბომღირანი, б. ბომღირანარე, ср. ნღვარ: — I-я пор. съ род. отнош. н. ე-ბუმღირამ, გუმღირამ, გუმღირამს, аор. ებუმღირი, გუმღირი замути ей (голову), б. ებუმღირარე; — მღირერი A, x мутный, — მღირი V мутный (о водѣ и т. п.), ბღირი x, მბღირი мутная (въ менструаціи).

მღორ x, V: ომღორინუ кричать, рычать, н. მბღორამ V, аор. მბღორი, б. მბღორარე, ოხორძალაფე ჭურამან, ქომოლეფე მღორამან V женщины воютъ, мужчины кричатъ.

მღუ см. ბღუ.

«**მშალ**» см. «მ-შალ».

მშკირი см. მ-შკირი.

მშქირღონი см. შილიღონი.

მშქირონ см. შკორ.

მჩინ см. ჩინ.

მჩირე AV широкій, просторный.

მჩქირი см. მ-ჩქირი.

მციქა см. ციქა.

მცულდი см. ცულდი.

მცქ: ომცქუ брать медъ изъ улья, аор. ლობუმცქი рх, ср. წონ 3, კარგანის თოფური ლობუმცქი рх я взялъ медъ изъ улья.

მცქჯ см. მ-სქჯ.

მცხული см. ცხული.

მწილეხ см. წილახ.

მწირი см. მწკირი.

მწკალა см. მსკალა.

მწკირმე, см. მ-წკირმე, ср. ლოღა.

მწკირი V, x блоха, მწირი A.

მწკუფი см. წკუფი.

მჭოხა см. მ-ჭოხა.

მხენი см. ფხენი.

ლი-მხონა А папоротникъ, ლიმხანა V, ლიმფხვანა x, у Ачар. съ ссылкою на Bt приводится «ვიმხონა espèce d'herbe (t. eyrelti)», т. е. اکرلدی *папоротникъ;*—ლიმხანაფუნა V, ლიმფხვანაფუნა x мѣсто, поросшее папоротникомъ, пустыня; — ლიმხონონა А пустыня.

მხორ: II-я пор. н. ვიმხორ А ѣмъ, ნიმხორ V, аор. см. ჭკომ, впрочемъ говорятъ ჩალა ვიმხორი «я ѣлъ сѣно», когда пища была безвкусная, ვიფხორ x, ვიმფხორ А, прош. нес. ვიმხორტი, ნიმხორტი, ვიფხორტი, ვიმფხორტი.

მხუჯი А плечо, ფხუჯი x, px, V; R приводитъ форму «ნხოჯი», но я ее не слыхалъ, хотя она вполнѣ закономѣрна.

მჯორ см. მჯორა.

ნ.

1. **ნ-** фонетическiй наростъ, появляющiйся передъ звонкими и глухими зубными и гортанными, особенно послѣ гласныхъ.

2. **ნ:** объект. строя II-го спряж. н. მინონ x, px, V хочу, გინონ, უნონ, მინონან, გინონან, უნონან, прош. нес. მინტუ, ოშუმუ მინონ px хочу пить, жажду, ср. ყომინ. Въ А слово извѣстно, его поймутъ, но не употребляютъ, развѣ случайно.

ნა что (мѣст.); когда, если, გოფთი ნა А когда я прошелся, погулялъ, მინონ ნა если я хочу (прошу);—ნაკო x сколько, ნაკუ (но иногда и ნაკო) А, ср. მუკო, საათი ნაკო რენ x сколько часовъ? ნაკო ნდღა რენ сколько дней съ тѣхъ поръ? передъ гласнымъ ნაკო-ნ; — ნაკო А куда? что? — ნაქ А куда? гдѣ? ნაკონ (< ნაქ ონ) гдѣ есть? — ნაქელე откуда? — ნა ქონური b «откудышный»? откуда?

ნადირი (груз. ნადირი дичь) x дикiй кабанъ, ср. ქერი 1.

ნადონსკუდუ см. სკუდ.

ნაზული (т.-перс. نازك) нѣжный.

ნაკ, ნაკო, ნაკუ см. ნა.

ნალია AV амбаръ для кукурузы на четырехъ столбахъ, кукурузникъ, ср. ბაგენი, ხერენდე.

ნალჩი (т.-арб. نعلچه) желѣзная подковка на пятѣ башмака, чтобы не скользить.

ნამ А который, ნამუ Bt, ა კოჩი ნამუ одинъ человѣкъ, который, ნაია V въ *Хрест.*, А. II, 20,7;—ნამინდეფე въ какiя мѣста.

ნანა мать, ნანაშ-ანტრისე или ნანაშ-ანტეიშე см. ანტრისე, «папаосхе (At) вторая мать» по Ачар.; ნანდიდი V бабушка, ср. დიდი и დიდინანა;—ქალუა-ნანა А молочная мать, кормилица, ნანა-ჭიტა x; — უნანელი безъ матери.

1. **ნანი,** ნანი, ჰანანი баю, баю, баюшки баю.

2. **ნანი** см. *Гр.*, § 46.

ნარი AV (т.-перс. نار) гранатъ, ср. ბერწყული.

ნაქ, ნაქელე см. ნა.

ნალურ см. ლურ.

1. **ნახ** (груз. ნახ) II-я пор. н. შე-ვინახვეფ x сохраняю, прячу, შინახვეფ, შინახვეფს, аор. შევინახი, შინახი, ში-

ნახუ, ნ. შევინახამინონ, შინახაგინონ, შინახასუნონ; въ А предлогъ груз. შე, resp. ში воспринятъ какъ часть корня съ огласовкой ი: ოშინახუ, II-я пор. н. ვიშინახამ, аор. ვიშინახი, б. ვიშინახარე; — I-я пор. н. ეფშინახუმ А прячу, аор. ეფშინახი, б. ეფშინახარე; — формы объект. строя съ ссылкою на Bt приводитъ Ачар.: «аор. ქომიშაენახი, б. ქომიშაენახამინონ».

2. **ნახ** вм. ნა-ხვ.

ნგ см. გ 1.

ნგოლ см. გოლ.

ნგორ см. გორ 1 и 2.

ნდარი см. დარი.

ნდინ см. დინ.

ნდუნ см. დუნ.

ნდღვარ: ონდღვარუ А мутить (воду), III-я пор. н. ვონდღვარუმ, аор. ვონდღვარი, б. ვონდღვარარე, ср. მღირ, а также ჭალ (ოკონჭალუ) 1.

ნე- префиксъ въ именахъ дѣйствія и вообще въ существительныхъ.

ნეკნა см. ნე-კნა.

ნემზი (т.-арб. نبض) х пульсъ, ნემზი გეჩაფს пульсъ бьетъ.

ნენა AV, х языкъ; слово, ნენა მეჩით дайте слово; звукъ, голосъ, эхо, არქაბში или არხავეში ნენა архавскій говоръ (*букв.* языкъ), по Ачар. არხავიში ნენა.

ნენზი см. ნე-ძი.

ნეძი см. ნე-ძი.

ნენკეფი см. ნო-კეფე.

ნეხი икристая, крупная (рыба).

ნეფელი см. ნეფერი.

ნეფერი х, рх, V сѣть для ловли птицъ, ნეფელი А;—ონეფერე х, рх мѣсто для разстановки птичьихъ сѣтей; — ნეფერლული х, рх собраніе сѣтей для ловли птицъ, мѣсто ихъ.

1. **ნთხ:** съ дат. отношеніемъ страд. зал. н. ნათხენ попадаетъ; — გე-ვანთხერ А падаю, გაანთხერ, გაანთხენ, аор. გევანთხი, გაანთხი, გაანთხუ, б. გევანთხამინონ, გაანთხაგინონ, გაანთხასუნონ, ср. ჭ 1; — н. მე-ვანთხერ А наталкиваюсь на что либо, спотыкаюсь обо что либо, ნანთხერ, ნანთხენ, аор. მევანთხი, б. მევანთხარე;— მო-ნთხაფუ А ударить, лягнуть, н. მეუნთხამ А, ნუნთხამ, ნუნთხამს, მეუნთხიფ х, ნუნთხიფ, ნუნთხიფს, аор. მეუნთხი, ნუნთხი, ნუნთხუ, б. მეუნთხარე, ნუნთხარე, ნუნთხასერე, მეუნთხამინონ, ნუნთხაგინონ, ნუნთხასუნონ;—ოკვანთხუ А сталкиваться, бороться другъ съ другомъ, оკანთხუ V, н. ოკვანთხერ, аор. ოკვანთხი, б. ოკვანთხარე.

2. **ნთხ** см. თხვ.

ნთხორ см. თხორ 1.

ნისა см. ნუსა.

ნისალა см. ნუსალა.

ნისაფა см. ნუსალა.

ნიშანი (т.-перс. نشان) знакъ отличія; орденъ.

ნკ см. კ 1.

ნკალ: ონკალუ разойтись, успокоиться, н. გო-მკალუმ, аор. გომკალი, б. გომკალარე.

ნოლერი х пóмочь (работа міромъ за угощеніе), ср. კალო, მჯი. Въ Лазистанѣ пóмочь собираютъ для работъ какъ на пашнѣ, такъ въ саду, орѣшникѣ и т. п.

ნოველი см. ნო-ველი.

ნოთე V лучина, въ x нѣтъ этого слова или мало его знаютъ.

ნოკეფე см. ნო-კეფე.

ნოკუჩხენი см. კუჩხე.

ნომღორჯე см. ღორ.

ნოსი см. ღნოსი

«**ნოსცა**» см. «ნოსცონ».

«**ნოსცონ**» R вкусъ, смакъ, «ნოსცა Bt» по Ачар.;—ნოსცონი x вкусный;—ნოსცონერი AV вкусный, ნოსცანეი по Ачар.; — ნოსცონიაი [ნოსცონიარი] V вкусный.

ნოსცონი см. ლოსცონი.

ნოღა рынокъ, базаръ, городъ; берегъ по R, ნოღალენ вм. ნოღაშე. По толкованію R (ц. с., стр. 32, прим. 1), ნოღა собственно должно означать «берегъ»: только на морскомъ берегу находили, молъ, лазы каждаго ущелья ровное мѣсто, гдѣ они могли строить ряды лавокъ для торговли и общенія; — ნოღარი городской, горожанинъ, купецъ, ნოღარი ბოზოფე городскія женщины.

ნოღამე или **ნოღამისა** AV новобрачная, рх и новобрачный (греч. νεόγαμος ὁ и ἡ), по Ачар.: «ნუღამე Bt супругъ».

ნოშქერი см. ნო-შქერი.

ნოხაპულე см. ნო-ხაპულე.

1. **ნც:** გო-ნცაფუ A пахнуть, распространять запахъ, цвѣсти, н. გონცამს, аор. გონცუ, б. გონცასერე, ср. ც 1.

2. **ნც:** გ-უნცუ V прокалывать, н. გობუნცამ, გუნცამ и т. д., аор. გობუნცი, б. გობუნცარე.

ო-ნცუღე V садъ; огородъ Bt по Er.

ნ-უ- преф. во 2-мъ и 3-мъ лицахъ глаголовъ, въ 1-мъ лицѣ имѣющихъ მ-უ-, *Гр.*, § 58.

ნუკუ AV подбородокъ, ნუმკუ x подбородокъ, все лицо, но и ნუნკუ x: კვინჩიშ ნუნკუ x клювъ, ср. კიკილი 1.

ნუმკუ см. ნუკუ.

ნუნკუ см. ნუკუ.

ნუსა AV новобрачная; «невѣстка» по Ачар., мн. ч. ნუსალეფე (такъ по крайней мѣрѣ рх), ნისა x, мн. ч. ნისალეფე.

ნუსავა см. ნუსალა.

ნუსალა рх двѣ невѣстки (жены двухъ братьевъ въ отношеніи другъ къ другу), ნუსავა V, ნისალა или ნისაჲა x.

ნუსხა (т.-арб. نسخه) списокъ; текстъ заговора, талисманъ.

ნუქლა см. ლუქნა.

«**ნუღამე**» см. ნოღამე.

ნუხუ V, x полная горсть въ двѣ руки, пригоршня (груз. ცორი).

ნუფუსი (т-арб. نفوس) души, лица.

ნქინ см. ქინ

1. **ნჭ:** съ дат. отношеніемъ дѣйств. н. მე-ვანჭამ A, но лучше страд. მევანჭერ A приближаюсь, достигаю, ნანჭერ, ნანჭერს, მევანჭერთ, ნანჭერთ, ნანჭერან, аор. მევანჭი, ნანჭი, ნანჭუ, б. მევანჭარე, ნანჭარე, ნანჭასერე, ср. ჭ 3; — ოკონავანჭერ x отступаю [> остерегаюсь, не довѣряю], ოკონვანჭერ, ოკვანჭერ, аор. ოკონავანჭი, ოკონვანჭი, ოკვანჭუ, б. ოკონავანჭამინონ, ოკონვანჭაგინონ, ოკვანჭასუნონ; — მე-ნჭონი пріученъ (ср. ჭკ 2).

2. **ნჭ** см. ჭ 3.

ნჭვ > **ნჭვალ:** съ дат. отнош. или III-я пор. н. ლო-ვონჭვალუმ или ლოვონჭვალამ A плюю, ლონჭვალამ, ლონჭვალამს, аор. ლოვონჭვალი, б. ლოვონჭვალარე, см. «ლე-ნჭკუა».

«ლე-ნჭკუა» Bt по Ачар. слюна, ლემჭკუა V, ლემშკუა A, но и ლემჭვა A плевокъ, ლემჯკვა рх, см. ნჭვ.

ნჯა см. ჯა.

-მა-ნჯე хозяинъ въ сложномъ словѣ, см. ოხორი.

ჲ.

ჲ см. ყვ

1. ჲა *межд.* о!

2. ჲა (т.-перс. یا) или, ჲალო или же.

ჲავაშ-ჲავაშ (т. يواش يواش) см. თამო-თამო

ჲაზ см. ყაზ.

ჲაზი (т. یاز) лѣто.

ჲაზმა (т. یازمه) вышивка.

ჲაზუღი (т. يازق) достойный сожалѣнія.

ჲაილა (т. يايلا) яйла, лѣтнее кочевье.

ჲათაღი (т. ياتق) ложе, постель.

ჲაკინ (т. يقين) близкій, близко, ჲაკინდე (т. يقينده) въ ближайшемъ.

ჲალი x, V зеркало; бинокль.

ჲამჭი (т. يامچق) A бурка, ჲამჩი x, V.

ჲან (т. يان) въ сторонѣ.

ჲანო x, рх поздно, დიდო ჲანო რენ очень поздно, ср. ლეზა,—аор. გამი-ჲანცუ я запоздалъ.

ჲასაკ (т. يساق) запретъ, запрещеніе, ჲასაკ ვარ ონუ A нѣтъ запрета, разрѣшается.

ჲაცონი A насѣсть, сѣдало, шестъ внѣ клѣтки, въ частности для ястреба.

ჲაქინი (т. بقين) навѣрно.

ჲაღი (т. ياغ) масло, по Ачар. только «huile», ფუჯიშ ჲაღი A коровье масло; — ჲაღლი (т. ياغلو) жирный Bt по Ачар., маслянистый.

ჲელელი (т. يلك) кафтанъ.

ჲელი дикая азалія.

ჲემა A полдень, ср. ონდღერი подъ დღა;—«ჲემართი A» по Ачар. черезъ три дня, ჴიმართი A, ср. გენდღანი подъ დღა

ჲემლუღი см. ჲომლუღი

ჲერი (т. ير) мѣсто.

ჲესირი см. ესირ

ჲეშილი (т يشل) зеленый.

ჲეხც см. ხც

ჲილ см. ყვილ

ჲინდრ см. ყირდ.

ჲომლუღი (т. يملك) x ясли, ჲემლუღი x, ср. ო-თიალე, ომოქსურა.

1. ჲონ см. ყონ

2. ჲონ: გე-ჲონუ A прививать, н. გევოჲონამ, аор. გევოჲონი, გჲოჲონი, გჲოჲონუ, б. გევოჲონარე, ჯე-ჲონუ b и въ селахъ. ср. მვონ.

ჲოქსე (т. يوخسه) или, ოქსე.

ჲოღურთი (т. يوغرت) кислое молоко, ჲორღუთი рх, ср. მეჲაფერი подъ ყვავ.

ჲოხ см. ჯოხ.

ჲურ см. ქურ.

ჲურდულუმი (ср. т. يوردلق) наслѣдство. Въ чанскомъ, повидимому, заимствовано съ тур. суффиксомъ 1-го лица.

ჲუქსერი верхній.

ჲუქსელი (т. بوكسك) высокій, возвышенный.

ო.

1. **ო-** префиксъ, діалектически ო-ნ-, когда за нимъ слѣдуетъ согласный съ нарастаемымъ ნ- a) служитъ для образованія III-й и IV-й породъ глаголовъ, b) выражаетъ въ глаголахъ же дательное отношеніе, c) въ именахъ выражаетъ мѣсто чего либо, собраніе, орудіе и т. п.

2. **ო-** см. უ-

ო-ბოდალე см. ბოდა.

ობდე AV (по Ачар. и Bt) гнѣздо, კინჩიშ ობდე AV птичье гнѣздо, вообще гнѣздо; ფუჯიშ ობდე AV плетенка для новорожденнаго теленка, ср. ფაცხა

ოდა (т. اوده) комната.

ოდრიკონი см. დრიკ

ოდრო см. ორდო.

ოვილვილონი см. ვირვილი

ოვირვილონი см. ვირვილი.

ოვლე см. ო-ვლე

ოვრიალონი см. ვირვილი

ოვრო восемь, ორვო R, ოვრო მუშ, ოვრონერი, მაორვო см. *Гр.*, § 34 сл.

ოთიალე см. ო-თიალე.

ოთხო четыре, ოთხო მუშ, ოთხენერი, მაოთხო см. *Гр.*, § 34 сл.

ოთხენეჩი A восемьдесятъ.

ოინი (т. اويون) пляска, игра.

ოკა (т. اوقه) мѣра вѣса (въ западной Грузіи ოყა три фунта), см. მ-ცხული.

ოკადაფე b многіе. На видъ это мн. ч. отъ ოკადა = اوقدر *столько.*

ოკანკალე см. კანკ 2.

ოკანკულე см. კანკ 1.

ოკვანდღუთა см. ო-კვანდღუთა.

ოკინთე см. ო-კინთე,

ოკო- префиксъ въ глаголахъ со значеніемъ взаимнаго мѣстоименія, *Гр.*, § 44.

ოკომალა
ოკომალაში } см. ო-კომალა.

ოკონაკანჯ см. ნჯ 1.

ოკონცალე см. ცალ 1.

«ოკორი» см. ოხორი.

ოკონწკორი V, x теплая (вода).

ოკულე см. კულე

ოლადღუნუში см. ლადღუნ.

ომან см. ლომან

ომბრი см. ყომბრი

ომინ см. ყომინ.

ომისურა см. ომოქსურა.

ომოქსურა A ясли, по R ომისურა (арм. մսուր); Ф.-бей производитъ слово отъ арб. كسر и считаетъ его не чанскимъ, съ чѣмъ трудно согласиться; ср. ო-თიალე.

ომცინუ см. მც.

ომპა см. უმპა

1. **ომური** см. ყომური.

2. **ომური** (т.-арб. عمر) x жизнь.

ომშოლინა см. შვალ 1.

ონ см. ყონ.

ონა см. ყონა.

ონგურე см. ო-ნ-გურე

ონდღერი см. დღა

ონთხირა см. თხირი.

ონთხორუ см. თხორ 1 и 2.

ონცაზუ см. ცკაპ.

ონცკაზუ см. ცკაპ.

ონცკაპუ см. ცკაპ.

ონცულე см. ო-ნცულე.

ონუ A есть, ჰიმ ქუასა ჰამ ქუა დაჰა პეჯი ონუ этотъ камень крѣпче того, *Гр.*, § 109.

ონცორო см. ცორ.

ონჯღორე см. ო-ჯღორე.

ოჲა (т. اویه) кайма, обшивка.

ოჲორე см. ყოყორე

ორ см. ყორროფა.

ორა (греч. ὥρα) V, x время, погода; ჰემ ორას V въ то время, тогда, ორა ოკოხუ погода испортилась, ср. ვაკიცი; — ცორა (греч. τώρα) теперь, нынѣ.

ორაკანე см. ო-რაკანე.

ორანწკილონი (см. რანწკ) x колокольчикъ (для коровы и т. п.), ср. ცანგარა.

ორდი (т. اوردو) лагерь, станъ.

ორდო AV, x рано, быстро, спѣшно; დიდო ორდო რენ сейчасъ очень рано, ოდრო Bt по Аჭар., ოდრო ოდრო часто, непрерывно; — ორდონიარი V ранній, ორდონარი px, ორდონალი x, ორდონიარი მცხულ ხეჭეჭული V ранній сортъ груши «çetetul»; — ორდოში A ранній.

1. **ორე** см. ყოყორე.

2. **ორე** см. რ.

ორექსი (греч. ὄρεξις) A желудокъ, x, V аппетитъ, ორექსი მიღუნ у меня аппетитъ.

ორვო см. ოვრო.

ორთა (т. اورتا) V въ серединѣ.

ორთიქი см. ორცივი.

ორმოთი см. ღორმოთი

ორნეღი (т. اورنك) образецъ, примѣръ.

ოროსარი V «оросаръ», мѣра въ двѣ *оки* (ოკა), см. მა-თხორი.

ოროფა см. ყორროფა.

ორცივი (греч. ὄρτυξ) A перепелка, ორციჯი, ორთიქი, ორთიჭი; x, V ოცრივე.

ორუზა см. რუზა

ორძო (также ორზო) V скамья, стулъ, ორძუ px, ср. თრონი, კული.

ოსური AV дѣвушка, V и ოსურე.

ოცი x (греч. ὅτι) что (*союзъ*); въ томъ же x его можетъ замѣнять тур. ქი (كه), см. ჩქუა.

ოცრეზი см. ო-ცრეზი.

ოცრივე см. ორცივი

ოფუცე см. ო-ფუცე

ოფშ: н. გე-ზოფშამ px наполняю, გაოფშამ, аор. გეზოფში, გაოფში, б. გეზოფშარე, გაოფშარე; — н. ე-ვოფშაფ x, აოფშაფ, аор. ევოფში, აოფში, б. ევოფშამინონ; — ე-ფშერი x полный; — ფშაფერი AV наполненный, полный; — ოფშა V полный, много, A много, очень, სი ოფშა ავროფენ ты очень любишь (*букв.* тебѣ очень онъ излюбленъ), ოფშა ვაკიც по R часто, ср. დიდო.

ოქე (т. اوق) x стрѣла въ выраженіи ოქეშ კეცი x стрѣла.

ოქრო золото (*метафор.*) ოქრო დო გუ"მუ"ში რე ты золото и серебро, см. еще მ-ცხულ, такъ-то въ значеніи золота см. ალთუნი.

ოქსე см. აოქსე

ოქსურა A (въ селахъ) корзина особой работы, см. სპირიდი.

ოღინე см. ღინ.

ოშანა счастіе! блаженъ!

ოშკალენა см. შკალ 1.

ოში сто, ოშ მუშ, ოშენერი, მაოშა, см. *Гр.*, § 34 сл.

ოშურათი px темя, по R виски.

ოშქენა см. შქენ.

ოშქური (слышно и ოშკური) A яблоко, უშქური V, უშკირი x, მცური ოშქური лѣсное яблоко; сорта яблокъ въ V: კაპეციშ უშქური зимній сортъ, вкусный, ქჩე კაპეციშ უშქური хорошій зимній сортъ,

овальный, ფოშკოშ უშქური чрезвычайно сладкое яблоко, მაკუჭოჲ უშქური крупное яблоко, долго не держится, скоро портится, ჩუჩკუშ უშკური мягкое, сладкое, ароматное яблоко, ბჟაიშ უშქირი x сортъ яблока; — ლიხა უშქური V земляныя груши, ლიხა უშკირი x.

ოჩამურე см. ჩამურ

ოცხეჯი см. ო-ცხოჯი

ოცხოჯი см ო-ცხოჯი.

ოწილაშე см. წილ

ოხარხალონი см. ო-ხარხალონი.

ოხორი AV, x домъ, «ოკორი» по Ачар., ოხორშა (въ стихахъ) домой, — ოხორჭკურა x хозяйка дома, старшая въ домѣ, ოხოჩჯურა x, ოხოკურა V; — ოხორმანჯე хозяинъ дома, старшій въ домѣ; — ოხორძა A женщина, мн. ч. ოხორძალეფე, ოხორჯა V, мн. ч. ოხორჯალეფე, а также съ предсѣченіемъ о ხორძა, ხორძალეფე, ხორჯა, ხორჯალეფე, — ოხრასკირი x, V шуринъ (братъ жены), *букв.* сынъ дома; — ოხრასურე V свояченица (сестра жены), *букв.* дочь дома, ოხრასულე x, рх; — ოხომონდუნი V нижняя часть очага, противоположная камню კერა, ср. ტრები.

ოხრასკირი см. ოხორი.

ოხრასურე см ოხორი

ოფირფილონი см. ო-ფირფილონი.

ოფრიდი (греч. ὀφρύδι) AV брови.

პ.

პ см. ჳ 1.

პა-პაზულე V свѣтлякъ, ср თანურა, წიწინათერი

«პაიკალე» см. პალიკარი

პალა A глухой, პალალო x, рх.

პალაკარ: ოპალაკარუ A просить, молить, II-я пор. н. ვიპალაკარამ, аор. ვიპალაკარი, б. ვიპალაკარარე, съ дат. отнош. н. ვოპალაკარამ, аор. ვოპალაკარი, б. ვოპალაკარარე, а равно аор. ვაპალაკარი b, ср. ხვეწ.

პალიკარი V (рх только въ селахъ) храбрый, доблестный, герой, «პაიკალე Bt» по Ачар., ср. ღელიკანი.

პალუ (груз. პალო клинъ) столбикъ, вбиваемый въ землю, напр. лодочникомъ для привязыванія къ нему лодки, ср. მზგუჯი

პან: аор. გა-პანუ [გა-ფანუ?] молнія сверкнула Bt по Ачар.(подъ «gar»!).

პანტა (греч. πάντα) x всегда, პანდა AV;—პანდანერი AV всегдашній, постоянный.

პაპუ см. პაპული

პაპული дѣдъ; AV старецъ, въ V употребляютъ его и въ значеніи особо важныхъ лицъ, напр. царя;— პაპუ AV дѣдъ, дѣдушка;—პაპულიში рх дѣтская игра въ пять камешковъ, см. წიკვაბი.

პაპუში (т.-перс. چپڵ, греч. παπούτζι) x дамская обувь: желтыя туфли, надѣваемыя поверхъ წანგი, низкія; сзади онѣ совсѣмъ открытыя, надѣваются только на носокъ.

პარამით (греч. παραμύθι): ოპარამითუ рх (и въ A, но въ нѣкоторыхъ деревняхъ) бесѣдовать, говорить, კი პარამითამს x краснорѣчивъ; — ოპარამითონი рх предметъ разговора,

подлежащій сообщенію, ср. ტკ 1.

პარასკე см. названія дней недѣли подъ ლდ.

ლი-პარდე A гіена (по Февзи-бею, нѣчто среднее между волкомъ и лисою).

პარკი x початокъ кукурузы, ср. კორძა 1.

პარმაღი (т. پرمق, پرمقلق) V балконъ кукурузника (ნალია)

პატი см. ბიათი.

პატოკი A двѣ дощечки на ремняхъ, части ткацкаго станка, см. დიხალი

მა-პატულე V названіе птицы, товарки ჩინჩხინა или ჩინჩხინი, ср. კირიკუა

პაჭა (т.-перс. پچ бедро) A по Ачар. нога, собственно въ чанской рѣчи его употребляютъ въ b; V ноги, голова (иногда и внутренности), сдѣланныя въ уксусѣ; ср. ტუტული

პენჭკა x шестъ для сбиванія орѣха, ср. ო-ნ-ჩხაკლე

პეპერი см. პიპერი.

პერონი x, V деревянная прокладинка между ножками стула, ср. ბაბა 2.

პეტელ: ოპეტელუ x, V блеять, н. პეტელამს, аор. პეტელუ, б. პეტელასე; въ рх и про коровъ: мычать.

პეტრეპოლი Петербургъ.

პეტრესბული Петербургъ.

პეჩკო (русск. печка) печка.

პეკი AV толстый, плотный, но ни отъ кого я не могъ добиться, чтобы подтвердили существованіе прилаг. ბკი въ значеніи крѣпкаго или плотнаго, какъ это свидѣтельствуетъ R; — страд. II-я пор. н. დ-იპეკნენ x, V становится жестким, твердымъ, аор. დიპეკნუ, б. დიპეკნასუნო, დიპეკნასე.

პი см. უჳ

პია AV неужели!..

პიათი см. ბიათი.

ნო-პინწკალე x, рх осколки; искры.

პიპერი (т. پیپر) перецъ, პეპერი рх.

პიპილი V закваска для приготовленія сыра.

პიპილა (по R პიპილი A) AV зерно, сѣмя плода (груши, арбуза), ср. კურკა

პირ (груз.) въ формѣ картской же основы პირებ-: страд. съ род. отнош. н. უპირებუნ «Bt» собирается, ჭკმა უპირებუნ дождь собирается.

პირინძი см. პრინძი.

პიჭკუპა см. პიკი

პიკი ротъ; лицо; берегъ (см. აკრა, ჩინარი), პიკიში წკარი V вода для омовенія лица (такъ въ рх), а потомъ честь, стыдъ, პიკიშ წარი; პიკიამში x лицомъ вверхъ (напр. спитъ), პიჭკუპა x навзничь; — ოპიკუ A присванивать, пріучать, привлекать, II-я пор. н. მო-ვიპიკამ пріучаю или привлекаю къ себѣ, аор. ქომოვიპიკი, б. მოვიპიკარე, ср. ჭკ.

პოგდა V, рх (часто слышу и პორგა) колѣна, «лоно» (на колѣнахъ), ср. პოლა.

პოლდა (греч. ποδιά передникъ) x объятія, лоно, ср. პოგა.

პოლი Константинополь, Стамбулъ, პოლ დო თუნა въ Стамбулѣ и на Дунаѣ.

«**პოპოკი**» см. ფოფოკი.

პორგა см. პოგა

პოსკა см. პროსკა

პოტე (греч. ποτέ) когда либо; нѣкогда, давно; древній, პოტეს.

ჰრასა см. ჰრასკაა.

ჰრასკა см. ჰრასკაა.

ჰრიკე A горькій.

ჰრინბი A рпсъ, изъ устъ же Ф.-бея слышалъ ბრინბი, ჰირინბი b, ფრინჯი V, ბრინჯი x. Т.-перс. خر отнюдь не объясняетъ происхожденія этого слова.

ჰროსკაა' A (по Ф.-бею) лукъ-порей, ჰოსკაა' (Ламѣо: слышалъ отъ мальчика, опять съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ), ჰრასკა x, рх, ჰრასა V.

ჰროც: ოჰროცუ x, V ощипывать, очищать, чистить (плоды, овощи), (x: очищать пожемъ яблоко и т. п.), н. ჰროცუფ, ჰროცუმ, аор. ჰროცი, б. ჰროცამინონ, ჰროცარე, см. ფრც и ср. ხოს.

ჰროწანა см. წანა

მა-ჰუზალე см. მა-ბუზალე.

ჰულა AV облако; — ჰულერა AV облачный, ср. ბულუთი.

ჰურმოლი x, V (V также ჰურმული) названіе птицы: желтая шея, бѣлая грудь, сѣроватый хвостъ.

ჰურწუმოლი V (иные въ селахъ произносятъ ჰურწუმბოლი) видъ терновника, съѣдобное растеніе: изъ него готовятъ особое блюдо (груз. ეკალი)

«ჰუტოჯი» см. ბუტკუჯი.

ჰუტუჯი см. ბუტკუჯი.

ჰწკორა V (-рх) мѣсто вокругъ очага; по другому толкованію, самое мѣсто огня.

ქ.

მ-ქალვა AV молоко, ბალვა b, но и ჭალვა A, см. ნანა; — ბალვასტერი бѣлый какъ молоко, чистый.

მ-ქანგი V ржавчина, ჯანგი x; R приводитъ «ღოლა»; — ქანგერი ржавый рх, ჯანგერი x, ср. ტანგერი.

მ-ქვაბუ V лягушка, жаба, ქვაბუ x «на сушѣ, большая, черная, сосетъ коровъ» по объясненію хопца, ჯვაბუ A, ср. მარი 1, მამქვაბულე (подъ ჭინკა).

ქვალ: ოქვალუ V отдыхать, II-я пор. н. ბიქვალამ, аор. ბიქვალი, б. ბიქვალარე,—аор. დ-იქვალეს полиняли; поблекли (звѣзды).

ქვარ: ოქვარუ V пороть (молодымъ прутомъ), н. ბქვარამ, аор. ბქვარი, б. ბქვარამინონ.

ლე-ქვერა x, V слюнявый (мальчикъ).

ქი: ქილე AV наверху; — ქილენი AV верхній; — ქინ AV вверху, надъ, ჯინ (Арташенъ), ოხორის ქინ надъ домомъ, наверху дома; ოხორიშენ ქინ выше дома.

ქილ см. ქოლ 1.

ქირ см. ქოლ 1.

1. **ქოლ** x, ქილ рх, ქირ AV: გე-ქირუ вычеркивать, стирать, н. გე-ბქოლუფ x, გებქილუმ рх, გებქირუმ A, аор. გებქოლი x, გებქილი рх, გებქირი A, б. გებქოლამინონ, გებქილარე, გებქირარე.

2. **ქოლ** см. მქოლი.

ქორა см. მქორა, მქორასულე.

ქუ см. ქურ.

ქურ, ქური AV, x два, въ Арташенѣ ჯური, а въ Ламѣо 85-ти лѣтній старикъ произносилъ отчетливо: ჟურ, ჟურ წანა два года; არ-ქურ

одинъ, другой, нѣсколько, см. არ; ქუ, причемъ послѣдующій согласный получаетъ наростъ ნ: ქუ ნღლა два дня; ქურმუშ, ქურენჩი, მაქურა, *Гр.*, § 34 сл.

რ.

რ: а) основа ორე, I-я пор. н. ვორე A, x я есмь, ბორე V, ორე x, დ-ორე, რენ есть, ორენ, დ-ორენ, ონუ A, пов. ორქას A да будетъ, ქას V. b) основ. რინ: დრინუ A зачать, родить, III-я пор. н. დვორინამ A, დვორინაფ, аор. დვორინი, ფუდიქ ქოლრინუ корова отелилась, б. დვორინარე, დვორინამინონ; — დრინერი родившійся; урожденный R.

რაგი V западня, მთუგიშ რაგი, თუთიშ კაპანი западня — мышей, капканъ — медвѣдя.

ო-რაკანე px названіе мѣста, гдѣ разставляютъ сѣть ნეფერი для ловли птицы, ср. ნეფერლუღი.

რაკანი A подъемъ по Шукѣри-эфенди, отвѣсная гора по Ф.-бею (то же самое и არაკანი), V небольшая гора, px, x высокая гора.

სა-რაკელი x (груз. სა-რეკელი) деревянный молоточекъ для жернова въ мельницѣ, ср. ო-კანკულე.

რანწკ, რანწ: ორანწკუ px звучать, дребезжать, звенѣть, ორანწუ A, н. რანწკალაფს x.

რაწნა (греч. ἀράχνη) AV паукъ, ср. ბომბულა.

რახუნ: ორახუნუ px дрожать, объект. строя 3-го спр. н. მარახუნენ, аор. მარახუნუ, б. მარახუნასენ, ср. თირთ.

რაჰათი (т.-арб. راحة) покой; спокойно.

1. **რგ**: III-я пор. н. ვორგამ A сажаю, ბორგამ px, ვორგაფ x, аор. ვორგი, ბორგი, б. ვორგარე, ბორგარე, ვორგამინონ; — н. დო-ვორგამ, დობორგამ и т. д., ლუ ბორგამ сажаю капусту (въ нѣкоторыхъ селахъ V также употребляютъ, но въ V обычно დობღუმ и въ этомъ значеніи, а въ px დობღიმ только ставлю).
2. **რგ**, resp. **რგინ** A, x, ნგრინ V: ორგინუ катать, крутить, III-я пор. н. ვორგინამ, ბონგრინამ, аор. ვორგინი, ბონგრინი, б. ვორგინარე, ბონგრინარე.

რღ: ორღუ расти, увеличиваться, страд. зал. II-я пор. н. ვირღერ x расту, ირღენან, аор. ღვირღი, б. ვირღამინონ; ორღაფუ, III-я пор. ვორღაფ x рощу, взращиваю, аор. ვორღი, б. ვორღამინონ; — н. დო-ვირღერ, аор. ღვირღი, б. ღვირღამინონ; — რღერი (иногда ღერი) взращенный x, V, ჩქიში ხეს (ხუშ) или ხე ჩქიმიში რღერი взращенный моею рукою; — მურღაფუ и ომორღუ AV расти, страд. зал. II-я пор. н. ვიმორღერ A, ბიმორღერ V, იმორღენ, იმორღერან A, аор. ვიმორღი, ბიმორღი, б. ვიმორღარე, ბიმორღარე, IV-я пор. н. ვომორღაფამ, ბომორღაფამ, аор. ვომორღაფი, ბომორღაფი, б. ვომორღაფარე, ბომორღაფარე; — [н ღვიმორღუმ A увеличиваюсь, аор. ღვიმორღი, б. ღვიმორღარე]. Эти въ

скобкахъ стоящія формы сообщилъ одинъ атинецъ, а четверо, въ томъ числѣ Ф.-бей твердо отрицали его существованіе;—მორდერი A взрослый; большой, მორდერი ორუბა большая рѣка, მორდერი თუგი большая мышь, ср. დიდი, — ნომორდერი A взрощенный, შკიმი ნომორდერი взрощенный мною (полный сирота), ჩქიმი ნომორდე рх, ჩქიმი ხეშ დერი (ср. выше).

რენჭბერლუღი (т.-перс. رنجبرلق) земледѣліе.

რენგი (т.-перс. رنك) цвѣтъ.

რესიმი, რესმი (т.-арб. رسم) рисунокъ, портретъ, რესიმი ჭარუმს V фотографируетъ.

რთ: н. съ род. отношеніемъ ვურთაბ х раздѣляю, раздаю, аор. ვურთი, б. ვურთამინონ,—н. გო-ბურთამ, аор. გობურთი, б. გობურთარე,—დო-ბურთამ рх, аор. დობურთი, б. დობურთარე.

ღე-რი AV чеснокъ.

რიკი см. წუკალი 1.

რინ см. რ.

რკვან (რკუ̂ანდ) х, კვან (კუ̂ანდ) AV: II-я пор. н. ვირკვან х попрошайничаю, ირკვანან, ვიკვან AV, იკვანან;—ოკუ̂ანდუ, ოკუ̂ანდინუ, II-я пор. н. ვირკუ̂ანდუფ желаю, прошу, ვიკუ̂ანდამ, съ дат. отнош. н. ვარკუ̂ანდუფ, ვაკუ̂ანდუმ,—მარკუ̂ანდე проситель, нищій, მაკვანდე.

«**ე-რკინა**» желѣзо по мало-достовѣрному Er: слова не знали мои собесѣдники ни въ A, ни въ V, ни въ рх, ни въ х.

რკუ̂ანდ см. რკვან.

«**როსი** Bt вкусный, сладкій; изящный», Ачар. ссылается и на At, но здѣсь этого слова не знаютъ, если это не ვორსი, resp. ᵍვ̣როსი хорошій.

რუბა рх, х ровъ, ორუბა и რუბა A ущелье съ рѣкою, рѣка.

რუნცი радуга, ср. ცა ორკაფო. Шукри-эфенди отрицаетъ существованіе слова რუნცი, не зналъ его и Ф.-бей, но отецъ послѣдняго, старецъ 70-ти лѣтъ, сообщившій его, твердо стоитъ на томъ, что оно существуетъ. Въ V его также не знаютъ, ср. ხუნც.

რუსი русскій, ურუს;— რუსიში კოჩი русскій человѣкъ.

მა-რქვალი х, V яйцо, მაქვალი рх;— დიხა-მარქვალი картофель.

რჩ: გაურჩი ты постлалъ ему;—დო-რჩუ AV постлалъ постель; — страд. II-я пор. н. დ-ირჩენ стелется;— დორჩელი A, х постель, მერჩელი х (чаще); — მე-რჩონი годный для настиланія;—ოკორჩონი для разстегиванія, разстегиваніе;—მო-რჩონი подлежащее разстиланію; раскрытіе (одного [секретнаго] дѣла).

ს.

სა- картскій префиксъ отглагольныхъ именъ въ заимствованныхъ изъ грузинскаго словахъ, соотвѣтствуетъ тубал-кайнскому ოშ, resp. ო [< ჴო].

საათი (т.-арб. ساعت) часъ; часы;— საათლუღი (т. ساعتلق) -часовой.

საზაცონ, საზაცონი см. названія дней подъ დღა

საბახთან (т. صباحدن) утромъ.

საბრი (т.-арб. صبر) терпѣніе.

სადე (т.-арб. ساده) простой; просто; всѣ.

სადრაკი см ფსარდაკი

სავალი V плетенка для поклажи, ср. ცენური.

საჲადი (т.-арб. صيّاد) птицеловъ, охотникъ.

სანდალი (т. صندال) парусное судно поменьше გემი, ср. კარავი

სანსარი (т. سنسار) бѣлодушка, каменная куница.

საპარი слабый, разслабленный.

საპი (т. صاپ) рх рукоять, древко; палка.

საპუ A лишай, мохъ (на камнѣ), ср. ლოლეპი.

სარაკელი см. სა-რაკელი

სარგანა x угорь, სარლანა AV.

სარი (т. صاری) желтый; — და-სარუ пожелтѣлъ.

სარდაკი см. ფსარდაკი

სარლა A, рх деревянное корыто для укладки хлѣба, სალრა V; деревянная миска, ср. გობი, სალანი

სარლანა см. სარგანა

საფანი (т. صبان) рх сошникъ, желѣзная часть на сохѣ, см. ღემირი.

სალანი (т.-арб. صحن sahan) A, x тарелка, ср. სარლა.

საღი (г. صاغ) здоровый; цѣлый.

სევგუჲული (т. سوكيلو) возлюбленный, -ная.

სევდა (т.-арб. سودا) грусть, тоска; страсть;—სევდალი (т. سودالو) влюбленный, любовникъ; — სევდალუღი (г. سودالق) любовь.

სეთი (т.-арб. صيت) голосъ; слухъ, молва; слава.

სელ: ე-სელუ рх подниматься, II-я пор. н. ე-ბისელამ рх, ევისელ x, аор. ებისელი, ევისელი, б. ებისელარე, ევისელამინონ; — მო-სელუ AV подниматься, вставать для совершенія послѣдней ночной трапезы въ рамазанъ, II-я пор. н. მოვისელამ A, მოვისელ x, аор. მოვისელი, б. მოვისელარე, მოვისელამინონ,—მოსელა время вставанія въ рамазанъ для совершенія ночной трапезы за два, три часа передъ разсвѣтомъ.

სელადი x задвижка деревянная, прибиваемая къ верху пролета двери: ее надвигаютъ на дверь и закрываютъ, ср. ცაკო.

სერენდე x кукурузникъ, амбаръ для кукурузы. ср. ბაგენი. ნალია

სერი AV, x ночь; (рѣдко) вечеръ, სერ Bt по Ач̌ар. ночью; — ამ-სერი въ эту ночь; — სერი-მჩუმალუ другое названіе птицы სერიში; — სერიში ночной: a) «свадебный» по R и Ач̌ар., b) названіе птицы вродѣ летучей мыши, постоянно чирикаетъ; гнѣзда она вьетъ въ августѣ, ср. სერი-მჩუმალუ; — წოქ-სერი (ср. წოხ) позавчера, сюда же ცოქსერი [позавчера] x нѣсколько дней тому назадъ, по Ач̌ар. позавчера (Bt), ღოქსერი A вчера.

სერსი см. სესი.

სესი (т. سس) голосъ, სერსი V.

სეფილი (отъ арб. سفيه) рх глупый, მუ სეფილი კოჩი რენ какой глупый человѣкъ! Ср. ქანდარა 2.

1. **სვ**: ოსუმუ V мазать (краскою и т. п.), тереть (рукою), гладить; съ род. отнош. сосл. ლო-გისვა поглажу у тебя; — н. მებუსვამ, аор. მებუსვი,

ნ. მეზუსვრე; страд. н. მეზუსუმე рх (но и მეზუსუმერ), ნუსუმე (ნუსუმერ), ნუსუმენ; — მისუმეს мажетъ меня.

.**სვ:** «მე-სვალუ» тянуть, тащить, съ род. отнош. н. მე-უსვავ x, ნუსვავ, ნუსვავს, аор. მეუსვი, б. მეუსვამინონ.

სვა см. სჳა

სვარ: ფსვარუმ (ფსჳარუმ) AV ставлю въ рядъ, аор. დოფსვარი, б. ფსვარამინონ; Ачар. съ ссылкой на Bt приводитъ формы: аор. დოზსვარი, пов. დოსვარი, б. სვარამინონ; — გამისვარი дай мнѣ понять; — გე-სვარაფუ V переплетъ, плетень потолка; — მესვარაფუ AV частоколъ, А по Ф.-бею: выложенныя въ рядъ балки, напр. кровли.

სი ты, სინ, а въ нѣкоторыхъ селахъ и სინო.

სიავი см. სუღავი.

სივალი V верхушка кукурузы, ср. თალასანი

სიმინ: II-я пор. н. ვისმინუფ x слышу, слушаю, аор. ვისიმინი, б. ვისიმინამინონ.

სიმსი-ვოვარი x маленькая птица, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, სიფსი-გოკარი x трясогузка, ср. მაზუზალე, წინწანი.

სინაფ: ოსინაფუ V говорить, бесѣдовать, II-я пор. н. ზისინაფამ, аор. ზისინაფი, б. ზისინაფარე; — съ род. отнош. н. ზუსინაფამ говорю съ нимъ; — ოსინაფონი V предметъ разговора, ср. ჭკ 1.

სინდომი А сѣть треугольной формы для ловли ястреба; сѣть натягивается на двѣ палки, сходящіяся угломъ.

სინო см. სი.

სინორი (т. سنور) граница, предѣлъ.

სირა (т. صره) рядъ, порядокъ; очередь.

სირაფი см. სკურაფი.

სირტი (т. صرت) А хребетъ, вершина горы, по R ущелье.

სიფთენერი (отъ т. صفتنه, арб. استفتاح) А прежній, ранній, ср. იფთინერი.

სიფსი-გოვარი см. სიმსი-კოკარი.

მ-სიჯგი см. მ-სუჯგი.

სიფთერი (греч. ξυφτέρι) А ястребъ (охотничій), ср. ათმაჯა.

«**სიქა**» см. ციქა.

«**სვალაცი** Bt сукно» по Ачар.

სვანი твой.

სვაფინდი (греч. σκαφίδι) А длинное корыто (для стирки бѣлья), ср. კანჩხა.

სვიდ см. სკუდ

ელა-სვიდერი см. სკუდ.

სვილიმუნცრი см. ცქირმუნცური

სვირ см. სკურ.

სვირაფი см. სკურაფი.

სვირი AV, x сынъ, въ А, повидимому, то же слово звучало и სვიჸ (< *სვიჯ skid), если записанное R'омъ ესვიჸ представляетъ зват. падежъ, точнѣе — неоформл. съ междометіемъ ე, см. ე; сюда же «შირი» «трапезундскихъ лазовъ», если вѣрно записано слово Ачаряномъ.

სვირმუცი см. ცქირმუნცური.

სვიჸ см. სვირი.

სვიფინდრი, равно სფინდრი AV (но въ рх нѣтъ) названіе дерева съ несъѣдобными желтыми плодами, по виду дерево похоже на масличное, на «пшатъ», въ Тифлисѣ

называютъ барбарисомъ, ср. სოუთი. Въ груз. напоминаетъ по созвучію სვინტრი, но это растеніе купена, сындрикъ.

სკულ A по R, სკილ x, V: н. დო-ფსკულუმ остаюсь, დოფსკილუმ V, დოფსკილუფ x, аор. დოფსკული, დოფსკილი, б. დოფსკულარე, დოფსკილარე, დოფსკილამინონ; — ნადოსკულუ остатокъ (*букв.* что осталось); — ელასკილერი x оставшійся; оставшаяся въ дѣвахъ.

სკურ V, **სკირ** x: страд. н. მე-ბსკირურ x гасну, მესკირინაფ, аор. მებსკირი, б. მებსკირამინონ, ოსკურინუ V, III-я пор. н. ბოსკურინამ V гашу, сушу, аор. ბომსკურინი, б. ბოსკურინარე, н. მე-ვოსკირინაფ x гашу, ნოსკირინაფ, ნოსკირინაფს, аор. მევოსკირინი, б. მევოსკირინარე.

სკურაფი (греч. ξυράφι) x бритва, სკირაფი рх, სირაფი A.

სკუფუნი рх приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ლულა, სტვინა; по-гречески σκουφούνι носки, а σιφούνι мельничный вешнякъ (пролетъ съ подъемнымъ замкомъ для спуска лишней воды).

სო гдѣ? куда? სოთი гдѣ бы то ни было; — სონთხანი куда либо, куда бы ни; — სოლე A откуда; — სოშა куда; — სონური откуда происходящій? სონი V.

სოი (т.-п. ჯა сторона, бокъ) около, сбоку.

სოკალი (т. ქუჩა) V улица, სოღალი A, სოხანი Bt по Ачар.

სორა см. მსორა.

სოუთი x названіе дерева; одинъ хопецъ этимъ словомъ хотѣлъ объяснить афинское სკიფინდრი, но не настаивалъ.

სოღანი (т. ტაფა) рх лукъ, ср. კრომი

სოღალი см. სოკალი.

სოღუნ (т.-арб. توكه) покой (?).

სოხანი см. სოკალი.

სპინ: ოსპინუ A свистать, свистаніе, свистъ; н. ბსპინუმ, аор. ბსპინი, б. ბსპინარე, ср. სტვინ 1.

სპირ: ოსპირუ A внимать, II-я пор. н. ვისპირ внимаю, аор. ვისპირი, пов. ისპირი, б. ვისპირარე и т. д.

სპირიდი (греч. σπυρίς) A а) или სფირიდი по Ф.-бею: корзина, плетеная безъ деревянныхъ прокладокъ, въ селахъ она называется и ოქსურა Такъ называется и такъ же изготовляется сумочка, перевѣшиваемая черезъ плечо; b) по Шукриэфенди: корзина. По сообщенію обоихъ ее плетутъ изъ лубка черешни.

სპიტონი V желѣзная часть на бревнѣ, въ которой укрѣплена ось мельничнаго колеса.

სპიწილი A птичка, бьетъ клювомъ, съ мѣста на мѣсто перескакиваетъ, желтаго цвѣта, въ ущельяхъ бываетъ, ზიბზილი (въ селахъ ზიბზიკოკარი) V, ზიბზი-კოკარი x, ср. მ-კუდი, а особенно სიმსი-კოკარი.

სტარიშინა, სტაროშინა см. თუთა.

სტერ: ოსტერუ рх плясать, по Ачар. и «толкать», ოსტერამუ по Ачар., II-я пор. н. ვისტერ x, ბისტერ рх, аор. ბისტერი, б. ბისტერარე.

სტელო (греч. στέγη, resp. στέγος) *[кровъ, домъ]*, по объясненію хопца: «пространство вокругъ дома внут-

ри линіи стеканія капель съ крыши дома».

სტვ: ოსტვინუ V, x скользить, н. ბუსტურ V, ვუსტურ, უსტურ, უსტუნ, аор. ბუსტვინი, ვუსტვინი, б. ბუსტვინარე, ვუსტვინამინონ; — объект. строя II-го спр. н. გო-მისტუნ V выскальзываетъ у меня изъ рукъ, გუსტუნ, გომისტუნან, прош. н. გომისტუტუ, аор. გომისტუ; — н. მე-მისტუნ AV у меня скользитъ, მეგისტუნ, ნუსტუნ, მემისტურან, მემისტუნან, прош. нес. მემისტურტუ, მემისტუტუ, аор. მემისტუ, ნენა მემისტუ V у меня сорвалось слово,

სტველი см. თუთა

1. **სტვინ**: ოსტვინუ V свистать, н. ბსტვინუმ V, ბსტვინუფ x, аор. ბსტვინი, б. ბსტვინარე, ბსტვინამინონ, ср. სპინ;—სტვინა x, V приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ლულა, სუფუნი.

2. **სტვინ** см. სტვ

სტიბ: н. დო-ფსტიბუმ V молчу, დოფსტიბურ x, аор. დოფსტიბი, б. დოფსტიბარე, დოფსტიბამინონ, ср. მისხ.

სტიპო A кислый, ср. მჟაი, მ-ჭოხა.

სტოლ см. სტო-მ.

სტო-მ: страд. зал. II-я пор. н. ვისტომერ x бросаю; мечу, стрѣляю (изъ ружья), ср. კან (დო-კანუ), 3-е л. мн. ч. ისტომერან, прош. нес. ვისტომერტი, аор. ვისტოლი, б. ვისტოლამინონ, ср. ტკო-მ и ტკოჩ.

სტუელი см. თუთა

სუა A мѣсто, სვა, мн. სუალეფე, სვალეფე

სუალი (т.-арб. سوال) вопросъ.

სუბუქი (груз., перс. سبک) x, V легкій, ср. ელაფრონი.

სულ: ოსულუ A, x щепить (коноплю на веревки), п. ფსულუმ A, аор. ფსული, б. ფსულარე; — страд. зал. II-я пор. н. ისულენ A, x щепится, аор. ისულუ, б. ისულასერე; — სულერი AV исщепленная конопля, приготовленная для витья веревки.

მ-სულთუ см. ცულტუ.

სუმ см. შუმ.

მ-სუმიარი мѣра, равная турецкой мѣрѣ «qila», въ A 30 окъ, въ Хопэ — 20 окъ (ока — около трехъ фунтовъ). въ A 1 მსუმიარი = 8 ოზუმაშე (см. ზუმ), 1 ოზუმაშე = 2 კაპიწი

სუდაკი x торбетъ (рыба), სიაკი V, შაქი A.

სურეთი (т.-арб. صورت) изображеніе, портретъ.

სური (т. سوری) AV стадо; стая; толпа.

სურიე ж. имя Суріэ.

სურიკი A скворецъ (пепельнаго цвѣта съ бѣлыми пятнами, летаетъ въ стаѣ), врагъ саранчи, ср. მ-ჩქირი

სუს-გიში (т. کوسه) цѣдилка.

სუსერი замокъ.

მ-სუჭი V плющь, სუჭი At по Ачар., მსიჭი x, рх.

სფირიდი см. სპირიდი.

მ-სქიბუ Bt мельница, წკარიში მსქიბუ водяная мельница по Ачар., ფსქიბუ x; основа, вѣроятно, — სქიბუ; ср. ქარმატე.

1. **მ-სქჳ**: н. ქო-გე-სქუამს V несетъ (яйца), გესქუმს рх, გესქუფს x, аор. ქოგესქუ, გესქუ, б. ქოგესქუასე, გესქუასენ, გესქუასუნონ.

2. **მ-სქჳ** AV, მცქჳ x, рх: ომსქუ AV красоваться, хвастаться, чваниться,

гордиться, ომცქუ x, рх, II-я пор. н. იმსქუამს чванится, аор. ვიმსქუი, н. ბიმცქვერ рх, аор. ბიმცქვი, б. ბიმცქვარე, н. ვიმცქვერ x, аор. ვიმცქვი, б. ვიმცქვამინონ x; — მე-გომსქუნ къ тебѣ хорошо идетъ.

მ-სქუა AV красивый, прекрасный, სქუა Ač̣ар., ფსქუა x. R приводитъ и форму «bskua»; — полн. форма: სქუალი «Bt»; — სქუალინა красивенькій; — მემსქუანერი x, рх нарядный, щегольской, по R приличный, მემსქვიმერი V, მომსქუანერი AV.

მ-სქუერი AV олень, и R, и Ač̣ар. приводятъ еще форму безъ префикса მ: «სქუერი» («სქერი» R).

სფინდრი см. სკიფინდრი.

ტ.

1. **ტ**: съ дат. отнош. გე-ვატუმ A падаю на что либо, наталкиваюсь, встрѣчаюсь, გაატუმ и т. д. [мнѣ сдается, что лучше бы спрягать по страд. залогу: გე-ვატერ, გაატერ и т. д.], аор. გევატი, б. გევატარე, пов. გე-გატას да попадетъ въ тебя; у Ač̣ар. подъ «vat» (sic!) приведены аор. «გივატი», б. «გივატამინონ» съ ссылкою на Bt, ср. ნთხ 1; — ე-ტატუ встрѣчать, встрѣчаться, н. ევატერ AV (V съ ბ вм. ვ) нечаянно сталкиваюсь съ нимъ, ეატი, ეატერს, аор. ევატი, ეატი, ეატუ, б. ევატარე, ემატუ попалъ мнѣ (по ногѣ) — н. მე-ვატერ AV (V съ ბ вм. ვ) встрѣчаю, встрѣчаюсь, аор. ნატერ, ნატენ, аор. მევატი, ნატი, ნატუ, б. მევატარე; — съ род. отнош. н. მო-უტამ я напускаю на него; — съ дат. отнош. аор. მო-მატუ x, V разилъ въ меня, მომანტუ A, ბიგა მომატუ палкой ударилъ меня, შურა მომატუ запахомъ ударило меня, пахнуло на меня, მომატუ V пахнуло на меня, მომანტუ A, მოგატუ, მოგანტუ, ср. ცალ 2.

2. **ტ** (ლ) см. ლ 1.

3. **ტ** см. ტკ 1.

1. **ტაბანი**: კუჭნე-ტაბანი x подошва ноги, კუჭნეში ტაბანი рх, ср. კუჭნე-ტაბუ подъ ტკაბ.

2. **ტაბანი** V крючковатая часть сохи, на нижнемъ концѣ которой желѣзный сошникъ (დემირი), ср. სოფანი.

«**ტაბუ**» см. ტკაბ

ტავა см. თავა.

«**ტავარ**»-**ი** (т. طوار) A скотъ; въ A форма «davari», приводимая Ač̣ар., вызвала удивленіе, и слово согласились объяснить лишь въ качествѣ турецкаго.

«**ტავერი**» мѣдяница, змѣеобразная ящерица» по R, ср. მ-ტვერი 1.

ტაკო V деревянная задвижка, прибиваемая къ верху пролета двери: надвигаютъ на дверь и закрываютъ, также გოლატკომილონი, ср. სელაღი.

1. **ტალ**: а) аор. მო-მი-ნ-ტალეს у меня перемѣшали, ომინტალი ты замутилъ меня; — ოკო-ნ-ტალუ A смѣшивать, н. ვოკონტალუმ, аор. ვოკონტალი, б. ვოკონტალარე, ср. ნღვარ; b) н. ოკო-მტალუფ A вью веревку, аор. ოკომტალი, б. ოკომტალამი-

ნონ; — ოკონცალე мѣшанно, смѣшанно.

2. **ცალ:** аор. გე-მი-ცალეს покинули меня;—დო-მი-ცალეს оставили меня;—ქკე-მი-ცალეს подпустили;—მე-მი-ცალეს напустили на меня, науськали,—მომი-ცალეს поманили меня (глазомъ).

ცალაში (груз.) х, V грязь, ср. ტოლოფი, ჩამური.

ცამცრა х, V Трапезундъ, ტრაპიზანი, а также ტრაპუზონი А (но въ нѣкоторыхъ селахъ и здѣсь особое названіе ტრამტრა).

ცანგა см. ცანგარა.

ცანგალა см. ცანგარა

ცანგარა А колокольчикъ, подвѣшиваемый къ шеѣ коровы и т. п. («ტონგორო» Ачар. мои ачинцы не знаютъ), ცანგალა V, ცანგა рх, ср. ო-ნ-წკიალონი, ორანწკილონი.

ცანგერი рх ржавый (про желѣзо), особенно заплесневѣлый (про фрукты), ср. ჟანგერი, ჯანგერი, ცენგიარი.

ცაპ см. წაპ

ცარონი рх погода, время, ცარონი დიდო ყინი რენ погода — очень холодна, ააა მუ პაკი ცარონი! что за скверная погода! Ср. ორა.

ცას см. რ.

ცაჭელი груз. см. წუკალი 1.

ცაქიში V, х плугъ, ხოკიშ ცაქიში, ცხენიშ ცაქიში.

ცალანი AV сковорода, ცილანი AV, ცალანი х каменная сковорода для жаренія хамсы, ქაფწაში ცალანი, ср. კალა 2;—ოცალანუ жарить въ собственномъ соку, н. ბცალანუფ, аор. ბცალანი, б. ბცალანმინონ.

ცახ: ოცახუ ломать, раскалывать, разбивать, н. ბცახუმ А, ბცახუმ V, ბცახუფ х, аор. ბცახი, ბცახი, б. ბცახარე, ბცახარე, ბცახამინონ; ლაზუცეში ოცახუ рх срываніе початковъ кукурузы, сборъ кукурузы;—ოცახუ V, х долото, желѣзное орудіе плотника для выбиванія дерева; — მე-ცახუ А сломать, н. მებცახუმ, аор. მებცახი, б. მებცახარე,— მოცახერი разбитый, თოლი или თოლეფე მოცახერი съ выкатившимися глазами.

ცახცრევანდი см. მ-ცხოლარი.

ცები см. ცკები.

ცეკიკე см. ლეკიკე.

ცელები (т. تلمیذ) ученикъ, მორდერი ცელები студентъ.

ცელი см. ცეცელი.

ცენგიარი х прокисшій или нѣсколько прогнившій, хотя бы послѣ соленія, ср. ცანგერი.

ცენი рх влажный, сырой, ср. დი-მ-ცონუ.

ცენცელი см. ცეცელი.

ცენური (по Шукри-эфенди ცენორი) А четыреугольная плетенка (обыкновенно изъ лубка) съ четырьмя веревками, привязанными къ четыремъ ея угламъ: въ нее завертываютъ поклажу, чтобы нести на спинѣ. Слово употребляется въ верхнихъ (нагорныхъ) селахъ.

ცერი см. თერი.

ცეცელი х голый, нагой, ცენცელი рх, თი-ცეცელი х съ непокрытой головой, თი-ცენცელი рх, въ сложеніи иногда ცელ კუჩხეცელი х босой, ср. ჭუნჭუ.

ცეფური А лазскій круглый столъ

на одной низкой ножкѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 631.

1. **მ-ცეცი** V молочная каша, ღეცი рх, ср. ფაფა.

2. **მ-ცეცი** см. მ-ცკეცი.

ცვაზ см. ცვიც.

ცვაც: ოცვაცუ А лопнуть, разрываться, მიცვაცუნ AV, х у меня разрывается, аор. მიცვაცუ, б. მიცვაცასენ (მიცვასსენ At по Aчар.), მიცვაცასუნონ, გური მიცვაცუნ (მიცვასუნ At по Aчар.) сердце разрывается у меня.

1. **მ-ცვერი** А змѣя (красная, неядовитая), მგვერი (въ селахъ и კვერი) V, უვერი х.

2. **მ-ცვერი** см. მ-ცუერი.

ცი «Bt» вошь, მცი А.

ციბ см. ცუბ;—**ციბუ** см. ცუბუ.

ციბა см. ცობა.

ციკ: дѣйств. зал. I-я пор. н. ციკამს или ციკუმს А капаетъ, аор. ციკუ, страд. зал. I-я пор. п. ციკუნ капаетъ, прош. нес. ციკურცუ, ср. წაპ, წროღ;—«ციკი капля» А по R, ср. წაპუ.

ციკანი см. თიკანი.

ციკინა А, х корзинка поменьше კალათი.

ციკინაჩხა см. названія дней недѣли подъ ღა.

ციმცვირი х губы, ср. ბაბრი.

ო-ცირონი см. თორ 1.

ცირლონი (греч. τρυγών) А, рѣжѐ рх горлица, въ А встрѣчается и ცრიგონი, ср. კურძული, ტოროკი.

ციღანი см. ცალანი.

ციშუჩა несчастный. Это слово сообщилъ Ф.-бей, какъ вицское, но въ V мои собесѣдники его не знали. Въ словѣ какъ будто უჩა *черный*, но что тогда ცი-შ? Не род. ли (ცი-შ) отъ ცი < арм. *սիւ день?*

1. **ცკ** [< tkw], ც A, თქ х, VA: ოტკუ говорить, читать, ოთქუ A, I-я пор. н. ბითქუფ х говорю, приказываю, сочиняю, ფითქუმ A (ჭარა ფითქუმ читаю, ср. კითხ), аор. ფითქი х, VA, თქი, თქუ (ჭარა ტკუ b), ფითქით, თქით, თქენს. ღობითქი V, б. ბითქამინონ х, ფითქარე VA; страд. II-я пор. ზი-ცა A слово [zi-ta || карт. si-tkva], н. ვიტკურ A учусь, ср. ზოვ, იტკურ, იტკურს, ვიტკურთ, იტკურთ, იტკურან, б. ვიტკურარე; отым. глаг. ოზიტკუ А говорить, ოძიტკუ b читать, объект. строя 2-го спр. მიძიტკაფკუნ я читалъ, учился, III-я пор. п. ოძიტკაფამს учитъ, съ род. относ. н. ვუზიტკამ А я говорю ему, аор. ვუზიტკი, б. ვუზიტკარე;—თქენერი х сказанный [помолвленный], Peacock თქენერი, resp. გამა-თქენერი приводитъ въ значеніи *женатаго*—ჯუმაღი ჩქიმიში ბერე გამათქენერი рен ჰქემუშ ღაშა сынъ моего дяди женатъ на его сестрѣ, ср. ჩილერი, также გამათხენერი (подъ თხ) и ქომოჯკერი;—ოთქენალუში х предметъ разговора, ოთქენალუში ნენა слово къ сообщенію, ср. ზოვ, ლაფი, ჰარმით, სინაფ, ღარღალ, ხაპარ.

2. **ცკ** см. ტკო-მ.

«**ცკა** Bt [дикая] трава» по Aчар., მცკა х, V шиповникъ, спеціально кустъ лѣсной черной малины (груз. მაყვალი);—მცკური х лѣсной, дикій, მცკორი рх, V, ტური и მტური A, მცკორი ღეჯი рх дикій кабанъ, см. ქოთუმე.

ცკაპ рх, ცკაბ V, ცაბ A: ონცკაპუ рх,

ონტკაბუ V, нажимать рукою, напирать ногою, топтать;—ტაბუ A: კუჩ-ტაბუ подошва ноги, ср. ტაბანი, ხე-ტაბუ A ладонь руки, ხუშ-ტაბუ рх.

ტკები V кожа, шкура, ტები A, გაჩრიშ ტები корка хлѣба, Ачар. приводитъ и форму «კები» какъ трапезундскую.

მ-ტკეცი V лубокъ, кора дерева, მტეცი A.

მ-ტკო х, V протяженіе межъ большого перста и мизинца, растянутыхъ на плоскости (მტკაველი), მ-ტუ A, по R и ტუ, ср. მ-ციდა.

ტკობ: н. ბტკობურ х прячусь, скрываюсь, аор. დობტკობი, б. ბტკობამინონ; — ტკობაშა х, V секретно, тайно, ტობაშა A, «ტკობაშა ოზოპინუში ლაფი მიღუნ Bt у меня нѣчто (*букв.* слово) для сообщенія тебѣ секретно» по Ачар.

ტკორინ V, ტორინ A: ოტკორინუ пердѣть, ოტორინუ, н. ბტკორინამ, ბტორინამ, аор. ბტკორინი, ბტორინი, б. ბტკორინარე, ბტორინარე Есть и въ х.

ტკო-მ: ოტკომალუ V бросать, метать; стрѣлять (изъ ружья); — н. მე-ბტკომერ бросаю туда; сыплю, проливаю (слезы); — н. მეუო-ბტკომერ х отбрасываю, аор. მეუობტკოჩი, б. მეუობტკოჩამინონ; страд. II-я пор. н. ბიტკომერ, съ дат. отнош. н. ბოტკომერ, аор. ბოტკოჩი, см. ტკოჩ и ср. სტო-მ;—н. გური ოკობიტკომერ разбиваюсь; убиваюсь (*букв.* сердце бросаю); — გო-ტკერი оторвавшійся, сорвавшійся; — ოტკომალე ружье.

ტკოჩ V, ტონ A: I-я пор. ბტკოჩუმ V, II-я пор. ვიტოჩამ A, III-я пор. н. ბოტკოჩუმ, ოტკოჩუ V бросать, метать, стрѣлять (изъ ружья), ср. კან (დოკანუ), ოტოჩუ A, ვოტოჩუმ или ვოტოჩამ, аор. ბოტკოჩი, ვოტოჩი, б. ბოტკოჩარე, ვოტოჩარე У Ачар. по недоразумѣнію аор. მებტკოჩი («mebdgoči» sic) и б. მებტკოჩამინონ («mebdgočaminon» sic) съ ссылкою на Bt приведены подъ основою კოჩ («goč»)! — пов. ქომეშ-უტკოჩი брось внутрь, см. ტკო-მ и ср. სტო-მ.

ტკუბი см. ტუუბი.

ტობა A (больше въ селахъ) озеро, прудъ, ტიბა х.

ტოკსარი (греч. τοξάρι) V лукъ, въ V чаще орудіе для трепанія ваты, ტუკსალი A.

ტოლოფი V грязь, ср. ტალახი, ჩამური

ტონ: ტონუ A погружаться въ воду, страд. зал. II-я пор. н. ვიტონერ A (— V, но въ деревняхъ встрѣчается ბიტონერ), ვინტონერ х, аор. ვიტონი, ვინტონი, б. ვიტონარე, ვინტონამინონ, ср. ლ 2;—дѣйств. зал. III-я пор. н. გე-ვონტონაფ х, გოონტანაფ, аор. გევონტონი, б. გევონტონამინონ, — страд. зал. I-я пор. съ дат. отнош. н. გე-ვანტონერ х, განტონერ, განტონერს, аор. გევანტონი, б. გევანტონამინონ;—аор. ლ-ი-მ-ტონუ A промокъ, ср. ტენი.

«**ტონგორო**» см. ტანგარა.

ტორა см. ორა

ტორინ см. ტკორინ.

ტოროლი A голубь, также горлица, V, х горлица, ср. კურძული, ტირლონი.

ტოტი V вѣтвь.

ტოქსერი см. წოქსერი подъ სერი.

ტოჩ см. ტკოჩ.

ტრამტრა см. ტამტრა

ტრაპიზანი см. ტამტრა.

«**ტრაულა**» см. ტრალღუ.

ტრალღუ (греч τραγούδι), ოტრალღუ AV пѣніе, Ачар. **ტრაულა** съ ссылкой на Bt и A, н. **ტრალღუმაბ** поютъ, объект. строя 3-го спр. н. **მატრალღენ** пою, у меня настроеніе пѣть, ср. **ბირ**.

ო-ტრები A камень очага, на который кладутъ концы дровъ;—**ოტრებულე** A мѣсто, гдѣ горитъ огонь, очагъ, ср. **კერა**, **ოკრებულე**

ტრიგონი см. **ტირღონი**.

ტრიკი V часть ноги, х, по однимъ ниже колѣна, по другимъ ниже лодыжки.

ტროც V, **ტრუც** х: **ოტროცუ** опрокидываться, разрушаться, **ონტრუცუ** х, н. **ტროცუნ**, **მ-ტრუცურ**, **ტრუცურ**, **ტრუცუნ**, аор. **დომტროცუ**, **დომტრუცი**, б. **ტროცასე**, **ტრუცამინონ**.

ტროხ: н. **ბტროხუმ** A ломаюсь, аор. **ბტროხი**, б. **ბტროხარე**;—спряж. съ отнош. род. **მე-გიტროხუ** у тебя сломался, съ отнош. дат. **მეგოტროხუ** отъ тебя отломался; — съ дат. отн. «**მო-გოტროხოა**» по Ачар.; ср. **ტახ**, см. **შქა**

ტრუნჯი рх померанецъ (груз. **თურინჯი**, т.-перс. ترنج), **თრუნჯი**, ср. **არარანცი**.

ტრუც см. **ტროც**.

მ-ტუ см. **მ-ტკო**.

ტუბ V, рх, **ტიბ** х: **ოტუბუ** грѣться, н. **ბტუბურ** (**ბტუბურ**) V, аор. **ბტუბი**, б. **ბტუბარე**, III-я пор. **ოტუბინუ** V печь, н. **ბოტუბინამ** V пеку, **დობოტუბინამ** рх согрѣваю, **ვოტიბაფ** х согрѣваю, **ფურუნჯი გაარი ოტუბინამს** V пекарь печетъ хлѣбъ, аор. **ბოტუბინი**, **ვოტიბი**, **ფურუნჯიქ გაარი დოტუბინუ** V пекарь испекъ хлѣбъ, б. **ბოტუბინარე**, **ვოტიბამინონ**; — **ტუბუ** рх теплый, **ტიბუ** х.

ტუბი см. **ტუუბი**.

მ-ტუერი х зола, ср. **მ-ტუტა**.

ტუკსალი см. **ტოკსარი**.

ტულუმი (т. دلم) х мѣхъ, въ х это турецкое слово—предпочтительно въ сочетаніяхъ **ქაფჩაშ ტულუმი** мѣхъ для хамсы (рыбъ), **ღინიშ ტულუმი** мѣхъ для вина, ср. **გულა**; зурна.

ტუპრანი см. **ტურპანი**.

ტურა см. **დურანი**.

ტური см. **ტკა**

ტურკეში см. **თუთა**.

ტურპანი (греч. τρυπάνι) х буравъ, **ტუპრანი** рх.

მ-ტუტა AV зола, ср. **მ-ტუერი**.

ტუტული A бедро (встрѣчается и въ V, равно рх); х исключительно про бедро животныхъ, птицъ; см. **მ-ცხული**.

ტუტუჯი A крапива, ср. **ო-ჩხაპულე**.

ტუფელი (т. تفنگ) ружье.

ტუცა A горячій, ср. **მოლა** и **ჩუჩუნა**; кисель: **ტუცა** tuđa представляетъ кисель изъ винограднаго сока и муки съ приправою орѣховъ или другихъ фруктовъ. Разсказывается, что лазъ изъ Ачинскаго ущелья спросилъ: «если этотъ кисель называется tuđa *горячій*, то что же онъ такое, когда остываетъ?» Ср. **თერმონი**.

ტუუბი х близнецы, **ტკუბი** рх, **ტუბი** A; — **ტკუბიში** Vрх, х.

უ

უ-, resp. უნ- отрицательный префиксъ, не-, без- и т. п., *Гр.* § 31, 32.

უბა V груди, сиськи; A, x пазуха, ოხორჯალეფეს უბა ქუღუნან, ამა ნოსი ვარ უღუნან V у женщинъ груди есть, но ума нѣтъ, უბას ქომელიდუ положилъ за пазуху, უბას ქომულიდუ x.

უბლუ см. ბლ 1.

უგვერდელა см. გვერდი

უვა по R финикъ.

უზერინე (т. اوزرینه) на, უზერინე შქიმი на мнѣ, со мной.

უკაჯე см. უკაჩხე

უკაჩხე A сзади, послѣ, черезъ, спустя; изъ устъ одного деревенскаго жителя я слышалъ უკაჯე; — უკაჩხინერი послѣдній, ср. კულე 2; — უკაჩხელე по Peacock'у сзади.

უმპა (ср. греч. ὄμφαλος) x, V пупъ, пупокъ, ომპა въ Арташенѣ, უმპა მაწკუნენ x, V у меня болитъ пупокъ, ср. წიპა.

უმქი см. названія дней подъ ღა.

უნ- см. უ-

უნოსე см. ღნოსი

უნქი см. названія дней подъ ღა.

«**ური**» см. ყური

ურუს см. რუსი

ურმენი см. ყურმენი.

უსცუნე (т. اوستونه) поверхъ, за.

უსცუნი (т. اوستون) верхніе, надстрочные знаки арабскаго письма для гласныхъ.

უფი потъ, «უფილი» Bt по Ач̆ар., უფი გემჩუ A потъ выступилъ у меня, უფი ჯემჩუ b.

უღუნოსე см. ღნოსი.

«**უშა**» см. უჩა.

უშკირი см. ოშქური.

უშქური см. ოშქური.

უჩა черный; печальный; Ач̆ар. приводитъ и форму «უშა» съ ссылкой на Tr.

უწილონი см. წილ

«**უხუენი** беременная Bt» по Ач̆ар.

უჯგიში см. ჯგირი.

უჯი, **უჯ-** см. ყუჯი.

უჯელი см. ყუჯი.

უჯუზი (т. اوجوز) x дешевый.

ფ

1. **ფ-** префиксъ см. ვ 1.
2. **ფ-** префиксъ см. მ 1.

ფავრი AV древесный листъ, въ px нѣтъ, а въ x поспорили, есть ли слово у нихъ или нѣтъ; повидимому, нѣтъ; — მაფავრი AV мѣсто для листьевъ.

ფათქალ: იფათქალუ V биться (о пульсѣ), იფათქალაფს x бьется (пульсъ), მიფათქალამს V у меня бьется (пульсъ), ფათქალს px бьется (пульсъ), аор. ფათქალუ, б. ფათქალასნენ, ср. ნემზი, ფათხ; — н. ფათქალუმს взлетаетъ.

ფათხ: იფათხუ A встряхнуть; биться (о пульсѣ), ср. ფათქალ.

ფავ см. ფალი.

ფალა x, V мечъ (такъ называются острые мечи) *собств.* съ длиннымъ остріемъ, отсюда ზუჯული ფალა человѣкъ съ длинными усами.

ფალუ x, V простой, одинъ: ფალუ გძარი одинъ хлѣбъ (на хлѣбъ и на воду).

ფალური AV пламя, ფარელი x.

ფამფაი см. ფამფარი 1.

1. **ფამფარი** (< ფანფარი) V, x кончикъ, нижняя часть, ყუჯიშ ფამფარი x нижняя часть уха (ушная мочка), гдѣ продѣвается серьга, უჯიში ფამფაი (< ფანფაი) рх, V, ср. ფანწალა.

2. **ფამფარი** (также ფანფარი) рх гребешокъ (пѣтушій), ср. «კიბა» 2.

ფანკილი A гребешокъ (у пѣтуха), въ селахъ V ფანკელი, ср. კუკუდა, კუკუფ.

ფანფარი см. ფამფარი 1 и 2.

ფანწალა AV селезенка, ფაწალა x, უჯიშ ფანწალა (ფანფარი или ფანფაი x, V) A низъ уха (ушная мочка), гдѣ продѣвается серьга.

ფარა (т.-перс. پاره) x деньги, монета.

ფარელი см. ფალური.

ფართო (груз.) x широкій.

ფარფა AV крупное пряслo веретена; A, x деревянная капитель или покрышка столба въ формѣ круга у кукурузника (ნალია).

ფარფალი AV, x бабочка, ср. ქევენელი; — ფარფალონი см. კოპჭა.

ფარჩა (т.-перс. پارچه) кусокъ, обломокъ; мелкій.

1. **ფაცი** V просо (Hirse R); судя по объясненію, данному мнѣ въ рх,— высѣвки, отруби, ср. такое же семасіологическое раздвоеніе груз. ფეტვი въ различныхъ говорахъ, ср. ჩხვარი.

2. **ფაცი** A кусокъ доски (ср. арм. փայտ).

ფაფა x молочная каша, ср. მ-ცეცი 1.

ფაკი (т.-перс. پاك) b чистый, но и безъ именного окончанія: ფაკ.

ფაცხა рх плетенка для собиранія листьевъ; плетенка-клѣтка для куръ; x плетенка-гнѣздо, въ которомъ куры высиживаютъ яйца, ср. ქაცანცელი, კვინჩიშ ფაცხა x гнѣздо, ср. ობლე; V хата изъ плетня.

ფაწალა см. ფანწალა.

ფახალი (т. پهالو) x дорогой; — аор. დოკოფახალეს сдѣлали дорогимъ (?).

ფელ: страд. зал. იფელენ годится; II-я пор. ბიფელერ V гожусь, იფელერ, იფელენ A годится, аор. ბიფელი, б. ბიფელარე, იფელარე, იფელასენ или იფელასე, — ფელაფერი рх дѣятельный.

ფემცქვა V верхняя шелуха съ колючками каштановыхъ плодовъ, ფენცქა x.

ფენირი (т.-перс. پنير) A сыръ, ср. ყუალი.

ფენწე A, x улитка, ფენწო V.

ფენჯერე (т.-перс. پنجره) окно.

1. **ფერი** (груз.) V цвѣтъ, x красная краска для лица, ср. ო-მ-ჭითანონი, см. კალა 1; — ფერი-დადალი V жирная трава, ფერო x, ср. წიწილაბოძა; — უფერე A (рѣдко) безцвѣтный, полинялый; — Ф.-бей въ качествѣ матеріала для A отъ этого слова могъ припомнить лишь отым. глаг.: II-я пор. аор. დ-იფერუ окрасился.

2. **ფერი** (п. پرى) V дивъ (такъ слышалъ я и въ рх), ангелъ.

ფერო см. ფერი 1.

ფელი (т. پك) очень, весьма, ფელი დიდი очень большой, ср. ოფშა.

ფილა груз. см. წუკალი 1.

ფიმფილი x борода, ფიმბილი AV;—

ფიმფილონი x бородатый, по Ачар. и «царь» (ср. პაპული), ფიმბილონი AV.

ფინ: ოფინუ A, x разстилать, III-я пор. н. ვოფინამ A, аор. ვოფინი, б. ვოფინარე.

ფინბილი см. ფიმფილი.

1. **ფინწკო** V видъ сосны.
2. **ფინწკო** x камышевое растеніе невысокаго роста: изъ него дѣлаютъ вѣникъ.

ფირფიტა x, V подматокъ, дощечка для наматыванія нитей.

ფიშმანი (т.-перс. پشیمان) раскаявшійся; — ოფიშმანუ каяться, II-я пор. н. ვიფიშმანამ каюсь.

ფიცარი (груз.) AV, x доска, по Ачар. «плотничья работа; срубъ; лѣса».

ფიჩვ, ჰიჩვ: ოფიჩუ AV поститься, II-я пор. н. ვიფიჩუმ, ბიჰიჩვამ V, ვიჰიჩვამ x, аор. ვიფიჩვი, ბიჰიჩვი, ვიჰიჩვი, б. ვიფიჩვარე, ბიჰიჩვარე, ვიჰიჩვამინონ, ბიჭი ვიტოხუთ წანერი იფიჩვამს юноша постится, когда онъ — пятнадцати лѣтъ, ბოზოქთი იფიჩვამს дѣвушка также постится.

ფოვარი (т. پیکار) родникъ, источникъ, ср. წყარ-თოლი

ფოთინი (фр. bottin) башмакъ, сапоги.

ფოლო A нога (ниже бедра вся).

ფონწო x, V видъ рыбы, ფონცო A.

ფორჩა рубашка; мнѣ не довелось слышать формъ «borǰa», «porča», «borxa», «porxa» (см. Ачар., стр. 48); нѣкоторыя изъ нихъ безусловно фантастическія; — ფორჩონი въ рубашкѣ, ქჩე-ფორჩონი въ бѣлой рубашкѣ.

ფორჩუმალე x одна изъ сорныхъ травъ.

ფორცუნი A животное вродѣ шакала, но поменьше. По Ф.-бею, ფურცხუ > ფურცუნი, ср. მუ-ნ-ჭი.

ფოსკოლი бахрома кукурузнаго початка, ფუნცქული x.

ფოსტი (т.-перс. پشت) спина (?).

ფოფოჟი x пѣна, ფოფოჯი V, въ A слово не удостовѣрено: Ф.-бей произнесъ «ჰოჰოჯი», но съ сомнѣніемъ.

1. **ფრინჯი** (т.-перс. فرنج) желтая мѣдь; бронза.
2. **ფრინჯი** см. ჰრინძი.

ფრუჯ см. ფურჯი.

ფრც: ოფრცუ A очищать отъ кожуры плодъ. При образованіи окончательныхъ временъ мои учителя сбивались и не знали, какъ собственно: н. ფორფცუმ, аор. ფორფცი, б. ფორფცარე или н. ფროფცუმ, аор. ფროფცი, б. ფროფცარე, см. ჰროც

ფს: н. ფსუმ AV мочусь, аор. ფსი, б. ფსარე, съ предлогомъ ლო- н. ლოფსუფ x, аор. ქოლოფსი, б. ლოფსამინონ, съ дат. отношеніемъ при предлогѣ ლო—н. ლოვოფსუმ A (но и ლოფსუმ), аор. ლოვოფსი, б. ლოვოფსარე;—ფსელი A, მსელი V (но и A) моча.

ფსარწლაკი рх названіе невысокой травы, горькой на вкусъ, въ огородахъ и садахъ, да и внѣ ихъ: ею отравляютъ рыбъ [ср. греч. φάρι рыба, φαράδικος рыболовъ], სარწლაკი V, საწრაკი x.

ფსკალა см. მსკალა.

ფსუა см. მსუა.

ფსქიაუ см. მ-სქიაუ.

ფსქუა см. მ-სქუა.

ფუთხ: ოფუთხუ V взлетать, н. ფუთხურ

V взлетаю, аор. ფუთხი, б. ფუთხარე; формы аор. ვოფუთხი, б. ვოფუთხამინონ, приводимыя Ачар., — III-й пор. и должны означать: я заставляю взлетать, вспугиваю (птицъ).

ფულ (მფულ): ომფულუ AV, x прятать, хоронить, н. მფულუმ, ფულუფ, аор. მფული, ფული, б. მფულარე, ფულამინონ, III-я пор. н. ვომფულუმ, аор. ვომფული, ვომფულარე.

ფული (греч. πουλί птичка) A (слышалъ я изъ устъ мальчика Сервета въ с. Ламѓо съ удареніемъ на исходномъ ი) цыпленокъ, но мои учителя въ A и V утверждали, что это турецкое слово [جوجه молодая курочка], и что такъ говорятъ въ Рпзѓ, ср. წიპილი, ჭუჭული.

ფუნტურა x, V пустой (орѣхъ); Пунтура, прозвище одного лаза. По мнѣнію сказителя Фахри-эфенди, въ стихотвореніи A. II, 3 игра съ этимъ словомъ и именемъ, къ нѣкоторому и былъ обращенъ этотъ экспромптъ во время пляски съ перекрестными стихами.

ფუნჩა A кроха, крошки, у Ачар. «gunčxa (Bt) miettes de pain».

ფუნცქული см. ფოსკოლი.

ფურკი A древесный листъ, ფურქი V, ფუქური рх, ფუქირი x, ფურქი მცხული видъ ароматной груши, ფურქირელი მცხული x; — ოფურკუ A цвѣсти, ოფუქურე рх, н. ფუქურუმს рх, ფუქირუფს, б. ვიფურკარე A.

ფურფუ b легкое, легкія.

ფურჩ см. ფუჩ.

ფურცუხი см. ფორცუხი

ფურჯი AV почка;—отым. глаг. аор. ლ-ფურჯუ сложился въ почку, завязался, далъ завязь, въ V произнесли ლოფრუჯუ, но при переспросѣ поправили въ ლოფურჯუ, ср. კურუმპი, ჭკემი.

ო-ფუტე x мѣсто вокругъ дома, дворъ за линіею стеканія капель съ крыши дома.

ფუფული AV нарывъ, A и ფუფუ по увѣренію Шевки, а въ рх сообщаютъ, что ფუფუ употребляютъ въ бесѣдѣ съ дѣтьми.

ფუქირი см. ფურკი.

ფუქური см. ფურკი.

ფუშგუნდი (< ფუჯიუ გუნდი) A коровій навозъ, см. კუნდი и ср. ლაზმა

ფუჩ x, V, **ფურჩ** A: ოფუჩუ V клясться, н. ლოფუჩუმ V, ლოფუჩუფ, аор. ლოფუნი, ლოფურჩუ A, б. ლოფუჩარე, ლოფუჩამინონ.

ფუცქული глупый, безумный (слово, повидимому, вульгарное: въ x, гдѣ мнѣ его сообщили, оно вызвало смѣхъ).

ფუცხოლ: н. ფუცხოლუფ царапаю ногтями, аор. ფუცხოლი, б. ფუცხოლამინონ; у Ачар. съ ссылкою на Bt приведенъ глаголъ «čic» царапать когтями, ногтями.

ფუწი x, V полуистлѣвшее дерево (хорошо загорается).

ფუჯი AV, x корова.

ფუაფერი см. ოფუა.

ე-ფუერი см. ოფუა.

ფუირიდონი см. ფილიდონი.

ფუკერი см. ფ-უკერი.

ფუქველა V ольха. Слово употребляется въ самомъ Виѓэ, въ селахъ чаще თხომბუ; въ рх не знаютъ ფუქველა, въ x такъ называютъ

молодые экземпляры, а рослые თხომუ

ფუქირდონი, ფუქირიდონი см. უილიდონი.

ფწენი AV веретено, მწენი b.

ფწორ см. მწორ.

ფწორულე см. ხოლურა

ფწუკი см. მწუკი

ქ.

ქ см. 1) ქო, 2) ხ < ხა 2.

ქალამანი лапти, ср. ჩაფულა.

ქალე A рѣдко: о, дѣвушка (всегда съ ბოზო), рх, еще менѣе знаютъ ქალე въ х.

«**ქამი**» см ხამი

1. **ქანდარა** х, V силокъ, какъ объяснили въ V; эти силки «для ловли птички, которую лазы называютъ ჯიჯილენი, а турки ღაჯო» [у грузинъ ღაჯო]: ею потомъ ловятъ ястреба, ср. ღაჭო.

2. **ქანდარა** V, х глупый, ср. სეფილი, ქანდარა კოჩი малоумный человѣкъ, მუ ქანდარა კოჩი რენ! Какой глупый человѣкъ!

ქაპი V, х пень (нижній обрубокъ на корню, неистлѣвшій).

ქარა ободокъ сига; *метаф.* задница.

ქართალი см. ქარტალი.

ქარმატე A мельница, ср. მ-სქიბუ.

ქარტალი х бумага, ქართალი A.

ქარჟალაკი V, х куски дровъ, выбрасываемые моремъ на берегъ.

ქარციმალი см. კარწიმალი.

ქატო х перхоть.

ქაფჩა AV излюбленная у лазовъ рыба «хамса», вродѣ сардинки или скорѣе кильки, апчоусъ, ქაფჩია х. Двустишіе: ჰანწო ვარ ივუ ქაფჩა. ბერეფე ჩქიმის მუ ბჩა? Въ этомъ году не было улова хамсы: чгò же мнѣ дать моимъ дѣтямъ?— ქაფჩონი съ «хамсой».

ქაჩ х, V, კაჩ A: ოქაჩუ хватать, держать, II-я пор. н. ვიკაჩამ A, аор. ვიკაჩი, б. ვიკაჩარე, III-я пор. п. ვოქაჩაფ х, ბოქაჩამ V, аор. ვოქაჩი, ბოქაჩი, ქოდიქაჩი ты хватилъ, б. ვოქაჩამინონ, ბოქაჩარე, ჯუქსელი გოქაჩი я тебя принялъ свысока; — страд. зал. II-я пор. п. ვიქაჩერ хватаюсь, ловлюсь, аор. ვიქაჩი, б. ვიქაჩამინონ; — аор. მე-ბიქაჩი V.

ქაჩულა (ср. т. كچل) папаха.

ქაცანცელი V плетенка-гнѣздо, въ которомъ куры высиживаютъ яйца.

«**ქაცახი**» Аҵар. приводитъ въ качествѣ аҵинскаго слова въ значеніи незрѣлаго винограднаго сока, но его не знаютъ ни въ Аҵинѣ, ни въ другихъ частяхъ обслѣдованныхъ мною пунктовъ Лазистана; въ Аҵинѣ теперь извѣстна лишь фамилія одного лаза ქაცახი, ср. კაწახური. Не отъ хемшина ли идетъ слово? По-арм. քացախ уксусъ.

ქედერი (т.-арб. كدر) печаль, огорченіе.

ქედი деревня Р (kedi).

ქემერი (т.-перс. كمر) поясъ.

ქერენდი А коса. Слово, восходящее къ арм. գերանդի, употребляется и въ мѣстной турецкой рѣчи; у лазовъ теперь нѣтъ косы, ср. დრეპანი.

ქერეჭი (т. كيرج) рх известь, ср კირი.

ქერი (груз.)х, рх ячмень, А «კერი» по Ф.-бею, который однако сообщилъ это съ оговоркой «быть можетъ», въ V слова не знаютъ.

ქერქი (груз.) х, V кора дерева.

ქერცელა см. ცელა 1.

ქესარი А молотокъ-топорикъ (груз. ჩაქუჩი), ქესერი рх.

ქესეთი (т.-арб. كيسه) кисетъ.

ქესიმი (т.-арб. قسم) доля, часть; удѣлъ.

ქესტანე (т. كستانه) каштанъ, ср. ჭუბური, также კასტანე.

ქეფენელი А червь (съ нимъ связана болѣзнь овецъ), такъ объяснилъ мнѣ Ф.-бей, а по Аҷар. «At, Bt бабочка», какъ въ турецкомъ كپنك, ср. ფარფალი.

ქეფი (т.-арб. كيف) удовольствіе.

ქვათანა х глиняный кувшинъ для приготовленія არიანი, ср. ლერგი.

ქვამჭკუდი V красная глина (негодная), ქვამჭკიდი х.

ქთ: ოქთუ AV крутиться, вертѣться; страд. зал. II-я пор. н. ვიქთერ AV, х кручусь, аор. ვიქთი, б. ვიქთარე, ვიქთამინონ, საათი იქთენ часы идутъ, ср გზარ, ქარმატე (ფსქიბუ х) იქთენ мельница вертится; III-я пор. или съ дат. отнош. н. ვოქთერ А, ბოქთერ V, ვაქთერ и т. п. вращаю, кручу или вращаюсь, верчусь по отношенію къ нему, аор. ბაქთი; — съ дат. отнош. аор. გო-ვაქთი А я обошелъ кругомъ чего л., посѣтилъ его; II-я пор. аор. გზაშე (გზაშენ х) გოვიქთი AV, х я вернулся съ дороги, გოიქთუ V онъ вернулся, გოითუ А (въ х говорятъ გოვიქთუ, хопцамъ извѣстна и форма გოითუ, но они ее называютъ аѳинской); გომაქთა ნა если сумѣю вернуться; — ოქთი х, V подъемъ.

ნო-ქთერისა V, х мужъ двухъ женъ.

ო-ქთი см ქთ

ქთირ см. ქთურ.

ქთურ AV, ქთირ х: II-я пор. н. ვინქთურამ А мѣняю, мѣняюсь вещью, ბიქთურამ V, ვიქთირაფ х, аор. ვინქთური. ბიქთური. ვიქთირი, б. ვინქთურარე, ბიქთურარე, ვიქთირამინონ, — н. დო-ბიქთურამ V, аор. დობიქთური, б. დობიქთურარე, съ род. отнош. დოვუქთირაფ х, დუქთირაფ и т. д.

ქი (т. كه) b что; когда, разъ. см. ოცი

ქიბირი (т.-арб. كبير) гордый.

ქით: ოქითუ х складывать, н. ბქითაფ, аор. ბქითი, б. ბქითამინონ, ср. ქიჩ.

ქითაბი (т.-арб. كتاب) книга.

ქიმი (т. كيمى) кто-либо, нѣкоторые, ქიმი — ქიმი одни — другіе, діалектически ჩიმი.

ქიმინ: н. ბქიმინუფ х мѣшу (хлѣбъ мѣсить), ბქიმინამ рх, ср. შველ 2.

ქიმოლი см. ქომოლი.

ქიმოჯი, ქიმოჯერი см. ქომოჯი

ქინ (ნქინ) рх, **ქირ (ნქირ)** V: I-я пор. съ род. отнош. н. მო-ბუნქინამ рх запошу (руки, груз. მოვუქნევ), მო-ბუმქირამ V, аор. მობუნქინი, მობუმქირი, б. მობუნქინარე, მობუმქირარე

ქირეზ или **ქირეზ-აჲ** см. თუთა.

1. **მ-ქირ** см. ქინ.

2. **მ-ქირი** см. ქუერი.

ქიც см. ქოც

ქიფ см. ქუმ.

ქიჩ: н. ბქიჩუფ х мну, аор. დობქიჩი смялъ, б. ბქიჩამინონ; Аҷар. съ

ссылкой на Bt переводитъ «складывать», ааა მენდილი დობქიჩი по Аӳар. значитъ «я сложилъ этотъ платокъ», а въ х понимаютъ «я смялъ этотъ платокъ», ср. ქით

ქლიმ: оқлимӳ A пріобрѣтать; торговля, ср. გ 4; — კლიმა (вм. ქლიმა) пріобрѣтеніе.

ქნოლ: аор. қнолу зѣвнулъ P (knol, knolu).

ქალარი (т.-перс. كار) дѣло; выгода, прибыль.

ქალონა A свѣтъ, ҁаонъ (Аранашъ), ср. თე.

ქალურდი курдъ.

ქო x, V да, ср. ჰო; — ქო- утвердительная приставка въ глаголахъ, предшествующая всякому префиксу и даже предлогу, *Гр.* § 60.

ქოალი см. ქოვალი.

ქოვალი A хлѣбъ, ქოალი x.

ქოთელი (т. كوك) палка.

ქოთუმე x, V курица, მკა-ქოთუმე лѣсная курочка, бекасъ, მკორი ქოთუმე px, მკური ქოთუმე x, ср. ქორმე; — оқотумалӳ V курятникъ.

ქოი (т. كوى) деревня, село, приходилось слышать и ქოა.

ქოლო AV (— px) лубокъ, кора дерева, изъ коей готовятъ корзины.

ქომ см. ქუმ

«**ქომი**» см. ხმი.

ქომოლი A храбрый, доблестный мужъ, герой, ქიმოლი x.

ქომოკი AV мужъ, ქიმოკი x; — оқомокӳ V выдать замужъ, оқомокӳ x, н. боқомокӳам, вокомокӳаф, аор. боқомокӳи, вокомокӳи, б. боқомокӳарӳ, вокомокӳамінон, — страд. II-я пор. н. вікомокӳер x выхожу замужъ, аор. вікомокӳи, б. вікомокӳамінон, — қомокӳери Vpx замужняя, ქიმოკერი, ср. გამა-თხუერი (подъ თხუ) и გამა-თქუერი (подъ ქკ 1); — ქომკონი A замужняя, ხავი ქომკონი съ дурнымъ мужемъ; — უქომოკӳ AV (по Аӳар. оқомокӳи) безмужняя, вдова, оқомокӳ x, უქიმოკӳ x.

ქონ = ქო ონ (< ონუ)

ქორბა AV, x животъ, желудокъ, «ქოლბა» P, ქორბას იჩხენ желудокъ у него дѣйствуетъ, ქორბა-ჩხალა V дизентерія.

ქორთული см. ყომური.

1. **ქორი** коршунъ.
2. **ქორი** см. ქური.

ქორიტი V коза безъ рогъ (особый видъ).

ქორმე A курица, მკა-ქორმე лѣсная курочка, бекасъ, ср. ქოთუმე

ქოს: оқосӳ подметать, чистить, стирать, н. бікосӳм A, бікосӳф x, аор. қобікоси, б. бікосӳарӳ, бікосӳамінон, съ неоформл. отнош. қомікоси, қомікосӳ, қогікоси, қогікосӳ; — оқосалӳ A вѣникъ.

ქოტ A, **ქიტ** x: оқотӳ сложить (plier), н. бікотӳм, бікитӳф, аор. бікоти, бікіти, б. бікотӳарӳ, бікітамінон.

ქოფაქ (т. كوك) собака, ср. ლაკი и ყოლორი.

ქოშატი V годовалая коза, ср. თოხლი.

ქოჩანი V померъ каждаго жителя въ Турціи.

ქრა x, px, V (мп. ქრალეფე) рогъ, ақра A, ақра мегіқахарӳ *метаф.* я тебѣ сломаю рогъ.

ქროსთე px точило круглое (колесомъ).

ნო-ქროფე A початокъ (кукурузы).
ქრუსი x ударъ ногою, ქუსი AV, ცხენიქ ქუსი გეჩუ лошадь лягнула.
ქრუში «курушъ», піастръ, по слышно и ქროშე, ср. გროში.
ქსინ: ოქსინუ A бздѣть, н. ფქსინამ, аор. ფქსინი, б. ფქსინარე.
ქუა AV, x камень, x кремень для высѣканія огня, мн. ч. ქუალეფე;— ქუაონი x дѣтская игра въ пять камешковъ, ср. წიკვაბი.
ქუბორი см. მ-ცხული.
ქუდი AV шапка, x феска.
ქუერი AV мука, მ-ქირი x, но ქირი по Aჭar. съ ссылкой на Bt;—ო-მქირალე x ящикъ для кукурузы, изъ коего она сыплется въ жерновъ (*собств.* «мѣсто дла муки»), ср. ო-ხარულე.
ქუი см. ქური
ქულე см. კულე 1.
ქუმ A, **ქომ** V, **ქიფ** x: II-я пор. н. ვიქუმ A дѣлаю, ბიქომ V, ვიქიფ x, см. ქიმინი.
ქუნ: დოლო-ქუნუ AV, x одѣваться, A платье, II-я пор. п. დოლოვიქუნამ A, დოლობიქუნამ V, аор. დოლოვიქუნი (ქოდოლევიქუნი), დოლობიქუნი, б. დოლოვიქუნარე, დოლობიქუნარე, страд. н. დოლოვიქუნერ, аор. დოლოვიქუნი, б. დოლოვიქუნამინონ, III-я пор. н. დოლობოქუნამ V, დოლოვოქუნაფ x, аор. დოლობოქუნი, დოლოვოქუნი, б. დოლობოქუნარე, დოლოვოქუნამინონ.
ქური x, V пята, ქუი рх, კუჩხუ-ქური (ქორი) x пята ноги, კუჩხე-ქური V (по Aჭar. и Bt).
ქუსი см. ქრუსი.
ქუე см. ხჩე.
ქჩანერი см. თხირი
ქჩე см. ხჩე
ქც см. ხც.

ღ.

ღ [<ღვ], **ღმ** > [ym]**მ:** გამოღმალუ A извлекать, II-я пор. пов. გამიღი რესიმი сними портретъ мой, resp. для меня; — გამა-მიღი достань мнѣ; — н. გე-ვილამ A внизъ сношу, გილამ, გილამს, аор. გეგილი, გილი, გილუ, б. გეგილარე, გილარე, გილასერე; — н. ქოდოლ-ილამს опускаетъ внизъ; — н. ქ-ეილამს (ქე-ეილამ) возноситъ, извлекаетъ;—н. ეშკევილამ A извлекаю, выношу, вывожу, ეშე-ბილამ V, ეშავიმერ x, ეშკილამ, ეშილამ, ეშიმერ, ეშკილამს, ეშილამს, ეშიმერს (ეშიმელს) > ეშიმეზ V, аор. ეშკევილი, ეშებილი, ეშავილი, ეშკილი, ეშკილუ, б. ეშკევილარე, ეშებილარე, ეშავილამინონ, съ родит. отнош. ეშე-მიმელს V несетъ для меня, ეშეგიმელს, ეშუმელს, аор. ქეშემილუ, б. ეშემილასენ;—н. [მევილამ A, მებილამ V] отношу, мевимар, мевимер x, см. მ, аор. მევილი, б. მევილამინონ;—н. მენდე-ვილამ AV (V всегда съ ბ вм. ვ) уношу, отношу дальше, მენდავიმერ, მენდილამ, მენდიმერ, аор. მენდევილი AV, მენდავილი, б. მენდევილარე, მენდავილამინონ; — имя дѣйствія მო-ღაფუ AV, «мо-ღალუ» по Aჭar., н. მო-ვილამ AV (V съ ბ вм. ვ), მოვიმარ или მოვიმერ x, მოღამ, მუმერ, მოღამს, მუმერს, аор. მოვილი AV, x, მოღი AV, მუღი x, мо-

ღუ, მულუ, ნ. მოვიღარე, მოვიღამინონ, მულარე, მოღაგინონ, მოღასერე, მულასუნონ, მოვიღამინონ, однако въ V: მო-იღამს и т. д., ნენაქ ნენა მოიღამს слово вызываетъ слово; — и. ოკო-მილამს приноситъ мнѣ; — и. ქეშემოგიღამ разстегну у тебя, resp. твое что либо.

ღაზ см. ჟაზ.

1. **ღაზი** см. კაზი.
2. **ღაზი** (т.-арб. غاز ?) чистая, подлинная монета; золото.

ღალაჯიკი или **ღალაჯიკა** V мышка, подмышка, по Ачар. съ ссылкой на Bt: «ხელაჯიკი» (въ A не знаютъ).

«**ღალღ** Bt утомлять, уставать, аор. მობღალღი, н. მობღალღამინონ» по Ачар. Возможно, что это — заимствованіе изъ грузинскаго: მოღალვა, ср. ჭკინ.

ღალი V рѣчка, ღიღი ღალი рѣка, წუტა ღალი ручей.

ღალია A названіе животнаго («краснаго цвѣта, поднимается на дерево»).

ღანჯი A нога (jambe), x, V икра ноги.

ღანჭკა x паразиты на животныхъ, выростаютъ крупные, отпадаютъ.

1. **ღარ**: ოღარუ рх чертить, проводить линіи, и. ბღარუმ, аор. ბღარი, б. ბღარარე, ср. ხაზ 2; — ღარერი полосатый; — გელა-ღარერი V полосатый, გელაღარელი x, ср. გელა-ხარერი
2. **ღარ**: ოღარუ V очищать отъ лѣса, сорной травы садъ, орѣшникъ и т. п., н. ბღარუმ, аор. ბღარი, б. ბღარარე; — съ род. отнош. н. თხირის ეწე-ბუღარამ V пропалываю орѣхъ; ср. ნ-ჭვარ
3. **ღარ**: съ дат. отнош. н. გო-ბაღარამ V обнимаю, аор. გობაღარი, б. გობაღარარე.

ღარა «Гара», изъ поговорки (*Хрест.*, А. I, 18), неизвѣстное слово (см. стр. 99, 1).

ღარამწო A (въ селахъ) петрушка, ср. ჭიჭამი.

ო-ღარაშე A удочка.

ღარი AV тѣнь (груз. ლანდი), ср. ვავ.

ღარღა см. მ-წკარ-ღალა.

ღარღალ x: ოღარღალუ говорить, бесѣдовать, н. ვუღარღალაფ говорю, бесѣдую, аор. ვუღარღალი, б. ვუღარღალამინონ; — ოღარღალუში предметъ бесѣды, ოღარღალუში ნენა слово къ сообщенію, ср. ჭკ 1, см. ლაფი, პარამით, სინაფ, ხაპარ.

ღარღალიჭა x, V болѣзнь горла; скарлатина.

ღაჭო x сорокопудъ (груз. ღაჟო), мать этой птички въ x называется ანაჯი, отецъ — შირა, дѣдушка — ჩიქი შირა, ср. ჯიჯველენი

ღერი AV стволъ кукурузы.

ღეჯი AV, x свинья, кабанъ, см. ჟომური; — отым. глаг. II-я пор. н. ბილეჯერ V веду себя какъ свинья, ვილეჯერ x, аор. ბილეჯი, ვილეჯი, б. ბილეჯარე, ვილეჯამინონ.

ღვალუ V, x названіе травы.

ღვამჟო x сажа на низу котла; въ V говорили, что такъ называютъ мягкую кожуру грецкаго орѣха, ср. ღლეპა.

ღვანჩქი V крупная форель, лосось, ср. ინეხი.

ღვარ: ოღვარუ A промокать, мокнуть; молодѣть, быть свѣжимъ, зеленѣть; II-я пор. н. ვილვარამ, аор.

ვიღვარი, ნ. ვიღვარარე, იღვარანენე. а также страд. п. ვიღვარერ, იღვარენ, см. ღუარი, ср. შოლ, შუგ.

ღველიკ х, V, **ღლიკ** рх: ოღველიკუ извиваться (о змѣѣ), II-пор. н. იღველიკამს, იღლიკამს, аор. ღიღველიკუ. ნ. იღველიკასენ

ღვი х, **ღი** V: н. ღვიაფს мяукаетъ, ღიამს, аор. ღვიუ. ღიუ, ნ. ღვიასუნონ, ღიასე.

ღი см. ღვი

ღინ: ოღინე передъ, до.

ღინი см. ღუინი

ღინჯგილი см. ჯირჯილი.

ღლეპა V мягкая кожура грецкаго орѣха, ср. ღვამფო.

ღლეპი х, V лишай, мохъ (на камняхъ въ рѣкѣ или морѣ), см. სპუ

ღლიკ см. ღველიკ

ღლიმა А обмылокъ.

გამო-ღმალუ см. ღ.

ღნოსი (греч. γνῶσις): ნოსი А (Ачар приводитъ и ნოსე А) AV разумъ, умъ, დიხო-ნოსი А безъ ума; ნოსითე свѣдущій, ученый, разумный, умный; — ნოსიარი V мудрый, разумный, умный, ფელი ნოსონი очень умный, «ნოსონი ხოჯა докторъ» по R;—უღნოსე или უღნოსერი рх, х (также უღუნოსე) безъ ума, глупый, უნოსე А, х или უნოსერი А; — отым. глаг. II-я пор. аор. ღ-იღნოსუ х образумился.

ღობერი AV плетень, ограда, изгородь.

ღოლ: ოღოლუ х дѣлать, совершать; III-я пор. н. ვოღოლაფ, аор. ვოღოლი, ნ. ვოღოლამინონ, ელლული გოღოლარე воздамъ тебѣ добромъ, თესლიმი ვოღოლარტუ я передалъ бы ему, შუკაბილი ვოღოლათ отомстимъ.

ღოვიდი V (-рх) ёршъ (морской), ср. კოვიდი.

ოკო-ღოლი приведи.

ღომანი х вчера, ღომა AV, ომან Ачар. (см. ჭუმანი). — ღომანერი AV вчерашній.

ღომი, ღომუ см. ჩხვარი

ღორ: н. მო-ვაღორ х обманываю, аор. ქომოვაღორი. ნ. მოვაღორამინონ; — მო-ღორდინუ А обманываться, быть обмануту, н. მობღორდუმ, аор. მობღორდი. ნ. მობღორდარე: — ნომღორდე обманщикъ.

ღორმა V, х широкое отверстіе.

ღორმოთი AV (въ V обыкновенно თანგრი) Богъ, въ Трап. по Ачар. ორმოთი, въ х женщины еще говорятъ: ღორმოთიშე კობა отъ Бога благо, ღორმოთიქ გიშველას да поможетъ тебѣ Богъ, ღორ მოთი ჭურტილა ругательное реченіе, смыслъ котораго непзвѣстенъ и тѣмъ, кто его произноситъ, ср. თანგრი.

ღრამათი (греч. γραμματεύς) А писарь (Ф.-бей охотпѣе произноситъ ღრამეთი)

ღრინდ: п. ე-ღრინდამს х, V, ფუჯი ხოჯი კორუმს корова страстно желаетъ быка, аор. ელრინდუ. ნ. ელრინდასე, ფუჯი ელრინდუ корова возымѣла страстное желаніе (быка).

1. **ღუ** см. ბღუ.
2. **ღუ** см. ღუნ

1. **ღუა** V, х щека; у слышно и какъ უ: мн. ч. ღუაფე х, ღუალეფე V, ср. ხაარი.
2. **ღუა** см. ყუა.

ღუარი V потокъ, см. ღვარ.

ღუინი х вино, ღინი V, ср. შერაბი.

ღულა х гнутый, согнутый, ღული V, см. ხვენ

ღუმი, ღუმიარი см. კუმი.

ღუნ: объект. строя 2-го спряж. н. მიღუნ у меня есть, გიღუნ и გიღუნს, უღუნ, прош. нес. მიღუტუ, ომური მიღუნ x живу.

ღუნი A улей, ср. ბოგინა, კავრანი

ღურ: ღურა AV умираніе, смерть;— ოღურუ умирать, н. ბღურურ AV, x умираю, ღურურ, ღურუნ, аор. დობღური, б. ბ̇ღურარე, ბ̇ღურამინონ; съ предлогомъ დო могутъ быть всѣ формы; — аор. გელა-ბღური я умеръ;—страд. ოკობ̇ნაღურურ x, V падаю въ обморокъ, лишаюсь чувствъ, аор. ოკობნაღური, б. ოკობნაღურარე; — ღურერი умершій, мертвый.

ღურნი V, x мельничный желобъ.

ღურღულაფს см. გურგულამს.

ღურძული AV чума, несчастіе, V ядъ, ნაჭკომი გჲარი ღურძული გავას съѣденный хлѣбъ въ ядъ (чуму) тебѣ да пойдетъ (*букв.* тебѣ да будетъ).

ყ·

ყ см. ყვ

ყა вѣтвь, мн. ყალეფე· Въ западномъ нарѣчіи слово могло звучать ა, что и записано Розеномъ изъ атинскаго говора; мнѣ казалось, что не удастся найти ни одного лаза, который зналъ бы эту закономѣрную западную форму слова; не зналъ слова вовсе и Ф.-бей, а въ значеніи вѣтви онъ предлагалъ არა, но въ Ламго я однако слышалъ: ед. ა, мн. ალეფე, -рх, -V.

ყაჭ x, **ლაჭ** V, **ხაჭ** A, **ჲაჭ** A, **აჭ** V: ოყაჭუ x тесать, стругать, ოლაჭუ V, ოხაჭუ A, ოჲაჭუ A, ოაჭუ V, н. პყაჭუფ x, პაჭუმ AV, аор. პყაჭი, პაჭი, б. პყაჭამინონ, პაჭარე, ср. ლარ; — ყაჭერი тесаный, ლაჭერი, ხაჭერი, აჭერი.

ყალი x шея, ალი A; x наголенникъ;—ყალონი съ наголенникомъ (обувь).

ყაყ [квакать, ср. карт. ყიყ-ინი]: მაყაყი x лягушка, მაი [< მააი] рх, ჯჲა-მნყაყი x древесная лягушка, ср. მაჲარე. Груз. ბაყაყი, по всей видимости, представляетъ заимствованіе изъ туб.-каинской группы съ подъемомъ მ въ ბ̇.

ყვ > ყ (ჴ || ჲ), **ვ:** аор. პი [< პყი] я сдѣлалъ, დოპი, დოი, დიუ, сосл. დოჲას (ჴიმუქ A, ჴეაქ x), б. პარე, [პყარე], сосл. II ივასტუ; — съ дат. отнош. б. დობავიკო я ублажу его, დავიკო, დავუკო, დოგავიკო я тебя ублажу, დოგაუკო тебя ублажитъ (онъ, то);—III-я пор. страд. н. ბ̇ივერ дѣлаюсь, становлюсь; бываю;— съ дат. отнош. б. გავასენ у тебя будетъ;—დო-მავუ сдѣлался у меня, см. ყინი; — б. ყოფუმამინონ Bt я хочу сдѣлать, сдѣлаю, დოყოფუმე сдѣланный, готовый; зрѣлый; — страд. зал. II-я пор. ვიყოფურ становлюсь, *Гр.*, § 108.

ყვაილი [< ყვავილი] x оспа, კვავილი V, ვავილი A, კვავილი მებკჷათუმ я прививаю оспу; — კვავილონი V оспенный.

ყვალი см. ყჳალი.

უვარ (ср. უვაჯ): უვარელი ცხენი х выхолощенный конь, კვარერი ცხენი V, ვარერი ცხენი A (гур. დაუვერილი), ср. ვაუ

უვაფ: მეუვაფერი х кислое молоко (lait caillé), მევაფერი V, მეაფერი AV, მუაფერი A.

უვაჯი см. კვაჯი უვაჯონი ცხენი х жеребецъ, см. ადგირი

უვერი см. მ-ქვერი 1.

უვილ х, **ილ** AV: ოუვილუ х убивать, ოაილუ A, ოილუ [< ოჭილუ] V, и. ბუვილუფ х, უვილუფ, უვილუფს, ბილუმ [ბჭილუმ] V, ვილუმ A, ილუმ, ილუმს (это же 3-ье лицо—прилаг. убійственный, смертельный), аор. ბუვილი, ბილი, დობილი, ვილი, б. ბუვილამინონ, ბილარე, ვილარე, — и. მებილუფ х гашу (свѣтъ), მეუვილუფ, მეუვილუფს, аор. მეუვილი, მეუვილუ, მებილი я уничтожилъ, истребилъ, б. მებილამინონ, пов. თე ქა-მეუვილი гаси свѣтъ.

უვილი х кость, ილი AV; — უვილონი х костистый, ილონი A.

უი х, **ჯი** A: კია ჩნიе пѣтуха, მამული უიაფს х пѣтухъ поетъ; — аор. დ-კიაუ запѣлъ (пѣтухъ), ср. კრი и კრიალ

უინ х, **ინ** AV: ოუინუ х мерзнуть, леденѣть, წკარი უინუფს вода замерзаетъ, წკარი დიუინუ вода замерзла; — უინი х холодъ, ჩინი V, ინი х, უინი ქოალი х холодный (кукурузный) хлѣбъ, черствый хлѣбъ, ინი ქოალი, ანდღა დიდ უინი რენ сегодня очень холодно, ანდღა უინი დიდ რენ id., უინი или ინი მიღუნ мнѣ холодно, უინი მაუ х я замерзъ, ინი მაჲუ AV, უინი მოშქუნ х мнѣ холодно, უინი ღალი холодная рѣка, უინი წკარი холодная вода; — უინერი х ледъ, ინერი AV. Въ A существовало слово «ინდირი», если правильно записаны R-омъ глагольныя формы: «ოინდირუ» мерзнуть, «დოინდირი» [ты замерзъ], წარი «დოინდირუ» вода замерзла; ни въ A, ни въ V теперь этихъ формъ не признали.

უირდ х, **ირდ** V, **ჲინდრ** A: ოუირდუ покупать, ოაინდრუ A покупать (мелочи), II-я пор. и. ვიუირდუფ х, ბიირდამ V (но и х ვირდაფ), аор. ვიუირდი, ბიირდი, ვიჲინდრი, б. ვიუირდამინონ, ბიირდარე, ვიჲინდრარე, ср. ინდრ и ცხერ

უირუინტი х горло, ср. ხუნჭკული

უოალი см. უუალი

უომინ, ომინ, მბინ, მბ: ოუომინუ х жаждать, ომინუ A (въ V нѣтъ, и сомнѣваются въ его существованіи), ომბო; объект. строя 1-го спряж. и. მ-უომინს х я жажду, მ-ომინს V, გომინს, ომინს, მომინან, გომინან, ომინან, მომბოს A, გომბოს. ომბოს, მომბორან, გომბორან, ომბორან, 3-го спряж и. მა-უომინენ х, მაომინს V, გაომინს, აომინს, მაომინან, გაომინან, აომინან, аор. მაუომინუ, მაომინუ, б. მაუომინასუნონ, მაომინასერე, წარი მომბოს A хочу пить воду, მომბორან намъ хочется пить, и. მამბინენ A, გამბინენ, аор. მამბინუ, б. მამბინასერე, ср. 6 2; — უომინი х жажда, ომინა A; — უომინერი х жаждущій, ომინერი A.

უომური х слива, ომური рх, ომბრი A (ბ слышно весьма глухо, точно მ),

сорта сливъ, по сообщенію хопца: ჟომურ ლავა, ჟომურ მარიაშინა, ჟომურ ქორთული, ჟომურ ღუჯი, ჟომურ ჭაჭი (ср. гурійское названіе сорта сливъ: ჭანჭური)

ჟონ x, **ჲონ** A, **ონ** V. Имѣю-нъ у меня есть, миѧонун, миѧонун,—II-я пор. дѣйств. зал. пов. миѧони A повези меня, страд. зал. б. гиѧонарэ A послѣдую за тобою (въ рномѣ гиѧонари),—ноѧу A, ѧѧонун V провожать, страд. п. ме-ваѧонер x, мевваѧонер AV (V безъ ѧ и съ ბ вм. ვ), ваѧонер, ваѧонен, аор. мевваѧони, ваѧони, ваѧонун, б. мевваѧонарэ, ваѧонарэ, ваѧонасэрэ, III-я пор. и. мевжуфу x, ноѧуфу и т. д., мевноѧум A, ноѧум, ноѧумэ, аор. мевжаи, ноѧи, ноѧу, мевваарэ, ноѧарэ, ноѧасэрэ;— пов. мэнд-іони V поведи, повези.

ჟონა x пашня, пива, поле, ონა AV (въ V слышенъ элифъ: ჩონა ɔona), рх чаще ონტულე.

ჟორობა x любовь, ორობა AV, отым. глаг. ჟორობу x любить, ორობу (жорорбу) A, субъект. строя н. ბკორომ V, гуорогъ x онъ тебя любитъ, фуџи ხოџი კორუმს V корова ищетъ быка, ср. ღრინდ, равно ბორომ и даже ბორუმ V, ორუმ, ორუმს, касательно аор. два вид-скихъ лаза разошлись: по Шевли ни ბორი, ни ღო-ბორი нѣтъ, по Кязим-бею есть, и тогда пов. ორი; объект. строя н. маъорогъэнэ x люблю, гаъорогъэнэ, аъорогъэнэ, мазрогъэнэ A, газрогъэнэ, азрогъэнэ, мазрогъэрав, прот. нес. маъорогъэтъу x, мазрогъэртъу A, пов. маъорогъэтъас x, мазрогъэртъас A, мн. ч. маъорогъэтъэс, аор. маъорогъу x, мазрогъу A, мн. ч. маъорогъэс, б. маъорогъасмиронъ, мазрогъасэрэ (по нѣкоторымъ мазрогъасэн), мн. ч. мазрогъанэрэ, аор. гаорабги я полюбился тебѣ, ты полюбилъ меня, см. კორ 3; — ჟოროგერი x любимый, ორობერი A (по R ორობერი святой).

ჟოჟუმ- см. ჟვ

ჟოჟორე x тыква, ѧѧორე A, **ორე** [< ოჩორე] V, рх, A, ср. ფელი.

ჟვ: გე-მოჟუფს (ჟფი) течетъ у меня (потъ); — მოჟუფს Bt по Ачар. течетъ у меня, ср. უფი გე-მჭუ

ჟუა x лобъ, ღუა A, კუა V, ვა A по R. у слышно и какъ უ.

ჟუალი (ჟვალი) x сыръ, ყოალი Bt по Ачар., კუალი V, ვალი A, ср. ფენირი.

ჟუარი x, **კუარი** AV ворона, по Ачар. «ğuri» (ჟური?) Bt, а по R и «ური», ср. ჟური

ჟუაჯი x шулятныя яйца, V კუაჯი (и A); — ჟუაჯალა x болѣзнь шул. яицъ, грыжа, V კუაჯალა; — ჟუაჯონი см. ჟვაჯი.

ჟურ: п. ბჟურაფ x кричу, сержусь, ругаю, аор. ბჟური, б. ბჟურამინონ, ср. ბეჯღ

ჟური x названіе черной птицы, похожей на ворону, но крупнѣе ея,ური V.

ჟურძენი x виноградъ, урძენი AV;— ჯოლორ-ჟურძენი x паслень, selamen nigrum, псинка (растеніе съ черными ягодами, не съѣдобными, *букв.* собачій виноградъ).

ჟუჯი x ухо, უჯი AV; отым. глаг. съ род. отнош. п. ме-ბუუჯამ слушаю

его, მეგიუჯამ слушаю тебя; — უჯელი A (по R უჯილი) горшокъ, глиняная утварь (*букв.* съ ушкомъ), ср. ღერგულა; — «ლეტა-უჯელი» по R глина; — უუჯონი x съ ушками, ушастый, უჯონი AV.

შ.

შაბან ჰელიმი м. имя, Шабанъ hЕлимъ.

შათხ: ოშათხუ V, x встряхнуть пыль, аор. ღობშათხი

«შ-შალ: аор. ქომშალი я развернулъ, б. ქომშალამინონ, Bt по Ачар. (это груз. გა-შლა. аор. გა-ვშალე). — н. მო-ბშალუფ x разстраиваю, аор. მოფშალი, б. მოფშალამინონ

შაპკა (русск) шапка; шляпа.

შაქარი см. შექერი

შაქი см. ხუაკი

შაშ (т. شاشمك): გო-შაშუ V, x впасть въ безуміе, остолбенѣть, II-я пор. п. გობიშაშერ. аор. გობიშაში, б. გობიშაშარე.

შა-ჩ см ჩ 2 (გოშაჩუ).

შები (т. شاب) V, x квасцы.

შერაბი (т.-арб. شراب) рх вино, см. ღვინი.

შერეპი A большая ложка для черпанія изъ котла.

შექერი (т.-арб. شكر) сахаръ, შაქარი въ рнемѣ, *Хрест*, A. II, 21,23, если здѣсь не чтеніе მუშა ქარი; см. მ-ცხული, — შექერონი сахарный, съ сахаромъ.

შვ см. შუ 1 и 2.

1. **შვალ, შოლ**: ოშვალენა A желобъ (для питья воды изъ родника), по R ომშოლინა родникъ.

2. **შვალ** см. შუ 2.

შვან: შური ღობიშვანაშა (я слышалъ ღობიშვანაში) при каждомъ моемъ дыханіи.

შვაჯ V: II-я пор. п. მო-ბიშვაჯამ V отдыхаю, аор. მობიშვაჯი, б. მობიშვაჯარე, — მოშვაჯინონი бесѣдка для отдыха у дороги. см. *Изъ поѣздки*, стр. 562.

1. **შველ** V, **შოლ** x, V: п. ღო-ფშველამ мочу, ფშოლუფ x, ღოფშოლამ V, аор. ღოფშველი, ფშოლი, ღოფშოლი, б. ღოფშველარე, ფშოლამინონ, ღოფშოლარე, II-я пор. ღოვიშოლერ x мокну, ср. ღვარ, შუვ; — შოლერი x намокшій, влажный.

2. **შველ**: ოშველუ V мѣсить, п. ფშველამ. аор. ფშველი, б. ფშველარე, ср. ქიმინ

3. **შველ**: მე-შველუ AV помогать, съ род. отнош. п. მე-ვუშველამ A помогаю, მევუშველ x, ნუშველამ, ნუშველ, ნუშველამს, ნუშველს, аор. მევუშველი, б. მევუშველარე, მეუშველამინონ.

შვენ см. შონ

ში: ოშიუ V шумѣть (съ шелестомъ, про море), п. შიამს, аор. შიუ, б. შიასე

შიალ: п. შიალამს V, x шелестить, ფაერი შიალამს листья шелестятъ, ср. შირალ

შილიღონი (греч. χελιδόνι) A ласточка, შილიღონ b (но и A), შქლიღონი мѣстами, ფშირიღონი x, ფშქირღონი рх, მშქირღონი V, ფშქირიღონი мѣстами, ср. კუკულ-მაკასი.

შილდა (греч. χιλιά-ς) тысяча, შილია, ср. ვით-ოშ.

შილოგოგია (груз. შვილოგოგია) x волга, ср. მა-ლალუღე.

შინ: შური მშინა помни мою душу; — II-я пор. съ род. отнош. გო-გიშინაფ x припоминаю тебя, аор. გოგიშინი, б. გოგიშინამინონ, გოგიშინარე A, პანდა ქოგოგიშინარე всегда я буду помнить о тебѣ, ნა შური მიშინარე; объект. строя 3-го спряж. аор. გომაშინუ или ქოგომაშინუ x, A я вспомнилъ; — შინერი x, V упомянутый, достопамятный, выдающійся; помолвленный или помолвленная; — ელა-შინერი x, A упомянутый.

შინა A волосъ изъ конскаго, равно бычьяго, хвоста, ср. წარი 1.

შინაზ см. ნაზ

1. **შირ**: н. ფშირაფ x кипячу (виноградный сокъ), аор. ლოფშირი, б. ფშირამინონ, — შირა (т.-перс. ﺷﻴﺮﻩ) сладкій сокъ винограда, свѣжій виноградный сокъ, ср. ლოფა.

2. **შირ**: ფშირაფ x пзнашиваю, ლო-ფშირამ V, аор. ლოფშირი, б. ფშირამინონ, ლოფშირარე; — ლომაშირუ A у меня износился.

1. **შირა** см. შირ 1.

2. **შირა** (греч. χήρα) AV, x вдова; покинутая мужемъ.

3. **შირა** см. ლაჭო.

შირალა: შირალაფს x (ზულქ) шумитъ съ шелестомъ (море), ср. ში, შიალ

«**შირი**» см. სკირი.

შირიმი x, V (въ V рѣдко) песокъ (и рѣчной, и морской), ср. კუმი

შიშელი (перс. شیشه) V, x двухлѣтній барашекъ.

შიფა (т.-арб. شفا) здоровье.

შკემბე (перс. شکم, شکنب) V кишки, внутренности.

მ-შკერი A, рх рододендронъ, ფშკერი V, но и მშქერი, — მშკერ-ლაძი x вьющееся терновое растеніе, обвивающееся около дерева, съ красными плодами; птицы ихъ ѣдятъ.

შკვ: съ род. отнош. п. გე-ვუშკუმ A проглатываю, аор. გევუშკვი, б. გევუშკვარე, съ дат. отнош. н. გევაშკუმ A поглощаюсь, проваливаюсь, страд. გევაშკუმერ x глотаю, გებოშკუმერ V поглащаюсь, проваливаюсь, аор. გევაშკვი, გებოშკვი, б. გევაშკვარე, გევაშკვამინონ, გებოშკვარე, II-я пор. страд. н. გებიშკუმერ V глотаю, аор. გებიშკვი, б. გებიშკვარე

შკვიდ x, შკიდ A: ოშკვიდუ душить, топить, ოშკიდუ, III-я пор. п. ვოშკვიდუფ душу, топлю, ვოშკიდუმ, аор. ვოშკვიდი, ვოშკიდი, б. ვოშკვიდამინონ, ვოშკიდარე, страд. зал. II-я пор. н. ვიშკვიდერ задыхаюсь, тону, ვიშკიდერ, იშკიდერან, аор. ვიშკვიდი, ვიშკიდი, б. ვიშკვიდამინონ, ვიშკიდარე.

შკიდ см. შკვიდ.

მ-შკირი V мелкая птица съ цвѣтною грудью вродѣ канарейки, მჩქირი x.

შკორ AV, **შკირ** x, «**ჩქირ**» Bt по Ачар: п. ბშკორომ V я голоденъ, შკორომ, შკორომს, объект. строя 1-е спр. н. მშქირონს x я голоденъ, ქშქირონს, შქირონს, მშქირონან, ქშქირონან, შქირონან, მჩქირონს (у Ачар. «ბჩქირონს») и т. д., аор. მშქირონუ, მჩქირონუ, 3-е спр. н. მამშკორინენ A я голоденъ, მამშქირონენ x, аор. მამშკორინუ, მამშქირონუ,

ნ. მამშქირონამინონ; — მშკორინერი проголодавшійся, მშქირონერი.

შკურ (შქურ A): III-я пор. н. ვოშკურინამ A пугаю, угрожаю, ვოშკურინაფ x, аор. ვოშკურინი, ნ. ვოშკურინარე, ვოშკურინამინონ, — объект. строя 3-го спряж. н. მაშკურინენ боюсь, аор. მაშკურინუ (A, пожалуй, и V, но не рх: მაშკურინო), ნ. მაშკურსერე, მაშკურინამინონ (чаще მშკურამინონ); н. მაშქურინან A, прош. нес. მაშქურინერტუ, аор. მაშქურინუ, მაშქურინეს, ოშქურინუ страхъ; — შკურინა V, x, равно შკურნა страхъ, боязнь, შქურნა; — შკურინერი или მშკურინერი боязливый, трусливый; — უნშკური безстрашный.

შლეთ см. ჩულეთ.

შლოპ: ოშლოპუ A шлепнуться въ лужу, грязь, страд. II-я пор. н. ვიშლოპერ, იშლოპერან, аор. ვიშლოპი, ნ. ვიშლოპარე.

შლუთ: III-я пор. н. ბოშლუთინამ опоражниваю рх, аор. ბოშლუთინი, ნ. ბოშლუთინარე, ср. ჩულეთ.

შოლ см. შველ 1.

შონ A, **შვენ** x, V, A: н. მებშონემ A я надѣюсь, მეფშვენემ V, A, მეფშვენეფ x, ср. ჩკ 2;—ნაშვენუ сомнѣваться по объясненію Асланбея: объект. строя 3-го спряж. н. მე-მაშვენენ, მეგაშვენენ, ნაშვენენ, аор. მემაშვენუ, ნ. მემაშვენასერე; — უმეშვენუ безнадежно; неожиданно.

1. **შკ:** ოშუმუ AV, x пить, н. ფშუმ, ფშუფ, аор. ფშვი, შვი, შუ, შვეს, ნ. ფშვარე, ფშვამინონ, II-я пор. ნ. «ვიშუმარე» AV напьюсь, опьянѣю; — შუმერი R пьяный; — ოშუმონი A (Ламѓо) (вода) для питья, питьевая.

2. **შკ:** ოშუ A ткать, ოშვალუ x, V, по Ачар.: «ოშუმალა», «შვალა»; «прясть», «плести», н. ფშუმ AV, ფშუფ вяжу (носки), аор. ფშვი, ნ. ფშვარე, ფშვამინონ, — ოშვალერი V, x сѣдалище для ткача, ткацкій станокъ; — «ოშუმუში» подлежащій тканью, для тканья по Ачар.

შუკ: ოშუკუ V мокнуть, н. ლოფშუკუმ рх мочу, аор. ლოფშუკი, ნ. ლოფშუკარე, страд. II-я пор. н. ლობიშერ рх мокну, аор. ლობიშუკი и ლობიში V, ნ. ლობიშუკარე и ლობიშარე, ср. ღვარ, შველ 1.

«**შუკა** огуречъ» по Ачар., см. მ-ცხული.

შუმი три, სუმი, შუმ მუშ, შუმენერი, მაშუმა, *Гр.*, § 34 сл.

შუმენერ шестьдесятъ, *Гр.*, § 34 сл.

შუნ: объект. строя 1-го спряж. н. ქო-მშუნს V, x помню, прош. нес. ქომშუნტუ, ნ. მშუნტასე V, ქომშუნტასენ рх.

შურ: н. ფშურამ A пахну (V შურა მეჩამს), ფშურაფ x и т. д., ოშურა AV нюхать, II-я пор. н. ვიშურამ A нюхаю, იშურამს (собака) нщетъ, ბიშურამ V, ვიშურაფ, III-я пор. н. ვოშურამ даю запахнуть, напр. табаку выдержкою, ბაშურამ V, но въ A ვაშურამ сдуваю съ него (съ дат. отнош.), IV-я пор. н. ვოშურაფამ даю собакѣ нюхнуть слѣдъ (на охотѣ), ვოშურაფაფ, ბოშურაფამ; съ дат. отнош. въ x: ვაშურეფ воспринимаю запахъ; აშურს ჯოლორი აშურს x собака нщетъ;—შურა AV запахъ; — შური дуновеніе; дыха-

ніе; душа; запахъ, შური გონტამს AV пахнетъ; — შურონი пахучій; А коза (слово есть и въ рх, но въ значеніи мясистый), შურონი თიკანი козлепокъ.

შუშანი х дроздъ (ср. груз. ზაშვი)

1. **შქა** А чресла, ჩქა V; *метаф.* შქა მეგიტახარე сломаю тебѣ чресла (собью съ тебя спѣсь, сокрушу тебя), ჩქა მეგოტახარე V, შქა ნუტროხუ (V ჩქა ნოტროხუ) чресла его сломались (отецъ или мать скончался у него, обанкротился).

2. **შქა** середина, შქა-გური х самая середина, среди чего либо.

შქელიდონი см. შილიდონი

შქენ: ოშქენა А середина, средній, см. კითი.

მ-შქერი см. მ-შკერი.

ნო-შქერი AV, х уголь.

ლე-შქი А (слышалъ и ლეშკი) губа, губы, см. კოლა-კიდერი, ср. ჩაბრი.

შქითი см. შქუითი

შქიმი см. ჩქიმი.

შქინ см. ჩქინ 1.

შქინი см. ჩქინი

შქირ см. შკორ

შქუ: მევაშქვაფ х я покидаю, оставляю, მევაშქვამ А, аор. მევაშქი. б. მევაშქვამინონ, у Аčар. съ ссылкою на Bt предлогъ მი მივაშქვაფ и т.д., ср. ჩქუ

შქუ см. ჩქინ 2.

შქუითი семь, შქუითენერი. მაშქუითა, *Гр.*, § 34 сл.

შქუნ см. ჩქინ 1.

შქუნი см. ჩქინი.

შქურ см. შკურ

შხოში см. ჩხოში.

ჩ.

1. **ჩ:** ოჩამუ х кормить, насыщать, გაარი ფჩამ (ფჩაფ х) насыщаю; — გამოჩამუ продавать, н. გამაბჩაფ х продаю, аор. ქოგამაბჩი, пов. გამაჩი, б. გამაბჩამინონ х, გამაბჩარე V;—გეჩამუ х бить, ударять; играть на трубѣ, н. გებჩაფ х, аор. გებჩი, გეჩუ, пов. გეჩი, б. გებჩამინონ, გექჩი я ударилъ тебя, ჭკეფხეთ გემჩუ онъ ударилъ, resp. побилъ меня палкою, ფსუა გეჩამს А (გეჩაფს х) летаетъ, *букв.* бьетъ крыльями, გური გეჩამ А обращаешь вниманіе, უფი გემჩამს V (გემჩაფს) въ потъ ударяетъ меня, потѣю, უფი გეჩამს А потѣетъ, უფის გეჩალა х потѣніе, უფი გემჩუ V я вспотѣлъ, ср. გემო-უუფს, ლილო «ლინი» (читай: ყინი; ინი рх) გემჩამს (аор. გემჩუ) V мнѣ очень холодно (было холодно), что въ х: ლილი ყინი მილუნ (ср. ჭ 2); — გელაჩამუ х, გელა-ბჩაფ х играю (*букв.* бью) на инструментѣ, аор. გელაბჩი, б. გელაბჩამინონ, ტულუში გელაბჩამ V играю на зурнѣ, ср. ჭანღ; IV-я пор. аор. გელოვოჩამაფი я заставилъ его играть, б. გელოვოჩამაფამინონ,—მე-ჩამუ х давать, н. მებჩაფ х, аор. ქომებჩი х, ქომეფჩი AV, пов. მეჩი дай, бей (въ подбородокъ = лицо), მებჩამინონ х, მეფჩარე AV, ქომექჩითკო дадимъ тебя, გზა მეჩამუ х дать дорогу, пустить, ჯვაბი მომჩი х дай мнѣ отвѣтъ, ლორმოთიქ (въ селахъ V, рх, въ самихъ городкахъ თრანგი-ქ х, рх,

თანგრი-ქ V) შიფა მეჩას AV, x да дастъ ему Богъ здоровья, ღორმო-თიქ შიფა მექჩას Богь да дастъ тебѣ здоровья; — II-я пор. н. ე-ბიჩამ предаю анаѳемѣ, проклинаю.

2. **ჩ**: გოშა-ჩუ V, x говорить безъ смысла или нужды, болтать, н. გოშა-ბჩამ, аор. გოშაბჩი, б. გოშაბჩარე

ჩა см. ცა.

ჩაბლა см. ჩაფულა,

ჩაბრი V губа, губы, ჩარბი x, рх, ср. ტიმტვირი, ლე-შქი.

ჩაი (т. چای) рѣчка, ср. ღალი.

ჩაირი см. გიბერი-ჩაირი.

ჩალ: ონჩალუ x косить, н. ბჩალუფ, ср. ცალ и ჭკორ,—ჩალა: ლაზუტიში ჩალა сухой стебель кукурузы, сѣно, «ჩალა скирдъ сѣна» у Ачар. съ ссылкою на At, гдѣ его однако не знаютъ; — ონჩალე V амбаръ для сѣна, ср. ოწუალე подъ წუ 1.

ჩამი (т. چام) AV, x сосна.

ჩამინ: ოჩამინუ A чесать, чесаться, ონჩამინუ V, II-я пор. н. ვიჩამინამ A, ბინჩამინამ V, ვინჩამინაფ x, аор. ვიჩამინი A, ბინჩამინი V, ვინჩამინი x;— объект. строя 3-го спр. н. მაჩამინენ, მანჩამინენ чешусь.

1. **ჩამურ**: ოჩამურე x то же, что въ A მანგანა; ონჩამურე рх, ოჩამრე A каменное остродонное корыто, зарытое въ землю и довольно высоко выдающееся надъ нею; зѣвъ узкій, въ который однако входитъ голова молотилки. Въ него бросаютъ кукурузные початки для выбиванія зеренъ молотилкою, называемою მანგანა [ср. гур. ჩამური]

2. **ჩამური** (т. چامور) A грязь, ср. ტალახი, ტოლოფი.

ჩან: ოჩანუ A уродиться (о плодахъ), ფურძენი ვარ ჩანს x винограда нѣтъ (нѣтъ его урожая), ურძენი ვარ ჩანს V, ურძენი ვა ნჩას; — аор. გო-ფჩანი я прирастилъ (придѣлалъ въ рядъ, пришилъ);—страд. II-я пор. н. იჩანენ родится, растетъ, დიჩანუ началось цвѣтеніе (плодоваго дерева);—аор. მე-ბიჩანი я вырастилъ себѣ (крылья).

ჩარბი см. ჩაბრი

ჩაფა x, рх мотыка, ср. თოხი

ჩაფუკი A маленькая корзинка съ ручкою. Слово знаютъ лишь въ нѣкоторыхъ селеніяхъ.

ჩაფულა x лапти, ჩაბლა AV (V также и ქალამანი), въ x, рх вѣрнѣе: ჩაფულა «чусти» (груз. წული), а ქალამანი лапти; — ჩაფულა A кожаныя «чусти» съ подошвою, надѣваемыя поверхъ მესტი, см. მესტი. ср. წული.

ჩაქი (т. چاق) x складной ножъ.

ჩაჩხა см. названія дней недѣли подъ ღლ.

ო-ნ-ჩახულე V, x глиняный сосудъ для приготовленія «არიანი» со всѣми принадлежностями, см. ღერგი, მეაფერი ღლობუმან, არიანი იქომან ონჩახულეთე сливаютъ кислое молоко и (изъ остатка) дѣлаютъ пахтанье въ глиняномъ сосудѣ «ончахулэ».

ჩე см. ქჩე.

ჩეთინი (т. چتین) трудный, опасный.

ჩელაშურე x слеза, слезы, ჩილამბრე V, ჩილამბრი AV, ჩილამბი A, ჩილამრე рх, по Ачар. въ A: ჩილამი; თოლიშ- или თოლი-ჩილამბრე, также თოლიშ- или თოლი-ჩილამბრი V слеза (*букв.* слеза глаза), თოლიშ-

или თოლი-ჩილამრე x, თოლიშ-ჩელამურე, также თოლი-ჩელამურე x, თოლი-ჩილამი A, — ჩელამურონი x слезливый, ჩილამზრონი V. ჩილამი вызвалъ у Ф.-эфенди недоумѣніе; когда же я назвалъ თოლი-ჩილამი, онъ его призналъ какъ знакомое слово, но въ значеніи глазного гноя, потомъ въ значеніи глазного гноя указалъ ძიმილი, а ჩილამი — въ значеніи слезы. Шевки Дж. сразу далъ форму ჩილამზრი.

ჩელცი x плетенка, накладываемая сверху на балки «опцхони» или «опцхопэ» въ лазскомъ домѣ, ჩელთი A, ср. ცელა 3, ონ-ცხონი

ჩეპკენი (т. چپكن) верхняя куртка до чреселъ съ откидными рукавами, теперь ея не носятъ.

ჩერგა (т. چرکه шатеръ?): ათმაჯაში ჩერგა сѣть для ловли ястреба, ср. თენთა, მოხა.

ჩექმეჯე (т. چكمجه) комодъ.

ჩეჩხური A горячка, лихорадка, ჩხე x, V.

ჩვ см. ჩჳ.

1. **ჩით:** ოჩითუ A, п. ფჩითურ освобождаюсь; — аор. გამა-ფჩითი A я освободилъ; — п. დო-ფჩითამ AV, დო-ფჩითურ x кончаю, освобождаюсь, аор. დოფჩითი, დოჩითუ освободился, кончился, б. დოფჩითარე V, დოფჩითამინონ x.

2. **ჩით:** ოჩითუ, п. ფჩითუფ x рублю, аор. დოფჩითი, დოჩითუ онъ расколодъ, б. ფჩითამინონ, დიშკა ფჩითუფ рублю дрова.

ჩილამი см. ჩელამურე.

ჩილამზრი см. ჩელამურე.

ჩილი жена; — отым. глаг. II пор. н. დო-ვიჩილამ A женюсь, დოზიჩილამ V, страд. п. ვიჩილერ x, аор. დოვიჩილი, пов. იჩილი, б. ვიჩილარე A, ვიჩილამინონ x; — ოჩილუში ზერე გიყონუნ x у тебя сынъ — женихъ (*букв.* [зрѣлый] для женитьбы или которому пора жениться), ოჩილუში ვაქთი გილუნი время ли тебѣ жениться? — пов. დო-მოჩილი жени меня; — ჩილერი женатый, ср. გამა-თქუერი (подъ ცკ 1), также გამათხუერი (подъ თხვ) и ქომოჯგერი, — უჩილუ неженатый.

ჩილივა-ჯოხი груз. см. წუკალი

ჩიმი см. ქიმი.

ჩიმშირი (т. چمشير) самшитъ, назв. дерева, ჩიმჩირი. Быть можетъ, отъ этого слова — ოჩემჩირე Очемчиры, названіе мѣстечка, ср. მ-ჩირე.

ჩინ: ოჩინუ AV, x знать, быть знакомымъ, II-я пор. п. ვიჩინამ A, ზიჩინამ V, ვიჩინაფ x, аор. ვიჩინი, пов. იჩინი, б. ვიჩინარე, ვიჩინამინონ; — ჩინაფერი AV знакомый, ჩინოფერი x, ср. გნ-აფერი.

ჩინ (მ-ჩინ): съ род. отнош. п. უმჩინამ AV наказываю, поручаю, аор. დოუმჩინი, б. უმჩინარე, — п. მენდაუმჩინაფ x, аор. მენდაუმჩინი, б. მენდაუმჩინამინონ, у Ач̆ар., приводящаго послѣдній глаголъ съ основою მჩენ, называется и имя д. «მჩენაფა»

ჩინარი (т.-перс. کنار) берегъ, см. აკრა.

ჩინდ: ოჩინდუ A чихать, объект. строя 3-го спряж. п. მაჩინდენ A чихаю, აჩინდერან, მაჩინდინენ x, V, аор. მაჩინდუ, მაჩინდინუ, მაჩინდა-

სერე. მაჩინდანენე(-ენ), მაჩინდინამინონ, მაჩინდინასე.

ჩინჩხინა x, V, равно ჩინჩხინი, названіе крупной птицы, ср. მა-პაჭულე; по Шевки-Козьмѣ Кадіашвили: ჩიმჩხინე x, рх, ср. მა-ჯაჯულე

ჩირ см. ჩუერ.

მ-ჩირე широкій; будто отсюда названіе мѣстечка Очемчиры: «უჩა-მჩირე» *черно-широкій*, ср. ჩიმშირი.

ჩირეზ-აჲ, resp. ჩირეზ-აი см. თუთა.

ჩირი по R, **მჩირი** A воскъ. R сопоставляетъ съ греч. κηρίον, но если принять отожествленіе, нѣтъ надобности спѣшить признаніемъ ҫанскаго слова заимствованнымъ: ჩირი ǯir-i (< *ǯwir-i)—тубал-кайнская форма яфетическаго слова, карт'ская его форма—ცვილი ǯvil-i.

ჩიქარი V, x доброе дѣло, ср. კაილული, воздаяніе благое, выгода, თი ჩქიმიში ჩიქარი.

ჩიქი x названіе крупной птицы, кричащей «чхир-чхир», მ-ჩიქი рх (فرعون قوشی, ср. ჩიჩხილი); — ჩიქი შირა см. ლაჭო

ჩიჩელი (т. چیچک) цвѣтокъ, ср. ლალი.

ჩიჩი x моль, у Аҷар. приведена форма „«či» насѣкомое; червякъ (арм. čči [т. е. ճճի])“; и арм. ճճի, несомнѣнно, яфетическаго происхожденія, съ нимъ родственно карт. ჭია, ჭიაჭუა червь, гады, но эквивалентъ нашего ҫанскаго слова въ армянскомъ — ցից моль, ср. წიწი 1.

ჩიჩქუ см. ჩუჩქუ

ჩიჩხილი V мелкое перистое темнаго цвѣта, бываетъ въ дубѣ, стрекочетъ, ср. ჩიქი.

ჩკონა см. ქოხა.

ჩობანი см. ჭკეში.

ჩოდ: III-я пор. и. დოვოჩოდინამ A опораживаю, трачу, кончаю, ბოჩოდინამ V, გზა დობოჩოდინამ, ვოჩოდინაფ x, аор. დოვოჩოდინი A, ვოჩოდინი x, б. ვოჩოდინარე A, ვოჩოდინამინონ;— მო-ჩოდინუ A опораживать, н. მოვოჩოდინამ

ჩოლი (т. چول пустошь) V, x болотное мѣсто.

ჩოშენა V глуповатый.

ჩონჩი V листва, облегающая кукурузный початокъ, ჩონჩოლა A; — ჩონჩონი въ листвѣ початка.

ჩორბა (т. چوربا) супъ.

ჩოღენი см. ჩუვენი.

ჩოშელი названіе рыбы.

ჩოჩოქა A грива, ცხენიშ ჩოჩოქა грива лошади, V хохолъ, ჩოჩოკა x, ср. კუკუჭ.

ჩოხა AV верхняя куртка, обыкновенно изъ шерсти, მჩოხა x, рх.

1. **ჩჳ**: съ род. отнош. и. ვუჩუმ A, ვუჩუმერ x толкаю, гоню, спроваживаю, ბუჩუმერ V, უჩუმერ, უჩუმერს, аор. ვუჩვი A, x, ბუჩვი V, б. ვუჩვარე A, ბუჩვარე V, ვუჩვამინონ; — მენდა-ვუჩუმერ x туда погоняю, доставляю, მენდ-უჩუმერ (2-е лицо), аор. მენდავუჩვი, б. მენდავუჩვამინონ, у Аҷар. основа звучитъ «čr» съ ссылкою на Bt.

2. **ჩჳ**: и. ფჩუმერ надѣюсь, увѣренъ, ср. შონ; у Аҷар. «či» ждать.

ჩუვენი x котелъ (по Аҷар. «chaudron en fer»), ჩოღენი V.

ჩუერ x, рх, **ჩირ** A: ომჩუირუ V, ონჩირუ A плавать, и. ვინჩუირ или ვიმჩუირ x, ბიმჩუირ рх, ვინჩირ A,

ბინჩვირამ V, аор. დოვინჩუ̂ირი x, დობინჩუ̂ირი px, ბინჩუ̂ირი V, დევინჩირი A, пов. ინჩირი, б. ვინჩუ̂ირამინონ x, ვინჩირარე A, ბინჩუ̂ირარე V.

ჩულეთ AV, **შლეთ** x, px, V: ოჩულეთინუ AV избавлять, спасать, ოშლეთინუ x, px, V, III-я пор. н. ვოჩულეთინამ A, ბოჩულეთინამ V, ვოშლეთინაფ x, ბოშლეთინამ px, დობოშლეთინამ V, аор. ვოჩულეთინი, ბოჩულეთინი, ვოშლეთინი, ბოშლეთინი, დობოშლეთინი, б. ვოჩულეთინარე, ბოჩულეთინარე, ვოშლეთინამინონ, ბოშლეთინარე, დობოშლეთინარე, ср. შლუთ.

მ-ჩუმალუ см. სერი.

ჩუნქი (т.-перс. چونکه) такъ какъ, ჩ″უნქი Bt по Ач̆ар.

ჩური AV vulva.

ჩუჩუნა x, pxV теплый, см. მოლა и ტუცა.

ჩუჩქუ [я слышалъ собственно ჩუჩკუ] V мягкій, нѣжный, x, px ჩიჩქუ.

ჩქა см. შქა 1.

ნო-მ-ჩქა V пепелъ, ნომჩქვა x.

ჩქარ въ выраженіи: ჩქარ ვა რენ или ჩქარ ვარ V ничего нѣтъ; у Ач̆ар. ჩქარვა съ ссылкою на Bt со значеніемъ никогда.

ჩქვ см. ჩქჳ.

ჩქვა см. ჩქუ̂ა.

ჩქიმი x, V мой, შქიმი A, ჩქიმი რე принадлежитъ мнѣ, *букв.* [это] — мое;—ჩქიმებურა x, px, V по моему.

1. **ჩქინ:** ოჩქინუ px знать, слышать, внимать, ოშქინუ A, ოჩქინაფუ x знать, *собств.* давать знать, н. მიჩქინ x, გიჩქინ, უჩქინ, მიშქუნ A (по слышу и მიშკუნ), გიშქუნ, უშქუნ, прош. нес. მიჩქიტუ x; — IV-я пор. аор. გოჩქინაფი я тебѣ сообщилъ.

2. **ჩქინ** [< **ჩქუნ**] x мы, შქუ A, ჩქუ V, ჩქუნ px.

ჩქინი x [< **ჩქუნი**] нашъ, შქუნი или შქინი A, ჩქუნი V.

«**ჩქირ**» см. შკორ.

მ-ჩქირი x скворецъ, ср. სურიკი, მ-შკირი.

ჩქჳ x, **შქჳ** AV: н. ვოჩქუმერ я посылаю; провожаю, спроваживаю, аор. ვოჩქვი x, ვოშქვი AV, б. ვოშქვარე, ვოჩქვამინონ, გოშქვარე я послѣдую за тобою, ср. შქჳ 1.

ჩქუ см. ჩქინ.

ჩქუ̂ა, а также ჩქვა x, V другой, остальной, ჩქუ̂ა მუ გინონან ოტი (|| ქი) მოგიღა чего еще хочешь, чтобы я принесъ тебѣ (вамъ), x; въ V лишь არ ჩქვა или ა ჩქვა еще разъ, хотя въ стихахъ встрѣчается (*Хрест.*, А. II, 19,51) и самостоятельно ჩქვა.

ჩქუნ см. ჩქინ.

1. **ჩხ:** испражняться, н. ვიჩხერ x, аор. ვიჩხი, б. ვიჩხამინონ.

2. **ჩხ:** ოჩხუ мыть AV, x, н. ფჩხუმ, аор. დოფჩხი, б. ფჩხარე, ფჩხამინონ, по корню ⌈r⌉ϑq = карт. rϑq, т. е. რეცხა стирать, ср. ბონ.

ჩხა см. ღა.

მა-ჩხა V, x желобокъ (у источниковъ).

ო-ნ-ჩხავალე A шестъ для сбиванія орѣха, ონჩხალე px, ср. პენჭკა.

ო-ნ-ჩხალუ A, x сбиваніе шестомъ или собираніе грецкаго орѣха, см. ონჩხავალე.

ჩხამი x ядъ.

ო-ჩხაპულე px, V крапива, ср. დიჭკიჯი, ტუტუჯი.

ჩხე см. ჩეჩხური.

ო-ჩხე ножны, ხამი (V ხამიშ) ოჩხე.

ჩხვარი A, x, მჩხვარი A хлѣбное расте-

ніе; изготовляемый изъ него хлѣбъ (*собств.* каша)—ლომუ A, x, ლომი A; въ Ламо́ 80-ти лѣтній старикъ меня увѣрялъ, что მჩხვარი и ლომი (sic)—одно и тоже, но ლომი молъ тур. слово. По названію это—тур. ლომი видъ пшена.

ჩხვათვა (ჩხუ̂ათვა) AV жаркій, теплый (про воздухъ, погоду), ჰავა (ჭარონი px) ჩხვათვა ონ (რენ px) погода жаркая, жарко, ჩხოთვა (записано у меня и ჩხოპა) x, ჭარონი ჩხოთვა რენ жарко, ср. ჭუცა.

ჩხვინ см. ჩხუნ

ჩხვინდი x носъ, ჩხინდი AV. У Ачар. приводится форма ჩხვინჯი, архаическая, но я не слышалъ ея; კვინჩიშ (კინჩიში) ჩხვინდი x клювъ, კინჩიშ ჩხინდი V, კინჩი-ჩხინდი A;—უჩხინდე безносый.

ჩხომი AV, x рыба, ჩხომიშ მარქვალი икра, A и შხომი; см. კოპჭა.

ჩხოთვა см. ჩხვათვა.

ჩხორო девять, «ჩხოლო» по P, «ეჟუ დო ჩხორო» по Ачар. двадцать девять; ჩხორო მუშ, ჩხორონერი, მანჩხორო, *Гр.*, § 34 сл.

ო-ჩხოჭალე V, x доска съ зубцами для расчесыванія «სულერი» конопли;—п. ბჩხოჭუმ расчесываю нити конопли, аор. ბჩხოჭი, б. ბჩხოჭარე.

ჩხუ A толстый, მჩხუ x, V, но и A, თი-მჩხუ важный, знатный, თოლი-მჩხუ V съ широкими глазами, съ широкими петлями (о сѣти), თოლი-მჩხუ ურძენი виноградъ съ крупными ягодами, თოლი-მჩხუშ ყურძენი x.

ჩხუნ: ოჩხუნუ и ონჩხუნუ A, II-я пор. п. ვინჩხუნამ A мнѣ жарко, грѣюсь, аор. ვინჩხუნი, б. ვინჩხუნარე, III-я пор. п. ვოჩხუნამ A согрѣваю, ვომჩხვინაფ x, ბომჩხვინამ V, аор. ვოჩხუნი A, ვოჩხვინი x, ბომჩხვინი V, б. ვოჩხუნარე A, ვომჩხვინამინონ x, ბომჩხვინარე, დემირი ბომჩხვინამ V раскаляю желѣзо.

ჩხური AV по R овца (теперь въ A კოჩინი), მჩხური x.

ც.

ცა небо; изъ цѣлаго ряда будто бы діалектическихъ разновидностей этого слова, собранныхъ у Ачарьяна («ča», «zaa», «ża», «ka», «ca») первая («ča») представила бы настоящую чанскую, вообще тубалкаинскую форму, если читать ее ჩა, что̀ и приводитъ особо Ачар. съ ссылкою на Bt, на основаніи одного Er, но такая форма неизвѣстна и малодостовѣрному Er. (182), да и мнѣ ее не пришлось нигдѣ слышать самостоятельно, въ составѣ же ჩაჩხა четвергъ она сохранилась вездѣ;—ცაშ ოჭკაფუ px радуга (карт. ცის სარტყელი), ცაოჭკაფუ V, ცაორტყაფო A (ср. რუნცი).

1\. **ცად** смотрѣть, ოცადუ, I-я пор. н. ბცადუმ смотрю, ცადუმან (но и ცადომან) V пробую (вкусъ), ბცადუფ x, аор. ბცადი, б. ბცადარე, ბცადამინონ, II-я пор. п. ვიცადუფ x я смотрю для себя, у себя, аор. ვიცადი, б. ვიცადამინონ.

2. «ცად заниматься, работать» по Ачаряну, судя по имени дѣйствія ცადინჯა, названнаго Ачаряномъ «cond.», записано со словъ лаза, подвергшагося грузинскому вліянію, какъ указываетъ и его помѣтка «Bt». Формы, приводимыя у него: «н. ვიცადაბ, аор. ვიცადი, б. ვიცადამინონ».

ცალ: ონცალუ A очинить; косить (დრეპანითე), аор. დომცალი, ср. ჩალ и ჭკორ.

ცანა A мелкая птичка: красношейка.

ცანცა V корзина для собиранія винограда и другихъ плодовъ, отличная отъ გუდელი, дѣлается она изъ «ცულტუ» каштановаго дерева, а также изъ лубка черешни.

ცარა x, V грубая, безплодная земля, ср. გა-ხადერი.

1. **ცელა** или **ქერცელა** x корочка на ранѣ; чешуя.

2. **ცელა** V бѣлокъ (яйца), ცილი x (въ груз. ცილი желтокъ).

3. **ცელა** V плетенка, накладываемая сверху на балочный потолокъ въ лазскомъ домѣ, ср. ჩელტი.

ცვ: გონცვერი x ясный.

ციგ: ოციგუ, н. ბციგუფ x продѣваю, протыкаю, прокалываю, аор. ბციგი, б. ბციგამინონ, ср. ცონ;—მ-ციგურა x растеніе съ парными колючками, пристающими къ платью (*букв.* всаживающимися въ платье).

ციგარა папироса.

მ-ციდა (груз. ციდა) x пядь, пядень.

ცილ см. წილ.

ცილი см. ცელა 2.

ნო-ცინქცხალე или **ნოცინცხალე** x искра, ср. წილიდი и მ-წკა.

ცირ см. ცორ.

ცირასქუა (мингр., ср. груз. ქალიშვილი) дочка P.

ციფრი см. წიფური.

ციქა A, по Ачар. и Bt, мало, «სიქა» R, მციქა V, x (въ x лучше ჭიტა), მციქა ქოალი და ყვალი მომილი x принеси мнѣ немного хлѣба и сыру, ციქა ლაზური მიჩქინ я знаю немного по-лазски (по-чански); — «არციქა (Bt)» по Ачар. немного (un peu), არ-მციქა x, ა-მციქა AV, «ამსიქა» A;— ციქობა недостача, голодъ.

ციცი V (арм. ծիծ) сиськи, въ x нѣтъ, но понимаютъ, ср. ბუძი, — ციცილი id.

ცომი (груз.) x тѣсто, ср. ზიმარი.

ცონ: ოცონუ AV, x, н. ფცონუმ, ბცონუფ продѣваю (груз. განვწონავ); набиваю (табакъ), аор. ფცონი, ბცონი, б. ფცონარე, ბცონამინონ,— III-я пор. н. დოვოცონამ A, аор. დოვოცონი, б. დოვოცონარე, პალუ დოვოცონი я всадилъ или вбилъ клинъ, ქემოცონი вбей въ меня; — н. მე-ვოცონამ, аор. მევოცონი, б. მევოცონარე, ლემში მევოცონი я воткнулъ въ него иголку, ხამი მევოცონი я всадилъ ножъ, ხე მემოცონი сунь мнѣ въ руку, ср. ციგ.

ცორ AV, **ცირ** x: ბცორუმ V просѣваю черезъ сито, ბცირუფ x; — ონცორო AV сито, ონცირუ x.

ცუდი A, x пустой, ложный, მცუდი AV и лжецъ, მცუდი ბზოპონ говорю ложь; — ცუდობა ложь, неправда, მცუდობა V.

ცულტუ V верхняя мягкая часть древесной коры (не смѣшивать съ მტკეცი), также მსულოთუ V, ср. ქერქი.

ცუნცულერი x рѣзвый (про дѣтей). Слово было истолковано несовсѣмъ ясно, и тогда мнѣ его объяснили другимъ хопскимъ же выраженіемъ: ელა-მ-წკვერი.

მ-ცქა x улей въ двѣ створы, въ двѣ половины; если въ одно дерево, то — კავრანი.

ცქაპი рх, V западня, силки.

ელა-მ-ცქვერი см. ელა-მ-წკვერი.

ცქიალი x нить съ серебряными пуговками, надшитая на нижней сторонѣ рукава женскаго платья до локтя, ср. კუმბი.

ცქიმუტი см. ცქირმუნტური

ნო-ცქიპალე рх щепки отъ работы плотника, ნო-ცქიპოლე V въ частности и «щепка» для чистки зубовъ.

ცქირმუნტური рх башмала (плодъ), кизильникъ, ცქიმუტი V, ცხიმუნტური x, სკილიმუნტრი A, а также სკირმუტი, безъ ნ передъ ტ, какъ въ ცქიმუტი V, но это, очевидно, лишь діалектическія особенности.

ცქჳ см. მ-სქჳ 2.

ცხ см. ძღ

მ-ცხალე x, V наяву.

ცხანაკო см. კაცხანაკა

ცხაპ: н. გო-მცხაპაფ x, аор. გომცხაპი, გონცხაპი, გონცხაპუ, б. გომცხაპამინონ, კოჩიქ ტკეპი გონცხაპუ человѣкъ содралъ лубокъ.

მ-ცხემბრი ср. ცხემური.

ცხემური x, рх грабъ, მცხემბრი A.

ცხენი лошадь. ცხენი-ბუცხა или ცხენიშ ბუცხა A копыто, ცხენიშ მოთო A жеребенокъ, ცხენიშ მოთო V.

ცხერ x: II-я пор. н. ვიცხერაფ или ვიცხერუფ x беру въ долгъ, аор. ვიცხერი, б. ვიცხერამინონ.

ცხიკი x хворостъ.

ცხიმუნტური см. ცქირმუნტური

დი-ცხირი x, VA кровь, но и დინცხირი AV, x; დიცხირი ექოფუმუ x пустить кровь, დინცხირი ეიჭოფასერე სუა ქომიშკუნ A я знаю мѣсто, гдѣ можно пустить кровь.

მ-ცხოდარი кровать b по словамъ A и реиза, но и по справкѣ Ф.-бея, лазы отвѣтили, что это «ქახტრევანდი» (sic), т. е. опять таки кровать, собственно носилки (т.-перс. تخت روان).

ცხონი V, x яство вродѣ сыра: его приготовляютъ съ яйцами изъ трехдневнаго молока, какъ въ x въ дополненіе пояснили, «отъ коровы при молодомъ телепкѣ».

ო-ნ-ცხონი A потолокъ изъ балокъ, не сбитыхъ вмѣстѣ (груз. სხვენი), ოცხონე x, ср. ონცხონდურე, ჭერი;— ონ-ცხონდურე A «такъ, кажется, называется плетенка (ლობერი), накладываемая сверху на потолокъ «онцхони» въ лазскомъ домѣ», объяснили мнѣ въ A сначала. При дальнѣйшихъ справкахъ Ф.-бей сообщилъ, что эта плетенка называется ჩელთი (см. ჩელტი, ცელა 3), а ონცხონდურე тоже, что ონცხონი

ცხოტ: ონცხოტუ A, н. ქაფჩა ცხოტუმს срываетъ голову хамсы, ქაფჩა ცხოტუფს x.

ო-ცხოჯი x, рх гребешокъ, A ონცხოჯი, ოცხეჯი V.

ცხუკუმბი (< ცხული კუმბი) растеніе: кресс или сердечникъ, ср. ცხუკუმბრი.

ცხუკუმბრი см. მ-ცხულ კუმბრი.

ცხული A, «Bt» груша, მცხული AV

х, აჭარა-მცხული А ачарская груша; еще названія сортовъ груши въ Вицэ: მცხულ ბაღი «груша-старушка», изъ нея готовятъ хорошій бекмезъ, მცხულ გვერდანი сочная, кислая груша, მცხულ კარაბურუნ «черноносая» груша, средней величины, зимняя (созрѣваетъ послѣ сбора), მცხულ კოჭალი мелкая груша, მცხულ მალალურე желтая, ароматная груша, მცხულ-ოკა «трехфунтовая» груша, крупная, მცხულ ტუტული изъ лѣтнихъ сортовъ груши, მცხულ ქუბორი изъ зимнихъ сортовъ груши, მცხულ ჯუმორი «груша-уксусъ», сочная, кислая груша, изъ нея готовятъ отличный бекмезъ, въ Хопэ: თავრეჯული მცხული тавризская груша, მცხულ კალასაპი (მცხულ კაიში V) зеленоватая, стебелекъ толстый, загнутый, მცხულ კვანცა сортъ крупной груши, მცხულ კვინჩი желтая, продолговатая, сочная груша, но меньше «груши-золота», მცხულ მეტაქსი «шелковая» груша, მცხულ ოქრო «груша-золото», желтая груша, მცხულ შექერი сахарная груша, მცხულ შუკა груша-тыква или груша-огурецъ, см. შუკა.

მ-ცხულ-კუბური х, рх пастбище въ ущельѣ, V, х: ცხუკუმბრი, ცხუკუმრი, ср. ცხუკუმბი.

მე-ნ-ცხური А суставы, მემცხური V, მემცხვერი х, рх; х также: перевязанныя веревки.

ძ.

ძ: н. გე-ბძურ А валяюсь, лежу, გე-ბძირ х, рх, V, გეძურ, გეძირ, გეძუნ, გეძინ, გეძურან, б. გებძურტარე А, გებძირტარე рх, V, გეძურტარე, გეძურტასერე; — გაუძინ у него находится; — გარ გეწეძიძინ нѣтъ у меня поддержки, опоры; — ეწე-გიძინ подъ тобою валяется; — მე-გიძინ протянутъ тобою, перекинутъ тобою (мостъ); — ნუძინ находится у него.

ძანკალი см. ზანგალი.

«**ძარო** плетеная клѣтка для птицъ, nichet по Ачар. съ ссылкой на Bt» (груз. ძარი).

ძგიფ: ონძგიფუ х налить, наполнить, н. ბძგიფუფ, аор. ბძგიფი, б. ბძგიფამინონ.

1. **ძგ:** н. ბძგუმ AV испражняюсь, ბძგუფ х, аор. ბძგუი, ქოლობძგუი, б. ბძგუარე AV, ლობძგუამინონ.

2 «**ძგ**» см. მ-ძგუძ.

მ-ძგუძ: страд. н. მძგუძუნ растетъ, прорастаетъ, пробивается, аор. მძგუძუ, б. მძგუძასერე, въ V также понимаютъ, но говорить предпочитаютъ: н. ჯულუნ (ფილისი), аор. ეხტუ, б. ეხტასე, какъ въ х, гдѣ, однако, б. ეხტასუნონ, — მძგუძა А стволъ кукурузы (до сбора) или, повидимому, вѣрнѣе, какъ объяснили также, свѣже-выросшій стволъ кукурузы, ფილისი V. Абхазское слово მძგუძა напрашивалось бы на сближеніе съ [корнемъ ძგ>] «żgu», если бы онъ существовалъ; «żgu» приводится у Ачар. со значеніемъ «расти» (о деревѣ) съ ссыл-

кою па Bt, по Ачар. «ẑgudu» [аор. მძგუძუ] принялъ за прош. несов. и тому же сомнительному корню «ẑgu» присвоилъ имя дѣйствія глагола «кормить», собственно «насыщать» (см. ძღ) въ искаженной передачѣ Er. 485—dzguma = Ачар. ẑguma [груз. ძღომა]

ძემური V большая горная мышь, ძენურური рх, х, ср. მან-წეფურა

ძერგუ V (-рх) пень, негодная часть дерева.

ძი V, х «жало» пчелы.

ნე-ძი AV орѣхъ, А и ნენზი, х ნეძი внутренняя мягкая съѣдобная часть орѣха, ср. კაკალი.

ძიკვა см. ზიკა

ძიმიდი А гной въ глазу, глазной гной, ср. ჩელამური, წამი 2.

1. **ძინ**: მო-ნ-ძინუ увеличивать, прибавлять, п. მოგუნძინამ AV, მუნძინამ, მუნძინამს, მოგუნძინაფ х, аор. მოგუნძინი, მუნძინი, მუნძინუ, б. მოგუნძინარე, მუნძინარე, მუნძინასერე, მოგუნძინამინონ, მუნძინაგინონ, მუნძინასუნონ, съ род. отнош. მომინძინამ, მომინძინამს, მოგინძინამ, მოგინძინამს и т. д., II-я пор. п. მოვინძინამ.
2. **ძინ** см. წინ 1.
3. **ძინ** см. ძ.

ძირ: ოძირუ видѣть, смотрѣть, находить, н. ბძირამ AV вижу, ბძირაფ х, аор. ბძირი, ქობძირი (ქომძირი ты меня увидѣлъ), б. ბძირარე, ბძირამინონ. — II-я пор. аор. ბიძირით повидались; — объект. строя 3-го спряж. п. მაძირენ могу видѣть.

ძიც см. ზიკა

ძიქვა см. ზიკა

ძიც х, **ძიც** AV: ოძიცინუ х. V смѣяться, ოძიცინუ А, I-я пор. н ბძიცამ А смѣюсь, аор. ბძიცი, б. ბძიცარე. II-я пор. н. ბიძიცამ V смѣюсь, ვიძიცაფ х, аор ბიძიცი V, ვიძიცი х, б. ბიძიცარე V, ვიძიცამინონ х, კოჩიკალა ოძიცინუ ონჯღორე рен смѣяться при [чужомъ] человѣкѣ — срамъ.

ძღ: ოძღუ, ძღუ насыщаться, наѣдаться, II-я пор. п. ვიძღერ А, ბიძღერ V, аор. ვიძღი, по Ачар. დო-ვიცხი, б. ვიძღარე, III-я пор. н ვოძღამ насыщаю, аор. ვოძღი, б. ვოძღარე, IV-я пор. ოძღაფუ заставлять насыщать, п. ვოძღაფამ заставляю его насыщать, аор. ვოძღაფი, б. ვოძღაფარე; — ძღერი AV, х сытый, ძღელი х; ძღაფერი AV насыщенный.

ძღაბულერი (нѣкоторые: ძღამბულერი) V, х рябой (отъ оспы).

ძღებუ V дѣтская игра въ пять камешковъ, ср. წიკვაბი.

წ.

1. **წ** см. წკ
2. **წ**: ოკო-ნ წუ А одинъ къ другому подошелъ (по цвѣту, характеру и т. п.).

წა-: წალე AV внизу, внизъ; — წალენი нижній.

წათხ х солить: ოწათხუ, н. ბწათხუფ, аор. დობწათხი, б. ბწათხამინონ, ср. წუთხ.

მო-ნ-წალერი А чванящійся, пѣжащійся, ср. ელა-მ-წკვერი.

1. **წამი** А (въ самомъ городѣ Ачинѣ) ремень для связыванія палокъ ярма, ср. ზევლე.
2. **წამი** гной въ глазахъ: წამიარი А гнойный, ср. ძიმიდი.

წამწამი см. კამწამი

წანა годъ; разновидности «żana» и «ṫcona» — результатъ неумѣлой транскрипціи, быть можетъ, и «sana», если это не передача тур.-арб. سنه, წანა ალანი AV новый годъ, см. თუთა, ნა მოხვასენ (ნა მოხვასუნონ x) წანა x, V будущій годъ, ნა მულუნ წანა x, V грядущій, будущій годъ; — წანაშა A въ будущемъ году, წანაშე V, x, წანაშა გინჭარარე A я напишу тебѣ въ будущемъ году, «მა ემუს მინდაუჭარამინონ წანაშა Bt» я ему напишу въ будущемъ году; — წანას AV въ будущемъ году; — მეტი წანაშა A черезъ годъ, მენწანაშე рх, გემწანაშე, — გოწო A, рх прошлый годъ, въ прошломъ году, გოწოს x, рх; გოწოწოფუს рх, x еще раньше, გოწოწოს Bt въ позапрошломъ году, გოწოწოხლე x за годъ до прошлаго года, V два, три года тому назадъ;—ბრონანა V въ позапрошломъ году;—ჰანწო V въ этомъ году, ანწო A по Ф.-бею, а по Шукри и просто: წო;— წანერი: არ-წანერი x, рх одного съ кѣмъ либо года, сверстникъ, ср. ალანი, დიდო-წანერი рх древній, ср. წიანერი.

წანგი (греч. τζαγγίον, τζάγγα) x женская обувь изъ желтой кожи, съ наголенникомъ (ყალონი), ср. ბაბუწი. Этой обуви (წანგი) нѣтъ уже сейчасъ: мать Али-эфенди, моего учителя въ Хопэ, 80-ти лѣтняя старушка, носила ее еще.

წანწამი см. კამწამი.

წაპ: წაპუმს V капаетъ, წაპუფს, страд. зал. წაპუნ V, ქაპუნ V, ср. ტიკ, წროლ; — წაპუ V, x капля.

1. **წარი** x, V волосъ конскаго, равно бычьяго, хвоста, მწარი V (чаще), ნწარი рх, ср. შინა, — წარი рх силокъ изъ конскихъ волосъ, წარიშ ქანდარა x, ср. შინა.
2. **წარი** см. წკარი.

წარი-ღალა см. მ-წკარ-ღალ.

წარხა (т.-перс. چرخ) рх, V, A колесо, часть ткацкаго станка, ჭარხა x, წახრა A, см. დიხალი

გონ-წაფ см. გონ-წკ подъ წკ

წახრა см. წარხა.

ონ-წერი V колыбель, ონწელი x, рх, ომწელი A.

ბა-ნ-წეფურა x большая горная мышь, ср. ძემური.

წვ: говорить, н. ლუწუმერ x я ему говорю, ლუწუმერ, ლუწუმერს, аор. ლოუწვი, нов. ბერეფეს უწვი скажи дѣтямъ, ლუწვი скажи ему, ლომიწვი скажи мнѣ, б. ვუწვამინონ; н. უწვაბ и ლუწვაბ x я ему говорю, ლოვიწვაბ я тебѣ говорю; п. ვუწუმ AV, ბოწუმერ рх, аор. ლოუწვი (ლობუწვი V), б. ვუწვარე

წვინარი x бобръ (въ x описательно объяснили: ლალიშ ჯოლორი рѣчная собака, ср. Н. Марръ, *Физіологъ*, стр. 115, 117), წინარი A (въ A объяснили словомъ კუნდუზი);—ნოწინარე названіе мѣстности въ Аѳинскомъ ущельѣ въ полчаса ходьбы отъ Аѳины.

წვრის-თი см. მ-წკური

წი: უწიუ V, x выть (про собаку), н. წიამს, წიაფს, аор. წიუ, б. წიასე, წიასუნონ

წიანერი V древній, წიანერი მიანერი древній, предревній, ср. დიდო-წანერი, მ-ჯვეში მჯვუში.

წიწკ см. წოფხ.

წივვა см. ზივკა.

წივვაბი A пять круглыхъ камешковъ или дѣтская игра въ нихъ: въ эту игру обыкновенно играютъ дѣвочки, рѣдко мальчики, ср. პაპულიში, ქუაონი, ძღებუ

წილ: срывать плоды, собирать, ჯაშენ მებწილი AV, x я собралъ съ дерева, A въ произношеніи Ф.-бея мнѣ послышалось მეფცილი; — უშკური-უწილონი V сѣтка для собиранія яблокъ, ოწილაშე x, рх, ср. ბოლა; — п. გამა-წილუფს (მარქუალეფე) x высиживаетъ (яйца), аор. გამაწილუ, б. გამაწილასუნონ

წილახ: ოწილახუ A давить руками, выжимать сокъ руками, п. ჰწილახუმ, ბწილახუფ, аор. ჰწილახი, ბწილახი, б. ჰწილახარე, ბწილახამინონ, ურძენი იწილახენ, ოშქური ვარ ჭინახაშა ვარ იწილახენ виноградъ выжимается рукой, но изъ яблока нельзя выжать сокъ иначе, какъ прессомъ. Приводимое съ ссылкой на Bt Ачаряномъ «მწილეხ» выжимать тяготѣетъ сюда, какъ и аор. «დო-მ-წილეხი», б. «უმწილეხამინონ»

წილიდი A искра, ср. მ-წკა и ნოცინცხალე.

ელა-წიმერი см. წკ.

1. **წინ** A, **ძინ** V: ოწინუ расплавлять, топить, III-я пор. п. ვონწინამ, ბონძინამ, аор. ვონწინი, ბონძინი, б. ვონწინარე, ბონძინარე

2. **წინ** см. წონ

წინარი см. წვინარი

წინდექი A носки, წინექი A, წინეკი x, V, у Ачар. приведены еще формы: «zendeki», «sindeki».

მა-წინდი см. მა-წკინდი.

წინწინ: объект. строя 3-го спряж. н. მაწინწინენ x я вытягиваюсь (მაწოლინებს), მაწინწინენან, аор. მაწინწინუ, მაწინწინეს, б. მაწინწინასუნონ, მაწინწინასუნონან.

წინცანი рх маленькая зеленая птичка, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, ср. მაბუზალე, სიმსიკოკარი.

წიპა A пупъ, пупокъ, წიპა მაწუნენ у меня болитъ пупокъ, ср. უმპა

წიპი x, рх мелкія рыбешки, წიპია V.

წიპილი V цыпленокъ, ср. ფული, ჭუჭული.

წირ: показывать, III-я пор. п. ვოწირამ V, аор. ვოწირი AV, п. ვოწირაფ x, аор. ქოვოწირი, б. ვოწირამინონ, ср. ძირ; — ო-ნ-წირამუ V яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею, ონწირაფუ x, ср. კუფოლი.

წირლუ x червеобразный паростъ на половомъ органѣ коровы; онъ мѣшаетъ случкѣ быка, и потому его выжигаютъ раскаленнымъ желѣзомъ.

წიფრი см. წიფური.

წიფური x, рх букъ, буковое дерево, წიფრი AV (въ A слышалъ я и ციფრი).

წიფწ см. წოფწ.

წიწ (груз. წიწვა) Bt по Ачар. тяпуть, п. [ბწიწუფ,] წიწუფ. წიწუფს.

1. **წიწი** b моль, x, рх красный червякъ, ср. ჩიჩი.

2. **წიწი** x кишки, внутренности, ср. ჭინჭყვალა.

წიწილა AV, x змѣя, R приводитъ форму «sisila»; — წიწილა-ბოდა A жирная трава, ср. ფერი-დადალი; —

წიწილა-თენა V свѣтлякъ, წიწინათერი px, ср. მთანურა подъ თან;—მაწიწილე V анстъ (*букв* змѣевикъ), მაწიწილი A, წიწილა-მკორობუ x (*букв.* подбирающій змѣй).

წიწინათერი см. წიწილა-თენა

წვ: ოწკიმუ x пороть (шовъ), рвать, вырвать, ოწკუ V, x, ოწუ A, н. ბწკიფ, аор. დობწკი, б. ბწკამინონ, аор. დობწი A; Ačар. съ ссылкой на Bt переводитъ «стирать, портить», у него же фраза «ანდღა [даже ანჭღა!»] ჭარონი დოიწკუ сегодня погода испортилась; — «გონწკიმუ Bt», გონწკაფუ V открывать, გონწაფუ A, и გობწკიფ x, გომწკუმ V, გომწუმ A, გონწკუმ, გონწუმ, გონწკუმს, გონწუმს, გონწამან b открываютъ, аор. გობწკი (но и გომბწკი **x**, გომწკი V, გომწი (даже მგომწი, но и გომწი) A, пов. გონწკი **x**, V, გონწი A, ეკნა გონწი A открой дверь, б. გომწკამინონ x, გონწკაგინონ, გონწკასუნონ, გომწკარე V, გომწარე (даже მგომწარე), გონწარე; — გონწკიმერი и გონწკერი x, V открытый, გონწუმერი и გონწერი A;—аор. ე-ბწკი x, V я вырвалъ, ებწი A; — ელაწუმერ A пріотворенный, немного-раскрытый (о двери), ელაწიმერი въ говорахъ A, ელაწკიმერი V, ბოზო ქოგემავალუ ელაწიმერ (ელაწკიმერ V) ეკნაშა (ნეკნაშე V) дѣвушка озарила меня молніею въ полуоткрытую дверь; — аор. მო-ბწკი x, V я содралъ кожу, корку, მობწი A, II-я пор. მობიწკი я снялъ съ себя, III-я пор. ты снялъ съ него (эта же форма повел.);—объект. строя 3-е спряж. н. მემაწკენ я могу рвать.

მ-წვა V искра, ср. ნო-ცინცხალე и წილიდი.

წვარი V, x вода, წარი A; форма «caкali», приводимая у Ačаряна, сомнительна; პიჯიში წკარი совѣсть, стыдъ (*букв* вода лица), პიჯიშ წკარი მოკვათერი безсовѣстный (*букв.* у кого отсѣчена вода лица);— წკარ-თოლი V источникъ воды, родникъ, ср. ფოვარი,—მ-წკარ-ლალა V видъ анста: ростомъ съ кулика, онъ одиноко летаетъ, пепельнаго цвѣта, красноватъ у крыльевъ, съ длиннымъ клювомъ, на высокихъ ногахъ, წარი-ლალა A, ლარლა x; — წარიარი A водный, водяной; — წკარონი V влажный, водянистый, обильный водою, წარონი A.

წვედ: ოწკედუ V, ოწკომუ V смотрѣть, осмотрѣть, ოწკუ x, н. ვოწკერ x смотрю, ჰეაქ ოწკენ ოხორი онъ смотритъ за домомъ, аор. დოვოწკედი, б. ვოწკედამინონ, аор. ბოწკედი V; — გამ-ოწკედი взглядъ; — გეწე-ბიწკერ V смотрю сверху внизъ; — ჰექიმიქ გომოწკედუ докторъ осмотрѣлъ меня; — II-я пор. н. ეკე-ბიწკერ оглядываюсь; — н. მენდოვოწკერ x смотрю въ ту сторону, аор. ქომენდოვოწკედი, пов. მენდაწკედი, III-я пор. н. ვოწკედაფ.

ელა-მ-წვვერი V чваницйся, нѣжащійся, ელამცქვერი x, ср. ცუნცულერი, მონწალერი

ო-ნ-წვიალონი V колокольчикъ (на шеѣ коровы и т. п.), ср. ჭანგარა

წვინ: отдѣлять, кончать, н. გოვოწკინაფ x, аор. ქაგოვუწკინი, б გო-

ვუჭკინამინონ, — н. მეზუჭკინამ рх, ნუჭკინამ, ნუჭკინამს, аор. ქომეზუჭკინი и т. д. id.

მა-ჭკინდი V кольцо, *спец* обручальное кольцо, მაჭინდი A, x (Ф.-бей сближалъ съ ოჭანდუ приглашать).

ჭკინცილი x пометъ (птичій).

ჭკიპილი x колючее растеніе, въ x сообщили, что такъ называютъ მ-ციგურა.

მ-ჭკირმე x хорошо скрученная или витая нить; — მჭკირმე კოჩი крѣпкій, энергичный человѣкъ.

მ-ჭკო x, V лавровишня (قره يمش), ჭუ A, მჭკო ფავრი или ზუცკა გოხვაის x, V, მჭუ ფავრი გოხვაის A когда спадутъ листья лавровишни, т. е. никогда.

ჭკუნ: მაჭკუნუ V, x у меня болитъ (*букв.* заболѣлъ), მაჭუნუ A [«მაჭონუ» Ач̆ар. съ ссылкою на Bt я не слышалъ, какъ не слышалъ и «macxonu»], თი მაჭკუნუ V, x у меня заболѣла голова, თი მაჭუნენ A у меня болитъ голова, თი მაჭკუნენ ჭოხლენდო голова болитъ у меня спереди, მჭკუფს x у меня болитъ; — ჭკუნა V боль, ჭუნა A, ქორზა-ჭუნა A желудочная боль; — ჭკუნი боль, мн. ч. ჭკუნეფე.

მ-ჭკური x прясло, мелкій наконечникъ веретена, მჭკურის-თი V, ჭვრის-თი A, ср. ფარფა

მ-ჭკუფი V, x темный, мрачный, ჭუფი, чаще მჭუფი A; — ჭკუფოზა x темнота, мракъ.

ჭო см. ჭანა.

ჭოზხ см. ჭოფხ.

ჭოლა (по Ф.-бею მჭოლა) A сажа, копоть, მჭოლა x, рх.

1. **ჭონ:** A вѣшать, взвѣшивать, ჭინ x: аор. ფჭონი A я взвѣсилъ; ოჭინაფუ x, н. ფჭინუფ, аор. ფჭინი, б. ფჭინამინონ, у Ач̆ар. приведены формы относ. спряженія: аор. «ქაეუჭინი», б. «ვუჭინამინონ»; — аор. დაჭონუ онъ подумалъ; — კოხო-ზოჭონი я догадался, понялъ.

2. **ჭონ:** одобрять, нравиться, н. მაჭონენ рх мнѣ нравится, аор. დომაჭონუ, მაჭონუ x, კაი მაჭონუ очень мнѣ понравился, б. მაჭონასენ или მაჭონასუნონ; — ჭონ съ карт. характеромъ прош. несов. დ — ჭონდ встрѣчается въ вост. нарѣчіи: аор. მო-მჭონდუ, б. მომჭონდასუნონ; аор. მომჭონდუ я слышалъ и въ рх.

3. **ჭონ:** брать медъ изъ улья, аор. დოფჭონი x, ср. მცქ и მ-ცქა, კარვანის თოფური დოფჭონი x я взялъ медъ изъ улья.

4. **ჭონ** см. ჭკუნ.

ჭორი x ровный; прямой.

ჭოფ-ულ: страд. зал. II-я пор. н. ვიმჭოფულერ x учусь, мудрѣю, б. მჭოფულამინონ, III-я пор. б. ვონჭოფულამინონ я обучу, сдѣлаю мудрымъ. Слово встрѣчается и въ V.

ჭოფხ AV, **ჭიფხ** x (иногда слышны ჭოზხ, ჭიზხ): ოჭოფხუ AV строить, ოჭიფხუ x, н. პჭოფხუმ, ზჭიფხუფ, аор. პჭოფხი, ზჭიფხი, сосл. პჭოფხა, დოზჭოფხა, б. პჭოფხარე, ზჭიფხამინონ; — მოჭოფხერი A украшенный, наряженный.

ჭოქ см. სერი.

ჭოხ (ср. ჭოქ): ჭოხლე x передъ; — ჭოხლენი V прежній, ранній, ср. იფთინერი, სიფთენერი; — ჭოხლენდო спереди.

წროდ: н. წროდუმს V капаетъ, წროდუფს x, страд. н. წროდუნ V, ср. ტიკ, წაპ.

1. **წუ** V (-рх) солома (стебель пшеницы, ячменя, кукурузы);—ოწულე Bt по Ачар. (ociale) амбаръ для сѣна, ср. ონჩალე подъ чал.
2. **წუ** см. წუწონუ.
3. **წუ** см. მ-წკო.

ო-წუდე V четыре бревна, соединяющія сверху четыре угла кукурузника, х полка.

წუთხ: მწუთხურ V (-рх) созрѣваю, прокисаю, ср. ღღულ, х я соленъ, аор. დობწუთხი, ср. წათხ; — მწუთხე А соленый.

1. **წუკალი** AV игра въ палки, წუკალი собственно деревянная палочка съ заостренными концами: по одному изъ ея концовъ бьютъ большею палкою მეტი, и когда она подскакиваетъ, новымъ ударомъ въ нее, уже на воздухѣ, мечутъ ее подальше, въ рх წუკალი называется რიკი, а მეტი, большая палка,—რიკიშ ბიგა; въ х вся игра извѣстна подъ названіемъ მილონი: წუკალი называютъ მილი, а მეტი — მილიშ ბიგა или ლაფა. Въ Лазистанѣ мнѣ говорили, что по-грузински эта игра называется «ბილა»; мнѣ, однако, извѣстно лишь гурійское названіе этой игры რიკ-ცაფელა, რიკი—ჩან. წუკალი А, ცაფელა—ჩан. მეტი А; по словамъ студ. Ак. Шанидзе, на грузинскомъ въ этой игрѣ существуетъ терминъ ფილა въ значеніи *осѣчки, неудачи*, такъ въ Верхней Имеретіи; въ Гуріи и въ Нижней Имеретіи въ томъ же значеніи терминъ ფუწი, отсюда по-грузински выраженіе ფუწიმე *виноватъ, я ошибся*. Въ Карталиніи та же игра называется ჩილიკა-ჯოხი; въ ჩილიკა имѣемъ т. چلیک *палка для игры*, откуда и арм. չիլիկդի տալ *играть въ палку*.
2. **წუკალი** см. ჭუკანი.

წულუ А маленькій, წულუ კითი мизинецъ, ср. ჭუტა.

ელა-წუმერი см. წკ.

წუნ см. წკუნ.

1. **წუნა** А ядъ, წუნა შკომარე переносно.
2. **წუნა** х самка, წუნა მჩხური х овца, ср. ზური.

წუპუტი см. ჭუპუტა.

მ-წურველი рх піявка, «ველა» Bt по Ачар.

წურიკი V карликъ, ср. ჭუტა კოჩი.

წუტა см. ჭუტა.

მ-წუფი см. მ-წკუფი.

წულა V кожаныя «чусти» съ подошвою, надѣваемыя поверхъ მესტი, ср. ჩაფულა.

მა-წულე см. მზუკი.

წუწონუ V сосать, н. ბწუწონუმ V, ბწუწონუფ х, аор. ბწუწონი, б, ბწუწონარე, ბწუწონამინონ. Мнѣ не пришлось слышать основы «წუ». приводимой Ачаряномъ въ томъ же значеніи съ ссылкою на Bt: аор. «დობწუი», б. «ბწუამინონ».

წუენ: наскучать, надоѣдать, страд. III-я пор. н. გა-ბწუენდურ х я наскучаю, мнѣ надоѣдаетъ, аор. გაბწუენდი, б. გაბწუენდამინონ; приводимыя у Ачар. съ ссылкою на Bt формы аор. მო-ბწუენდი, б. მობწუენდამინონ [слѣдовательно, и н. მობ-

წუნდურ], по словамъ хопцевъ, встрѣчаются въ «грузинскихъ селахъ», т. е. въ Русскомъ Лазистанѣ, ср. ჭირ 1.

ჭ.

1. **ჭ**: ოჭუ шить, н. ბჭამ A (по Ф.-эфенди возможно и ბჭუმ), ღოფჭამ AV, ბჭაფ x, аор. ბჭი, ღობჭი, б. ბჭარე. ბჭამინონ У R глаголъ приведенъ со значеніемъ aufrichten, это—недоразумѣніе, возникшее отъ смѣшенія т. دیکمك *шить* съ تیکمك *aufrichten*.

2 **ჭ** (ср. **ჭკ**): ღილო ყინი მომჭუნ x мнѣ очень холодно, ср. გეჩამუ подъ ჩ.

3. **ნ-ჭ** (>**ნ-ჯ**): II-я пор. аор. მე-ბინჭი я достигъ, прожилъ (созрѣлъ?); — III-я пор. н. ვო-მო-ნჭინამ A даю дозрѣть, аор. ვომონჭინი, б. ვომონჭინარე, страд. зал. II-я пор. н. მო-ინჭენ x созрѣваетъ, аор. მოინჭუ V, ქო-მოინჭუ x, б. მოინჭასუნონ; — ომონჭუ A незрѣлый; — მონჭაფერი AV зрѣлый, спѣлый, მონჭაფერი მეჯვეფე зрѣлые фрукты, მონჭაფერი ლული зрѣлый инжиръ; — მონჭონი зрѣлый; — аор. ღი-მონჯუ A созрѣлъ.

4. **ჭ** см. ჭკ 1.

5. **ნ-ჭ** см. ჭკ.

ჭაბუ V растительный наростъ съ вѣтвями, на нихъ подобіе несъѣдобныхъ плодовъ, листья остаются и зимою, бываетъ на яблоняхъ и грушахъ; x растительный клей.

მა-ჭაბულე V ящерица зеленаго цвѣта, см. თხოლა-მანჭამულე подъ მ-თხოლარი. Грузины называютъ такъ лазовъ, по словамъ послѣднихъ.

მე-ჭაბულე V (-рх) «клей», образующійся на деревѣ, особенно персиковомъ, ср. ჭაბუ

ჭალ см. ჭკალ.

ჭაკი V зеленая шелуха мелкаго орѣха, ჭაჭი. см. ყომური, ср. ბომქვა

ჭალა рх мелкій, круглый камень, голышъ; თი-ნჭალა безволосый человѣкъ (*букв.* съ головою, какъ голышъ).

ჭალიში A, x красноватая глина (въ x спеціально для изготовленія черепицы, ср კერემიდი), а въ V мнѣ объяснили: «грязь такая».

ჭამი V, x лѣкарство.

ჭანგი (т.-перс. چنگ) коготь (птицъ); — аор. съ неоформл. отнош. ღო-მჭანგუ онъ оцарапалъ меня, ср. ხაკარ.

ჭანდ: ოჭანდუ AV приглашать, н. ბუ-ჭანდამ V, ვუჭანდაფ x, аор. ვუჭანდი, б. ვუჭანდამინონ; — III-я пор. съ ინ н. ვოჭანდინაფ заставляю приглашать; — аор. ქო-გოჭანდუ (Ачар. ქოგოჭანდრუ); — ჭანდა A приглашеніе; x брачная процессія: когда брачная процессія съ невѣстой прибываетъ къ стѣнамъ женихова дома (სტეღო-ს), ее осыпаютъ деньгами (ფარა ნოშლაფან) свекровь, шуринъ, свояченица; —III-я пор. съ ინ: ოჭანდინუ A играть на инструментѣ, н. ვოჭანდინამ, аор. ვოჭანდინი, б. ვოჭანდინარე, x приглашать ср. გელა-ჩამუ (ჩ).

ჭაპრასტი см. კოპჭა.

ჭარ: ონჭარუ A писать, н. ბჭარუმ AV, ბჭარუფ x, დობჭარუფ, аор. ბჭარი (по R: მჭარი A), დობჭარი, б. ბჭარარე (по R: მჭარარე A), ბჭარამინონ, — ჭარა грамотность, наука; — ჭარალი написанный, ჭარალი მიღუნ я написалъ, ჭარალი მიღუტუ (მიღურტუ A) у меня тогда было написано; — ჭარერი писанный, ჭარერი მიღუნ V, ჭარერი მიღურტუ; A пестрый, чаще გოჭარერი, ср. ქჩე-ჭარერი; — ჭარუ по AČar. A, Bt буква, паука, ученіе; — ჭარონი грамотный, ученый; — ოჭარონი x, V чернильница, чернила съ перомъ, ონჭარონი A; — უჭარუ не написанный, უნჭარუ. — გენჭარერი x деньги, გენჭარერი, ср. თუთხუში.

ჭარხა см. წარხა.

ჭაფუ см. კაფუ

1. **ჭაფხ**: н. გო-ბჭაფხუფ x натягиваю шкуру на палки (ხაშარი), аор. ქაგობჭაფხი, б. გობჭაფხამინონ.

2. **ჭაფხ**: ოჭაფხუ прилѣпиться, прильнуть; — съ род. отнош. ელ-უჭაფხამს A тащится около, трется о кого либо, ელ-უჭაფხუფს x.

3. **ჭაფხ**: аор. ღო-ჭაფხუ A побилъ тросточкою, см. ჭეფხე.

ჭაფხუ x, V шнуръ, правило плотниковъ съ ремнемъ и краскою.

ჭალანა (т. چاغوش) V (по R и въ A) ракъ, x, рх ჭალანი, მჭალანი x.

ჭაჭი см. ჭაკი.

ჭახი см. კახი.

მ-ჭაჯი AV, x муха, форма безъ префикса ჭაჯი приводится у AČar. съ ссылкою и на R, и на Bt, но въ сомнительной, точнѣе ошибочной транскрипціи «jaji», ср. კამკული.

ჭე *междом.* о!

ჭელ (> ნჭელ): объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანჭელენ x тоскую по дому, аор. გომანჭელუ, б. გომანჭელასუნონ; — გონ-ჭელერი x тоскующій (по дому), ოხორიში გონჭელერი.

ჭელერი см. а) ჭელ, b) ჭერელი.

ჭერელი (груз. ჭრელი) x пестрый, ჭელერი V, ჭირილი рх.

ჭერი x потолокъ изъ балокъ, не сбитыхъ вмѣстѣ, ср. ო-ნ-ცხონი; V полъ кукурузника изъ рѣдко проложенныхъ бревенъ, ჯერა x.

მ-ჭეფრი см. კერფი.

ჭეფხე AV, x прутъ; вѣтвь; тростинка, хлыстъ; V тростинка, прокладываемая въ ткани во время тканья.

ჭეში см. ჭკეში

ჭვ ς. ჭვ.

ჭვალ: ონჭვალუ A, x донть, н. ბჭვალუმ, аор. ბჭვალი, б. ბჭვალარე, ფუჯი ბჭვალარე подою корову.

ჭვაი x молодая кукуруза, ср. მჟირი, ჭიტირი, ჭოლო, а также ჭუინტი.

მო-ნ-ჭვა x насѣдка, V მონჭვე.

ნ-ჭვარ: I-я пор. съ род. отнош. გობუნჭვარამ очищаю отъ сорной травы, თხირის გობუნჭვარამ (გოგუნჭვარამ x) рх пропалываю орѣхъ ср. ღარ 2.

ო-ჭვეთელა V мѣсто для сора во дворѣ дома, отгораживаемое особо камнями, x ოჭვეთურა.

ჭვინ: съ род. отнош. аор. ღოვუჭვინი я сжалъ (но Ф.-бей не знаетъ).

ჭივთი (т.-перс. چفت) пара.

მ-ჭითა AV, x красный, AČar. и R заносятъ и форму ჭითა, — ომჭითანონი V красная краска для лица, ср. ფერი

ჭივრივი V, px орудіе для нити.

ჭილინჭჷალა см. ჭინჭყვალა 1.

ჭიმა (рѣдко), **მჭიმა** A дождь, у Ačар. ჭჷმა съ ссылкою на Bt; — отым. гл. ონჭიმუ AV падать дождю, п მჭიმს AV, მჭიფს x, аор. მჭიმუ, б. მჭიმასერე A, მჭიმასუნონ x; — გო-მჭიმს A протекаетъ.

ჭიმოშ: ოჭიმოშუ x, V вить веревку, н. ბჭიმოშუფ x, аор. ბჭიმოში, б. ბჭიმოშამინონ.

ჭინ см. ჭკინ.

ჭინახ A: ოჭინახუ сжимать, давить, п. ბჭინახუმ, аор. ბჭინახი, б. ბჭინახარე; — ოჭინახუ прессъ съ корытомъ для выжиманія винограда.

ჭინკა x лѣсной человѣкъ, лѣшій; — ჭინკა მამქვაბულე x аистъ, ჭინკა მომქვაბულე V.

ჭინო A чайка, ср. ალიონი

ჭინუ см. ჭუნუ.

1. **ჭინჭყვალა** x кишки, внутренности, ჭინჭვალა px, V, у Ačар. съ ссылкой на Bt ჭილინჭჷალა, ср. წიწი 2, მ-ჭუ.

2. **ჭინჭყვალა** x суматоха или возня дѣтворы.

1. **ჭირ:** наскучать, надоѣдать, страд. III-я пор. н. მე-ბჭირდურ V наскучаю, мнѣ надоѣдаетъ, მეჭირდურ, მეჭირდუნ, аор. მებჭირდი, მეჭირდი, б. მებჭირდარე.

2. **ჭირ:** объект. строя 3-го спряж. н. დო-მაჭირენ мнѣ нуженъ онъ, мнѣ недостаетъ, დვაჭირენ [< დოაჭირენ] A ему недостаетъ, ср. კორ 3; — დოჭირონი A нужный.

ჭირილი см. ჭერელი.

ჭიცური V молодой кукурузный початокъ, ср. ჭვაი.

ჭიფე по Ačар, **მჭიფე** AV, x мелкій, ბჭიფე At по R, მჭიფე მცი A мелкая вошь, მჭიფე მთუკი x тонкая бичевка.

ჭიშ: მე-ჭიშუ A (по R и მე-ჭიშინუ) достигать. п. მებჭიშამ или მებჭიშუმ AV, მებჭიშურ x (3-е л. мн. ч. მებჭიშუნან, но незадолго передъ этимъ въ такомъ же случаѣ произнесъ съ რ вм. ნ· მეჭიშურან), аор. მებჭიში, б. მებჭიშარე, მებჭიშამინონ, съ неоформл. отнош. н. მეკჭიშამ A я тебя догоняю; достигаю, მეკჭიშურ x, V, аор. მეკჭიში, б. მეკჭიშარე, მეკჭიშამინონ

ჭიჭამი x петрушка, ср. მეროგჲა, ლარამწო

1. **ჭკ > ჭ:** გე-ჭკაფუ V начинать, გჲოჭაფუ A (по Ačар. გეჭაფუ), н. გე-ვოჭკაფ x, გე-ბოჭკამ V (но и გებოჭკუმ), გევოჭამ A (но и გევოჭუმ), გჲოჭამ, გჲოჭამს, аор. გე-ვოჭკი x, გე-ბოჭკი V, გევოჭი A, ქოგევოჭი, გჲოჭი, გჲოჭუ, б. გე-ვოჭკამინონ, გე-ბოჭკარე V, გევოჭარე A; — страд. зал. II-я пор. н. გ-იჭენ [< გე-იჭენ] A начинается.

2. **ჭკ:** ომჭკუ пріучать V, x, III-я пор. н. ბომჭკამ V, аор. ბომჭკი, б. ბომჭკარე; — ჭკერი სიფთერი (px ათმაჯა) прирученный ястребъ; — II-я пор. н. მო-ბიჭკამ пріучаю къ себѣ, ოხოვომჭკინაფ x.

ჭკად x, V, **ჭად** A: н. ბჭკადუმ V вбиваю гвоздь, обиваю, ბჭკადუფ x, ბჭკადუმ A, аор. ბჭკადი V, x, ბჭადი A, б. ბჭკადარე V, ბჭკადამინონ x, ბჭადარე A; — მე-ჭკადუ V пригвоздить, მეჭადუ A, н. მებოჭკადამ (sic, такъ какъ мой учитель сначала

продиктовалъ мэбоჭკალუმ, но потомъ призналъ самъ «ошибку» и просилъ исправить въ форму 1-го класса -ამ) V, მე-ვოჭკალუმ A, аор. მე-ბოჭკალი V, მევოჭკალი A, б. მე-ბოჭკალრე V, მევოჭკალრე A; — მე-ჭკალერი кованый; твердый (о мясѣ);—ქვეგე-ჭკალერი хотя и крѣпко кованый.

ჭკეში x сѣмя; почка, ср. კურუმპი, ფურჯი.

ჭკეში по P пастухъ, форма восточная, но мнѣ удалось слышать лишь ჭკეში A, ჩობანი (т.-перс. چوبان) x, рх;—отым. глаг. н. ბჭკეშუმ сторожу.

მო-ჭკვალერი *Хрест.*, A. II, 17,2.

ჭკილი см. ჭკული.

ჭკინ (> **ჭინ** A) и **ჭკინდ**: ონჭკინუ A уставать, III-я пор. н. ვონჭკინამ утомляю, аор. ვონჭკინი, б. ვონჭკინარე; — объект. строя 3-го спр. н. დო-მაჭკინდენ V, დომანჭკინენ A устаю, аор. დომაჭკინდუ, დომანჭკინუ, б. დომაჭკინდასერე, დომანჭკინასერე, ср. ლალდ; — ჭკინერი V усталый, ჭკინერი A, ჭკინდერი V, დოჭკინდერი x.

1. **ჭკინდ**: ოჭკინდუ V пріобрѣтать, выигрывать, имѣть выгоду, барышъ;— объект. строя 3-го спряж. н. დომაჭკინდენ пріобрѣтаю, см. ჭინდრ подъ ყირდ, ср. также გ 4, ქლიმ.
2. **ჭკინდ** см. ჭკინ.

ჭკირ см. ჭკორ.

მ-ჭკირი x гнида, «мелкія бѣлыя насѣкомыя въ волосахъ, какъ вши, но не вши».

ჭკოდ: аор. მე-ჭკოდუ рх разорвалъ, оторвалъ, მეჭკუდუ V, მეჭკორდუ A.

ჭკომ: ოჭკომუ V, ოშკომუ A, н. ვიმზორ A, იმზორ, იმზორს (но и შქომ), ბიფზორ рх, ვიმფზორ, ბიმფზორ V, аор. ბჭკომი V, ობჭკომი x, ოშქომი A, б. ბჭკომარე A (въ A избѣгается это буд.), ბჭკომამინონ; у Ачаρ. съ ссылкою на Bt приводится и н. ქობჭკომუფ; страд. зал. II-я пор. н. ბიჭკომერთ V другъ друга съѣдаемъ (во время вражды), аор. ბიჭკომით, б. ბიჭკომათერე; — ოჭკომალე кушанье, яства, ოშკომალე A; — ოჭკომონი съѣдобный, ოჭკომონი მცხული груша [настолько созрѣвшая, что] можно ее ѣсть;— ჭკომურა V, x обжора.

ჭკონდ: аор. გომო-ჭკონდუ V я забылъ, გოჭკონდუ онъ забылъ, გომოჭკონდუ A, по Ачаρ. Bt: аор. გუმოჭკონდუ, б. გუმოჭკონდასუნონ,— გო-მიჭკონდინამ ты забываешь меня.

ჭკონი V дубъ, მჭკონი x, рх, მჭონი A (по R и ჭონი), въ Виҷэ я слышалъ и მჩქონი.

ჭკორ > ჭკირ: ოჭკორუ V косить (стричь V), ოჭკირუ x, н. ბჭკორუმ V, ბჭკირუფ x, аор. დობჭკორი V, დობჭკირი x, пов. დოჭკორი V, დოჭკირი, б. ბჭკორარე, ბჭკირამინონ, ср. ჩალ и ცალ; у Ачаρяна приведена фраза დიშკა დობჭკირი въ значеніи я нарубилъ дрова, но въ этомъ случаѣ и въ x, и въ V предпочитаютъ говорить: დიშკა დობჭკათი я нарубилъ дрова; — ქომე-ბჭკორუმ V отрѣзываю, მებჭკირუფ x, аор. ქომებჭკორი, ქამებჭკირი, пов. ქამეჭკირი, б. მებჭკორარე, მებჭკირამინონ.

ჭკორდ см. ჭკოდ.

ჭკულ см. ჭკოლ

ჭკუდი V (и A) маисовый хлѣбъ, чурекъ, მჭკუდი рх, ჭკიდი х, ср. გაჯრი.

ჭკუნდ х, **ჭკიდ** V: н. ბჭკუნდუფ х разрываю, ломаю, н. მო-ბჭკიდამ V, аор. მე-ბჭკუნდი я оторвалъ, მობჭკიდი V, б. ბჭკუნდამინონ, მობჭკიდარე. Ачѣар. приводитъ основу čkuid со значеніемъ гнать, выводить съ ссылкою на Bt.

ჭოლ: «ონჭოლაფუ» по Ачѣар. отказывать, н. ვუნჭოლამ А отказываю, аор. ვუნჭოლი, б. ვუნჭოლარე.

ჭოლო V свѣжая кукуруза, ср. ჭვაი, ჭიტრი.

ჭონი см. ჭკონი.

ჭორ: ონჭორუ А буравить, н. მჭორუმ, аор. მჭორი, б. მჭორარე, ср. ხვ 5.

ჭოფ: ოჭოფუ AV, х хватать, брать, ловить, поймать, н. ბჭოფამ А (даже ფჭოფამ), ბჭოფუმ V, ბჭოფუფ х, аор. ბჭოფი, б. ბჭოფარე;— ე-ჭოფალა х брать, ეჭოფუმუ, н. ებჭოფუმ А, ეჭოფუმან покупаютъ, სურეთი ეჭოფუ онъ снялъ фотографію, ებჭოფი А, х, ეუჭოფი или ქვეუჭოფი «Bt» по Ачѣар. б. ებჭოფარე AV, ებჭოფამინონ х (ქვეუჭოფამინონ «Bt» по Ачѣар.), ემიჭოფარე возьмешь съ меня;—объект. строя 3-го спряж. н. მაჭოფენ могу взять.

ჭოჭუოფი х топкое мѣсто.

1. **მ-ჭოხა** см. კოხა

2. **მ-ჭოხა** А названіе птицы.

ჭუ: н. ბჭუმ AV жарю; зажигаю, ბჭუფ х, аор. ბჭუი, დაბჭუი, б. ბჭუარე, ბჭუამინონ, დაჩხურის ბჭუმ V развожу огонь, დაჩხირის ბჭუფ х;— მე-ბოჭუმ сжигаю; — страд. зал. II-я пор. н. ბინჭვერ рх горю, ср. გზ; — ჭუერი сожженный, закаленный.

მ-ჭუ А кишка, ср. ჭინჭუვალა 1.

ჭუარი рожь по Ачѣар. съ ссылкою на Bt [груз. ჭვავი], ср. ჩხვარი.

ჭუბრი см. ჭუბური.

«ჭუბული» см. ჭუბური.

ჭუბური х, рх каштанъ, каштановое дерево, ჭუბრი AV, джингеѣурецъ произнесъ ჭურბი, у Ачѣар. приведена форма ჭუბული съ ссылкою на Bt, и если она существуетъ, въ ней ლ замѣнилъ რ, по всей вѣроятности, подъ вліяніемъ груз. წაბლი, ср. ქესტანე;—ჭუბურიშ-ჯა каштановое дерево.

ჭუკალი см. ჭუკანი.

ჭუკანი А большой котелъ, но Шукри увѣряетъ, что въ Атинѣ ჭუკალი, წუკალი V, ср. კარლალა.

ჭუკი х, V большой (по инымъ: и большой, и малый) котелъ, ჭურჭი [<*ჭურკი] А большой котелъ, ср. ჭუკანი.

ჭუმანი AV, х утро, ჭუმანდან V съ утра, ღომა (ღომან х) ჭუმანი ინჯირუ AV вчера утромъ заснулъ, у Ачѣар. въ значеніи «вчера утромъ» «ომან ჭუმანი», ოჭუმე А (ჭუმე х, V) завтрашній день, на слѣдующій день, завтра, ოჭუმე (ჭუმე V) ნოლაშა იღარეი? AV пойдешь ли завтра на рынокъ? У Ачѣар. приведена форма «ჭუმენ» въ значеніи завтра, судя по примѣру съ глаголомъ въ б. на -მინონ, изъ восточнаго нарѣчія: ჭუმენ-ში ჩარშიშა იღაგინონი? пойдешь ли ты завтра на рынокъ? — ჭუმანიშე

завтра утромъ; — ჭუმანერი утренній, см. გაჩრობა

ჭუნუ A тонкіе прутья, которыми заплетаются колы (ხოშკა = груз. სარი) плетня (ღობერი), ჭინუ x, груз. წნელი, resp. წკნელი.

ჭუნჭუ AV голый, нагой, თი-ჭუნჭუ съ обнаженной головой, კუჩხე-ჭუნჭუ босой (*букв.* голоногій), ср. ტეტელი.

ჭუპუტა рх маленькій (меньше, чѣмъ ჭუტა), малюсенькій, წუპუტი V.

ჭურბი см. ჭუბური.

ჭურია x растеніе, употребляемое въ пищу, тоже, что въ V კუკუმბოლი.

ჭურჭა V, x названіе маленькой птички.

ჭურჭი A см. ჭუკი.

ჭუტა рх маленькій, ჭიტა x, წუტა V, ჭუტა კოჩი рх карликъ, ср. წურიკი, ჭიტა ლალი ручеекъ, ср. წულუ.

ჭუჭე V маленькій, ჭიჭა, см. კვაკი.

ჭუჭული x цыпленокъ, ср. ფული, წიპილი.

მუ-ნ-ჭუი названіе животнаго, по Ф.-бею, тоже, что ფორცუხი. Произносится и მუნჩხი

ჭეინტი x кукуруза настолько молодая, что ее нельзя ѣсть, ср. ჭვაი.

ხ.

ხ см. ხედ

1. **ხა** см. ხე

2. **-ხა** до, -ქ, равно -ქ-ის, ლუმკიშა-ქის до почи; подобный, подобно, какъ; ბაბა შქიმიშხა какъ мой отецъ, въ степени моего отца (заслуженный), ჰამუშხა подобно этому.

ხაბერი (т.-арб. خبر) V и A вѣсть, новость, ხაბერი ქებჭოფი V я узналъ новости (სკანი о тебѣ), по Ачар.: «ხაბერი ქეგიჭოფი я узналъ новости о тебѣ» [вѣроятнѣе: для тебя], ср. ხაპარი.

«**ხაგური**» см. გური

გა-ხალერი A худой; грубая, безплодная земля, ср. ცარა.

ხავა воздухъ; погода, ჰავა (груз.).

ხავი A дурной, ხაი A, ხავი გზა скверная дорога, ср. პაჭი, ხიზანი

ხაი см. ხავი.

1. **ხაზ** см. ყაზ

2. **ხაზ:** ოხაზუ AV (-рх) чертить, проводить линіи, н. ფხაზუმ, аор. ფხაზი, б. ფხაზარე; III-я пор. н. გებოხაზინამ рх (говорятъ такъ нѣкоторые), ср. ღარ; — ხაზერი полосатый.

ხაზი см. ხაძი.

ხაზირი (г.-арб. حاضر) готовый; — отым. глаг. ოხაზირუ готовить, н. ფხაზირუმ готовлю, пов. ღოხაზირი приготовь, ღე-მიხაზირი приготовь мнѣ.

ხაკარ: н. ფხაკარუმ V царапаю, аор. ღოფხაკარი, б. ღოფხაკარე, съ неоф. отнош. ღომხაკარუ онъ оцарапалъ меня, ср. ჭანგი

ხალ: ოხალუ V, x пережарить, н. ხალამს, аор. ღოხალუ, б. ხალასე; — ხალერი перегорѣлый.

ხალალი V ящерица, ჰალალი рх, а также მხალაი.

ხალალი жертва, «курбан».

ხალე (т.-арб. خلا) отхожее мѣсто по

R (у Аҵар. почему-то нѣм. Abtritt переведено французскимъ degré).

ხალი (г.-арб. حال) положеніе, состояніе, ჰერ-ხალ (т.-перс.-арб. هر حال) во всякомъ случаѣ, ჰალი At по Аҵар.

ხამამი (т.-арб. حمام) А баня, точнѣе было бы ჰამამი, что также приходилось слышать.

ხამი AV, x ножъ; если формы «kami (K.), komi» Аҵаряна результатъ сколько нибудь правильнаго наблюденія, то онѣ должны звучать «ქამი», «ქომი», а не «კამი», «კომი».

ხამია AV (-рх) тифъ.

ხამნელა (по-чхальски) болѣзнь; — ხამნელი больной; — ხამნელობა болѣзнь.

ხამსი (т. خمسی) рыба хамса, см. ქაფჩა

ხანგამი рх (одни знаютъ, другіе — пѣтъ) серпъ, ср. დრეპანი, მანგალი.

ხანედანი (т.-перс. خاندان) членъ знатнаго дома.

ხანძ: II-я пор. н. ბიხანძამ V у меня болитъ горло, ломаетъ меня, аор. დობიხანძი, б. ბიხანძარე, объект. строя 3-го спр. аор. ხურხი დომახანძუ горло заболѣло у меня.

ხანჭალი А рука (отъ плеча до кисти), мышца, по Аҵар. мышка, подмышка.

ხანჭელი x полузрѣлый (плодъ: яблоко, груша и т. п.).

ხაჯარი, рѣдко **ხარაი** А щека, ср. ღუ 1.

ხაჯატი (т.-арб. حیات дворъ) балконъ, терраса.

ხაპარ: ოხაპარუ А говорить, II-я пор. н. ვიხაპარ, аор. ვიხაპარი, б. ვიხაპარარე, ვორსი ხაპარს (бываетъ слышно и ხაფარს) А краснорѣчивъ; — отглаг. имя IV-й пор. ოხაპარაფუთ А для бесѣды, ср. ქკ 1, — ხაპარი (т.-арб. خبر?) свѣдѣніе, новость, ср. ხაბერი.

ხაპერაში x черная тыква: ყოყორე ხაპერაში

ნო-ხაპულე x щепка.

ხარ: аор. съ род. отнош. დო-ბუხარი я разсѣялъ у него, разгромилъ.

ხარაბი (т.-арб. خراب) развалины.

ხარაი см. ხაჯარი

გელა-ხარერი А полосатый, გილახარერი V, გელახარელი x, ср. გელა-ღარერი ღარ 1.

ხარი x раскрытыя, разставленныя ноги, ხარი გონთხი раскрой или растопырь ноги.

1. **ხარკი**: ხარკიშ ბერე V чужое дитя [сынъ наложника, resp. наложницы, ср. арм. հարճ-որդի].

2. **ხარკი** V (употребляется и въ турецкой рѣчи) канавка для воды мельничной, оросительной и т. п., ср. ხელკი.

ხარო (груз.) V четыреугольное отдѣленіе въ углу или вдоль любой стѣны кукурузника, амбара и т. п. для храненія фруктовъ, хлѣба и подобной провизіи.

ხარხუვ (греч. χαρίζω): ოხარხუვუ V жаловать, дарить, съ род. отнош. п. ბუხარხუვამ, аор. დობუხარხუვი, б. ბუხარხუვარე

ხარტოშა x, V дрань (груз. ყვარი), ср. ბედეური.

ო-ხარულე рх ящикъ для кукурузы, изъ коего она сыплется въ жерновъ, ოხარე V, ср. ო-მ-ქირალე подъ ქვერი.

ხარხალ: ოხარხალუ x, V кипѣть съ шумомъ, шумъ кипѣнія, н. ხარხალამს, ხარხალაფს, аор. ხარხალუ, б. ხარხალასე, ხარხალასუნონ.

ო-ხარხალონი рх дѣтская игрушка, см. ვირვილი.

ხარჯ (т.-арб. خرج): н. ბხარჯუფ x расходую, аор. ბხარჯი, б. ბხარჯამინონ, н. დობხარჯუმ A, аор. დობხარჯი, б. დობხარჯარე

ხატირ (т.-арб. خاطر память; уваженіе): аор. დო-ბიხატირი я вспомнилъ (часто слышно было დობიხატიი);— ხატირლი (т. خاطرلو) пользующійся уваженіемъ.

ხაშარი x палки (для натягиванія шкуры), см. ხოშკა.

ხაშკ см. ხაჩქ.

ხაშკალათი см. კალათი.

ხაჩ-კეცი см. ხოშკა.

ხაჩქ x, V, **ხაშკ** A: ოხაჩქუ V копать, ოხაშკუ A, н. ბხაჩქუმ V, ბხაჩქუფ x, ფხაშკუმ A, аор. ბხაჩქი, ფხაშკი, б. ბხაჩქარე, ბხაჩქამინონ, ფხაშკარე;— ხაჩქერი, ხაშკერი выкопанный, раскопанный.

ხაძი (слышалъ я и ხაზი) A, особ. b хорошо, пріятно, угодно, ხაძი მაიენ (> მაჲენ) мнѣ пріятно. Ф.-бей считаетъ слово арабскимъ خاص, но, быть можетъ, слово стоитъ въ связи съ арм. *հաճոյ угодный.*

1. **ხაჯი** фасоль.

2. **ხაჯი** (т.-арб. حاجى) паломникъ.

ხაჭაჭური видъ груши: ხაჭაჭური მცხული A, მცხულ ხეჭეჭული V, მცხულ ხეჭეჭური x.

ხე рука; чистая тубал-кайнская форма ხა; она сохранилась лишь въ нѣкоторыхъ сложныхъ словахъ (см. გური, დურუ, კალათი, კლავი) и въ качествѣ послѣлога (см. ხა); — ხეში x снопъ, собственно охапка, ср. ხეფა.

ხე-გური см. გური.

ხედ > ხ, ხუნ (основ. III-й пор.). დოხუნუ сидѣть (*букв.* сажать), I-я пор. н. ბხერ, ხერ, ხენ сижу, прош. нес. ხეცუ (< ხერცუ), аор. ბხედი, დობხედი, б. ბხედარე, დობხედარე, ბხედამინონ, დობხედამინონ; III-я пор. аор. «⌜ბ⌝ხუნი» я спряталъ, б. «⌜ბ⌝ხუნამინონ» по Аҷар. — გეხუნუ сидѣть верхомъ, н. გებხერ;— н. გელა-ბხერ сажусь въ засаду;— III-я пор. [გელაბხუნამ сажаю въ засаду], გელახუნაში A сидѣніе; засада, გელახუნუში **x**, გელახუნონი рх, **x**;—н. ქე-ლა-ბხერ V подсаживаюсь, сажусь съ боку, со стороны;— съ род. отнош. н. ელ-უხერ садишься около него;—ქ-ეწე-ბუხედი я сѣлъ внизъ;—н. მელე-გიხენ находится у тебя;—н. მეშა-ბხერ V, x прячусь, მეშახერ, მეშახენ, аор. მეშაბხედი, б მეშაბხედარე, მეშაბხედამინონ, III-я пор. н. მეშკე-ვოხუნამ A сажаю, заключаю (во что либо), хороню, прячу (напр. птицу въ клѣтку), მეშე-ბოხუნამ V, მეშე-ვოხუნაფ x, მეშკოხუნამ, მეშოხუნამ, მეშოხუნაფ, მეშკოხუნამს, მეშოხუნამს, მეშოხუნაფს, аор. მეშკევოხუნი, მეშებოხუნი, б. მეშკევოხუნარე, მეშევოხუნარე, მეშევოხუნამინონ; — съ род. отнош. მო-ვუხერ сажусь на него, მუხერ, მუხენ, ср. ხვ 3.

ხედილი лыжи.

ხე-დური см. დურუ.

ხე-კლავი см. კლავი.

1. **ხელ:** ოხელუ AV быть довольнымъ,

веселымъ, радоваться, II-я пор. н. ვიხელამ AV, ვიხელაფ или ვიხელ x, аор. ვიხელი, б. ვიხელარე, ვიხელამინონ,—ხელა радость;—ხელერი V обрадованный, веселый.

2. **ხელ** см. ხველ

«ხელაგიგი» см. ლალაგიგი.

ხელკი рх канавка для воды мельничной, оросительной и т. п., ср. ხარკი 2.

ხემშელი хемшинъ.

1. **ხენ** см. ხვენ

2. **ხენ** см. ხელ

ხენწკელი см. ხენჭკელი.

ხენჭკელი V маленькая корзинка, ხინჭკელი V, ხენწკელი x, рх.

ხინჭკელი см. ხენჭკელი

ხერემი рх лѣстница въ каменной стѣнѣ вложенными камнями, особенно въ каменныхъ оградахъ.

ხეფა V, x снопъ, собств. горсть, см. ხეში; — თი-ხერხერი съ распиленной головой (съ гребешкомъ).

ხერხი V, x пила;—отым. глаг. ოხერხუ, н. ფხერხუმ, аор. ფხერხი, б. ფხერხარე,—თი-ხერხერი съ распиленной головой (съ гребешкомъ).

ხეშ-კალათი см. კალათი.

ხეჭეპა x, V скорлупа орѣха, თხირიშ ხეჭეპა.

1. **ხვ:** н. ღო-ბხუმ рх полю (прополоть), аор. ღობხვი, б. ღობხვარე.

2. **ნა-ხვ:** ონახუ AV, x стирать, н. ნა-ფხუმ, ნაფხუფ, аор. ნაფხვი, б. ნაფხვარე, ნაფხვამინონ.

3. **ხვ:** III-я пор. н. ღო-ვოხუმ AV (V съ ბ вм. ვ) хороню (покойника), погребаю, н. ღოვოხვაფ x, аор. ღოვოხვი, б. ღოვოხვარე, ღოვოხვამინონ, ср. ხუნ подъ ხელ.

4. **ხვ:** н. მე-ბხუმ AV кидаю, выливаю, მებხუფ x, аор. მებხვი, б. მებხვარე, მებხვამინონ.

5. **ხვ:** н. გამა-ბხუფ x, გამაბხუმ рх буравлю, аор. გამაბხვი, б. გამაბხვამინონ, გამაბხვარე, ср. ჭორ, — გამახვერი V, x пробуравленный, продырявленный.

6. **ხვ:** пов. ქოღო-მოხვი встрѣть меня. ср. ხვაღ.

ოკო-ხვ: ოკოხუ A портить; разбить (войско), п. კოკობხუმ A порчусь, კოკოხუმ, კოკოხუმს (о погодѣ), ოკობხუფ x, аор. კოკობხვი, კოკოხვი, კოკოხუ испортилась (о погодѣ), б. კოკობხვარე, ოკობხვამინონ (хопскія формы, конечно, съ б. ოკობხვარე встрѣчаются и въ Аѳинской казѣ, но въ селахъ); размѣниваю: н. ოკობხუფ, аор. ოკობხვი, б. ოკობხვამინონ, ხაგა ქოკოხვას-ის (слышно и კოკოხვასის) когда погода испортится, станетъ холодна; — ოკოხვერი x мелочь (деньги), ოკოხვერი ვარ მიღუნ нѣтъ у меня мелочи.

ხვაღ: н. მო-გხვაღონ встрѣчается съ тобою, см. ხვ 6, ср. ხუაწ.

ხვალ: ოხვალუ AV кашель, кашлять, аор. ბხვალი я закашлялъ, объект. строя 3-го спряж. аор. ღობხვალუ я закашлялъ; — ხვალი плевокъ.

ხვალა см. ხუალა.

ხვამ, ხვამბ: ოხვამუ x молиться, молить, ოხვამბუ AV, съ род. отнош. ბუხვამამ V, аор. ბუხვამი, б. ბუხვამარე, II-я пор. п. ვიხვამბამ, ვიხვამაფ, аор. ვიხვამბი, ვიხვამი, б. ვიხვამბარე, ვიხვამამინონ; — ოხვამბე домъ моленія, церковь.

ხვანჩი свинка; — ხვანჩონი больной свинкой.

ხვაჭ: მე-ხვაჭინუ грызть, расщепляя зубами (напр. орѣхъ), поистереть, п. ხვაჭუმს V грызетъ и т. п., ხვაჭუფს, аор. ხვაჭუ, б. ხვაჭასენ, ხვაჭასუნონ; — ხვაჭერი изгрызенный, истертый.

ხველ рх, **ხელ** AV: გო-ხველუ рх цѣловать, გო-ხელუ AV, п. გობახველერ рх, გოვახელერ A, გობახელერ V, ср. ჯუნდ

ხვენ х, **ხენ** AV: ოხვენაფუ дѣлать, строить, ოხენაფუ, IV-я пор. н. ვოხვენაფევ (я бы ожидалъ: ვოხვენაფაფ) х, ვოხენაფამ, аор. ვოხვენაფი, ვოხენაფი, б. ვოხვენაფამინონ, ვოხენაფარე, ღულაა ოხენაფუ A работать, ღულა ოხვენაფუ х сгибать, ღული ოხენაფუ V; — пов. დო-მიხენი сдѣлай мнѣ; — объект. строя 3-го спр. буд. паралл. მახენუკო; — ხვენაფერი сдѣланный, выстроенный, готовый [и развѣ въ этомъ смыслѣ «зрѣлый»], ხენაფერი (ხნაფერი R).

ხვეწ: ოხვეწინუ х, рх, V просить, н. ვოხვეწაფ х, аор. ვოხვეწი, б. ვოხვეწამინონ, п. ბახვეწამ V, аор. ბახვეწი, б. ბახვეწარე; — н. გა-ხვეწერ прошу тебя; — п. გო-ხვეწეფურ прошу тебя.

ხვეწი рх желѣзное орудіе для выскабливанія углубленія въ ложкѣ.

ხთ см. ლ 1.

ხიზანი V плохой, ср. ხვი

ხიზარი A пила.

ო-ხიდე V перила моста (съ одной или двухъ сторонъ).

ხინ: ოხინუ блѣднѣть, линять, *метаф.* сѣдѣть; II-я пор. н. ვიხინერ х блѣднѣю, желтѣю (отъ лихорадки), н. ვიხინაფერ х линяю; IV-я пор. н. ვოხინაფაფ заставляю линять; — დიხინე რენ х поблѣднѣлъ, пожелтѣлъ (отъ лихорадки).

ხინჯი AV мостъ; х, V (-рх) часть плуга, примыкающая къ ტაბანი.

ხიპირი молодой огурецъ, маленькій, см. ხიტიპი.

1. **ხირ**: II-я пор. н. მე-ვიხირამ A (V съ ბ вм. ვ) краду, ворую, ნიხირამ, ნიხირამს, მევიხირ х, ნიხირ, ნიხირს, аор. მევიხირი, ნიხირი, ნიხირუ, б. მევიხირარე, ნიხირარე, ნიხირასერე, მევიხირამინონ, ნიხირაგინონ, ნიხირასუნონ.

2. **ხირ**: ოხირუ V поднимать (пыль), развѣвать, н. ე-ბოხირამ, аор. ებოხირი (сказитель произнесъ ებუხირი), б. ებოხირარე

ხირტი пустякъ; негодная вещь.

ხირხინ: ოხირხინუ V, х ржать, н. ხირხინამს, ხირხინაფს, аор. ხირხინუ, б. ხირხინასერე, ხირხინასუნონ.

ხისიმი (т. حصیر) соломъ.

ხისტონა, ხისტრონა см. თუთა.

ხიტიპი V молодой огурецъ, маленькій [სუკა огурецъ], ср. ხიპირი; *перен.* мужской членъ у дѣтей; отым. глаг. II-я пор. н. იხიტიპამს маленькіе огурцы «выпускаетъ», дѣлаетъ завязь, аор. დიხიტიპუ, б. დიხიტიპასენ.

ხიჯი кулакъ по R, მხიჯი A, ср. მ-ჯიხი.

ხმარ: ოხმარუ AV употреблять; II-я пор. н. ვიხმარამ A (рѣдко), ბიხმარ и ბიხმარამ A; III-я пор. н. ვოხმარამ A, ბოხმარამ V, аор. ვოხმარი, ბოხმარი, б. ვოხმარარე, ბოხმარარე.

ხნაფერი см. ხვნაფერი.

ხოდ: ბხოდუფ x совершаю половой актъ, аор. დობხოდი, б. ბხოდამინონ, — «ხოდურა Bt педерастія» по Ачар.; — «ხოდურობა Bt занятіе педерастіею» по Ачар.

1. **ხოლ:** მე-ხოლაფუ A приближаться (по Ф.-бею. тихонько приближаться), н. მევოხოლუმ A, მევოხოლურ x, ნოხოლუმ, ნოხოლურ, ნოხოლუმს, ნოხოლუნ, аор. მევოხოლი, б. მევოხოლარე, მევოხოლამინონ; IV-я пор. п. მევოხოლაფამ приближаю, მევოხოლაფაფ, аор. მევოხოლაფი, б. მევოხოლაფარე, მევოხოლაფამინონ; — ხოლო x близко, около, ხოლოს id., ჩქიმდა ხოლო რენ близъ меня находится, ближе ко мнѣ находится.
2. **ხოლ** см. ხოლო 2.

1. **ხოლო** см. ხოლ 1.
2. **ხოლო** AV назадъ; опять, снова, ხოლო გოვიქთი я снова вернулся, ხოლ'.
3. **ხოლო** теперь.

«**ხოლურა**» ящерица по R; Ф.-бей предлагалъ «მ-ხოლულე», но тутъ одинъ изъ аѓипцевъ произнесъ ფხორულე, и съ нимъ согласился Ф.-бей съ поправкой ფ въ მ. მხორულე, ср. მ-თხოლარი.

ხომ: аор. დოხომუ x просохъ, высушенъ, დოხომბუე V, ჰამ მეჯვეფე დოხომეს დორენ эти плоды посохли, какъ я слышалъ (გამხმარან); III-я пор. ოხომინუ рх сушить, ოხომბინუ A, н. ბოხომინამ рх, გოხომბინამ, аор. ბოხომინი, გოხომბინი, б. ბოხომინარე, გოხომბინარე; — ხომულა x, рх сухой; суша, ხომბულა AV; ხომბულა засохшій калъ, см. თიფი.

ხონდ: п. მე-გოხონდუმ A живу, ნოხონდუმ, ნოხონდუმს, аор. მევოხონდი, б. მევოხონდარე; — ნუხონდუ жизнь; — მე-ვუხონდურ x терплю, მებუხონდურ, ნუხონდურ, ნუხონდუნ, аор. მევუხონდი, მებუხონდი, б. მევუხონდამინონ, მებუხონდარე.

ხონც x, V, **ხუნც** A: н. ხონცუნ x, V громъ гремитъ, аор. ხონცუ, б. ხონცასუნონ, ხონცასე, ср. გურგულამს, н. ხუნცამს A сверкаетъ молнія, аор. ხუნცუ.

ხოპ: ოხოპინუ V, x затягивать, связывать, стягивать, напр. кисетъ, съ род. отнош н. ბუხოპინამ, аор. ბუხოპინი, б. ბუხოპინარე.

ხოპე A лопатка; весло. R сопоставляетъ съ греч. κωπίον, скорѣе съ κώπη слѣдуетъ сопоставить, но вопроса о происхожденіи это не рѣшаетъ.

ხორონ (греч. χορός): ოხორონუ AV, x играть, плясать, н. ბხორონაფ x, аор. ბხორონი, б. ბხორონამინონ; II-я пор. п. ვიხორონამ AV (V съ ბ вм. გ), аор. ვიხორონი, б. ვიხორონარე.

ხორს-არ V, x, **ხოს-არ** x, V, **ხოს-იარ** A: ოხოსიარუ A смотрѣть черезъ щель, ოხოსარუ V, III-я пор. н. გოხოსიარამ A, გოხოსარაფ, аор. გოხოსარი, б. გოხოსიარარე; — н. მებოხორსარამ заглядываю, аор. მებოხორსარი, б. მებოხორსარე, ღორმაშენ მებოხორსარამ рх заглядываю черезъ отверстіе, ფენჯერეშ ფირიდაშე მეგოხორსარი я посмотрѣлъ на тебя черезъ просвѣтъ между створами и рамкою окна, н. მეშებოხორსარამ выглядываю изъ укром-

ного мѣста, изъ-подъ вуали; — მე-იხორსა-ხ когда ты смотришь изъ скрытаго мѣста.

მ-ხორულე см. «ხოლურა».

ხორშა см. ხოშკა

ხორშაკალი см. ხოშკაკალი.

ხორცი (груз.) AV, x мясо.

ხორძა см. ოხორი

ხორჯა см. ოხორი

ხოს: п. ფხოსუმ b счищаю кожуру плода, ощипываю, чищу плодъ, аор. ფხოსი, ღოხოსი A, б. ფხოსარე, по Ачар.: «ხოც и т. д.», ср. ბროც, ხროსკ.

ხოსკ: მე-ხოსკინუ гасить, III-я пор. п. მევოხოსკინამ AV (V съ ბ вм. გ) гашу, ნოხოსკინამ, ნოხოსკინამს, аор. მევოხოსკინი, б. მევოხოსკინარე

ხოტორ см. ხოჭორ.

ხოშკა A колъ (груз. ხარი) плетня (ღობერი), ხოჩკა V, ხორშა рх; колъ или тычинка (груз. ბარჯგი), вокругъ которой вьется фасоль (слышалъ въ Ламѣо), ხორშა рх, ხაშარი x, ხაჩ-კეტი V.

ხოშკაკალი AV градъ, ხორშაკალი x, рх.

«ხოც» см. ხოს.

ხოჭორ > ხოტორ: ხოტორუ A стричь волосы, шерсть, съ род. отнош. п. გუხოჭორაფ x, თომა უხოტორამ A стригу волосы, аор. უხოტორი, б. უხოტორარე, ср. ჭკორ.

ხოჯა (т.-арб. خواجه) учитель, არიფიშ ხოჯა учитель ученыхъ.

ხოჯი AV, x быкъ.

«ხრაკ» (груз.) по Er. жарить, аор. ღიხრაკუ.

ხრისტანა см. თუთა

ხროსკ > ხოსკ A, **ხროცკ** x, V: ოხროსკუ или ოხოსკუ A издохнуть, околѣть, ოხროცკუ x, V, н. ფხროსკუმ, ფხოსკუმ, ფხროცკუმ, ფხროცკუფ, аор. ფხროსკი, ფხოსკი, ფხროცკი, б. ფხროსკარე, ფხოსკარე, ფხროცკარე, ფხროცკამინონ, ср. ხოსკ

ხტ: аор. ე-ხტუ AV, x («ალხტუ» по Ачар.) взошелъ, поднялся, появился, б. ეხტასენ V, ეხტასუნონ, ბეორა (მეორა V, по Ф.-бею и A) ქეხტუ A солнце взошло, აწი მეორა ეხტასუნონ (по Ачар. «ალხტასუნონ») сейчасъ взойдетъ солнце. Наст. ალუნ восходитъ см. ლ 1.

ხუალა AV одиноко; только, ხვალა.

«ხუაწ Bt встрѣчать, аор. ქომოხუაწი, б. ხუაწამინონ» по Ачар., ср. ხვაღ

ხუთ пять, ხუთ მუშ, ხუთენერი, მახუთა см. *Гр.*, § 34 сл.

ხუთათული A сортъ винограда, ხუთათური მცხული сортъ груши, въ V: ბლეთური

ხულე см. კულე.

ხულეხი x, V ручная сѣть съ двумя палками для ловли рыбъ.

ხუნ см. ხენ

გელა-ხუნაში см. ხენ.

ხუნც см. ხონც

ხუნჭკული V горло, гортань, ср. ყირყუნტი, ხურხი.

ხურ: ოხურუ рх, x затягивать, связывать, стягивать, напр. кисетъ, н. მე-ფხურუმ рх, ср. ხოპ

უხრმალი V раскаленный уголь, ср. მარხვა.

ხურხი рх горло.

ხუტალი A (изъ устъ буленца) стрѣла ср. ისიჯი.

ხუტულა V, x отверстіе, дыра.

ხუტენი V, x безплодные экземпляры въ коноплѣ.

ხუტუპალი V маленькая корзинка (წუტა ცანცა): дѣти кладутъ въ нее пищу, когда идутъ въ школу.

ხუხულა V хата изъ досокъ; игрушечная хата для дѣтей.

ხუხული x кротъ, ср. მუხუხი.

ხჩე x бѣлый, ქჩე AV, меджидіэ (сереб. монета), въ V можно слышать и ქშე (изъ группы лазовъ одинъ въ V ქჩე и самостоятельно произнесъ ქშე, но другіе поправили въ ქჩე), возможна и форма ჩე, хотя мнѣ не приходилось слышать, но «kiše» и «dze», приведенныя у А. Чарыяна, маловѣроятны или плохо транскрибированы;—ქჩე-ჭარერი рх пятнистый (съ бѣлыми пятнами), пестрый, ხჩეჭარერი x; — ქჩეჯა A (но здѣсь чаще კატუნჯა *буква.*: кошачье дерево), тополь, ქშენჯა V, ხჩენჯა или ჯახჩე x; — ქჩონი въ бѣлой одеждѣ, ср. ქჩე-ფორჩონი.

ხჩინი x [сѣдой, сѣдая] старикъ, старуха, ქჩინი AV (и въ x) посѣдѣвшій, состарившійся, V старуха (иногда и въ A старикъ);—ოხჩინუ сѣдѣть, ოქჩინუ, II-я пор. н. ვიხჩინერ, იხჩინერ, იხჩინენ, ვიქჩინერ, იქჩინერ, იქჩინენ, аор. ვიხჩინი, ვიქჩინი, б. ვიხჩინამინონ, ვიქჩინარე; III-я пор. аор. ვოხჩინი, ვოქჩინი, ჰამ ბერექ დომოქჩინუ (დომოხჩინუ x) этотъ мальчикъ (сынъ) заставилъ меня посѣдѣть.

ხც x, **ქც** AV: ოქცუ гнить, н. ფხცურ, ფქცურ гнію, аор. დოფხცი, ფქცი, б. ფხცამინონ, ფქცარე; III-я пор. н. ვოქცამ заставляю или допускаю гнить, аор. ვოქცი, б. ვოქცაფარე; IV-я пор. н. ვოხცაფაფ заставляю его допустить, гнить, ვოქცაფამ, аор. ვოხცაფი, ვოქცაფი, б. ვოხცაფამინონ, ვოქცაფარე;—ხცაფერი, ქცაფერი гнилой, испорченный.

ჯ.

1. **ჯ**: н. დოლომჯარ A ложусь въ воду, опускаюсь въ воду, დოლონჯარ, დოლონჯარს, დოლომჯარან, დოლომჯან V, დოლონჯან, დოლომჯამს, ср. ჯინ 1.

2. **ჯ** см. ჯვ.

ნ-ჯ см. ნ-ჭ 3.

ჯა x, VA дерево, мн. ч. ჯალეფე, ნჯა A, см. ქნეჯა; — ჯაში V изъ дерева, деревянный, ნჯაში V.

ჯაში созданіе.

შა-ნ-ჯალე (კოში) V человѣкъ, способный нести сколько угодно дровъ или дерева, но и მენჯელონი

ჯამე (т.-арб. جامع) соборная мечеть; мечеть со школою; школа.

ჯამი (т.-перс. جام) стекло; зеркало, ср. ბალი.

ჯამუში (т.-арб. جاموس, арм. գոմէշ) А буйволъ, ჯამიში [x], V.

ჯანგარა x, рх тупой (ножъ, человѣкъ), ср. ბენჯელა

ჯანგერი см. ჟანგერი.

ჯანგი см. მ-ჟანგი.

ჯანლი (т.-перс. جانلو) мясистый, жирный.

ჯანუმ (т.-перс. جانم) душа моя! дорогой мой!

ჯარი см. გაარი.

ჯახ: ონჯახუ x, рх бить, молотить, н. ბჯახუფ x, аор. ვჯახი A я ударилъ, ср. ბახ.

ჯა-ჯაჯლე AV названіе птички: похожа на მსურიდა, съѣдобная, но меньше ея, მაჯაჯლა x, рх. «Кажется, это по тур. بوز بقال *дрозд*ъ», сказалъ мнѣ Ф.-бей, но ср. მსურიდა, ჩინჩხინა.

ჯგინ (см. ჯგირი): III-я пор. н. ვოჯგინამ A побѣждаю, ვოჯგინაფ x, аор. ვოჯგინი, б. ვოჯგინარე A, ვოჯგინამინონ x.

[**ჯგირი** мингр. хорошій, отсюда сравнительн. степень] უჯგიში x, рх, рѣдко V лучшій, ირის უჯგინ лучшій изъ всѣхъ, лучше всѣхъ, ср. ჯგინ.

ჯები (т.-перс. جیب) карманъ.

ჯევაბი (т.-арб. جواب) отвѣтъ.

ჯეზა имя, Джеза.

ჯენგი (т.-перс. جنك) война.

ჯენი см. გაენი.

ჯერ: ოჯერუ A, x вѣрить, II-я пор. н. ვიჯერ A, x (а также ვიჯერამ A), аор. ვიჯერი, б. ვიჯერარე, ვიჯერამინონ; — II. დო-ბიჯერ рх вѣрю; — аор. 2-е л. დო-მაჯერი ты мнѣ повѣрилъ; повѣрь мнѣ; аор. დომაჯერუ онъ мнѣ повѣрилъ, б. დომაჯერასე онъ мнѣ повѣритъ.

ჯერა см. ჭერი.

ჯვ: ონჯუ AV пастись, I-я пор. н. მჯუმ A я пасусь, ბჯუფ x (въ первомъ лицѣ эта порода у лазовъ вызываетъ смѣхъ, такъ какъ выходитъ такъ, точно говорящій, т. е. человѣкъ, свидѣтельствуетъ про себя, что онъ пасется), аор. 3-е л. ლჯუ x, б. 3-е л. ჯუასუნონ, напр. ფუჯიქ ჯუასუნონ корова будетъ пастись, ონჯვინუ V, ონჯინუ A; III-я пор. н. ვონჯინამ A пасу, ვონჯვინაფ x, ბონჯვინამ V, დობონჯვინამ V, аор. ვონჯინი A, ბონჯვინი V, ვონჯვინი x, დოვონჯვინი x, б. ვონჯინარე A, ვონჯინამინონ x; въ V *метаф.* надуваю, провожу (точно скотину пасу); формы ჯუნ, приводимой Ачаряномъ, отъ этой основы мнѣ не удалось слышать.

ჯვაბუ A см. მ-ყვაბუ.

მ-ჯვეში см. ჯუე.

ჯვინ см. ჯვ

ჯიბალ см. ჯუბალ.

ჯიბეთი см. ბეთი

ჯიგერი (т. جكر) печень, ქჩეჯიგერი A (ср. т. جكر اق) легкія, ხჩეჯიგერი x, უჩა ჯიგერი (т. جكر اوه) печень.

1. **ჯინ:** ოჯინუ A ложиться, лежать (по и спать), II-я пор. и დევიჯინამ A, დებიჯინამ V, аор. დევიჯინი, დებიჯინი, б. დევიჯინარე, დებიჯინარე; — н. დოლო-ვიჯინამ A ложусь внутрь, аор. დოლოვიჯინი, б. დოლოვიჯინარე, значенія «tomber en ruines», указываемаго Ачаряномъ, мои лазы не знаютъ; — III-я пор. н. მოლო-ვოჯინამ A заставляю ложиться, укладываю, повергаю, მოლობოჯინამ V, მოლოვოჯინაფ x, аор. ქომოლოვოჯინი A, x, ქომოლობოჯინი V, б. მოლოვოჯინარე A, მოლობოჯინარე V, მოლოვოჯინამინონ, ჯინ < ჯ'ვ'-ინ, ср. ჯ 1.

2. **ჯინ:** ნოჯინუ прислониться, н. მევაჯინამ A, მებაჯინამ V, მევაჯინაფ, аор. მეგაჯინი A, მევაჯინი A, x, მებაჯინი V, б. მეგაჯინარე и მევა-

ჯინარე A, მებაჯინარე V, მევაჯინა-მინონ

3. **ჯინ** см. ჯვინ подъ ჯვ.

4. **ჯინ** см ჟინ подъ ჟი.

ჯინიქი A (рѣдко) шея, у Ачар. съ ссылкою на Bt.

ჯინლი (т.-арб. جنّى) дьявольскій; діаволъ.

ჯირ: ონჯირუ AV, рх, х, ჯირომა Bt по Ачар., спать, по Ачар. лечь Bt, II-я пор. н. ვინჯირამ A, დავინჯირაფ х, прош. пес. ვინჯირამტი или ვინჯირტი, аор. ვინჯირი, б. ვინჯირარე, ვინჯირამინონ; III-я пор. н. ვონჯირამ A усыпляю, аор. ვონჯირი, б. ვონჯირარე, — объект. строя 3-го спряж. н. მა მანჯირენ х я хочу спать, სი განჯირენ, ემუს ანჯირენ, аор. მა მანჯირუ, სი განჯირუ, ემუს ანჯირუ, დიდო მანჯირენ мнѣ очень хочется спать; — ჯირი сонъ, ჯირითე A заснувшій, заспанный; — ჯირონი соня; — ლონჯირერი A уснувшій, лежащій, больной, ლონჯირელი х уснувшій, по Ачар. лежащій, въ постели; — ონჯირე х постель; — უნჯირე безсонный, бдительный.

ჯირჯილი A десна, ლინჯგილი х.

მ-ჯიხი AV кулакъ; у Ачар. съ ссылкою на Bt ჯიხი, ср. ხიჯი

ჯიჯი A, х корень, см. ლალაჯიჯი.

ჯიჯილენი A сорокопудъ, ср. ლაჭო.

• **ჯოლორი** х, рх собака, ср. ლაკი и ქოფაქ.

ჯოხ х, V, **ჲოხ** A: н. ვუჯოხუფ х зову, называю, ბუჯოხამ V, ვუჯოხამ, аор. ვუჯოხი х, ბუჯოხი V, ვუჲოხი A, б. ვუჯოხამინონ, ბუჯოხარე, ვუჯოხარე; II-я пор. н. ბიჯოხამ, ვიჯოხაფ, იზანი იჯოხამს (мулла) выкрикиваетъ «азанъ», муэззинъ зоветъ; — страд н. ჯოხუნ зовется; მუ გჯოხონს? V какъ тебя зовутъ? — ჯოხო х, V имя, ჲოხო A, ჯოხო სკანი მუ რენ? х, ჯოხო სკანი მუნ ორენ? V какъ твое имя? — ჯოხონი х, V прославленный, именитый, ჲოხონი A, ა კოჩი დიდო ხათირლი დო ჯოხონი კოჩი რენ этотъ человѣкъ очень уважаемъ и прославленъ.

ჯუბალ х и **ჯიბალ** A: ოჯიბალუ ловить, вырывать, II-я пор. н. ვინჯუბალაფ х, ვიჯიბალამ A, аор. ვინჯუბალი х, ვიჯიბალი, б. ვინჯუბალამინონ, ვიჯიბალარე, resp. ვინჯიბალარე A.

ჯუგ (**ნ-ჯუგ**): გონჯუგუ. объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანჯუგენ A мнѣ надоѣдаетъ, наскучаетъ, противно, аор. გომანჯუგუ, б. გომანჯუგასერე, ср. ჭელ.

ჯუე старый, древній, ჯუეში V, მჯვეში х; одинъ въ V увѣрялъ, что ჯუე, მჯუეში и მჯუე х; у Ачар. приводится и форма «ċuv» съ ссылкою на Tr; ჯუე ოხორი старый домъ по Ачар., ჯუე ლაზეფე древніе лазы по Ачар., მჯვეში მჯვუში предревній, ср. წიანერი.

ჯუზი (т.-арб. جزء) орѣхъ, ср. ნე-ძი.

ჯუმა братъ, мн. ч. ჯუმალეფე; — ჯუმაშ-ბერე х, V сынъ брата, племянникъ, ჯუმა-ბერე A по R, также Bt по Ачар.; — ჯუმადი х, V братъ матери (ср. ლაი) или отца, дядя, у Ачар. только братъ отца; кромѣ того, у него же — старшій братъ съ ссылкою на Bt и A, въ послѣд-

немъ пунктѣ никто мнѣ не подтвердилъ значенія слова.

ჯუმაჩხა см. названія дней подъ დღა.

ჯუმენი названіе съѣдобной травы.

ჯუმორი уксусъ, см. მ-ცხული.

ჯუმუ соль, у Ачар. приведены еще другія формы этого слова, именно «ǰim (Er.)», «guimu (K.)», «čumo (Tr.)», частью сомнительныя, частью возможныя, ჯუმუშ-კაზი AV солонка, ჯუმუ-კაზი x;—ჯუმონი соленый, посоленый, произносятъ и მჯუმონი: — ონჯუმალე V, x солонка, «ოჯუმალე» Bt по Ачар; — «ონჯუმორუ» A по R солить, н. ბჯუმორუფ x солю, аор. ბჯუმორი, б. ბჯუმორამინონ x, «მჯუმორარე» A по R; — უნჯუმელი A безъ соли, უნჯუმელი მო იხაპარამ (рх მოთ იპარამითამ) не говори пошло (*букв.* безъ соли).

ჯუნდ: н. ვაჯუნდუფ x цѣлую его, аор. ვაჯუნდი я поцѣловалъ его, б. ვაჯუნდამინონ поцѣлую его, IV-я пор. п. ვოჯუნდაფაფ я заставляю его цѣловать, ср. გო-ხვეწ.

ჯუნჯული V увѣчный, კუჩხე-ჯუნჯული съ ногою култышкою (безъ пальцевъ отъ огня или раны), ხე-ჯუნჯული съ рукою култышкою (безъ пальцевъ и т. п.), ср. ჯუნჯური.

ჯუნჯური x грубый, глупый, по Ачар. съ ссылкою на Bt «ჯუნჯული grobe, grossier».

ჯური см. ქური.

ჯღიმ: н. ბჯღიმუფ x мну, аор. ბჯღიმი, б. ბჯღიმამინონ,—ჯღიმერი x помятый.

ჯღირერი A сгнившій.

ჯღონ: ონჯღონუ посылать въ даръ, дарить, раздавать, доставлять, н. ვონჯღონამ A, аор. ვონჯღონი, б. ვონჯღონარე, — съ род. отнош. н. მევუნჯღონაფ x, მუნჯღონაფ, მუნჯღონაფს, аор. მევუნჯღონი, б. მოგინჯღონარე, მევუნჯღონამინონ.

«**ო-ჯღორე** Bt» по Ачар. стыдъ, срамъ, ონჯღორე A.

ჰ.

ჰა этотъ, *Гр.*, § 41, ჰა კოჩი рх (подъ древнимъ вліяніемъ восточнаго нарѣчія) этотъ человѣкъ.

ჰავა см. ხავა.

ჰავესი (т.-арб. هوس) страсть, желаніе, рвеніе.

ჰაი b здѣсь.

ჰაკუ [какъ будто слышно ჰაკკუ] A столько (بوقدر, груз.ამდენი), ჰაკო V (*метаф.* чуточку, съ коготочекъ, щепотку), აკო x въ такой степени, такъ, ср. ეკო подъ ჰე, а также ნაკო, resp. ნაკუ подъ ნა.

ჰალიალი см. ხალიალი.

ჰალი см. ხალი.

ჰამ A этотъ, мн. ч. ჰანი, ამ V id., мн. ч. ჰამთეფე, ანთეფე, *Гр.*, 41, b, 4; «ჰამ ჲერი» это мѣсто, ჰამ სჷა A, ჰამუშახა A такъ, подобно сему, ჰამუშაქის рх, ამუშაქის x, ჰანიშახა подобно симъ; — ჰამინეფე здѣшніе.

ჰამამი см. ხამამი.

ჰამდღა см. დღა.

ჰანი см. ჰამ.

ჰანწო см. წანა

ჰაჟა этотъ, *Гр.*, § 41, b, 1, ср. ჰამ.

ჰასთერი см. თერი.

ჰაქ см. ჰაქო

ჰაქო и **ჰაქ** A здѣсь; сюда, такимъ образомъ, ჰაქ V, აქო Bt по Ач̌ар., აქ x; — ჰაქოლე AV съ этой стороны; сюда, აქოლე x; აქოლე ექოლე x съ этой и съ той стороны; — ჰაქონი здѣшній V, აქონი x, ჰაქონისცერი подобный здѣшнему; — აქონაში «Bt» [здѣшній,] здѣсь.

ჰაშო A сюда, «сякъ».

ჰაწი A, **აწი** x теперь, აწიმ «Bt», ჰაწიშ-კულე V отнынѣ, აწიშ-კულე x, ჰაწი ღოთანასერენ вотъ разсвѣтетъ, აწი მჟორა ეხთასუნონ теперь взойдетъ солнце; — ჰაწინერი V нынѣшній, აწინერი x, ср. ჰუს

ჰე, *Гр*, 41: ე-კო столько, въ такой степени, ср. ჰაკუ

ჰელალლუღი (т.-арб. حلالق) законность; одобренiе, согласiе.

ჰელაქი жалкій.

ჰელბეთ (т.-арб. البت) конечно, навѣрно.

ჰელიმი см. შაზან.

ჰელჰალ (т.-арб. الحال) теперь, нынѣ, см. ხალი.

1. **ჰემ** V тотъ, *Гр.*, § 41, b, 5.

2. **ჰემ** (т.-перс. هم) также, и; ჰემ — ჰემ и — и.

ჰემინდონერი см. ჰინდონერი.

ჰერ см. ხალი.

ჰერსლი (т.-арб. حرصلى) сердитый, вспыльчивый.

«ჰეფეიჯე» [т. اپايوجه] R порядочно.

ჰექიმი (т.-арб. حكيم) докторъ, врачъ.

ჰექო A тамъ, тогда, ჰიქო A, ჰიქ b, ჰექ V, ექ x, ექთი и тамъ; — ჰექოლე A тамъ; туда, оттуда. ჰიქელეექოლე x; — ჰიქელენდე оттуда, ჰიქელენდეთი оттуда также; — ჰექონ тамъ; — ჰიქონი тамошній; — ექონაში [тамошній;] тамъ «Bt» по Ач̌ар.

ჰეშო V туда, такъ, ეშო «Bt» по Ач̌ар., ჰიშო A, იშო b; — იშოთე b такъ.

ჰიმ A тотъ, мн. ч. ჰინი, *Гр.*, § 41, b, 6; ჰიმუშასა подобно тому; — ჰიმინეფეს въ тѣхъ (мѣстахъ)

ჰიმართი см. ეგმართი.

ჰინდოს тогда, въ такомъ случаѣ; — ჰინდონერი A тогдашній, ჰემინდონერი V, მუნდენერი x.

ჰინი см. ჰიმ.

ჰიქ см. ჰექო.

ჰიქო см. ჰექო

ჰიშო см. ჰეშო.

ჰიჩი (т.-перс. هيچ) V нисколько, никогда, вовсе.

ჰო да A, b, но въ Худисѣ отъ мѣстнаго лаза я слышалъ ქო, ср. ქო.

ჰურიეთი (т.-арб. حرّيت) свобода.

ჰუს A теперь, ჰუსიშ-კულე отнынѣ, ჰუს მჟორა ეხთასენ, resp. ეხთასერე теперь взойдетъ солнце, ჰუს ღოთანასერე теперь разсвѣтетъ; — ჰუსუნერი нынѣшній, ჰუსუნერი ღულა теперешнее дѣло, ჰუსუნერი ვაქიტ нынѣшнее время, ср. ჰაწი.

ფ.

ფარა x, V разъ, -кратъ, არ ფარა однажды, разъ, არ ჟურ ფარა раза два, нѣсколько разъ, ср. ფორი.

ფელენგი балка, подкладываемая подъ судно, чтобы легче протащить его на берегъ.

ფელი V тыква, ср. ყოყორი.

ფელუკა (т. فلوقه) «фелюка», фелюга, парусная лодка, вообще лодка, ср. კარავი.

ფესი (т. فس) фесъ, феска.

ფთი см. ლ 1.

ფილისი V тоже, что въ A მ-ძგულ.

ფილჯალეს лазы сами перевели «брызнули». Быть можетъ глаголъ отъ في الحال *вдругъ*.

ფირიდა V просвѣтъ (отверстіе) между створами и рамкою двери или окна, см. ხორხან.

ო-ფირფილონი рх дѣтская игрушка, см. ვირვილი.

ფისთანი (т. فستان) архалухъ.

ფიქირი (т.-арб. فكر) мысль; — ფიქირლი (т.-арб. فكرلو) задумчивый, разсудительный, умный.

ფლამური (т. فلامور, اوخلامور) липа.

ფორი (греч. φορά) A разъ, -кратъ, ср. ფარა

ფრანგული x висячій замокъ.

ფუკარა (т.-арб. فقرا) бѣдный.

ფუნი см. ფურნი.

ფურნი (т. فرون) x, рх печь хлѣбопека, по Ачар. «funni Bt»; — ფურუნჯი (т. فورنجى) пекарь.

ჭ.

ჭაა см. აა

ჭინი см. ყინი.

ჭონა см. ჯონა.

ჭურ см. ყურ.